

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Дејана Ђ. Оцић

**РУКОПИСНА ЗАОСТАВШТИНА
ЖАРКА ВИДОВИЋА**

Докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Dejana Đ. Očić

**ŽARKO VIDOVIĆ'S
LEGACY OF MANUSCRIPTS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Дэяна Дж. Оцич

**РУКОПИСНОЕ НАСЛЕДСТВО
ЖАРКО ВИДОВИЧА**

Докторская диссертация

Белград, 2024.

Ментор:

Проф. др Александра Вранеш, редовни професор, Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране:

*Душки и Жарку Видовићу, Ђорђу Оцићу и Милету Марковићу
њиховом ванвременом пријатељству,
јер ово дело је плод Завета
што ми га они, својом речју и чином, оставише.*

О Трифундану, 2007. године, у дому Видовића
[фотографија из Рукописне заоставштине Жарка Видовића]

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Овог рада засигурно не би било да није било иницијативног скупа за оснивање Задужбине „Жарко Видовић”, који је сазвао блаженопочивши митрополит Амфилохије, свакако најзаслужнији за то што су Видовићеве рукописи и књиге сачувани. Да није било његовог ефикасног реаговања, одмах по Жарковој смрти, и иницијативе да се пријатељи и поштоваоци његовог дела окупе – сигурна сам да би сви рукописи завршили на сметлишту а књиге би се расуле по бувљацима и антикварницама.

Велику захвалност дугујем онима с којима сам, готово два месеца, даноноћно, радила на сировом сређивању и делимичном пописивању рукописне заоставштине Жарка Видовића: најпре, Милошу Ковићу и Милошу Тутушу, потом и Драгану Ашковићу, Богдану Златићу и Марини Димић Ашковић. Задужбини „Жарко Видовић” хвала на одобрењу да рукописе користим у сврху истраживања.

На разумевању за специфичност теме, спремности да се прихвати менторства, на квалитетним и добронамерним упутима и саветима, помоћи и стрпљењу, нарочито сам захвална својој менторки, проф. др Александри Вранеш.

Благодарим од срца свима који су ме, на разнолике начине, подржавали. Прва међу њима је историчар и лексикограф др Александра Новаков, стручни сарадник Лексикографског одељења Матице српске, која ми је давала корисне примедбе и савете, али ми је пружила и подршку у виду увек потребне и драгоцене литературе. У саветима су јој се придружиле и доц. др Марија Брадаш те проф. др Ивана Вучина Симовић, као и Боривој Чалић, Часлав Оцић и Слободанка Делибашић. У прибављању литературе и савета друге врсте помогли су ми и Јасмина Трифунац те, у међувремену преминули, Дејан Вукићевић, водитељ Фонда старе, ретке и минијатурне књиге Народне библиотеке Србије, установе из које ми је помоћ и савете пружио и Иван Обрадовић, као и Марија Булатовић, из Универзитетске библиотеке, те Славица Мереник, из Историјског института Београд. Прикључујем ту и следеће институције: Библиотеку Српске Патријаршије у Београду, Институт за књижевност и уметност из Београда, Архив и Библиотеку САНУ, као и Галерију „Сава Шумановић” из Шида.

Захвална сам Норвежанима Михаелу Стокеу (Michael Stokke) и Кнуту Фловику Туресену (Knut Flovik Tuoresen), на информацијама из Норвешке и Шведске, као и г. Мирза Хасан Ђеману, сину Мустафе Ђемана, чије је писмо драгоцен прилог овом раду. Оцу Миловану Парезановићу захваљујем се на техничкој подршци током припреме Видовићевих Дела, као и Соњи Максимовић, Невени Ашковић и Игору Макарићу, за преводе и помоћ у прибављању француских издања. Мојим другарима докторандима, Тијани, Слободану, Ивани и Селени, припада заслуга за то што су ми дани докторских студија уписани у нарочито ведро и пријатно животно доба.

Снажан и ванвремени ослонац у овоме послу имала сам и у својим драгим колегиницама, Јелени Давидовић Коларов, Ковиљки Вукадин Жугић и Андреи Тошовић Кекић, као и у члановима и пријатељима Удружења „Ђорђе Оцић”, из Даља.

За животну, „моралну” подршку заувек ћу бити захвална свим мојим Оцићима, београдским и даљским, као и свом драгом Љубомиру Петровићу, али и онима које не наводим поименце а који су ме на различите начине подстицали да истрајем на нимало лаком и не баш кратком путу ка коначној уобличености овога рада.

***

Дугогодишњи мој рад на Видовићевим рукописима, не само финансијски, подржали су Завод за уџбенике Београд и Манастир Острог у којем сам нашла и молитвено уточиште.

Дејана Оцић

РУКОПИСНА ЗАОСТАВШТИНА ЖАРКА ВИДОВИЋА

САЖЕТАК

Историчар уметности и историософ Жарко Видовић (Тешањ 1921 – Београд 2016), учесник, сведок, тумач и критичар кључних историјских догађаја 20. и почетка 21. века, у наслеђе нам је оставио рукописну грађу као извор за ново сагледавање историјских догађаја последњих готово стотину година.

У овом раду, методима анализе, компарације али и херменеутичким те биографским и библиографским приступом, приказује се одабрани корпус његових рукописа и њихових верзија, с намером да се представи дело и личност овог аутора, који се огледају и у његовом брижљивом односу према својим рукописима. Библиографским пописом његових рукописа, разматрањем начина на који их је организовао, као и тумачењем садржине текста, указује се на такво ауторово приступање властитим рукописима, што може да послужи као узор, парадигма, за приступ његовој рукописној заоставштини, али и да пружи смернице за њену будућу архивску и библиографску обраду.

Видовићеви писани радови, које одликује специфичан стил, проучавају се и у светлу његових биографских записа, јер се вишеструка и многозначна логорашка и друга животна искуства тог писца одсликавају и у његовом делу, нудећи аргументована сведочанства и широка разматрања као допринос историји идеја. Својим објављеним и необјављеним записима, Видовић нам је пружио грађу за другачију перспективу проучавања, те отворио пут и ка преиспитивању устаљених вредности.

Истраживање Видовићевих рукописа и осветљавање његове личности из тих записа води и ка утврђивању релевантности његових рукописа али и објављених дела. На тај начин би требало да се започне пут ка рехабилитацији личности Жарка Видовића који је био маргинализован, несразмерно значају свог дела, уз критичко приређивање његових необјављених рукописа што је од многоструке користи за српску интелектуалну и ширу јавност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Жарко Видовић, рукописна заоставштина, *Библио-био-графија*, аутобиографија, ауторова организација рукописа, верзије рукописа, рукописне целине, парадигма Видовић, критичко преиспитивање

Научна област: Студије културе

Ужа научна област: Библиотекарство и библиографија

УДК број:

Dejana Očić

ŽARKO VIDOVIĆ'S LEGACY OF MANUSCRIPTS

ABSTRACT

Žarko Vidović (Tešanj 1921 – Belgrade 2016) was an art historian, historiographer, participant, witness, interpreter and critic of key events of the 20th and early 21st centuries. He left behind an impressive collection of manuscripts that serve as source material for a fresh look at the historical events of the last one hundred years.

Through analysis, comparison, and hermeneutic, biographical and bibliographic approaches, this thesis studies a selected corpus of Vidović's manuscripts and their versions. Its aim is to present the work and personality of the author, which is reflected through his thoughtful approach towards his manuscripts. The bibliographic list of his manuscripts, considerations on their organization, and the interpretation of the contents suggest that Vidović employed a unique approach to his manuscripts. This can serve as a paradigm for accessing his manuscript collection and guide its future bibliographic and archival processing.

Vidović's written works, which are characterized by an individual style, are also examined in light of his biographical records; his experiences in the concentration camp and elsewhere are reflected in his work, offering shrewd witness and broad considerations as contributions to intellectual history. With both published and unpublished writings, Vidović's material offered a different perspective and paved the way to re-examining established values.

Research on Vidović's manuscripts and the personality that emerges lead to a renewed understanding of the relevance of his manuscript collection and published works. This should encourage scholars to reexamine his personality, which has been disproportionately marginalized in contrast to his work. In addition, it should also foster the creation of a critical edition of his unpublished manuscripts, which would benefit Serbian academics and the general public.

KEYWORDS

Žarko Vidović, legacy of manuscripts, *Biblio-bio-graphy*, autobibliography, author's organization of manuscripts, manuscript versions, manuscript units, Vidović paradigm, critical self-interrogation

Scientific field: Cultural studies

Scientific subfield: Library and librarianship

UDC Number:

САДРЖАЈ

УВОД	1
------------	---

Први део
СТУДИЈА РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ
ЖАРКА ВИДОВИЋА

1. ОРИЈЕНТИРИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ВИДОВИЋЕВИХ РЕЧИ	8
1.1. Видовићевски приступ – парадигма Видовић.....	9
1.2. Речи и речници Жарка Видовића	15
1.2.1. Специфичност Видовићеве терминологије	17
1.2.2. Видовићев енциклопедистички приступ.....	20
2. РУКОПИСИ ЗАЈЕДНИЦИ У НАСЛЕЂЕ.....	24
2.1. Поводи за попис и увиди у рукописе	24
2.2. Рукописи и ауторови метазаписи.....	31
2.3. Видовићеви електронски рукописи.....	34
2.4. Рукописна целина <i>Библио-био-графија</i>	37
2.5. Објављено и необјављено и начини објављивања.....	41
2.5.1. Објављена дела Жарка Видовића, за живота	41
2.5.2. Осврт на постхумно објављена дела и рукописе.....	45
2.6. Проблем ауторских права	49
2.7. Очекивана практична исходишта проучавања Видовићеве рукописне заоставштине	51
3. БИОГРАФСКА СКИЦА – ТРАГОМ РУКОПИСА.....	56
3.1. Порекло, породица и појединац у светлу историје	58
3.2. Чињенице и околности: формално образовање и „каријера”	61
3.3. Велики дани надања – логорашка елита.....	66
4. СУСРЕТИ ЛИЧНОСТИ У ДИЈАЛОГУ	72
4.1. Феномен личности	73
4.2. Личност Жарка Видовића: сведочења других.....	73
4.2.1. Историјска сведочанства	77
4.2.2. Литерарни записи: Видовић као књижевни лик	81
4.3. Видовићев дијалог са собом и с другима.....	86
4.3.1. Жарко Видовић: самим собом.....	87
4.3.2. „Саговорник звани књига”	88
4.3.3. Видовићева реаговања и последице	92

5. ОТКРИВАЊЕ ПАРАЛЕЛНЕ ИСТОРИЈЕ	96
5.1. Сегменти рукописа као примери	97
5.1.1. Дневнички записи	98
5.1.2. Изложба „Средњовековна уметност народа Југославије” у Паризу, 1950 – другачије виђење	101
5.1.3. Писма	104
5.2. РУКОПИСНЕ ЦЕЛИНЕ КАО ПРИМЕРИ.....	105
5.2.1. Прилог разумевању демократије	105
5.2.2. Отварање дијалога с Доменаком и Западом.....	110
6. ВРЕДНОСТИ ПО ВИДОВИЋУ	115
6.1. Уметност	116
6.2. Трансценденција.....	119

Други део
БИБЛИОГРАФИЈА РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ
ЖАРКА ВИДОВИЋА

ПРИСТУП	125
ПОПИС И ОПИС РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ЖАРКА ВИДОВИЋА.....	127
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР ПОПИСА.....	165
ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР ПОПИСА.....	171
ЗАКЉУЧАК.....	177
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	181

ПРИЛОЗИ

Прилог А – „Било је то у Сарајеву, после Видовдана 1914.”	189
Прилог Б – Шефкија и књига	190
Прилог В – На броду од Штетина.....	191
Слике	192
Биографија аутора.....	204

УВОД¹

Вишеслојна и обимна рукописна заоставштина Жарка Видовића (1921–2016), историософа, историчара уметности и културе, пружила ми је могућност да, увидом у њу, дам свој допринос проницању у идеје и дела овог недовољно познатог и маргинализованог, иако аутентичног и значајног српског мислиоца.

Почетак мог практичног истраживачког деловања на рукописној заоставштини Жарка Видовића поклапа се с почетком заједничког рада² на **непосредном увиду а потом на сређивању и попису тог драгоценог наслеђа**. Након тога, својим даљим прегледима и ишчитавањем Видовићевих рукописа, уз паралелно **библиографско пописивање**, наставила сам с истраживањем, да бих се тим рукописима непрестано враћала, откривајући у њима, анализом и поређењима, нове односе и значења³. У међувремену, то проучавање проширило се и на паралелан **приређивачки, редакторски и коуређивачки рад на објављивању рукописа**.

Процес таквог истраживања непрестано је пратио живи траг Видовићевог поступања којим је **сам организовао своју рукописну грађу**, и по којем се његова писана реч, у извесном смислу, преображавала у чин. Управо ти његови поступци који дају пример, један су од разлога, осим што нам је понудио, као увид у паралелну, незваничну историју, другачије чињенице и начине за **тумачење досадашњих историјских токова**, навешће ме да у истраживачко разматрање рукописне заоставштине, али и свега осталог што је у вези с Видовићевом личношћу, **уведем израз: парадигма⁴ Видовић**.

Припреме за истраживање инициране су, међутим, знатно раније, пре него што сам и слутила шта ће бити предмет мог истраживачког рада. Започео је тај процес самим тим што сам имала прилике да и лично познајем аутора рукописа који су предмет истраживања. Стога, а будући да то представља и један од значајних разлога за покретање овог истраживања, та перспектива **личног познанства** олакшала је примену **биографског**, као једног од метода кога се држим у овом раду. Живот и дело Жарка Видовића, показаће се то и у његовим рукописима, управо и сами истичу **лично**

---

¹ Напомена: наглашавања речи масним фонтом су моја, чак и у цитатима уколико нисам то посебно нагласила. На тај начин издвајам изразе који су кључни за ток истраживања и за овај рад, да бих јасно раздвојила своја од Видовићевих истицања које обележавам курзивом. У случају појединих појмова то ће се поклапати. Цитирани текстови обележени су наводним знацима, или су, посебном величином фонта и увлачењем леве маргине, издвојени као засебни пасуси.

² С пописивањем рукописне грађе започели смо, маја 2016. године, Милош Ковић, Милош Тутуш, Богдан Златић, Драган Ашковић, Марина Димић Ашковић и ја. Детаљније о томе пишем у одељку 2.1. „Поводи за попис и увиди у рукописе”.

³ Током осам година истраживања, континуирано сам писала и објављивала засебне радове на ову тему, који су неодвојив део овог истраживачког процеса те су, најчешће у виду цитата, инкорпорирани у тексту овог рада.

⁴ Овде, најпре, у основном значењу: пример за углед, образац, узор. [Клајн и Шипка 2006]

искуство, а била сам у прилици да сведочим његовом деловању, те ћу и својим искуством казивати о његовој личности. Подстицаје за лично сведочење и уосећавање у процесу истраживања, о вредности непосредног увида, о уживљавању истраживача, о слабости докумената спрам „живе речи” наћи ћу управо у његовим рукописима:

Историчари се ослањају на документе из архива, али ти документи само су снимак и траг личности које више нема, тако да историчар мора да се **уживљава** да би заменио присуство лица које је документ потписало и записало. То значи да је за историју сам човек битан сведок, јер само је у њему, и тек у њему, историјска свест. [Видовић, ЕРЗ, СЛИ: 273]

Својеврсна антиципација овог истраживачког радса, настала је у **дијалогу**, а запамћена као усмено казивање тада радозналном младом слушаоцу а потоњем истраживачу, што ће бити преузето као **завет**, да се прича (историја) сачува и пренесе даље, што је истовремено и једна од значајних **тема и вредности** о којима је писао **Видовић**, опомињући нас да се **историјски освестимо**, јер управо тим и таквим генерацијским, личним и историјским, преношењима један народ траје.

Завет је једина могућа жива веза међу нараштајима (покољењима); једини језик којим можемо да се споразумемо са прецима, којих више нема, и са потомцима, којих још нема... ако нам је уопште стало до сагласности са онима којих нема! [Видовић 1989: 219]

Као **општи циљ** овог рада указало се проналажење пута који ће, на основу проучавања Видовићевог рукописног наслеђа, водити **осветљавању живота и дела** тог српског историософа. Тако је овај рад плод настојања да укажем на сложеност и **слојевитост** Видовићеве мисли и дела те на његов **значај за српску историју и културу**, преко његовог разматрања свега што му се дешавало и што је проживљавао, али и на смернице за даље **библиографско, архивско и приређивачко** деловање у погледу овог наслеђа.

Стога је за **очекивање** да ће **студије појединих рукописних целина** ове заоставштине и **библиографски попис** Видовићевих рукописа успети да покажу по чему је аутор тих рукописа аутентичан, као и да је његова рукописна заоставштина новооткривени, битан извор за **развој историјске свести** српског народа, јер у њима се налази могући **кључ за преиспитивање вредности, поновно вредновање те утемељење специфичног вредносног система**⁵.

На основу непосредног увида у Видовићево усмено и писано казивање, сматрам да је његово дело значајан допринос националној култури и поимању историје, те је важно ту **заоставштину представити јавности**. У том смислу, из овог рада требало би да проистекну и могућа **практична исходишта** – оно што би се могло предузети да се Видовићева заоставштина библиографски попише у оквиру Библиотеци Српске Патријаршије, институције у којој се чува, као и да се, у што већој мери, **објави**, да та **издања буду критичка**, уз максималну уређивачку и приређивачку професионалност, да би се јавност, не само српска, упознала с драгоценшћу која јој је остављена.

С тим у складу је и **лични циљ** овог рада, да самој себи отворим путеве ка одговорима за разумевање Видовићеве мисли, да пронађем могуће инструменте и, бар донекле, да раскрчим стазе које воде ка бољем поимању Видовићевог дела.

---

⁵ Систем је више део израза јер не одговара сасвим Видовићевој термилошкој сензитивности.

Овог аутора немогуће је препричати, тешко га је довољно добро тумачити, а најбоље га је читати и лично доживети. То је тако, између осталог, и зато што је тумачење ствар **личног доживљаја**⁶. Зато је и незаобилазно да ово буде и лично сведочанство истраживача о **личности писца**: поштовање према његовом деловању, писаном стваралаштву и усменом казивању, због чега ће овај рад на одређеним местима попримити и облик есеја. Ипак, ради што вернијег портретисања његове личности, представићу и сведочанства других јер су Видовићеве особине и особености, показаће се, значајне и за **релевантност његовог казивања**.

Почетне амбиције овог истраживања биле су големе, јер су према Жарку Видовићу дубока и осећања, лично-породична и историјско-национална. Увидевши да је немогуће да се у потпуности пренесе оно што сам током пребирања по његовим рукописима доживљавала, своје циљеве свела сам на свој допринос томе да се: прошири сазнање о значају његове личности и дела; истакне повезаност његове личности и живота с његовим рукописима; његови необјављени рукописи објављују; започне са својеврсном **рехабилитацијом**⁷; размотри практична исходишта похрањивања и проучавања тих рукописа, као и нека начела важна за чување рукописне заоставштине.

Видовићева рукописна заоставштина представља, у целини, **шири корпус** истраживања који сам библиографски представила у Попису и опису (Други део). Из тог ширег корпуса за потребе студијског дела (Први део) овог рада, издвојила сам рукописе на којима ћу најбоље показати оно што ће се искристалисати као важно и за остале његове рукописе. Стога сам се у том делу истраживања фокусирао на **ужи** и, за те потребе, **главни корпус** који садржи **различите верзије следећих Видовићевих, већином целовитих, рукописа: Библио-био-графија** (укључујући и постхумно објављену верзију, на којој сам радила приређивачки посао), **Српско-европски речник трансценденције** (приређивачки рад је у току), **Демократизам и политкомесар** [Видовић, РЗ: Ф 111]⁸, **Коментари на Доменака и Годишњаца и дневници**.

Критеријуми који су одредили нимало лак избор рукописа што чине овај ужи корпус одређени су, наравно, циљевима овог истраживања. Наведени рукописи незнатан су део целокупне Видовићеве рукописне заоставштине. Одабрала сам их као истакнутије примере, да бих помоћу њих показала важност Видовићевих рукописа, јер чињенице и тумачења, у њима сачувани, пружају изворе за **другачије сагледавање новије прошлости**, столећа у ком је живео,⁹ откривајући нам и паралелно историјско – **параисторијско**¹⁰ – сећање на другачије историјске чињенице. С тим у вези, пишчева личност и дело нуде одређени **склоп вредности**, на основу којег се могу посматрати и као **парадигма**.

---

⁶ „Искуство није плод опажаја, него је оно *субјект* опажаја; човек је својим *искуством* субјект опажаја. А искуство је плод *доживљаја*. Тако ми предмет опажамо само кад у *предмету* можемо да препознамо искуство које смо о *томе* (или сличном) предмету већ стекли доживљајем.” [Видовић 1989: 173]

⁷ Док је био млад, Видовић је био затваран без осуђивања, у зрелим годинама прогањан, у старијем добу непрестано игнорисан, након смрти – злоупотребљаван (искривљено тумачен) – а такав незаслужен однос јавности свакако захтева да се започне процес рехабилитације.

⁸ Разјашњење скраћеница налази се у делу „Извори и литература”, на крају овог рада.

⁹ Под тим подразумевам период од неколико година пре него што се Видовић родио, односно од његових сећања на мајчине речи о тим догађајима, све до његових будних праћења и сведочења о догађајима до пред његову смрт.

¹⁰ Том кованицом означавам **незваничну историју**, о којој се није говорило или писало, а која се, чак, и прикривала, према „пара (грч., код, покрај, уз, према) – као први део речи у сложеницама означава да је нешто чему слично, да се јавља поред онога што је регуларно, редовно, да је други облик чега, да је замена или додатак чему.” [Клајн и Шипка 2006] При том, тек ће бити потребно да се разматра која је ближа реалности.

Осим тога, сматрајући неопходним да се прикажу и особине личности Жарка Видовића, за ту врсту осликавања **користим** у овом раду **документа и преписке које сам пронашла у фасциклама из рукописне заоставштине**, а које сам сматрала важним за сведочење о његовој личности. Неки од тих сегмената Видовићевих рукописа овде ће бити, у виду фотографија или прилога, а уз претходну сагласност Задужбине „Жарко Видовић”, по први пут објављени.

Жарко Видовић је историчар, односно теоретичар уметности и културе те он, као **мислилац епохе**, догађаје, односе и личности смешта управо **у тај контекст**. Из тих разлога, једна од хипотеза која се у овом раду заступа јесте да рукописна заоставштина Жарка Видовића представља значајан извор за увид у ауторову личност и дело али, показате се, то је истовремено и **историјски извор** за увид у догађаје и сложене друштвено-историјске односе на овим, *евро-медитеранским* просторима, у периоду од готово читавог једног века. Ако се има у виду да је аутор у свом писању неговао **историјску свест**¹¹, и да су његови описи догађаја уједно дубоко промишљајући, протумачени на **видовићевски** јединствен начин – често мимо, а неретко и насупрот званичних описа – ова врста историјских извора у Видовићевом случају показате се важним за поимање историје и сложених историјских односа који су од пресудне важности.

Будући да су рукописи Жарка Видовића тек у почецима архивске обраде, јер попису се, 2016. године, приступило „по хитном поступку”¹², пре него што су рукописи пренесени у Библиотеку Српске Патријаршије, Други део овог рада чини **библиографски Попис и опис рукописне заоставштине Жарка Видовића**, који сам урадила **на основу његовог аутобиблиографског пописа**. Држећи се парадигме Видовић, осим његових Регистра рукописа, томе су помогли и други Видовићеви рукописи¹³. Пописана је грађа коју је нумерисао и пописао сам аутор. Из те непописане грађе у овом раду повремено ће бити наведени сегменти а у прилозима овом раду приложени су фрагменти или мање рукописне целине на које се непосредно позивам.

С обзиром на предмет истраживања, један од проблема који се јавио у овом сложеном процесу је и **навођење цитата** преузетих из необјављене али и не сасвим пописане литературе. Изузев драгоцене **Библио-био-графије**, и још неколико наслова, до сада није много рукописа постхумно објављено¹⁴. У позивању на рукописне изворе из којих су преузети цитати користим ознаке фасцикли из Пописа Видовићевих рукописа, које одговарају и бројевима фолдера из до сада дигитализоване рукописне оставштине¹⁵. Надам се да ће се то, исправним објављивањем његових рукописа, променити. Код рукописа који нису пописани наводим ауторове називе или шифре рукописа (у које, између осталог, спадају и његови *Годишњаца и дневници*).

Студијски део писаног рада, произашао током и на основу таквог приступа, рачва се у неколико међусобно испреплетаних целина које се, између осталог, тичу **методолошких питања приступа грађи, специфичног језика писца**, али и његовог **појмовног разврставања**. Рукописну заоставштину Жарка Видовића, као предмет овог истраживања, представићу приказом околности у којима се до ње дошло,

---

¹¹ Вишеструко: сам је био историјски свестан, али је то учио и као важност за трајање сваког, најпре српског народа.

¹² Детаљније о томе у поглављу 2.1.

¹³ У склопу рада на овој дисертацији, изнова сам прегледала дигитализовану рукописну заоставштину, као и фасцикле похрањене у Библиотеци Српске Патријаршије те контролно користила ауторове Регистре рукописа.

¹⁴ Постхумно су објављивана и нека поновљена издања (*editio minor*).

¹⁵ С тим што уместо броја стране, кад је реч о фолдеру, користим број фотографије одређене странице с које је преузет цитат (што је тренутно доступно само онима који су фотографисали).

општим прегледом онога што се под том заоставштином подразумева и што она обухвата, описом онога што се у њој налази, да бих, нужно, указала и на путеве које она открива **о личности, животу и делу аутора**. Уз све то, најважнија намера ми је да истакнем значај Видовићеве заоставштине, као **релевантног сведочанства**. У раду указујем на досадашња али и на будућа **практична исходишта** која се тичу чувања, проучавања и објављивања ове рукописне заоставштине, чему би требало да допринесе и **библиографски попис и опис његове рукописне заоставштине**.

Садржаји рукописа Жарка Видовића откриће ауторов нимало уобичајен животни пут, који је нераскидиво повезан с његовим списима. Тај животни пут уткан је у његове рукописе, што је очигледно у његовој **Библио-био-графији**¹⁶, као и у **фрагментима дневничких записа и докумената** који су саставни део рукописне заоставштине. Из логорског и затворског искуства развио се и **пишчев доживљај трагедијског** те дубоко сагледавање **трансценденције** као пута ка откривању **смисла личности**. Увиђање важности **дијалога** које је Видовић водио с другима али и са собом, одводе нас до **вредности које је ценио**, те примера који указују на обиље могућности **другачијег сагледавања историје**, што нам их откривају његови рукописи.

Током истраживања рукописне заоставштине ослањала сам се, вођена **парадигмом Видовић**, на оне **методе**, тачније **начине** истраживања, којима се и сâм Видовић у свом искуству служио. Пре свега, пратила сам траг који је он, својим **аутобиографским приступом**, оставио. Настојала сам и да, следећи његов пут, проникнем у начин **систематизације** пописане рукописне грађе. Потом сам садржај те грађе, **аналитички прегледала**, нарочито се задржавајући, као уредник, на **анализи текста**. Један од метода који ми је послужио у истраживању била је и **компарација**: поредила сам необјављене рукописе с објављеним Видовићевим делима, али сам рукописе и међусобно¹⁷ упоређивала, чега сам се придржавала и у приређивању рукописа, као практичном делу овог истраживања. Имала сам, такође, прилике да укрстим и сегменте рукописних заоставштине Жарка Видовића и Ђорђа Оцића, али и да их упоредим с другим изворима и сведочанствима, као и с писаним и усменим Видовићевим интервјуима и разговорима. **Метод компарације** и **анализе** користила сам и при изради библиографског пописа Видовићевих рукописа, али и **методом непосредног увида**. Но, кад је о Видовићу реч, појам метода треба узети условно и њиме се бавити обазриво, као што би ваљало чинити и с другим појмовима којима се он учестало служио, али би ваљало и у приступу његовим делима усвојити и парадигму Видовић.

---

¹⁶ Тај рад је само делимично објављено за његова живота, те је део рукописне заоставштине, а рад на приређивању тог рукописа за објављивање такође је, практични, део овог истраживачког рада, чему је овде посвећено посебно потпоглавље, 2.4.

¹⁷ У рукописној заоставштини Жарка Видовића затечено је више различитих **верзија** једног рукописа, а неке своје идеје и тезе Видовић је у појединим рукописима разматрао помније, док им је у другим рукописима, зависно од главне теме рада, прилазио успутно. Осим тога, његови написи из дневника и рукописа, пронађени у фасциклама, често се међусобно надопуњују.

Први део

**СТУДИЈА РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ
ЖАРКА ВИДОВИЋА**

1.

ОРИЈЕНТИРИ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ВИДОВИЋЕВИХ РЕЧИ

У контексту Видовићеве заоставштине, истраживачки приступ подразумева откривање видовићевске „методологије” као кључа за проницање у његова поимања, односно у рукописе који су нам за том значајном личношћу остале. Ти кључеви требало би да послуже као својеврсне олакшице у схватању, односно у **духовном разумевању** Видовићевог драгоценог писаног наслеђа.

Током нимало кратког и турбулентног живота, промишљао је и писао Видовић о темама значајним за свест и културу српског народа, чинећи то другачије од својих савременика, сагледавајући појмове и постављајући их у нове међусобне односе. Стога, истраживање ове заоставштине води и јаснијем **разлучивању појмова и разграничавању тема** којима се он бавио.

Када је реч о појмовном сагледавању проблема и односа, у истраживачком раду користила сам и **енциклопедијски приступ**, зато што он омогућава да се споје аналитички и синтетички метод, оба толико блиска Видовићевом деловању. Имајући у виду Видовићеву **терминологију**, покушала сам да обухватим и протумачим основне идеје његовог објављеног и необјављеног дела, али и да размотрим могућности за успостављање неких начела која би могла послужити за стандардизовано чување рукописа, начела која би послужила ауторима да започну класификацију својих писаних дела пре него што они постану заоставштина.

Мало је оних који су се бавили делом Жарка Видовића, а кад јесу – ретке међу њима занимало је његово дело у целини, те су своје интересовање радије усмеравали ка појединим његовим сегментима. Насупрот том приступу, сам Видовић бавио се делима и речима других писаца или делатника, али су га занимали и **узроци** тих речи и дела, **околности** под којима су настајали, као и њихове **последнице на историјска дешавања**. Проучавао је он много тога **у контексту епохе**, поредио **цивилизације**, изучавао **културе**, што никако не би могао да чини без **целовитог приступа** који је несумњиво једна од многих значајних вредности његовог дела. Из тога свакако проистичу и Видовићева истанчана и аргументована поређења и разликовања, међу којима је од највећег повесног значаја његово увиђање и разматрање **супротности између Евро-Медитерана и Евро-Запада**, а којој у основи лежи **разлика између мишљења и осећања**.¹⁸ Но, те **видовићевске супротности** успостављао је он ради проницања у односе, ради повезивања (наизглед неповезивог) те увида у целину.

---

¹⁸ Више о томе у поглављу 6.

Кад је о методологији реч, а имајући у виду својственост Видовићевог дела, као и посебност његовог става у погледу онога што се под методом подразумева, никако не би требало да се занемаре могући проблеми с тим у вези, проблеми чије ће сагледавање, видовићевски, водити и ка разбистравању.

1.1. Видовићевски приступ – парадигма Видовић

Бавећи се разноврсним питањима, Видовић није заобишао ни питање метода, али тако што ће његовим постављањем указивати на *немоћ филозофије*, односно на слабост метафизике и њихових начина, управо зато што је реч о методима научног сазнања, односно мишљења, који се не могу применити на питања на која филозофија и метафизика упорно хоће и настоје да их примене.

Реч је о чињеницама за које нема објашњења: о чињеницама које су необјашњиве као и личност, као и достојанство (брањено само стидом, без могућих разлога и објашњења)... А метафизика и теорија „објашњавају”, у уверењу да је дух сводив на мишљење и аргументе. Реч је о чињеницама људске суштине, о постојању којем није потребно објашњење. [Видовић 2022б: 133]

Метод ће се показати као један од појмова на којима ће се „преломити” и раздвојити Видовићево разликовање и супротстављање јер ће питање метода отворити и следећа питања с њим у вези: 1. у чијој је „служби” и 2. која су подручја његовог деловања.

По Видовићу, метод се тиче *мишљења*, те је предмет његовог интересовања само као виђење погрешног начина да се бавимо оним што је заиста важно, што одвраћа од основног пута који се тиче *личности, смисла и историје*, што су и главне теме које њега окупирају.

Тако метафизика придаје судбоносни значај мишљењу: оно одређује историју човека и читаво збивање!

Читава метафизика изведена је из тога става, те стоји или пада са тим ставом. Метафизика је истински угрожена, међутим, тек кад је схваћена права природа мишљења са којим она поистовећује битије. Мишљење, наиме, није ништа друго до поимање, то јест сврставање појединачних суштих у врсту или род, појмом, врстовним или појмом родовним. [Видовић 2022а: 132]

Сâm термин метод користио је аутор не често али ни уобичајено. Чак и у наслову рукописа *Реч о „методологији”* [Видовић, РЗ: Ф 238] записао је тај појам условно, и сам се питајући „Уместо о ’методологији’ – о песнику?”, па ће уједно и текст, као бољом „алтернативом”, заменити расправом о песништву Његошевом, једном од најважнијих Видовићевих тема, дакле, и вредности.

Но, Видовић никако не спори вредност самог мишљења нити његове методе, већ оспорава нереалне амбиције филозофије и метафизике да се методима мишљења користе у приступу ономе што се мишљењем никако не може досегнути. Изразито је свестан значаја доказа и аргумената, те је у његовим рукописима очигледно присуство бројних ставова којима настоји да покаже истинитост онога што записује и казује. Код њега је методологија пре вештина коју не разматра много, али је одлично практикује.

Био је доследан, није се својих претходних ставова лако одрицао. И, увек је имао јасан и аргументован, **критички**, не критичарски или критизерски, **став**.

Својим готово неприкосновеним аргументима, Жарко Видовић одлучно је ступио пред метафизичаре у одбрану **доживљаја, уметности и осећања!**

Дивљење и чуђење као једини могући „метод” схватања – нису ли нас Грци већ и тиме одвратили од вере у филозофију и усмерили ка егзистенцији, свести коју човек може о личности имати **само из осећања!** [Видовић 2022а: 196]

Делује да је заиста било потребно имати храбрости пред савременом интелектуалном јавношћу, пред данима прошлих збивања и пред надлазећим будућим „судијама” да би се тако нешто могло учинити. Да би се тако нешто започело неопходна је **управо вештина методолошка, техника доказивања, аргументовања, способност разликовања** појмова чија лажна сличност већином збуњује, а при чијем је рашчишћавању Видовић прозорљиво откривао значења. Управо захваљујући тој вештини, аргументима мишљења, успевао је да се таквом мишљењу супротстави, као што је записивао своје тумачење битка:

Па, ипак, ми тим појмом (и термином) битка оперишемо таквим сигурним држањем, тако самоуверено и уображено, као да је он једнозначан, и као да не може бити никакве сумње у то да смо га у току једне исте мисаоне операције употребили први пут у једном, а други пут у другом значењу, како нам је кад затребало. Понашајући се противно **строгим методским правилима мишљења** (које занемарује свака идеологија), употребљавајући термин битак час у једном, час у другом значењу, час као један појам, час као други појам, ми западамо у софизме или у филозофску демагогију, којом се ауторитативни филозофи служе исто тако бестидно и безочно као неки државници које нико не сме позвати на одговорност или изјашњење, или на дијалог. Свако **питање о јасном значењу употребљене речи** тумачи се као зла воља која мора бити кажњена филозофским презиром. Мењајући тако значења једном истом термину, понашамо се као у комедији двојника, комедији замене лица. Колико год та комедија била вешта, она само вешто изиграва истину. [Видовић 2022а: 86–87]

Такав Видовићев однос према филозофском мишљењу не допушта нам да се крећемо филозофски утабаним методолошким стазама.

Будући да предмет умногome одређује и методологију истраживања, у овом случају поставља се питање како методолошки приступити истраживању рукописа аутора који о мишљењу и методу има такав, критички став.

Видовићева рукописна заоставштина, међутим, сама открива те методолошке оријентире за њено истраживање те ће се показати да је исправан приступ његовом делу управо **парадигматски**, односно **начин на који је Видовић то чинио**. Као што је он сам, касније ћу у раду показати¹⁹, пример за идеје које износи, тако је он узор и у **избору методологије**, те се најбољим показало да за модел методологије треба узети управо Видовићев приступ раду и проучавању „духовних наука”, што се може открити и у начинима на које је креирао и организовао своје рукописе.

Сâм проблем углавном нуди решење, што нас и води на пут којим треба да се иде – пут самог Жарка Видовића: „свако мишљење је мишљење о искуству” [Видовић 2022а: 138] „Мишљење и мисли само о – већ насталом – искуству. Искуство није плод мишљења, него предмет и претпоставка мишљења.” [Видовић 2022а: 139] Његов став

---

¹⁹ Поглавље 4. Личност и дијалог.

према методама мишљења такав је баш зато што је оно што њега, дакле, и мене, као истраживача његових рукописа, занима а до чега се тим методима мишљења не може допрети.

Тек кад откријемо шта је то што нас занима, можемо да тражимо пут којим ћемо до циља и стићи. Тако се и Видовић, откривши шта је то што га интересује, предметом свог интересовања и бавио.

Шта је то што Видовића покреће, што га занима, води и усмерава?

Видовића занима *смисао*, и све **што се тиче смисла** а „само осећање има моћ да 'просуди' о телосу (о сврси или смислу, о вредности, па тако и о лепоти или о Добру нечег). Само та моћ запажа шта је у свету телеос (сврховито, смислено, лепо, добро, или пак зло, бесмислено, апсолутно, ружно). Моћ осећања је, дакле, једина која доноси телеолошке судове.” [Видовић 2022а: 136]

До смисла се, јасно је то записао, не стиже методима мишљења већ се до њега доспева путевима **доживљајног искуства**, доспева се *личношћу*²⁰, за шта је битна привлачна снага мотива, усмереност, мобилизација дарова и способности, неко би рекао: концентрација, мени делује као **моћ гледања**, а Видовићевим речима, то је **духовно посматрање**.

Човек је смирено сабран и у тој (смиреној) сабраности гледа и посматра, запажа. **Моћ запажања је моћ сабраности**. А сабрана може бити само *личност*. У збивању и догађају личности... [Видовић 2022б: 111]

Усмереност интересовања ка смислу, осећању смисла, одредиће, дакле, и Видовићев приступ схватању његовог значаја и начина на који се он открива. Будући да је осећање уопште, нарочито осећање смисла, у тесној вези с уметношћу, Видовић сматра да било какво разматрање уметности никако не може да припада метафизици, већ – херменеутици. С тим у вези, оставио је он међу својим рукописима и „4 варијанте написа о херменеутичкој и метафизичкој критици”²¹ [Видовић, РЗ: Ф 280]

Уместо да поима (и поимањем негира) индивидуалност и конкретност, херменеутика се потврђује, разумева друго и спознаје искључиво поистовећењем (саживљавањем, уживљавањем, осећањем и саосећањем). [Видовић 2022а: 152]

У Видовићевом **постављању граница методолошком приступу**, дакле у **разликовању мишљења и осећања**, лежи прва и основна разлика која ће бити присутна и у свим другим разликовањима које је Видовићев критички став – јасно и разговетно – разлучивао:

„Расцеп се појављује (у историји Запада) као расцеп између ренесансе и барока, спонтаности и ауторитета, уметности и критике, вере и разума.” [Видовић 2022а: 324]

Истовремено, идеје и појмове на које Видовић у свом делу указује, као што су **историјска свест**, или **духовно искуство**, сам их и примењује. Наиме, очигледна је

---

²⁰ „Тајна личности и смисла, дакле и саме историје крије се само у осећању.” [Видовић 2014: 197]

²¹ Верзије тих написа налазе се, у тој фасцикли, под различитим називима, да би коначна била објављена под називом „Критика између метафизике и херменеутике”, најпре у *Прилози за историју српске књижевне критике* (Институт за књижевност и уметност, Београд 1983/1984), а потом и као поглавље књиге *И вера је уметност*.

његова потреба да разуме и схвати, али и да запише и запамти. Ако је био спречен, у логору или затвору, да запише нешто што је сматрао вредним да остави будућим генерацијама свога народа, он је то памтио и касније записивао. Као да се трудио да то своје духовно искуство задржи и да га пренесе, да запише у сећању.

Видовићева рукописна заоставштина, пре свега, **неодвојиво је испреплетана и с његовом биографијом**. Његов животни пут утицао је на избор онога о чему је писао, на начин на који је писао, и, наравно, на садржај писања, али оставио је трага и на читаочеву рецепцију писања – и поред тога што многа његова писања и данас још трагају за путем до читаоца, што је такође последица управо његових животних избора. Свестан таквог преплитања, то је наглашавао, што је непрестано присутно и у његовој рукописној заоставштини, у којој су записи и размишљања која се тичу свакодневног живота, у дневницима, на пример, али је своју биографију записивао и при разноликим рукописним метазаписима.

Дакле, будући да се Видовић служио **аутобиографским** методом, најбољи начин на који би се њиме требало истраживачки бавити управо је – **биографски**, који је, када је о хуманистичким дисциплинама реч, потврђено, и методолошки приступ:

Na metodološkom planu, **lični dokument** u kome актер **opisuje svoj doživljaj i društvene odnose** koji su ga izazvali, postaje adekvatan materijal za sociološko proučavanje pretpostavljenog društvenog procesa koji se odvija između objektivne društvene sredine i njenih aktera. [Antolović i Štrangarić 2021: 46]

Ишчитавање рукописне заоставштине, којој је такође аутобиблиографски приступио, из које нас Видовић води стрмим стазама свог животног пута и дубинама свог *духовног искуства*, постепено ће нам помоћи да уобличимо јасну слику онога што је на том путу проживео и доживео, те у својим рукописима забележио. С друге стране, из те слике његовог животног пута и његовог духовног искуства што нам их он, на себи својствен начин – присећајући се и преиспитујући се – саопштавао, отвориће се нове могућности за сагледавање његовог **објављеног** али и **необјављеног** дела.

Из наведених разлога, а услед испреплетаности живота и стваралаштва Жарка Видовића, ни сама структура овог рада никако не може бити уобичајена, па се поглавља која се односе на опис Видовићевог животног пута неће, као што би се могло очекивати, наћи на самом почетку рада. О Видовићу и његовом животу много сам сазнала од њега самог али, у складу с тим, далеко више проистекло је из његовог дела, његове рукописне заоставштине и начина на који ју је он чувао. У записима и белешкама пронађени су и неизбрисиви трагови које је оставила сама **личност ауторова**, као и његови избори. То и не би била нека новина да Видовићева заоставштина није другачија и посебна, управо зато што је он тога био дубоко свестан а разматрање те освешћености постало је и део његове аутентичне мисли.

Основне чињенице из Видовићеве биографије с којима је јавност (или бар онај део јавности који је до сад показивао занимање за овог аутора) до сада упозната, обзнањене су највише захваљујући интервјуима, односно снимљеним и записаним **разговорима** с другима. У рукописној заоставштини наилазила сам на потврде такве биографије, али и открила другачију, писану врсту дијалога који је водио са собом и с другима.

Различити су могући приступи теми, али бројни су и чиниоци који на то утичу, што нужно зависи од личности оставиоца, али и од личности онога који то приказује. Та узајамност је у односу дијалога међу овим личностима! То нас доводи до „метода” најзначајнијег за Видовића, до **дијалога**, што би неко назвао методом сазнања, али

код Видовића дијалог представља пут до открића, пут ка спознаји личности, ка самоспознаји, ка свести, ка историјској свести.

Историја није наука, него (додуше, поред научне хронологије и документованог описа самих догађаја) историја је доживљајна спознаја људске морално-историјске заједнице, спознаја заснована на дијалогу који је само у уметности (причи, песни, драми) веран теми, истини о историјској заједници! [Видовић 2018: 38]

За Видовића је дијалог кључни „метод“, начин, приступ, зато што је то једини пут до онога што сматра битним и што ће непрестано, у различитим контекстима, истицати – *личност-историја-смисао*. То је повод за дивљење још једној Видовићој особини, храбрости која се огледа у непрестаној спремности, о чему лично и сведочим, да сваком изађе на „дијалошки мегдан“, сваком па и Богу самом. Као верник, с Њим је дијалог водио исповедно и литургијски.

Очигледно је да је за јасноћу става и говора потребна храброст. [Видовић, РЗ: Ф 329, 7]

Имајући у виду Видовићево истицање значаја *историјског сећања* за самоосвешћивање, дакле и разумевање, сматрам га једним од темељних метода, али и као херменеутичко место сусрета²² (у вишеструким значењима овог појма) аутора и истраживача рукописне заоставштине.

У Видовићевим рукописима могуће је понекад наићи на **понављања**, чему би један од разлога могао бити и настојање да „утврди“, да би остави трага, да би се запамтило, али делује да је то био и један од начина на који је себе **проверавао**. То представља још једну од специфичности његових рукописа, јер доста тога што је записао **проверљиво** је на различите начине. Остављао је метаподатке (датуме, имена, околности) на основу којих је могуће спровести поређење таквих података с онима који се налазе на другим местима. Та могућност провере значајна је околност којом је могуће **потврдити поузданост и веродостојност, дакле, релевантност Видовићеве речи**. Та релевантност важна је зато што су његова разматрања и тврдње често веома смеле.

Ко је имао прилике да слуша Жарка Видовића како говори, или да чита оно што је записао, сетиће се да је он често подуже излагао, да је, након што би његова прича или текст поодмакли, деловало као да је „начео“ више тема, за слушаоца би чак било помало забрињавајуће да ли је говорник заборавио од чега је пошао, а ипак би тад свака од тих нових тема деловала занимљиво и као да отвара нова питања... Но, врло брзо, лаким освртом на тему, указао би говорник, не само да се теме одлично сећао, него је на проблем имао изврстан одговор, да би на крају, маестрално, све о чему би причао објединио, и саговорницима или слушаоцима јасно закључио. То нимало лако заокруживање у говору, као и у писању, недовољно пажљивом слушаоцу могло је да делује нејасно, али ко је слушао пажљиво, схватио би колико је Видовић **вешт у повезивању**. Ту вештину никако не би могао да стекне нити да практикује, да се није управо на **целину** непрестано базирао.

„Увек целину тражи!“, записаће Видовић на једном од својих рукописа, и одмах уз то ставити спецификацију одређеног случаја поводом којег себе на то подсећа: „(овај пут због разговора с бискупом)“ [Видовић, РЗ: Ф 53 (186/6), 8263]

²² Кад није реч о мишљењу, онда се метод може сматрати тачком сусрета – у дијалогу, сусрета личног и заједнице у сећању историјском.

Тај Видовићев **свеобухватни** поглед, **целовит приступ проблему** основна је методолошка одлика али и темељ, не само његовог писаног текста нити једино казивања, већ је она изразито приметна и у **распоређивању његових рукописа**. Само захваљујући подсећању на **целину** могуће је разврстати појединости и појединачности, сместити их на одговарајуће место, дакле, исправно их обележити и, захваљујући томе, поново пронаћи.

Целовит приступ нужно подразумева и разумевање мањих, „засебних” целина, које су раздвојене, али им то пружа и могућност за тематско повезивање. Те тематске целине међусобно се повезују и **укрштају**. Пример укрштања у Видовићевој заоставштини представљају фасцикле у којима су смештене различите „потцелине” (рукописи, делови рукописа, картице, исечци, позиви за учешће на научне скупове...) – и посебне свеске, „теке”, у којима се та фасцикла наводи под одређеним бројем (којим је она и обележена) и под којом су уписане не само подгрупе садржаја фасцикле, него су записана и додатна објашњења о околностима објављивања или узроцима необјављивања.

Уколико се тако издвојеним Видовићевим приступима проблему, у тумачењу његовог сагледавања света и његових обликовања рукописа па и начину чувања рукописа, прихватимо и ми, онда ћемо, целовито и тематски, моћи да га и схватимо (пре него „разумемо”) – да га **доживимо**, не само **појмимо!**

Учила сам и да се Видовић, у организацији својих рукописа, придржавао неписаних начела, као што су: систематичност, уређеност, критичко мишљење, што наводи на разматрање и порекла тих **особина ауторове личности**. Вероватно су оне проистекле из претходног васпитања али и из логорског живота, где је то био и начин да се опстане.

Лично искуство сећања истраживача доводи нас до још једног од методолошких проблема овог рада: **Како раздвојити опште од личног?** И ту се, опет, као решење, показало да то баш и **не треба раздвајати**. Најпре, у истраживању је немогуће заобићи истраживачево лично искуство а уколико истраживач уједно има и улогу сведока, утолико пре може и сам да послужи као **живи извор**²³:

У живе изворе убрајају се информације које се добијају од особа које су са неким лицем (или догађајем) биле у контакту или родбинском односу, а које се често не могу без задршке прихватати, мада могу бити добар путоказ будућем закључивању, нарочито на пољу рецепције нечијег стваралаштва. [Вранеш 2006: 103]

Уз то, ни у погледу тема којима се Видовић у својим текстовима бави, не би требало раздвајати опште од личног већ, по њему, личног се треба и држати. Без личног приступа, нема ни **мотива** из кога истраживање потиче, а које га покреће и подстиче. Оно што је привукло моју истраживачку пажњу, подразумева се, није оно што би истом снагом и на исти начин привукло и друге потенцијалне истраживаче Видовићевих рукописа, стога је и резултат другачији.

Iz tog razloga se, pri obradi podataka dobijenih tehnikom posmatranja, kao poseban epistemološki problem objektivnosti naučnog saznanja, javlja takozvana **lična jednačina istraživača** koja se odnosi na njegovu skoncentrisanost u procesu posmatranja, njegovo psiho-fizičko stanje u datom momentu, kao i njegove društvene karakteristike. [Antolović i Štrangarić 2021: 32]

---

²³ „Живи извор – информације добијене од личности које су биле активни учесници догађаја или блиски рођаци, пријатељи или сарадници знаменитих личности.” [Ђорђевић 2010: 47]

Јединствени методолошки приступ, када је о Видовићу реч, дакле, не може да не буде и **лични приступ истраживача**. Још ако је истраживач познавао аутора рукописне оставштине, он је у овом случају **сведок**, непосредни и посредни. Тако, управо због те везе истраживача и оног који је креирао предмет истраживања, као један од метода укључујем и **своје лично сведочење**. Међу та сведочења спада и његова предаја рукописа *Српско-европског речника трансценденције* на приређивачки рад.

1.2. Речи и речници Жарка Видовића

Изаћи ће у *Политици* или у *Данасу*, свеједно, напис препун „термина“, као неки јеловник у којем не знам каквог је укуса и чиме је зачињено неко од пропагираних јела.
[Видовић, *Речник*: „ЂОРОВИЋ, Милорад Ђоркан”]

Рукопис Речника само је потврдио оно што ће показати даље ишчитавање Видовићевих других рукописа: да је он изузетну пажњу поклањао **терминологији** и **појмовној прецизности**. Та значајна одлика Видовићевог писања била је присутна и у његовом усменом излагању, био је он „*obућен u najteжim dijalektičkim disciplinama i uz to izražavajući se savršeno na srpskom jeziku*” [Perek 2017: 103]. Док је о некој теми говорио, пред ширим аудиторијумом, или у кругу пријатеља, умео је Видовић јасно да дефинише и образложи појам о коме казује. Захваљујући томе, остављао је, с разлогом, снажан утисак да су његове мисли јасне, те их је, исто тако јасно, могао да саопшти другима. Питања је, пре свега, одлично разумевао, те је на њих умео разговетно и прецизно да одговори. Уз то, особу којој одговара водио је, мајеутички, да освести оно у погледу чега се пита, и да разбистри властите одговоре. Ту и лежи важност речи коју је Видовић увиђао, улога речи у томе да се личности, у **дијалогу**, сусретну, да се схвате. Дијалогом се, платоновски, постиже **разликовање појмова**. У живом односу дијалога личности могу да открију себе, разумеју другог, схвате свет око себе, да се узвисе ка *трансценденцији*.

Видовићеву мисао карактерише оригиналност и аутентичност, вероватно зато што је он допустио доживљају да буде *орган за схватање*. Као што је увидео да је за сазнање важна *друга личност* и дијалог с њом: „Живети с другима у *дијалогу*. Живети дијалог.” [Оцић 2016: 817]

Кад говори о искуству, Видовић разјашњава и појам *чула*. Наглашава да је реч о *чулности људског*, не животињског, *сазнања и духа*... Импресија, односно утисак су кључни за сазнање, и да је такав утисак у искуству, по њему, „основни – и не само основни, него и једини – облик сазнања!”

За преношење тог утиска, човековог(!) – *нужан је говор*, реч – са другим размењена у *дијалогу*. У том смислу гледајући, Видовић сматра да и логика служи језику, као *орган језика*, а не сазнања. За њега су сазнање (и гносеологија) – говор, дијалектика, дијалог, импресија.

Његова је теза да је: Једино могуће сазнање је чулно! Али та чулност сазнања – кад је о човеку реч – је у *говору човека*. А човек мисли да би говорио, те је мишљење одређено говору, чулности човека.

Знао је Видовић одлично да разговор, као посебан доживљај, омогућава изоштравање, кристалисање мисли. Кад се о нечему с неким разговара, пре свега, исто то се и самом себи разјашњава. Објашњавао је он и дијалошки разјашњавао појмове себи, потом и другима, а поводом појма изложио је и своје схватање сазнања:

Појам је исто што и „обујам”, обим, обухватање; немачка реч *begreifen* (појмити, поимати) исто тако значи обухватити; слично је у француском *comprendre* (обухватати), заправо: разумети нешто придружујући га (узимајући га) заједно са нечим што смо већ разумели. Сазнањем неке ствари и њеним разумевањем се ту (у поимању и појму) сматра када та ствар може да се придружи појму ствари које смо већ сазнали... Појам, дакле, није ново сазнање, него само илузија да је проширено знање које смо већ имали; илузија да се поимањем неке ствари већ стечено знање проширује и на ту ствар. Са појмом се, међутим, не поставља питање како је стечено знање које већ имамо (како се стиче искуство? откуд оно?), него само како да се то (већ стечено) знање прошири и њима обухвате нове ствари. Разумети је ту исто што и прикључити, сврстати или у новој ствари *препознати знање које већ имамо* (и пре те нове ствари). Очигледно је да се у поимању ради о нечем априорном, о једној нужности (добро Кант каже: и априорности) која у метафизици није објашњена! Зато наука о појму (логика) није ништа друго до наука о *проширивању* појма (обима), или, што је исто, наука о прикључивању, сврставању, подразумевању. Дакле, вештина (техне), техника мишљења. Не разумевајући само порекло искуства и знања (не постављајући ни питање о томе), метафизичар је човек који се подредио амбицији метафизике да појми (обујми, појмом обухвати) све могуће искуство и знање: о битију, времену, простору, историји, човеку, космосу, надвремену (надисторији), о свему што јест и што није..., а да при томе у свему *препозна знање* (тј. став) *који већ има* пре сваког новог сазнања! [Видовић 1989: 177]

Судећи по рукописима, и сам Видовић, док је писао, водио је дијалог са собом и са другима. Да се о личности не може говорити без дијалога, и овога пута, показује на властитом примеру. У објављеним делима своје идеје је, очигледно, износио тако што је претходно себи прецизно разлучивао појмове о којима је писао. У необјављеним рукописима такав његов приступ постаје још видљивији, те се искристалисало да се прихватио да **пише само о ономе што би претходно и сам заиста добро схватио:**

[О]бавезује ме (Тебе)²⁴ само оно што сам прихватио,
прихватам само оно што сам схватио,
схватам само оно што сам у стању свакоме
да образложим и учиним прихватљивим. [Видовић, *PP1*: 4]

Прецизношћу изражавања онај што говори потврђује и колико је сам схватио оно о чему прича, чега је Видовић био несумњиво свестан, као што је био свестан да је језик важан за разумевање и прихватање онога о чему се разговара, о чему се води дијалог. Једна од теза коју ће записати поводом огледа о херменеутици биће и: „Одбрана уметности и трансценденције = самом чистотом и јасноћом језика.” [Видовић, РЗ: Р1060137] Један од важних аргумената за оно што се хоће заступати, што се жели „бранити”, управо је **начин на који се то казује.**

---

²⁴ Укључује то као неку врсту дијалошке форме, да би на тај начин означио да се то односи не само на њега већ на сваког, али очигледно жели да избегне генерализацију.

1.2.1. Специфичност Видовићеве терминологије

Како читање Видовићевих рукописа одмиче, тако се увиђа да одабир речи којима би се о њему самом могло казивати није нимало једноставан. Тим пре што његово писање и његова заоставштина не спадају међу теме истраживања код којих је терминологија унапред одређена самом дисциплином у оквиру којег се истраживање креће.

У погледу терминологије, о самом Видовићу и његовом делу потребно је непрестано бити на опрезу, као код појмова који означавају и његов критички став, и оно што би се могло назвати теоријом. Приликом казивања о њему, није сасвим прикладно користити речи као што су мисао, или знање, прикладније би, можда, било **учење**.

Како, уопште, њега самог окарактерисати? Кад се о Видовићу говори, није лако избећи „мислилац”, тешко га је назвати и „философом”, не би ваљало употребити речи мишљење, знање, а „разумевање” сувише „вуче” ка рационалном, што не одговара потрази за оним што Видовић жели да схвати и другима да покаже.

С друге стране, кад је реч о доживљају и личном искуству, граница код употребе речи може бити тек трансценденција сама. Стога се Видовић вероватно не би много бунуо ако понекад употребимо и неки, за научно истраживање не сасвим одговарајући појам, док се не нађе бољи, важније је да се, бар донекле, проникло у дубину питања – дакле, и одговора.

Ипак, сигурно је да сврставање Видовићевих речи, писаних или усмених, његовог живота, дела, његове личности и његовог сагледавања историје никако не сме да буде пуко поједностављивање, што не значи да поводом великих тема он није користио наизглед обичне појмове. И, опет ће се, у погледу речи којима се служимо док о њему говоримо, показати да је најбоље да се држимо парадигме Видовић, а да би се то учинило најпре треба да сагледамо на који начин је он то чинио.

Он изричито наглашава разлику између *филозофије* и *философије*, у чему није усамљен, мада док други то чине терминолошки, одредивши се за употребу једног од ових назива, у погледу истог значења, Видовић наставља да користи оба али у њиховим различитим значењима:

Речник трансценденције није **фило-зофија**, него треба да буде софио-филиа, **фило-софиа**. Преданост Софиа-мудрости из које настају вера-нада и агапе-надахнутост блиским људским бићем. [Видовић, *Речник*: „Трансценденција”]

Затим, уместо уобичајеног „трагички”, Видовић пише о „трагедијском”, а тако треба да пише и свако ко хоће да остане доследан његовој мисли. Наиме, он је „трагедијско” користио с намером, означавајући га **као духовно искуство** а не „трагичко” или „трагично” искуство. Судећи по његовим списима, објављеним и необјављеним, желео је управо да истакне трагедију, не као тумачење, или разматрање трагедије већ **као осећање**, као **доживљај трагедије**.

Остају, међутим, нејасни разлози због којих се, при записивању, упорно држао неких архаизама, као што су *диалог* уместо дијалога, или *диалектика* уместо дијалектика, као што се доследно држао да Кјеркегора назива Киркегардом. Могуће да је намеравао да реч остане што ближе извору, а можда је те архаизме задржао још из гимназијских, односно студентских дана. Осим тога, у рукописима је повремено приметна и његова дилема да ли да се држи ијекавског изговора или екавице. Осим што се дешавало да, у његовим рукописима на екавици, често промакне и понека реч

на ијекавици, изгледа да је касније пожалио²⁵ што је 2. издање *Његоша и косовског завета* у Новом веку објављено на екавици. „(не знам зашто су у том, другом издању, мој ијекавски текст „превели” на екавицу? Можда су – у југо-медијском рату против српске културе – идеолошки подлегли ’југо-императиву’ да ијекавица није српска?!)” [Видовић 2018: 53]

Видовићеве реченице понекад делују херметично, његов говор у неким случајевима звучи питијски а његове тезе током читања, нарочито сопствених рукописа, умеју неодољиво да подсети на хераклитовске фрагменте.

Реченице овог писца често су дугачке али, током приређивачког рада на *Библио-био-графији* и на *Речнику*, при покушају да се оне раставе на више краћих и једноставних реченица, увидела сам да би тако изостало њихово право, слојевито значење.

У текст не улази само језик, раслојен на фонолошки и граматички ниво, већ и оно што припада „графичком језику”, наслови, поднаслови, пасуси, поглавља, крај, почетак, начин обиљежавања дијелова (курзив, наводници, интерпункција итд.). За текстологију су ови чиниоци текста важни, пошто аутори често инсистирају на графичком лику својих дјела. [Иванић 2001: 31]

Својих дужих реченица Видовић је, очигледно, био свестан те је прибегавао не баш уобичајеном коришћењу знакова интерпункције. Делове реченица раздвајао је честим повлакама, заградама, знаковима узвика, док је поједине речи наглашавао верзалним и/или подебљаним и курзивним словима.

Због те дужине, кројио је он своје реченице делећи их на нове пасусе, избравши, тако, специфичан начин да на њих привуче пажњу читаоца таквим наглашавањима. Знакови узвика, повлаке, појачања... његове реченице често почињу са „Јер”, или „А”, „Али”, зато што оне, у ствари, тако **не почињу**, већ **се настављају** на претходну²⁶. Те речце служиле су му за паузе у реченицама, али и да би их, на специфичан начин, спојио. Специфичност Видовићевог језика први је увидео Ђорђе Оцић, напоменувши то у рецензији коју је написао за Видовићеву књигу *Огледи о духовном искуству*, чији је био и редактор.

Можда би, на крају, требало размислити и о неким новинама у Видовићевом начину писања, о „стилу” па и о графичком распореду текста.

Ако би уредничка строгост захтевала да се Видовић повинује уобичајеном начину писања, он би, претпостављамо, могао да изломљене реченице (које прелазе из једног пасуса у други), као и сужене пасусе са смањеним проредом, претвори у „обичне”. Сматрамо, међутим, да та Видовићева „техника” није, како би се могло помислити, израз неке тежње за оригиналношћу по сваку цену. Напротив, уверени смо да она показује аутентичност ауторовог доживљаја и његове „муке” у тражењу одговарајућег начина за изражавање тог доживљаја, који се најсрећније уобличио у тренуцима понесености, у „жару видовитом” (*nomen est omen!*), кад се аутор приближава „вишем”, поетском

²⁵ Уредник издања Јован Пејчић сведочи да се Видовић с преводом на екавицу својевремено сложио: „Тада је и дошла идеја да ново издање буде екавско, тако да Жарко, што ће бити јединствено у српском издаваштву, књигу има у обе варијанте српскога језика – ијекавској и екавској.” [Пејчић 2023]

²⁶ На то, као члан Уређивачког одбора, упозоравам у Напмени *Библио-био-графије*: „Не само да смо наведено сматрали оправданим, већ се показало да су то све значајна помагала у Видовићевом настојању да писану реч учини живом. У томе су нам помогла и одређена графичка решења (различита величина прореда или увлачења, као и посебне ознаке на почетку пасуса или између њих).” [Уређивачки одбор Задужбине 2018: 287]

казивању. Можда, стога, тај лични печат, који овде има и улогу посредника између писца и читаоца, не би требало прекрити конвенцијом. [Оцић 1989, Рецензија]

Умео је Видовић да каже апстрактно али и сликовито, служио се поређењима, као и метафорама:

Слушајући стално исту реч „битак”, слушалац који не реагује критичким мишљењем, него, у бојазни од ауторитета, условним рефлексом на сам звук речи, тај слушалац има утисак да се стално говори о истом, мада су га већ превели „жедног преко воде”, па је том приликом и сам филозоф одбио да угаси жеђ и да покаже како се можемо пити. (Мислим: пити се живе воде, живе и лековите воде у пустињи човековог бесмисла, у пустињи у којој човека уче да смисао очекује од ствари, воду од песка, фатаморгану!) [Видовић 2022а: 87]

„А метафоре нису показивање показивог, него подсећање на слично у показивом, на књижевно искуство. 'Литургија није само у Цркви'.”

Такав приступ проблемима проистекао је из сложености Видовићеве мисли, исправније, доживљаја, јер ко га слуша (сада је то могуће само путем аудио-видео материјала) и ко га чита, лако може да стекне утисак како су **речи и реченице превише тесне за његову мисао!** Уверена сам, најпре на темељу његових, рекао би он, „писанија”, да управо из те његове особености и происходи специфичност његовог језика.

Потребу и разлоге Видовићеве реченице за другачијим визуелним приказом, али и за наглашавањем препознао је, недавно, читајући постхумно објављени рукопис *Библио-био-графије*, и Никола Маринковић:

Графичке интервенције аутора служе да додатно акцентују појмове до којих је Видовићу стало. Они могу бити у агоничном (ми-они) или допуњујућем односу (личност-смисао), али бројност ауторских интервенција указује на потребу да се пажња читаоца води прецизном путањом, која би у противном можда била неуочена. [Маринковић 2023: 175]

Његов стил у писању донекле се разликује у младости и у зрелом добу, али само донекле јер, с временом, како Видовић све више промишља о трансценденцији, та графичка решења постају потребнија, дакле, присутнија и очигледнија.

И, још једном, то нас доводи до тога да је код Видовића све другачије него код осталих, односно чак и оно што је код њега присутно а важи у погледу других – наглашеније је и уочљивије (акцентованије!)²⁷. Видовић користи, „измишља” нове речи, креира **необичне језичке конструкције**, што је чинио да би **нагласио** оно што сматра битним, **акцентовања** ради.

Иако наизглед компликовано, учовавање тих наглашавања, када се проникну, откривају да су његове речи толико јасне и разговетне, као што и показују да писац увиђа и осећа то о чему и шта казује. Подстакнута Видовићем али и сложености у

---

²⁷ Акцент, односно нагласак, у рукопису *Речника трансценденције*, Видовић одређује као „важан елемент сваког поретка, а посебно **маште** у осећању”. Акцент, односно нагласак, уједно је и одличан пример Видовићевог указивања на овај појам, откривајући његов значајан за уметност (Видети: 6.3. Уметност).

погледу речи кад треба о њему да се говори, у овом раду и ја уводим неке речи, за овакав контекст не баш уобичајене.

Највећи терет у погледу видовићевске терминологије у томе је што које год термине уобичајено да користимо, они нису сасвим довољни да у правој мери обухвате све што је Видовић био и што је говорио, а његова „мисао“ као да је била „бржа од речи“, што је и условило њему својствен, парадигматски, начин писања па и усменог казивања.

Никад не смеш оклевати или одлагати да забележиш мисао која ти је пала на памет, јер – како пала, тако и одлетела – ако је одмах не ухватиш и забележиш, јер не можеш запамтити главну мисао, а заборавити њен облик (језик, речи, редослед речи у реченици). Јер мисао = облик у којем ти се појавила. Мисао = језик! Ако не можеш да је диктираш тачно, немаш је! Зато не одлажи, одмах бележи! [Видовић, *Дневник 1987*: 110]

Видовић несумњиво **увек јасно дефинише речи/термине које користи**. Најпре одређује шта нешто није, разликовањем у односу на оно са чим се често „брка“. Не дозвољава замену значења. Заиста је мало оних који су имали ту способност да тако прецизно разлуче, да објасне толико појмова и вредности које они означавају, у контексту целине и континуитета историје... Само такво одређивање може бити основ за целовит приступ теми о којој се пише.

1.2.2. Видовићев енциклопедистички приступ

Током истраживачког рада на Видовићевим рукописима, показало се да је једна од највећих тешкоћа да се разврстају, односно класификују **теме** и **проблеми**, као и **основне идеје** које су окупирале Жарка Видовића и којима се он бавио.

Управо ту сам и уочила **синтетичку** моћ Видовићевог дела, али и његову, како је нешто раније наведено, тешкоћу, што он разрешава физичким разврставањем, обележавањем и нумерисањем, али идејно све остаје нераздвојиво. Показаће се да Видовић користи, опет без много разматрања тих вештина, и **анализу** и **компарацију**. **Он упоређује и успоставља паралеле између појмова** и при организовању своје рукописне заоставштине, у чему се, као подршке, прихватао и лексиконског приступа. Мали приручни речници које током писања креира, представљају методичку помоћ за раслојавање у **испреплетаности тема и појмова**, као и за **појмовно разлучивање**.

Већ поменуто Видовићево целовито сагледавање проблема, ширина којом је обухватао разнолике и бројне теме, односно тај енциклопедијски приступ можда се највише огледа у његовом приступу појмовима и тезама. Он их прво издваја, па разврстава, објашњава, да би их ставио у међусобни однос поређења те успоставио повезаност, и целовито их сагледао.

Тај његов свеобухватан приступ примењује Видовић током писања, али он то практикује и у распоређивању својих рукописа²⁸. Тако је могуће и разврставати и повезивати.

Чини се да су његови **коментари**, односно **критичко мишљење**, усмерени не да критикују већ да разјасне, те су његови разноврсни појмовници настали из истинске потребе да се ти појмови учине **јасним и развоетним**. За њега је, међутим,

---

²⁸ О томе ће више речи бити касније, у Поглављу 2.

разјашњавање терминологије, потреба да се објасне појмови којима се „барата”, нужно да би разумевање у дијалогу било успешније.

И у рукописима речници појмова чест су пратилац његових текстова, чиме он креира својеврсни **језички ресурс**²⁹. На пример, при превођењу Плотина радио је и свој, „приватни” Речник Платинових појмова. Објашњењима и поређењима значења не само у том појмовнику, издвајао је појмове који су кључни за разумевање онога што је битно у тексту. Појмови су, за њега, истовремено и тезе, теме о којима се пише. Таква организација коју је имао при писању, док је био окупиран неком темом, указује и на организованост мисли.

Своје идеје Видовић је „распоређивао” вероватно да би могао да се и сам у својим рукописима оријентише, и да задржи контролу над њима. Тако је, уз већину својих записа, куцаних на машини, или руком писаних, покрај теме, или уз место где је развијао одређену тезу, бројевима одређивао стране на којима се ти појмови, тезе или теме помињу. Често је, потом, по тим бројевима, стављао и списак на коме се налазио садржај те целине.

На пример, у Фасцикли 212 (616), од 8. до 81. стране, почетне тезе о Канту, а поводом не само њега већ и егзистенцијалиста и других писаца (Кјеркегора, Камија, Сартра, Хајдегера, Јасперса, Мерло-Понтија, Габријела Марсела...), прерастају у Речник тога рукописа, који почиње појмом „Кант, *accident* – оне одредбе супстанције које су само њени посебни начини постојања (никаква 'судбина', него постојање, та личност...)” да би се завршио појмом *volonté* – воља, како је види Тома Аквински а како сагледава Шопенхауер.

Жарко Видовић прави и бројне синтетичке прегледе. Рецимо, разјашњава кога сматра егзистенцијалистима (Сартр, Симон де Бовоар, Мерло-Понти), а за кога (Јасперс и Хајдегер) мисли да их не треба сврставати међу егзистенцијалисте, образлажући да за њих егзистенција не претходи есенцији, него је есенција дата већ у егзистенцији. Кјеркегора и Габријела Марсела смешта у хришћанске егзистенцијалисте.

У истој тој Фасцикли 212³⁰, Видовић разматра *Angst*, **бојазан** (франц. *angoisse*), о чему ће писати и у *Српско-европском речнику трансценденције*. Уочава он тај појам као онај на коме се показује разлика између мисли Кјеркегорове, односно **еврозападне** и мисли Његошеве³¹, односно **евромедитеранске**, „у којој су слобода и достојанство човека поштовање Бога, као 'Божији страх' за човека! – изнад ангст-бојазни, страха и страсти филозофије егзистенције!”

Кјеркегордова **ангст-бојазан** много је опаснија него што и он сам мисли: она је *страх*, и у том страху – *страст* (за моћ, надмоћ, власт, гордост, као једино осећање сигурности, нагона)! И управо зато она је – са становишта Његошеве, *евромедитеранске*, свештено-поетске мисли! – кључни појам филозофије **еврозападне** (цезарске, наполеонске, империјалне) (ЛМ, IV, 191–210), чак и кад је „демократска”, тј. либерална! Она је, дакле, битно различита од Његошеве, **евромедитеранске**. [Видовић, *Речник*: „Angst”]

„Ангст” је само један од бројних појмова из Видовићевих „узгредних” спискова појмова, односно већих или мањих скупина разјашњавања речи, које ће се наћи и у

---

²⁹ „Језички ресурс – дигитално похрањени текстови, подаци, речници који су извор нових ресурса и нових корпуса.” [Вранеш 2006: 120]

³⁰ На страни 20.

³¹ Не пропушта да наведе и да су обојица рођени исте године.

његовом свеобухватном *Српско-европском речнику трансценденције*, који представља кулминацију, као *салдо мортале*, његовог енциклопедијског приступа.

Лична имена и презимена у одредницама Речника нису уобичајене биографије тих личности већ се, већином, тичу Видовићеве личне асоцијације и његовог сећања на ту **одређену особу**. Те личности он сагледава и у историјском контексту, али и у трансцендентном – помена, сећања, молитве ради. И у тим Видовићевим текстовима о личностима такође се преиспитују и превреднују вредности, које су се личности, кад, како, и због чега цениле.

Из Видовићеве рукописне заоставштине сазнаћемо доста тога о логорашима и логорима кроз која је прошао, о превирањима по завршетку Другог светског рата, али и о другачијем виђењу изложбе „Средњовековна уметност народа Југославије” у Паризу, 1950. године, о уметничком покрету „Златном резу”, или Уторничкој академији, о којој се није могло много сазнати јер је била мимо владајућих „школа” (социјалистичка уметност, праксис филозофија и корчуланска школа)... Дакле, уместо обичних спискова података, Видовић записује **календаре и поменике**, те уз њему значајна имена бележи важне датуме. У неким фајловима записивао је датуме смрти својих вољених, блиских, али и личности из „јавног” живота³². На тај начин, опет парадигматски, креира Видовић својеврсне доживљајне **хронологије**.

У више наврата Видовић започиње да пише о истој теми, али јој се враћа на другачији начин, приступа јој из друге перспективе, тако да се у његовој електронској рукописној заоставштини налазе текстови који представљају **различите верзије истог рукописа**, поводом исте теме, на пример, у **Поменику** или **Календару**.

Међу његовим рукописима има разноврсних спискова имена и презимена, или само имена и надимака. Међу њима је и онај који се налази у Фасцикли 10, као пета рукописна целина, а којем је на полеђини записао: „Имена којих се сећам. Попис, Згб 1964.” Томе следи списак где су, читким, штампаним руком писаним словима забележена имена матураната Државне мушке реалне гимназије „Краљ Александар I”, у Новом Саду, школске 1938–1939. и школске 1939–1940, с именима директора и разредног старешине, као и подаци о школској спреми, адреси, броју телефона. Код оних који тад више нису били живи – наведено је да ли су погинули у рату, страдали у логору, или су умрли природном смрћу. Списак је сачињен, поводом 50-годишњице матуре, а Видовић га је, записао је, добио, 1996, од Василија Поповића.³³ Тај педантни списак некадашњег, предратног гимназијалца, само је један од историјски драгоцених хартија које, иако нису његовом руком записани, он их је у својој архиви сачувао, као значајно сведочанство.

Именици и имена, **поменици**, или **црквени календар** као подсетник, служе му за присећања ко је кад преминуо, с ким се, пред вечни одлазак те особе, последњи пут сусрео, како ју је у тој ситуацији запамтио, а неретко се може наићи да у дневничким записима бележи и број дана откад је остао без сина Бранка...

Записивао је Видовић имена и по цедуљицама, као што се записују у Читуљу, спремајући молитву за здравље живих и помен на преминуле. Очигледно је да се трудио добро да их упамти, с намером да их за вечност сачува.

При прелиставању Видовићевих бројних роковника и свезака, наилазила сам на понеку „успутну” белешку о томе ко му је и којом приликом поклатио одређену свеску у којој је кренуо да записује. При почетку рада на нечему што му је било интимно важно, записивао је датуме, као и значајне догађаје који су се дешавали на тај дан

³² Ту одређену целину Видовић је назвао Поменик.

³³ Нађен је још један, нешто другачији, списак [Слика 8].

(нека врста његовог личног „догодило се на данашњи дан“), стварајући тако и од метаподатака, одређивањем контекста настанка рукописа – важан повесни извор.

При учешћу на научним скуповима, из рукописа се да закључити, помно је пратио и туђа излагања. Уз имена на одштампаним програмима скупова, или на њиховим полеђинама, понекад на засебним хартијама записивао је кључне идеје излагача и своје коментаре на њих...

У његовом појмовном разврставању и „рашчишћавању“ најбоље се огледа специфично видовићевско **умрежавање** – нарочита **повезаност тема**. Он успешно повлачи паралеле, упућује с једне „одреднице“ на другу. Мајстор је повезивања и лаког прелажења с теме на тему, с једног нивоа на други, стога и не чуди што је управо **слојевитост** једна од одлика његове рукописне заоставштине.

Такав приступ речима квалификује га као неког ко промишља, не срља, **одговорно** казује чињенице, записује истину те је управо један од показатеља **значајних за релевантност његовог казивања!**

Видовићева специфична терминологија и разликовање појмова, као и способност сецирања (анализе) те свеобухватног повезивања (синтезе) – одлике су енциклопедичности која се открива ишчитавањем његових рукописа, али показује се да је од нарочитог значаја оно што је те одлике потврдило – начин на који је те рукописе организовао и чувао.

2.

РУКОПИСИ ЗАЈЕДНИЦИ У НАСЛЕЂЕ

У својим објављеним делима Жарко Видовић записује о историјском континуитету, о важности **сећања** да би се повезале раније генерације српског народа с генерацијама садашњим и будућим. Пише он о значају морално-историјске свести за националну заједницу, што је честа тема и његових рукописа. Не остаје то, међутим, „само” на писању – то што пише, парадигматски, он показује и на сопственом примеру: настоји да памти, о томе говори и записује, али и спроводи у дело, практичном **организацијом својих рукописа**. О томе није казивао, нити је то посебно истицао, што ће се открити током процеса који је довео до тога да се тим рукописима приступи, да се отвори проблем њиховог пописивања, да се, на различите начине, неки од њих и објаве. Приказ тог процеса одвешће нас и до начина на који се он одвија, али ће иницирати и осврт на **ауторову пописну методологију**, те на **практична исходишта** и евентуалне **моделе за приступ својим рукописима**, чију би организацију могли да започну, још за свога живота, и други плодни аутори.

2.1. Поводи за попис и увиди у рукописе

Непосредно пошто је Жарко Видовић преминуо, на иницијативу митрополита Амфилохија, окупили су се Видовићеви пријатељи и поштоваоци, маја 2016. године, с намером да се оснује Фондација, односно Задужбина с његовим именом,³⁴ намењена чувању сећања на његову личност и дело. Састанак је одржан у стану Жарка Видовића, на адреси Улица 27. марта, у коме је он живео од како је дошао у Београд. Била је то прилика да се размотри и Видовићева рукописна заоставштина, која је највећим делом била смештена у картонске мапе, односно фасцикле³⁵. Те рукописе почео је и раније, за Видовићевог живота, да пописује Милош Тутуш, потоњи управник Задужбине³⁶.

---

³⁴ Састанак је инициран ради формирања Фондације, али се касније показало да је делотворније да то буде Задужбина, основана одлуком Синода Српске Православне цркве.

³⁵ Иако су, у највећем броју случајева, то заиста и биле фасцикле, у смислу физичког предмета, под овим појмом подразумевам и оно што је смештено у коверте, издвојене корице свеске, умотано у кесе, а могло би бити смештено и у фасцикле. Дакле, подразумевам **рукописне целине**, као и збирке рукописних целина најпре оне које је Видовић означавао одређеним бројем, или шифром.

³⁶ На моје питање како је и колико трајало пописивање док је Видовић био жив, Милош Тутуш је одговорио: „Од августа 2015. године почео сам да долазим код њега, први пут с Митрополитом. Пописивање је трајало неколико мјесеци, не интензивно. Често се дешавало да причамо и да не стигнем

Током првог састанка Иницијативног одбора уочено је, и заједнички закључено, да је пре сваког другог деловања неопходно да се сачини попис Видовићеве писане заоставштине, с циљем да се стекне увид у то шта све ту грађу чини, да би она тако пописана могла да се пренесе на одговарајуће место, где би била и похрањена. Будући да се у том тренутку међу присутним члановима Иницијативног одбора налазио и др Зоран Недељковић, управник Библиотеке Патријаршије Српске православне цркве (СПЦ), договорено је да се ти рукописи, након што буду пописани, управо у ту институцију и сместе. Заједнички је одлучено да се формира Одбор за попис, за чије чланове су именовани: ђакон др Драган Ашковић, доцент на Богословском факултету Универзитета у Београду; проф. др Милош Ковић, тада доцент на Филозофском факултету Универзитета у Београду; Богдан Златић, дипл. правник, службеник; Дејана Оцић, дипл. филозоф, уредник за лексикографију, и Милош Тутуш, дипл. теолог из Београда. Сви именовани били смо присутни на том састанку, а Видовића смо и лично познавали. Свако од нас био је, у некој мери, упућен у његов рад, те је већина нас касније укључена и у Уређивачки одбор Задужбине „Жарко Видовић” која ће потом почети с **објављивањем критичких издања** Видовићевих сабраних дела.

Већ на том састанку Иницијативног одбора примећено је да неке књиге из Видовићеве библиотеке недостају, те је уследила бојазан већине нас да би на исти начин могли бити угрожени и рукописи. Сви присутни тада смо постали свесни важности да се што пре започне с пописом остављених рукописа јер нам на располагању није било много времена (како пролази време након смрти аутора, све је мање информација) а наставак пописног процеса додатно је убрзало и то што је наследница намеравала да стан прода у што краћем року.

Убрзо је одржан први састанак тада формиране пописне комисије, чиме је започето и моје **практично истраживачко деловање**. На том састанку, као значајна помоћ, прикључила нам се и Марина Димић Ашковић. Тада смо, само овлаш, начинили увид и прегледали ормане и полице у којима су се налазили Видовићеви рукописи, да бисмо направили оријентациони план рада и да бисмо утврдили на који начин ћемо да пописујемо рукописе. Тад нам је, као куриозитет, пажњу привукао стари **Албум** за фотографије у коме су се, уместо фотографија, налазили исечци Видовићевих текстова, интервјуа урађених с њим, и текстова других аутора, који су у вези с Видовићем, из различитог доба, објављених у различитим новинама, брижљиво залепљени, са метаподацима. Уколико ти метаподаци (новине у којима је чланак објављен и датум објављивања) нису били видни на исечку, он их је дописивао. Дописао би и додатна објашњења, као на 5. страни: „’Корбизје’ објављен само у провинцијском издању *Борбе*.” а на страни 25 оставио је место за текст Младена Чалдаревића, из *Прегледа*, у ком га је „напао због ’Стојана’”, а на страни 38 објављен интервју с њим из *Седам дана* „Да говорим али не о сликарству”.

У том Албуму хемеротеке затекли смо тад и прикључено³⁷ Видовићево писмо Мештровићу, заједно с његовим одговором, што је и објављено у једном од тих залепљених чланака (на 28. страни). Већ то је наговестило да ће истраживање рукописа пружити занимљива сазнања о културним догађајима, личностима и односима у новијој историји. Тада смо прегледали и рукописе *Година 1948, 2. варијанта, са 327 теза и Срби, сећања и сведочења*³⁸. Већ те, насумично дохваћене, рукописне целине увериле су нас да смо се прихватили рада на нечему што нам је, свима, историјски **предато** (предање) на чување сећања „које може да ’васкрсне’ (да

ништа да запишем. Он ми је показао и укратко рекао где се шта налази. Најважнији су му били рукописи у оном орману (витрини) што смо прво радили. Сјећам се да је била зима када сам почео.”

³⁷ Не залепљено, као што је био случај с исечцима новинских чланака.

³⁸ Рукописе је аутор завео под бројевима 9 и 10, али не припадају ниједној од пописаних фасцикли.

се уздигне) у осећање вере тј. у веру која је могућа само као историјска свест! у жив завет, живо предање.” [Видовић 2018: 116]

Још под утиском Видовићеве живе речи о историјској свести, сећању, заједници и завету, били смо понесени атмосфером тог предања/завета који нам је оставила ова изузетна личност. Спонтано смо понешто од тога и фотографисали, што нас је упутило да у каснијем пописивачком деловању употребимо и тај облик чувања рукописа.

Током два месеца што су уследила том првом састанку Одбора за попис, учестало смо се окупљали у Видовићевом стану, у различито доба дана. Приликом тих окупљања, креирала сам **наменску табелу**, односно **образац**, где сам, директно на лаптопу, у Ворд програму, према Ковићевим упутствима записивала податке о Видовићевој обимној, већином необјављеној рукописној заоставштини. Знатан део тог пописивачког посла, који нам је узео доста времена и труда, али за који смо се самоиницијативно определили, у заједничком договору, било је, дакле, и **фотографисање тих рукописа**. Такво тадашње наше снимање представља својеврсну **аматерску дигитализацију рукописа**, коју смо спроводили тада расположивим ресурсима.

Та **способност окупљања, сабирања** мисли, људи, доживљаја и чињеница – још је једна изванредна, „харизматична” особеност његове личности. Тако је, на картону, црвеним словима, записао: „И рад је празник – кад ради заједница! Јер заједница је – празник!” [Видовић, РЗ: *Varia*]³⁹.

Највећи број фасцикли налазио се у старинској библиотечкој витрини која је била смештена у дневној соби породице Видовић, наспрам гарнитуре за седење. Мањи део фасцикли, које је Видовић пописао мимо осталих, налазио се у доњем делу библиотеке с књигама, која је заузимала цео зид насупрот прозору и вратима с излазом на терасу. За разлику од других фасцикли, њих је нумерисао римским бројевима. То смо такође пратили у нашим пописима те смо га навели у засебној табели⁴⁰.

Након неколико окупљања, сачинили смо и **Извештај** који смо доставили осталим члановима Иницијативног одбора.

Одбор је започео физичку обраду писане заоставштине Жарка Видовића у његовом стану на адреси Улица 27. марта бр. 36 у Београду дана 24. јуна 2016. године, и то пописивањем, разврставањем и фотографисањем материјала који је оцењен као изузетно значајан.

Писана заоставштина је пописивана у затеченом стању које је бележено у образац чији је изглед и садржај одређен на првом састанку Одбора, одржаног 24. јуна 2016. године.

Током рада Одбор је утврдио да је пок. Жарко Видовић своју писану заоставштину поделио у фасцикле које је обележавао бројевима, почевши од броја 1 до броја 369, и то њиховим уписивањем на корице фасцикле, али и на прве странице рукописа, користећи црвену хемијску оловку.

Одбор је такође утврдио да је пок. Жарко Видовић за собом оставио 3 (три) главне свеске са пописом фасцикли, детаљним описом њихових садржаја, а некада и околностима у којима су рукописи настајали.

Одбор је током рада уочио да је највећи број рукописа, односно фасцикли, посвећен делу Петра II Петровића Његоша, који се на неколико места у пописним свескама третира као јединствени рукопис. Одбор је због тога начинио збирни преглед

³⁹ *Varia* означава све записе на картонима и цедуљама који нису нумерисани, или се не налазе у целинама које су нумерисане али саме нису означене.

⁴⁰ Табела I–V.

фасцикли са оваквим садржајем, односно са рукописима о Његошу..." [Одбор за попис, *Извештај*: 9. јун 2016]

На тај и такав извештај није било никаквих примедби, нити је ико постављао питања. Било је још неколико преписки, ни ту се присутни на Иницијативном одбору даље нису оглашавали, а ми смо настављали с интензивним радом.

Затечене фасцикле с Видовићевим рукописима кренули смо, испрва, да нумеришемо на свој начин, почевши од првог редног броја, и тај редослед смо и записивали. Када смо, међутим, увидели да ауторови записи на фасциклама нису случајне шкработине већ да међу њима постоји редослед који је Видовић **сам одредио јер је већ водио своју евиденцију и имао сопствени систем пописивања**, одлучили смо да се држимо његових бројева. Видовић је, наиме, сређивање својих рукописа и први попис, тј. евидентирање свих својих радова, почевши с рукописом из 1948. године, с критичким освртом на њих, започео 1996. године, као животни „салдо”, када је напунио 75 година. То је и записао на корицама „каро свеске”, у којој се налази његов први **Регистар рукописа**. Потом је наставио да пописује и, наредних двадесетак година, у више наврата, тај попис је ажурирао.

Дотадашњи попис смо, наравно, преименовали а наше пописивање Видовићевих рукописа наставио је, као једини исправан начин, сложили смо се, да **следи редослед који је, својом нумерацијом, сам аутор одредио**.

Испоставило се, дакле, да већ постоје пописивачки оквири којима је аутор одредио и систематизовао своје пописе, те да управо њих и ми даље треба да се придржавамо. Те оквири нисмо одмах увидели јер на фасциклама се налазило два или више бројева, што се убрзо потом и разјаснило. Наиме, аутор је своје рукописе пописивао у различитим временским раздобљима па је попис ревидирао и рукописима ажурирао редослед. Та његова замена бројева сасвим је оправдана, будући да је **Видовић водио евиденцију неколико деценија** те је долазило до промена, самим тим, и до појединих пропуста. Није одмах било једноставно утврдити да бројеви који су записани плавом хемијском оловком представљају стари попис а да на истој фасцикли бројеви у црвеној боји указују на **нумерацију према новијем ауторовом попису**.

Жарко Видовић је за собом оставио рукописе које је поделио у фасцикле обележене бројевима. Водио је рачуна да о својим рукописима и њиховом настанку остави трага, те је бележио прецизну евиденцију. Фасцикле је пописао у одређеним свескама, с детаљним описом њихових садржаја, понекад и с образложењем околности у којима су рукописи настајали. Записивао је, како на једном месту наводи, „преглед, нумерацију, опис и класификацију рукописа” (1995). [Оцић 2020: 38]

Писани материјал распоређен по фасциклама састојао се углавном од хартија на којима је текст, у мањем броју случајева, исписан руком, а већином куцан писаћом машином. Највећи део рукописне заоставштине куцан је, односно писан, на **ћириличном писму**.

Садржај рукописне заоставштине **Жарка Видовића**, осим ауторских **рукописних целина, свезака** у којима су записани **дневници** али и оних у којима су **набројани рукописи**, укључује и белешке на **хартијама и картонима** различитих величина, међу којима су **листићи** с разноразним записима али и **картице** с његовим

белешкама из књига. Саставни део чини и **преписка**, затим **лична документа**⁴¹, **фотографије**, као и **исечци чланака из новина**, на теме које су га занимале, његових али и туђих текстова. Саставни део су **позиви** и **програми** разних научних скупова⁴², **брошуре**, **каталози**, **репродукције**, било да су интегрисани у фасцикле било да су Вариа. У рукописе свакако убрајам и **електронске рукописе** у фасциклама, односно фолдерима, с фајловима и фотографијама, који су се налазили на рачунару што га је Видовић користио.

Почетак свог истраживачког рада, добрим делом, засновала сам на практичном деловању⁴³, попису који смо сачинили, а чија је тадашња фаза финализована у виду **табеларних образаца**. Спискове тих пописа, односно пописних листа, разврстали смо тада у следеће фајлове:

1. Табела⁴⁴ – коју је чинио попис и опис рукописа од фасцикле под бројем 187(1–7) до фасцикле под бројем 369,

2. Табела „Рани радови”⁴⁵ – коју је чинио попис и опис рукописа, од фасцикле под бројем 1 до фасцикле 53 (186/1–7),

3. Табела I–V,

4. Списак рукописа „О Његошу”⁴⁶.

Поменути **Албум**, подразумева се, није био подведен под ауторове пописне бројеве већ је чинио **целину за себе**. Ипак, странице Албума су нумерисане, црвеном хемијском оловком, од 1 до 80, и на њима су залепљени Видовићеве чланци, интервјуи, као и чланци неколицине других аутора писаних поводом Видовићевог дела, али и поводом његових поступака, као део јавне полемике, или расправе, од првог „Изложба младих сликара и вајара Србије”, објављеног у *Борби*, 14. новембра 1951, до последњег „Његош уз Платона”, чији је аутор Макс Еренрајх Остојић.

Засебне целине биле су и **свеске**, различитог формата, у којима се, према бројевима фасцикли, наводи њихов садржај (шта се у њима налази), и прати их кратак опис, често и узгредне напомене. Зато смо за те свеске убрзо утврдили да по њима можемо боље да разлучимо (разумемо и објаснимо) садржаје рукописа. Њих смо издвојили да би нам служиле за проверу и допуну пописа те смо их назвали **кључ-свеске**,⁴⁷ оно што је сам Видовић назвао **регистрима рукописа**. Ту разлику сам

---

⁴¹ У неким нумерисаним фасциклама налазила су се и ауторова лична документа а понегде су биле приложене и фотографије. То је припадајући део рукописа, и аутор их је наводио и у приказу садржаја тих фасцикли.

⁴² На готово свим тим скуповима Видовић је био учесник.

⁴³ То практично деловање иницирало је и теоријско, јер тада сам се и заинтересовала управо за ову тему.

⁴⁴ У Извештају је наведено: „Одбор је утврдио да се у већ наведеном орману дневне собе налазе фасцикле које је Жарко Видовић означио бројевима од 187 до 369, а потом извршио пописивање и описивање њиховог садржаја, у свему према целинама које су у њима затечене и према редоследу у којем су затечене.” [Одбор за попис 2016, *Извештај*]

⁴⁵ Наведено у Извештају: „На основу извршене физичке обраде тог дела писане заоставштине, закључно са 8. јуном 2016. године, Одбор је сачинио Пописни лист бр. 1 – Писана заоставштина Жарка Видовића, који садржи попис садржаја фасцикли од броја 187 до броја 369, с тим да је констатовао да фасцикла 221 недостаје, како стоји у Свесци-Кључ 2.” У другом делу пописа сачињен је Пописни лист бр. 2, а трећи лист је сачињен од фасцикли и свезака које је аутор засебно нумерисао.” [Одбор за попис 2016, *Извештај*]

⁴⁶ У Извештају: „Збирни преглед фасцикли са рукописима о Његошу саставни је део овог извештаја и чини Прилог бр. 2.” [Одбор за попис 2016, *Извештај*] За овај рукопис извукли смо засебан списак, пошто је он чинио и највећу рукописну целину заоставштине Жарка Видовића.

⁴⁷ Прво смо их назвали свеска-кључ, али нам се током рада убичајило овај назив. Тај Ковићев израз усвојили смо управо због тога што смо у њима нашли нека решења и објашњења. Издвојиле су се три

задржала управо да би се направила дистинкција између његовог и нашег пописа, а у намери да се сачува аутентичност његовог, да би остао и траг који сведочи о фазама у чувању рукописа.

Издвојени (али неодвојиви) део рукописне заоставштине чиниле су две „књиге” **објављених његових чланака** које је укоричио и назвао их *Есеји 1 – Попис сепарата од јануара 1954. до јануара 1962.* и *Есеји 2 – Преглед сепарата од марта 1963. до септ. 1967.* У првој књизи есеја укоричени су његови текстови из сарајевског периода, објављивани у часописима *Живот*,⁴⁸ *Izraz* и *Pregled*, а у другој су се налазили текстови из часописа *Kolo* Матице хрватске, *Naše teme*, *Praxis*, *Politička misao*, *Pregled*, које је објављивао током свог деловања у Загребу. Ту грађу аутор није пописивао, те она, будући да је тако организована, није ни могла бити смештена у фасцикле. Те укоричене огледе, као и своје ауторске књиге, дакле **објављена дела** пописао је на другачији начин, **аутобиблиографски**, у свом рукопису **Библио-био-графија**. Овде их наводим, јер су они послужили Видовићу не само приликом израде *Библио-био-графије*, већ и као рукопис за нове књиге.

Описе рукописа који се налазе у пописним табелама записивала сам а приликом непосредног увида читала сам записе самог аутора о тим рукописима, те их поредила са садржином фасцикли. У међувремену, током рада на рукописној заоставштини Жарка Видовића, описе сам проширивала и допуњавала, донекле их, колико је то било могуће, уједначавајући и прилагодивши их начелима библиографских, односно архиварских записа. Резултат тог рада је **Попис и опис рукописне заоставштине Жарка Видовића**, који представља Други део овог рада.

Ти спискови Одбора за попис, испуњени табеларни обрасци, достављени су, у електронском облику, свим члановима пописне комисије, као што су достављени и другим члановима Иницијалног одбора. Фотографисали смо већину затечених рукописа који су предати Библиотеци Патријаршије СПЦ у Београду, а који смо тамо пренели у **5 картонских кутија**. Да ће рукописи тамо трајно остати потврђено је одлуком Синода, крајем маја 2023. године, када је Задужбина „Жарко Видовић” прикључена управо тој установи, у којој се чува већина Видовићевих рукописа.

Фотографисану грађу тад смо интегрисали те смо је, као такву целину, копирали, да бисмо је, сви чланови Одбора за попис, имали похрањену у својим **личним архивама**. Фотографисане странице рукописне заоставштине добио је свако од чланова Одбора за попис а похрањен је и у архиви Задужбине.

Дигитални фолдери означени су бројевима фасцикли, према ономе како их је, у последњој верзији, означио сам аутор. У тим фолдерима налазе се фотографије, у ЈПГ формату, којима је аутоматски додељен број (према апарату којим је фотографисано). Фотографисали смо, истовремено, сви који смо били присутни, с неколико фотоапарата, тако да бројеви фотографија, изван фолдера, не иду равномерним редоследом. У оквиру одређеног фолдера, бројеви фотографија прате редослед страна у одговарајућој фасцикли. У овом раду, приликом цитирања, помињања или указивања на одговарајуће стране из рукописне заоставштине, **позиваћу се на број фасцикле (односно фолдера), који означава одређени рукопис** из заоставштине а страницу тог рукописа прецизираћу бројем фотографије, будући да је број стране рукописа често мењан или да има више верзија рукописа. Те бројеве сам задржала да би одговарало првом, ауторовом изворном и приручном дигитализовању.

важне и у директној вези с Видовићевим пописом, али се показало касније да има и других, већином започетих.

⁴⁸ Ту се, међу корицама, налази и писмо из Редакције овог часописа да су његов текст „Сиже у сликарству”, претходно објављен, репродуковали на свом радију, у два наврата, 4. и 13. марта те године.

Пред крај таквог рада на рукописној заоставштини Жарка Видовића, попис и фотографисање све више су се убржавали, те је било потребно да се изнесе и негде смести грађа која није однета у Библиотеку Патријаршије. Непосредно пред коначно исељење Видовићевог материјализованог а ипак духовног наслеђа, изнесене су и његове књиге, заједно са старинском витрином, да би биле пренете на Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

Књиге из **библиотеке** Жарка Видовића нарочито су значајне због увида у избор онога што је читао али и у начина на који је то чинио, о чему сведоче његови коментари на маргинама књига и уметнуте картице. Његов **књижни фонд** сачињен је и од **књига ауторских али и поклоњених, брошура и календара**.

Осим што је библиотечки фонд однесен на Богословски факултет, где се и данас налази, преостали су и рукописи што их аутор није пописао, а који су били у процесу рада, те су затечени у његовој радној соби⁴⁹. У оквиру тога налази се мемоарска грађа (роковници и свеске, различитог обима, у којима је Видовић записивао дневнике (од 1985. године, нумерисано редним бројем 11, до 2001, под редним бројем 24)⁵⁰, верзије прелома књига⁵¹, скрипта с предавања, али и много тога што се подводи под Разно/Вариа (картице, блокчићи, свешнице); књиге из уметности, позивнице и слично, те фотографије⁵².

Пошто је Видовић преминуо, остао је тај део који аутор није нумерисао, а дневници су пронађени на различитим местима, иако на сваком стоји година и редни број. Постоје чак и **спискови тих дневника**, на неколико места. При разврставању су се јавиле потешкоће, а да би се урадило одговорно и систематично те да би се и преостало пописало неопходно је да се то прикључи осталим, пописаним рукописима у Библиотеци Патријаршије али и да се формира тим који би на тим делима радио.

Прихватила сам се, дакле, да у овом раду, након **практичног деловања** на попису, да хеуристички опишем рукописе из Видовићеве оставштине, те да издвојим **корпус рукописних целина које анализирам**, најпре да бих, на основу ње, допринела да се:

- о његовој личности чује и сазна,
- истакне повезаност његове личности и живота с његовим рукописима,
- да се сачини библиографски попис рукописа, као и библиографија његових књига,
- рукописи које нам је оставио – веродостојно и што више објављују,
- схвате његове мисли и дела,
- започне са својеврсном рехабилитацијом аутора и вредности до којих је држао, јер док је био млад био је затваран без осуђивања, у зрелим годинама прогањан, у старијем добу непрестано игнорисан, након смрти – злоупотребљаван (искривљено тумачен) – а такав незаслужен однос јавности свакако захтева да се започне процес рехабилитације,
- укаже на практична исходишта похрањивања и проучавања ових рукописа,
- изведу опште препоруке за ауторско организовање рукописних заоставштина.

---

⁴⁹ Та његова радна соба служила му је и за поподневни одмор а, након Душке смрти све више се тамо повлачио, те ме је тамо последњи пут и примио.

⁵⁰ У неким случајевима две године су у једној свесци, под једним бројем, а током неких година је обимније писао, па су те године, на пример 1986, заузеле два редна броја. До сада није поуздано утврђено шта је са првих десет редних бројева и на које се све године пре 1985. односе.

⁵¹ *И вера је уметност, Историја и вера и Срби у Југославији и Европи.*

⁵² Осим три поменуто, пронађено је још неколико започетих свески таквог типа. Њима би било могуће бавити се, тек кад буде све на једном месту.

Видовић је био свестан и **проблема разврставања** а с њим се одлично носио. На ту одлику његове личности указује чињеница да је, за живота, колико је то било могуће, настојао да све наведено евидентира – и хронолошки и тематски. Управо стога верујем да има основа да се из ове рукописне заоставштине искористе **искуства аутора** и за успостављање неких **општих начела**. Стога је битно да, у разматрању ових рукописа, због више њихових нивоа и слојева, остане јасна разлика између онога што смо и како смо, пописивали, и начина на који је то чинио аутор, да би се задржала **аутентичност ауторовог пописа и његових метазаписа**.

2.2. Рукописи и ауторови метазаписи

Током рада на попису Видовићеве заоставштине, уочила сам да је аутор својим рукописима, приликом њиховог сређивања, **систематично** приступао. **Видовићева организованост** била је прилично изненађујућа, с обзиром на то да су **теме којима се бавио флуидне и апстрактне** али понајвише јер су о њему повремено допирале гласине да се расплињава, или да је помало дезоријентисан... Лично нисам имала такав утисак, али је то ипак утицало на то да прва суочавања с тим записима доживим као откриће, откриће нечега с чим би те гласине било могуће демантовати, односно материјала у коме ћу тражити аргументе за одбрану Видовићеве личности, за **релевантност** његовог казивања, за исправност његових ставова, што је уједно и потенцијал за рехабилитацију његовог угледа.

Након такве спознаје још једне стране његове личности, уследила је и потврда слутње да је та његова рукописна заоставштина одличан основ не само за **уознавање с личношћу, животом и делом овог мислиоца**, већ и да те теме, као међусобно преплетене и вредне уознавања, воде и сазнањима драгоценим за друштвене односе 20. и почетка 21. века.

У фасциклама где се налази више радова, односно **више верзија истог рукописа**, уз план, или напомене, Видовић је често, у виду спискова, записивао шта чини садржај тих фасцикли. На таквим местима обично је наводио основне теме али и **метаподатке**, рецимо, у ком тренутку је започињао да на том рукопису ради, поводом чега, кад му се опет враћао... Такође, у прилогу, или коментару одређеног програма или стручног скупа, наилазили смо и на назнаке да ли је и где одржано неко предавање, а могли смо да прочитамо и понеку реч о програму, другим учесницима и слично.

На почетку сваке фасцикле или коверте правио је план (као неку врсту садржаја) и тога се доследно држао. Поједине рукописе Видовић је означавао скраћеницама које је називао шифрама, на пример, у случају текста *Уметност и религија* – којој је претходно дао назив „Логос православља и митос света” – напомиње да задржава стару шифру која је, у ствари, скраћеница тог ранијег назива: ЛПМС.

Осим тога, често се прихватао и **нумерисања теза**, што је требало да му омогући да се, као аутор, брже и боље снађе, и да ефикасније ради на датом рукопису, али му је очигледно служило и као помоћни апарат за рад и на другим рукописима. Но, испоставило се то битним и за грађење његовог **појмовника**. Код поменутог рукописа *Уметност и религија* издвојио је појмове: 1. мит, 2. космос, свет, рај, Космос и време, више верзија мита, ауторитет...

Ти појмовници, његови речници⁵³ важни су не само за **прегледност**, већ и за **појмовно схватање теме** или **проблема**. Таквим својим обележавањима показивао је колико значаја придаје томе да се истински, на прави начин, схвати оно о чему пише, или оно што чита, јер ти његови „пописни поступци” представљају, у ствари, својеврсна помагала за сналажење, памћење и разумевање. Тада је он то осмислио као ослонац у ауторском раду на датом рукопису, али, у обимним рукописима, свакако је то помоћно средство не само аутору већ омогућава и **прегледност истраживачима и приређивачима**. Имајући у виду трансцендентни потенцијал његове личности да се протегне од давнина, од предака, ка далекој будућности, ка потомцима, не сумњам да је то чинио свесно.

Нарочиту пажњу аутор је посветио **пагинацији**, као и другој врсти **нумерације**. На самим рукописима и у коментарима такође је бележио **датуме**. Све те нумерације и датирања већ су се показали а вероватно ће се тек показати, драгоценим за касније утврђивање **варијанте/верзије рукописа** која је последња писана, да ли је одређени рукопис део неке веће целине, и да ли је објављен у целини или делом. Показаће се да је то корисно за даље истраживање и проучавање његовог дела – дакле, за рад на објављивању и за научно-истраживачки рад [Оцић 2016: 817].

Уколико је неки од рукописа био објављен, Видовић је записивао поводом чега је писано, где и како је објављен, или – ако је требало да буде а није – зашто није, ко је имао значајну улогу у објављивању или спречавању да се тај текст објави... О текстовима које је писао за научне скупове, конференције, сусрете, односно *симпозионе*, како их је најчешће називао, наводио је и одређене чињенице о том скупу, али и своје критичко мишљење поводом излагања одређених говорника [Оцић 2016: 817].

У записима о својим рукописима, на пример, у кључ-свескама, Видовић је, према бројевима фасцикли, наводио шта се у њима налази, кратак опис, али и напомене, примедбе, забелешке, као што су датуми скупова, белешке о излагањима, коментаре догађаја (који иначе често остану незабележени) – који сада представљају и сведочења, **драгоцене за друштвену историју** на овим просторима. Осим што је интензивно пратио савремене догађаје и поредио их са прошлима, чувао је своја и породична документа, која су значајна не само за творца фонда, већ су важан дипломатички извор⁵⁴.

Није Видовић записивао само информације о својим рукописима. Рад на попису његових рукописа истовремено је увид у његово дело али и увид у читаву једну епоху. Поживео је он и учествовао у бројним историјски значајним дешавањима готово цео један век, о чему је непрестано остављао писаног трага. Ти његови записи сада могу да послуже као изванредни подсетници на многе сада давно прошле и помало заборављене догађаје.

Видовић се свом рукопису често враћао, исправљао га, додавао му напомене или измене, речи или реченице, проширивао текст, уносио прецизније формулације. У тим поновним читањима, неретко је био принуђен да скраћује. Показало се, наиме, по његовим белешкама, да се дешавало, не једном, да су га издавачи условљавали да своје текстове скраћује, вероватно и не слутећи да он о томе педантно и прецизно води белешке. Тако је његов најобимнији рукопис, о Његошу, прошао највећа скраћивања, односно својевремено је објављена нека врста обимног садржаја из тих рукописа. И то

⁵³ Видети потпоглавље 1.3.

⁵⁴ „Дипломатика – помоћна историјска наука која проучава дипломе, тј. исправе /в./ и повеље као списе правне садржине састављене у сталној форми. Дипломатички извори сведоче о чину правног карактера, а понекад и о околностима које су довеле до тог чина. Првенствени задатак дипломатике је да утврди аутентичност дипломатичких извора.” [Ђорђевић 2010: 38]

је само један од разлога што је готово сваки Видовићев рукопис, па и тај о Његошу, имао две или више верзија.

По начину читања књига, по подвлачењима, као и по бројним белешкама на њиховим маргинама, уочава се да је Видовић непрестано био у **дијалогу с писцем** дела које чита. Осим записа на маргинама књига, он је током читања водио белешке и на картончићима и картицама које би потом уметао у фасцикле на место где би рукопис на коме ради повезивао с тим што је прочитао. Но, тако је он бележио коментаре и на својим рукописима и ауторским примерцима.

Видовићева рукописна заоставштина богата је бројним маргиналијама – успутним записима, напоменама, допунама, подсетницима, у неку руку и везама (повезницама, линковима) с другим рукописима.

„Мало је оних који могу да воде дијалог и у самоћи, као што је то Жарко чинио. О томе сведоче његови рукописи (многи још необјављени). Фасцикле рукописа из Видовићеве писане заоставштине открише да је писац сам себе допуњавао, коментарисао, исправљао. У својим белешкама често је себе (сада и нас) подсећао на времените догађаје.” [Оцић 2016: 817]

Током прелиставања и читања Видовићевих рукописа, постало је сасвим очекивано да се у фасциклама, у коментарима на рукописима, на цедуљама, или на уметнутим истргнутим странама из свезака, нађу његове белешке који личе на фрагменте из **дневника**. Читаоци *Библио-био-графије* имају могућност да се увере да је и тај постхумно објављен рукопис „прошаран” записима тог типа. Осим што, на самом почетку, Видовић своју биографију износи дневнички сажето, он и у подацима о објављеним књигама наводи ситуације до којих је долазило у вези с неким својим чланком, да ли је тај његов текст прихваћен, или је, из неког разлога, тражено да се у њему нешто измени, или никад није ни био објављен... У рукопису *Речника*, као и у *Библио-био-графији* помињао је Видовић смрт своје мајке⁵⁵, сећање на свога страдалог сина, као и сусрете, чак и бројеве телефона неких сарадника... И, стварно, како да неко као Жарко не помене значајне догађаје – доживљаје из живота које су утицале на његову личност, дакле и на његову мисао.

Начини на које аутор **приступа организацији својих бележака**, и **технике** које користи указују на несумњиву и свесну Видовићеву организованост. На основу увида у Видовићев ауторски попис, могу се уочити и **одлике његовог мишљења, става, приступа проблему и његовог деловања**, као предавача или аутора, које бих свела на:

- **систематичност**, у смислу, пре свега, **повезаности знања** – важно и за увид и праћење процеса развијања личности⁵⁶;
- **организованост мисли, јасно казивање**, језик, појмови;
- **уређеност** – што указује и на прегледност његових мисли и сазнања; да све има своје место, да се зна где се, у случају да затреба, може наћи; кључ-свеске су биле својеврсни подсетник;
- **критичко мишљење** – јасност критеријума;
- **временски увид, хронологија**.

⁵⁵ „[118/1] УПОКОЈИЛА СЕ НАША МАЈКА, ЈЕЛЕНА, 8. децембра 1960, у Добоју, на путу за родни Тешањ. За Добој ме возио колима Милан Кушан. На сахрану, 10. децембра (служио поп Жарко), у Сарајево дошли и Ширбеговићи из Тешња, а и све моје млађе колеге муслимани с факултета.” [Видовић 2018: 180]

⁵⁶ Иако се његови политички ставови знатно мењају, оне на неки начин нису противречни, јер Видовић остаје доследан начелима која произлазе из саме његове личности.

Током истраживачког рада нарочито су се издвојиле **рукописне целине** које су се истовремено показале и као значајни **водичи** за поређење других рукописа, **за разликовање објављених и необјављених**, од којих неке представљају и **корпус или део корпуса** овог истраживачког рада, или илустративне показатеље хипотезе овог рада:

- Изворни ауторови пописи, односно кључ-свеске
- Различите верзије рукописа *Библио-био-графије*
- *Годишњаца и дневници*
- Рукопис *Српско-европског речника трансценденције*,
- Укоричени ауторови објављени есеји
- Албум ауторових новинских чланака и чланака с њим у вези

То преклапање/укрштање корпуса истраживања и рукописних целина, и алата за истраживање – проистиче из **вишеслојности** целокупне његове рукописне заоставштине.

Испоставило се да су ти Видовићеви записи од изузетне користи за контролу истраживачевих **тумачења ауторових идеја и вредности**, као и да су добра **допуна сазнања о његовој биографији и библиографији** те представљају и својеврсне **шифрарнике** за помоћ у сналажењу с осталим његовим рукописима, те представљају путоказе за спремност будућим библиографима и приређивачима.

Видовић нам је, дакле, уз своје рукописе, у наслеђе оставио и својеврсна **упутства за њихово дешифровање, проналажење и употребу**. Имајући то у виду, будућим пописивачима и библиографима биће, уједно, задатак да се те структуре држе.

Писани рукописи, као најдрагоценији део затечене заоставштине, у већој мери је, приликом пописивања, односно **потврђивања Видовићевог пописа, дигитализован, пописивањем и фотографисањем**. Фотографисане странице рукописне заоставштине, својеврсна дигитална верзија, чува се и у Задужбини, односно Библиотеци Патријаршије. Непознато ми је код кога се нашао Видовићев лични рачунар, али његово електронско „писаније”, како их је понекад сам називао, које је он својевремено дао Ковићу и мени, такође чува Задужбина.

Верзије Видовићевих рукописних целина, и проблеми и тешкоће с тим у вези показале се највише у погледу електронских рукописа остављених на ауторовом рачунару⁵⁷.

2.3. Видовићеви електронски рукописи

Што се тиче Видовићеве рукописне грађе која се налазила у електронској форми било је теже, као што и иначе бива, утврдити оквире рукописне целине, јер није одмах било јасно која је финална верзија, осим уколико изричито није стајала напомена у називу фајла, или евентуално у напомени у тексту. Чак и тада, било је очигледно да им је Видовић приступао у различитом временском периоду, и да је непрестано нешто ново дописивао.

Године 2013, када сам преузела електронску верзију *Српско-европског речника трансценденције (Речник)*, преузела сам, с одобрењем Жарка Видовића, и друге фајлове с његовог рачунара. Касније, током пописивања Видовићевих рукописа, утврдили смо да је аутор и мени и Ковићу, у различито време, дао да с рачунара

---

⁵⁷ Видети наредно, 2.3. потпоглавље.

преузмемо те његове електронске рукописе. Утврдили смо да је новија верзија предата, касније, Ковићу, и да је треба третирати као последњу. Међу тим електронским рукописима била је и најновија верзија **Библио-био-графије**, која нам је касније и послужила као основ за приређивачки рад на објављивању првог тома Дела Жарка Видовића.

Ако се има у виду да је Видовић почео да се, за рад на рачунару, обучава негде око 2010. године, дакле, када је имао готово 90 година, свакако треба ценити што је у тим годинама био вољан, способан и спреман да учи. С рачунаром се он, у том смислу, одлично сналазио. Себи је бележио подсетнике, означавао упутства која су му други давали те вешто и брзо уносио своје мисли, што не чуди, јер изучио се далеко раније у куцању на машини, па је, на сличан начин, користио и рачунар – као савременију куцаћу машину.

Захваљујући Видовићевом напору да савлада вештину коришћења рачунара, убрзао се процес уношења његових промишљања. Последица тога је да смо добили драгоцену сведочанства и значајне записе овог мислиоца. С друге стране, при том је дошло и до непоузданости бројева које бележи, као и до бројних понављања (случајним коришћењем опције копипејст). Осим тога, показало се да је потенцијални проблем и оно на шта, у погледу електронских садржаја, Александра Вранеш уочава: „нејасност и непрецизност регулативе везане за ауторска права над електронским изворима” и „тренутна недовољна развијеност дигиталне идентификационе технологије којом се може контролисати област заштите ауторског права...” [Вранеш 2010: 350].

Анализа електронских Видовићевих рукописа, показује да се он с другачијом врстом слојевитости, коју пружа рачунар, није баш најбоље сналазио. То је, потом, представљало и највећи проблем током приређивачког рада на *Речнику*, јер Видовић је, по свом дотадашњем добром обичају, као и деценијама до тад, поред одређених појмова записивао на којој другој страни истог рукописа о њима детаљније пише. Чинио је то, погрешно подразумевајући да су бројеви тих страна фиксни. Сметнуо је с ума да се они, „порастом” текста, током писања, непрестано мењају.

Невоља рада на рачунару у Ворд програму управо је **дводимензионалност** тог техничког помагала. Да је писао руком или на куцаћој машини, Видовић би то већ другачије организовао. Приликом таквог рада, директно на папиру, док је записивао руком или куцао на машини, остављао је празан простор на папиру, мање или веће маргине, што му је омогућавало да на њима касније оловком унесе своје накнадне интервенције, допуне, исправке, коментаре.

Колико су ти бројеви на хартији олакшавали записивање, односно сналажење при читању, толико су у електронској верзији отежавали. Бројеви теза, страна, или фасцикли, одштампани или записани на самосталном папиру, или у свескама, Видовићу су боље омогућавали, толико потребно **повезивање**. Покушавао је он тога да се држи и у електронским фајловима, бројеви су му означавали у ком правцу треба ићи да би се повезало, те је настојао да наведе страну на којој се тај појам помињао. Но, ти бројеви страна би се, у међувремену, променили. Тешко је, готово немогуће, утврдити, јер је дошло до промена приликом пребацивања а реч је о текућем процесу који се мења „померањем” дигиталног текста.

Када је реч о тексту штампаном/куцаном на хартији сасвим је другачије: остају трагови, могуће је утврдити фазе. У случају електронске верзије, напротив, процес настајања текста није видљив. На другачији начин се бележе метаподаци а тешко је утврдити и временске слојеве.

Значајан проблем у електронским рукописима јесте и атрибуција. Наиме, Видовић није често „начињао” нове фајлове, већ је и новије мисли уносио у неке старе фајлове. Ти поједини стари фајлови настали су тако што је **неко други прекуцавао или скенирао** па у Ворд преносио Видовићеве штампане књиге, при чему су грешке биле неминовне. Могло би се рећи да у његовој електронској рукописној заоставштини постоје две врсте грађе: текстови које је сам Видовић директно записивао, с једном врстом грешака, и његови текстови који су **посредовани**, тј. пренесени су из његових ранијих текстова, при чему је долазило до друге врсте грешака. Мора се, дакле, а није једноставно, утврдити који део је његов ауторски, за шта је опет неопходно поређење свих варијанти рукописа.

Док се у верзијама на папиру јасно виде различите фазе у процесу писања, у раду на рачунару углавном је тешко, понекад готово и немогуће, да се прати **траг измене**. Увид у тај процес неопходан је, сваки уредник и приређивач с искуством то одлично зна, да би се отклонили нови пропусти и грешке који тако настају.

Чињеница да је на Видовићевом рачунару пронађено 6 верзија рукописа *Библио-био-графије* казује да се на овом *производу технике* (о којој је такође критички говорио) није сасвим снашао, и да тим рукописима приређивач треба да приступи још опрезније него у случају рукописа сачуваних на хартији.

Електронски облик Видовићеве рукописне заоставштине показао се као тежак за приређивање али и као драгоцен за **откривање нових текстова**. Стога им је потребно приступити критички, уз употребу **компаративног метода**, јер **поређење верзија – један је од нужних приступа рукописима овог аутора**. Тек онда би могло, уз коришћење неколико Видовићевих „кључева” које сам већ помињала, да се дешифрује, дакле библиографски попише и приреди за објављивање.

Ипак, на примеру електронског рукописа *Библио-био-графије*, показало се да не треба занемарити ни претходне **верзије** тог (па и других) рукописа, да их све треба узети у разматрање, поређења ради, као подједнако важне, јер у једнима се може наћи оно чега у другима нема. Поређење тих верзија један је од нужних приступа рукописима овог аутора, парадигматски, будући да се тог приступа и сам аутор придржавао.

У једној од неколико верзија *Библио-био-графије* пажњу ми је привукао и Поменик,⁵⁸ својеврсни **рукопис у рукопису**, карактеристично за Видовићеву слојевитост, **специфичан календар** што почиње текстом о смрти и последњим речима његове супруге Душке,⁵⁹ која је преминула баш на дан рођења његове кћери Заге. Тако се и у електронској, као и у штампаним верзијама, само на другачији начин, открила и **корист од Видовићевих „успутних” записа**, маргиналија.

Будући да је у неким од ових верзија пронађено драгоцено сведочење, и још драгоценија Видовићева разматрања, српска читалачка јавност била би ускраћена да они не буду објављени.

---

⁵⁸ Видети потпоглавље 1.3.

⁵⁹ Душанка Видовић, рођ. Крстајић

2.4. Рукописна целина *Библио-био-графија*⁶⁰

Рукописна целина из Видовићеве заоставштине које је од нарочитог значаја јесте његова биобиблиографија, односно **аутобиобиблиографија**. То је, у ствари, списак његових објављених дела, или „замало објављених” дела а изразит је пример **укрштања и слојевитости**.

Сегменти тог рукописа изашли су у *Зениту*⁶¹, а интегрална верзија објављена је, постхумно, 2019. године. На компјутеру је затечено више верзија овог рукописа, од којих се оне које су обимније не могу сматрати интегралним верзијама, јер их је аутор проширивао другачијом врстом записа.

У једној од верзија *Библио-био-графије* може се пронаћи да Видовић, последњих година живота, своју даљу списатељску делатност своди на три, паралелно рађене књиге: 1.1. *Живот (Био-библио)* и 1.2. *Писмо (Библио-био)*, 2. *Евроунија и Срби: историјски проблем Срба*, 3. *Saldo mortale – Српско-европски речник трансценденције*⁶². Сва три дела представљају сумирање његовог живота и дела, оно што је сам назвао *салдо мортале*, при чему, у оквиру тога и писање приводи завршници, заокружује га.

Препреке приликом постхумног објављивања рукописне заоставштине су бројне, а проналажење решења више не може да добије коначно одобрење аутора. Стога, тако објављени рукопис треба узимати с резервом. Зависи, наравно, и од тога у каквом је стању остављен, а овде је додатан проблем био што је реч о електронском рукопису. Осим тога, и у овом случају, постоји више верзија рукописа, те је требало утврдити која је најновија, по чему се разликује од претходних, и у којим су временским размацима настајали рукописи. Да би на томе могло квалитетно да се ради, потребно је да се схвати метод и систем рада писца, што је важно и у погледу, на пример, ни мало лаког уједначавања. Зато треба имати у виду и однос аутора за живота према својим раније објављиваним рукописима, па сам настојала да, приликом приређивања овог дела, иако је реч о електронском рукопису, пратим и **ауторов библиографски систем** у пописивању објављених дела.

У погледу приређивачког рада на објављивању необјављених и на поновном објављивању већ штампаних издања Видовићевих дела један од најмањих проблема, али само у погледу рукописа на хартији, може бити атрибуција⁶³. Захваљујући његовом бележењу рукописа, односно овој његовој *Библио-био-графији* већином је обухваћен скуп свих његових дела, укључујући и неколико текстова која је потписао псеудонимом Стојан, по Василију Острошком. То откривање његовог псеудонима, иако се њиме, колико се до сад показало, само кратко служио, представља значајан метазапис, а његов однос према феномену личности, и значају личности, показује и то помињање имена.

Процес објављивања овог рукописа био је користан већ тиме што је могао да се прати **библиографски поступак самог аутора**, и да се **пореди с његовом рукописном заоставштином**, иако и сам тај рукопис припада заоставштини. Осим што је изазов, приређивање је била и одлична вежба за приступ рукописима.

У том објављеном рукопису могу се открити засебне целине, својеврсни рукописи у рукопису. Већ први такав текст је „Париска изложба”, потом и текст о Светозару Радојчићу. Затим, под 49/1 *Резија*, Видовић записује да је тај часопис

⁶⁰ Рукописна целина која је објављена, постхумно, 2018. године као прва књига Дела Жарка Видовића.

⁶¹ Очигледно је у то време био под утиском рада на Ббг.

⁶² Верзија „BIBLIO-biografija kopasno”. Иза Речника стоји: „Снимила Дејана на флеш, 11-октобра-2013”

⁶³ „Скуп научних поступака којима се установљује име аутора једног дела, али и посредника у процесу његовог настајања.” [Вранеш 2006: 24]

заменио часопис *Књижевне новине*, што ће му бити повод за разматрање тадашњих културно-историјских односа. И то што је уместо *Седам дана*, покренута ревија *Свијет* 122/1 такође ће га подстаћи на нова промишљања. Ти рукописи у рукопису, редоследом забележени, представљају засебне целине, кратке огледе, али се уклапају и у ширу целину. Очигледно их аутор није случајно ставио баш на та места.

Видовић укршта податке о објављеним и необјављеним рукописима, али повезује и своје значајне теме и идеје. Осим тога, он под појединим тачкама записује нешто што нису списи већ приватни догађаји, а очигледно су преломни тренуци за његово писање. Нарочито је занимљиво што и неке важне догађаје, ненаписане, који се и не могу довољно описати, ставља у исти ранг, нумерише их, као и своја објављена дела.

Током прелиставања и читања Видовићевих рукописа, постало је већ сасвим очекивано да се у фасциклама, у коментарима на рукописима, по цедуљицама, или на уметнутим истргнутим странама из свезака, наиђе на његове белешке који личе на фрагменте из дневника. Читаоци *Библио-био-графије* могу се уверити да је и тај постхумно објављен рукопис „прошаран” записима таквог типа. Осим што, на самом почетку, Видовић своју биографију износи дневнички сажето, он и у подацима о објављеним књигама наводи ситуације до којих је долазило у вези с неким његовим чланком, да ли је тај његов текст прихваћен, или је, из неког разлога, тражено да се у њему нешто измени, или никад није ни био објављен. Очигледно је Видовић придавао важност и околностима у вези с објављивањем или необјављивањем, те се и тога његовог приступа ваља придржавати. Тиме опет показује свест о томе колико улаже труда да нам и те податке о **контексту** остави, јер су значајни за читање, истраживање и објављивање. У том смислу, Видовићева аутобиографија умногоме задовољава следеће критеријуме:

Персонална библиографија ваљало би да у границама у којима јој облик, суштина и намена дозвољавају, следи потребу да дела представи, ако већ не може да их протумачи и оцени, да узме у обзир све што је с њима у вези и што може бацити ма какве светлости на њихово објашњење, како би се разјаснио однос према писцу, према средини и према моменту. То је подразумевало да библиографија треба да обухвати објављена дела свих врста, степена значајности, њихове одјеке, прихватања и одбијања у свом времену, каснија проучавања и тумачења и рукописну заоставштину. [Вранеш 2012: 282]

Та Видовићева рукописна целина, која се тиче његових објављених дела, представља још један кључ за дешифровање његове заоставштине. Због његове **вишеслојности**, у овом раду приступила сам му вишеструко: као рукопису у оквиру корпуса истраживања али, због метаподатака, и као извору за његову биографију, те као историјском извору⁶⁴. Аутор ју је назвао *Библио-био-графија* а имала је, као и други његови рукописи, више верзија, те смо једну од њих, за које смо утврдили да је последња писана, приредили и, постхумно, објавили, као прву књигу *Дела Жарка Видовића* под окриљем Задужбине.

Специфичност Видовићевог језика, на шта сам већ указивала у поглављу томе посвећеном,⁶⁵ огледа се и у само њему својственим кованицама које је креирао да би одређене речи или односе међу њима нагласио, и на тај начин им **истакао значења**.

⁶⁴ „Писана реч је увек имала више сврха – обавештавање, пропаганду, личну комуникацију, приватна запажања и стваралачки допринос – а све то може бити важно једном историчару. Историчару су писани извори највреднији и углавном су најбројнији. [Милановић 2020: 14]

⁶⁵ Потпоглавље 1.3.1.

Стога нимало не изненађује што списак својих дела није назвао Биобиблиографијом већ *Библио-био-графијом*. Тај његов назив разликује се од уобичајено коришћеног термина који указује на то да је реч о некој рукописној целини, објављеној или не, а у којој је дат преглед живота писца радова пописаних, редом и по библиографским правилима. И у овом случају Видовић је „ломио“ и укрштао речи, не да би се њима тек поигравао, мада му ни то није било страшно, већ да би „саговорнику“ што боље предочио процес писања и ток живота, те њихову **узајамност**.

Том другачијом кованицом Видовић истиче **испреплетаност живота и писања**, која управо у његовом случају и јесте изразито наглашена. Уз то, осим наглашавања те неодвојивости, на тај начин испрекиданом речју, он показује како живот (биос) пресеца објављивање и писање, али како их истовремено и спаја. Видовићев живот, његово искуство, његове идеје, његово писано дело, објављено или не, заједно чине целовит круг.

Обиље детаљних библиографских података и информација о токовима Видовићеве професионалне делатности пружа смернице за архивска истраживања, као и за укрштање Видовићевих сећања са документарном грађом. Међутим, специфична текстуална природа списа може да послужи и као кључ за читање целокупног Видовићевог опуса. [Маринковић 2023: 170]

На крају живота Видовић је своју биографију готово утопио у библиографију, а оне, тако неодвојиве, у ствари, представљају (показују се као) **трагање за истином и суштином историје (времена)**.

Трагања за *истином и суштином* историје могућа су само у *осећању истине и суштине* историје, живе прошлости, а та трагања су могућа само као **лична, јер истину историје открива и чува тек жива будућност историјске заједнице**. [Видовић 2014: 161]

Не чини Видовић то једино ради очувања сећања на свој живот или своје рукописе. Напротив, он и пише управо да би тим својим записима сачувао сећање за будуће генерације. И то настоји да оствари по узору на своје националне претходнике.

Трагање за историјском свешћу, тајном опстанка заједнице и слутња – религиозна слутња! – да је личност тајна и саме људске историје, тајна која је недоступна мишљењу, а доступна само уметности, јер личност је феномен трансценденције. Оваква или слична Биографија, надам се, послужиће будућој – неопходној и спасоносној! – поетској историјској свести те је зато писана по угледу и за помен Симеону Пишчевићу, јер се без Пишчевићевих *Мемоара* не би појавиле ни *Сеобе* Милоша Црњанског, драгоцену дело српске књижевности које нам – и завршном речи своје поруке! – указује на то да нас ни сеобе ни порази не могу уништити ако нам је дарована историјска свест, поетски жива душа једног народа. А битни узрок слабости, страдања и нестајања српског народа је одсуство заветне историјске свести, о томе да (још од 1689!) „сеоба има, али смрти нема“. [Видовић, *Biblio*]⁶⁶

Назив *Библио-био-графија* открива и Видовићеву **наду** да ће његове књиге, као и рукописи, и након њега, наставити да живе свој живот. И, заиста, неким чудом своје вечите актуелности, његове књиге заиста живе и обнављају се, а необјављени

---

⁶⁶ Тог текста нема у објављеној верзији *Библио-био-графије*, те је добар пример „нових текстова“ у заиста различитим верзијама истог рукописа.

рукописи наћи ће независно (иако с визијом проистеклом из историјске свести) свој пут ка објављивању. На тај начин, повратком у тај рукописни круг, васкрсава и сам аутор.

Видовић инсистира и на историји заједнице али и на њеној будућности, што и јесте важно за његов **оптимизам**.⁶⁷ Жарко Видовић пише и о тој вери, нади у будућност, а кад о томе не пише, што је ретко, јер је **реч** један од главних модуса његовог постојања:⁶⁸ **писана**, кад нема коме да прича, у самоћи, у дијалогу са собом, или, **усмена**, кад има ко да га чује и пита [Оцић 2023: 37].

Његови рукописи и објављена дела **дијалог су са самим собом, с другима и с Богом**. Стога та његова дела и њихови пописи, или записи о њима, никако не могу бити уобичајена, таксативна библиографија. Његова *Библио-био-графија* није само пуко навођење објављених дела, као што ни његови записи у кључ-свескама нису једино и само пописи, нити искључиво описи. А из његових бележака о рукописима произашла је и његова библиографија али и дневнички записи [Оцић 2016: 817].

Библио-био-графија, дакле, далеко је више од тога, она је бесконачни круг у коме се, и даље, живо крећу Видовићева биографија, његово проживљавање тих догађаја, његово искуство из тога проистекло, идеје које су му се из тог искуства јављале/објављивале, а потом и његово дело на које су га те идеје, надахнућем, нагнале да их запише. **Целину и пуноћу тог круга на окупу држи непоновљива личност Жарка Видовића**. То што тај круг и даље живи, само нам потврђује да нам се Видовић, баш тим својим рукописима, **из трансценденције** и даље – јавља. Тиме нам он и објављује истину коју је и сам доживео: да читање и писање, приповедање и песништво, као и уметност музичка или ликовна, такође спадају у искуство, које се проживљава, и доживљајем преноси, историјски и трансцендентно, генерацијама.

Показало се, међутим, да у *Библио-био-графији* понешто од Видовићевих објављених текстова нису наведени, као што је Предговор *Објави времена* Драгана Мојовића, или рецензија књизи *Линије*. Осим тога, Јелена Новаковић, преводилац Перековог *Сарајевског атентата* у поговору *Стварима*, чији је такође преводилац, помиње да је Видовић за часопис *Преглед* превео „Рат у Алжиру и француско јавно мњење”, чега такође нема у *Библио-био-графији*. У рукописима је нађено и да је оглед „Уметност и религија” писао за зборник *Религија и друштво*, Завод за уџбенике 1988, али не наводи га у *Библио-био-графији*, пошто тај текст, иако је писао за ту прилику, није објављен у том зборнику.

То нас упућује ка даљем: да би свакако требало начинити и Видовићеву засебну библиографију, можда заједно с каталогом необјављених рукописа, при чему би Библиотека Патријаршије свакако требало да се руководи и искуством Александре Вранеш у њеном раду на попису дела Десанке Максимовић:

Поновљена, редигована и критичка издања појединих ауторских дела, чија је појава условљена променом друштвене климе, сведочења блиских савременика, допринела су уклањању извесних библиографских омашки и књижевно-историјских заблуда, у којима је Десанка била хумани, великодушни актер. [Вранеш 2012: 279]

До тада, остаће бројне загонетке за разрешавање, као што је и питање шта од Видовићевог текста издвојити као пример, шта навести као аргумент, кад је готово

---

⁶⁷ О томе видети више у потпоглављу 3.3.

⁶⁸ „Жарко Видовић се првенствено изражавао писањем – за писањем машином је проводио четири до шест сати дневно, и то сваког дана, више од шест деценија. Мисли до којих је долазио напорним умним радом кристалисао је свакодневним писањем.” [Златић 2016: 807]

свака његова реченица битна, свака открива неку истину. Решење је **управо у раду на сређивању и приређивању** његових рукописа, да би његови радови постали доступни читаоцима. Но, у погледу рада на припреми његових рукописа за објављивање неопходно је да се буде обазрив, те да се у виду има и проблем некритичког приређивања и објављивања.

2.5. Објављено, необјављено и начини објављивања

Увидом у обиман Видовићев писани материјал, снажан утисак оставља завидан обим написаног, али и његова организација и педантна обрада. Не треба, при том, занемарити ни изворе његових усмених казивања, било да су снимљени, било да су сведочења његових саговорника, или записани интервјуи. Његова усмена реч била је у сагласју с писаном: водио је дијалог с другима, увек био спреман да у било ком друштву одговори на питања, узимао је живог учешћа у заједници.

Читао је друге и желео да његови текстови буду читани. Говорио је да би га чули, да би своје искуство, оно што је проживео, и што је осетио да су и његови преци и његов народ преживео, пренео, предањем, даље неком ко ће се следећи осећати позваним да преузето пренесе, односно преда следећој генерацији.

Верујем да нема много аутора који, у овом обиму и на овај начин, имају толико сачуваних а необјављених рукописа, нити су чести они који на овај начин сређују и организују те своје рукописе (као што до сада нисам открила да је неко на тај начин толико оштро и тако строго одвајао појмове). И само то би већ довољно било, да и не помињемо садржину, оригиналну и аутентичну, да га сматрамо нашим знаменитим савремеником.

2.5.1. Објављена дела Жарка Видовића, за живота

Што се објављивања његових дела тиче, најбољи извор података управо је његова *Библио-био-графија*. Осим бројних чланака по часописима и новинама, објављене су му књиге: *Мештровић и савремени сукоб скулптора с архитектром* (Сарајево 1961), *Огледи о духовном искуству* (Београд 1989), *Његош и Косовски завјет у Новом вијеку* Београд 1989, 2013), *Срби у Југославији и Европи* (Београд 1994), *Трагедија и литургија* (Ниш 1996),⁶⁹ *Суочење православља с Европом* (Београд 1997), *Романи Ђорђа Оцића* (Београд 1999), *Литургијска тајна Светог писма* (Београд 2002), *И вера је уметност* (Београд 2008), *Историја и вера* (Београд 2009).⁷⁰

Дакле, иако је објављивао по часописима, од прве Видовићеве књиге о Мештровићу, до следеће његове књиге, *Огледи о духовном искуству*, прошло је читавих **28 година**, али ни објављивање те књиге није било једноставно. Требало је да буде штампана у Загребу, још 1967. године. Калман Вајс, тадашњи директор издавачке куће „Напријед“ прихватио је рукопис, али је рукопис потом одбијен због правописа којим се „крши захтев Декларације о хрватском књижевном језику[.] Тај

⁶⁹ Објављено претходно, под називом „Суштина трагедије“, у *Књижевни родови и врсте – Историја и теорија*, зборнику са скупа Института за књижевност и уметност, 1985.

⁷⁰ Осим тога, као објављене наслове, међу првих тринаест у својој Ббг, Видовић наводи и скрипта с предавања *Историја цивилизације* (Загреб 1963), *Уметност у пет епоха* (Загреб 1965), као и сепарат *Логос – литургијска свест Православља* (Београд 1983).

исти рукопис ће – 1987, двадесет година касније! – преузети Ђорђе Оцић, те ће омогућити да се штампа у Београду 1989, под новим насловом *Огледи о духовном искуству* (тј. о искуству трансценденције).” [Видовић 2018: 235] Исте, 1989. године, уместо целовитог и обимног рукописа који је плод Видовићевог дугогодишњег институтског истраживања о Његошу, објављен је само **екстракт** тог рукописа, под називом *Његош и Косовски завјет у Новом вијеку*. Следеће књиге, изузев приређивачко-коментаторског⁷¹ дела *Литургијска тајна Светог писма* и ауторско-коментаторског дела *Романи Ђорђа Оцића*, већина Видовићевих објављених књига настале су компилацијом његових раније објављених чланака.

Према томе, могло би се рећи да су, за ауторовог живота, као засебне рукописне целине објављене само четири књиге (о Мештровићу, *Огледи, Његош и Косовски завјет* и *Романи Ђорђа Оцића*). С друге стране, текст о трагедији објављиван је и као део зборничке целине, уз текстове других аутора, затим као засебна књига, а онда и као један од текстова међу текстовима истог аутора (*И вера је уметност*).

Различити су били приступи објављивању Видовићевих дела и за његовог живота. Тако је *Његош и косовски завјет у новом вијеку*, дело објављено 1989, дочекало и друго издање, 2012. године, „ново, измењено и допуњено издање, ‘Алтера’, са студијом (о овој књизи, стр. 227–234) пок. Драгише Витошевића, *Духовно начело Његошево*”⁷² [Видовић 2018: 284] Ово издање, уз наведени поговор и предговор аутора из претходног издања, има и уреднички запис о аутору, као и индекс, односно „Преглед имена”. У ту, прву књигу едиције „Калем” укључени су и додатни елементи: шта је предмет књиге, Његошева трилогија: *Луча Микрокозма, Горски вијенац, Лажни цар Шћепан Мали*, те су приложени и снимци наслова тих књига, наведене су и особе које ову Видовићеву књигу препоручују, а уредник је водио рачуна да о свему томе благовремено обавести аутора: „Жарко је све време све надгледао, као што се сагласио са свим променама у прелому и проширењима која сам му предложио. О томе сам као уредник поднео рачун (стр. 219–220 ‘мог’ издања).” [Пејчић 2023]

Поређењем и укрштањем пописа његових необјављених рукописа (има их тамо и објављених) и *Библио-био-графије* (помињу се и необјављена дела), уочава се знатна диспропорција између написаног и објављеног. Некога би то можда одвратило од даљег писања, али је могуће да је њега то управо и подстакло.

Много записаног недовољно објављених рукописних целина даје назнаке да би се међу његовим списима могло још доста тога открити. Између осталог, могу се прочитати и разноврсни разлози због којих неки његови рукописи нису објављивани. О неким пише у *Библио-био-графији*, а записи о одређеним околностима које су довеле до тога да нешто не буде објављено, којих нема тамо, могу се наћи међу другим рукописима:

„Десет варијација на тему о личности” – десет предавања одржаних на Радничком универзитету у Сарајеву. Тадашња управа је поручила да се та предавања напишу и да се објаве као засебно издање РУ, али је у то време постављен нови директор који је послушао препоруку студента В. К. да се та предавања не објаве, одбијен као „идеалистичко застрањивање”. [Видовић, РЗ: Ф 33(158), DSC08236]

Из различитих приступа његовим рукописима, зависно од приређивача, уредника и издавача, заиста делује да је Видовић прихватао разне опције објављивања, као да им је препуштао, помирљиво, да „раде свој посао”. За то време он

⁷¹ Уз сагласност аутора, а верујем и да је избор текстова био Видовићев.

⁷² Назваће Видовић ово своје дело и *Његош и завјет, философија смисла* [Видовић 2018: 284].

је „гледао своја посла”, и настављао да пише, писао је сваког дана, од ране зоре, сатима, јер писање му је било саставни део живота.

Видовићева реч и јесте његово дело, па није ни чудо, онда, што је тако жарко желео да буде објављиван:

Па ми онда Душка каже: Тако ти и треба! Зашто дајеш свакоме своје рукописе и радове? Само зато што си нестрпљив да то што пре дође до читалаца, па ма ко то био!
[Видовић, *Гид*: 213]

За сваког писца важно је да му дела буду објављена, зато што то отвара могућност да она буду и читана. Свако другачије схвата труд који је уложио. Неки аутори напишу одређено дело, и мисле да је то довољно. Неко други, попут Видовића, стално му се враћа, исправља га, дотерује, не сматра да је готово. Он у погледу тога иде и даље, чак и по објављивању, па на ауторском примерку, бележи коментаре, мења, додаје, те његови рукописи као да остају рукописи у вечитом процесу.

Био је свестан тешкоће објављивања и текстова, односно чланака:

- *Zašto kao estetski i likovni kritičar saradujete u časopisu „Život”, a ne u „Izrazu”?*
- *Nudim svoje radove onoj redakciji od koje očekujem najmanje otpora...* [Vidović 1959]

Ипак, није Видовић допустио да га тешкоће с објављивањем одврате од писања. Чак је своје рукописе даље развијао, а у њима су се неретко рађале и мање рукописне целине. Крајем прошлог века, после његовог одласка у пензију, све више расте интересовање за Видовићеву реч, и све је више позива да буде предавач, на које се он одазива. Истовремено, то су му и поводи за стварање нових рукописа.

Свакако је желео да његова дела буду објављена, али за разлику од оних писаца којима је битно да угледају своју књигу, да на тај начин имају ред више у својој биобиблиографији, Жарка је занимало да га *читају*, да Срби схвате оно што он пише, чак му није било стало ни да се зна да је баш он то рекао.

*

Осим тога, упркос Видовићевим бројним предавањима и објављеним студијама, **о њему и његовом делу литература** је несразмерно мала. То што је о њему мало писано донекле произлази и из диспропорције између написаног и објављеног.

Прећуткивање Видовића ипак је, донекле, пред крај његовог живота, прекинуто објављивањем темата који је њему посвећен, у часопису *Зенит*.⁷³ Показало се, и у том темату, колико су, уз Видовићеве објављене књиге, чланке и предавања, значајна и његова **усмена казивања** (интервјуи по новинама и аудио снимци). Остављени његови записи често само потврђују оно што је усмено износио, али нас они, посредно или непосредно, повремено упућују и на доказе за **поузданост Видовићевих речи**, који се могу пронаћи у објављеним делима других аутора (на пример, у књигама о норвешким логорима).

Након Видовићеве смрти, предузети су неки кораци, од којих је најзначајније, осим иницијалног пописа, било оснивање Задужбине те покретање објављивања његових дела, као и постављање, 2020. године спомен-плоче у Јасеновцу. Крајем године у којој се упокојио, у оквиру *Летописа Матице српске*, објављен је темат њему посвећен а новембра 2021. године, у Институту за књижевност и уметност у Београду

⁷³ Жарко Видовић био је „тема броја” часописа *Зенит. магазин за уметност, науку и философију*, 14. година IX, и у овом часопису му је те, 2014. године посвећена готово половина (113–202) од укупног броја страна.

организован је скуп „Жарко Видовић као мислилац књижевности и културе”, с којег је објављен истоимени зборник, 2023. године, а његова личност и дело представљени су и у оквиру Друге и Осме међународне културно-књижевне манифестације „Јесен у Ердабову” у Даљу.

2.5.2. Осврт на постхумно објављена дела и рукописе

Колико је за живота Видовић имао проблема с објављивањем, толико је после његове смрти дошло до наглог пораста интересовања за објављивање његових књига. Различити издавачи већином су обнављали већ објављена издања, а објављивани су и рукописи. Међу објављеним књигама мало је било стручног приређивања и критичких издања.

Осим Задужбине „Жарко Видовић”, која објављује *Дела Жарка Видовића* то упоредо чине и још неки издавачи, а што се тича рада на *Делима*, истовремено с истраживачким радом на рукописима одвијало и приређивање Видовићевог постхумно објављеног рукописа *Библио-био-графије* и рукописа *Српско-европског речника трансценденције*, који је још у процесу припреме. Завршен је и захтеван уређивачки посао објављивања другог, измењеног, издања Видовићеве књиге *И вера је уметност*, као и његовог дела *Романи Ђорђа Оџића*, у ком су, осим предговора, укључени и нови текстови који су, у виду приказа њеног првог издања, својевремено објављивани.

Задужбина је објавила прво *Библио-био-графију*, што је подразумевало сложен приређивачки посао, умногоме због постојања различитих верзија тог рукописа⁷⁴. Неопходно је било све нађене верзије међусобно упоредити да би се утврдило која је од њих последња. Потом су следиле провере, редиговања, лектуре и коректуре.

Концепт објављивања Видовићевих дела у издању Задужбине подразумева да свака књига има **предговор**, потребне **приређивачке напомене**, **коментаре у фуснотама**, као и регистре, односно индексе имена и наслова. На почетку се налазе фотографије портрета Жарка Видовића, а на крају књижног блока укључене су одговарајуће фотографије **сегмената рукописне заоставштине**. Осим *Речника*, у скоријем плану су критичка издања рукописа *Цивилизације у пет епоха*, као и поновних издања *Огледа о духовном искуству, Срби у Југославији и Европи, Историја и вера...*

Други издавачи Видовићевих књига постхумно су објавили поновљена издања, односно већ објављивана дела. Тако је, врло брзо, објављена *Трагедија и литургија*, која је преузета из првог издања, 1996. године, без издавача и СРП-а. Уследили су *Срби у Југославији и Европи*, саиздаваштво Задужбине и Catena Mundi, уз „Предговор овом издању” Владимира Димитријевића, који претходи ауторовом ранијем, и „Уместо поговора” Милоша Ковића.

Што се тиче Видовићевих рукописа, осим *Библио-био-графије*, објављене су: *Анагнозе*⁷⁵ с Предговором, и *Апокалипса владике Данила*, у склопу темата у *Летопису Матице српске*. Оба рукописа за објављивање приредио је Богдан Златић.

Од објављених рукописа најспорнија је књига *Срби и косовски завет у новом веку*, коју су објавили „Српски културни центар” и „Пријатељи професора др Жарка Видовића” Објавили су је, постхумно, тако да не задовољава критеријуме

⁷⁴ Видети потпоглавље 2.4.

⁷⁵ Тај рукопис недостаје у заоставштини која се чува.

елементарног критичког приређивања. Не постоје информације о томе како се доспело до рукописа, одакле су објављени делови преузети, шта означава графичко решење звезде у рукопису (објашњење није потребно тамо где је употреба јасна, али овде то није случај). Приређивачи се обраћају читаоцу са свега неколико речи, да је сто година од рођења и пет година од смрти Видовића, и да најављују излазак целе студије у пет томова. Главно објашњење рукописа јесте и Жарково објашњење из његове рукописне заоставштине, које се налази у његовим регистрима рукописа.

Понегде би се могло наслутити да је део текста из оригиналног рукописа изостављен, али то није свуда уједначено. Упоредном анализом текста из фасцикли 242–262, које чини део *Његош и Косовски завет у новом вијеку*, и текста који је објављен у књизи *Срби и косовски завет* утврдило се да су неки делови текста преузети одатле те укључени у ту књигу.

Наслов асоцира на Видовићеву раније објављену књигу, али не наговештава да је, у ствари, реч о његовом рукопису о Његошевим делима. Није речено ни у каквој је вези и колико се тај рукопис поклапа с **Видовићевим називом *Његош и Косовски завет у новом веку***, нити какве везе има с текстом о Његошевој трилогији, објављеном у *Савременику*. Осим тога, нема објашњења ни по ком критеријуму је начињен одабир, односно зашто су из Видовићевих рукописа изабрани поједини пасуси а неки други нису. Књига је подељена на пет поглавља, која су названа томом: од Првог тома, до Петог тома, што је наведено и у Садржају. Књига није опремљена индексима имена, нити предметним регистром.

Видовић, који је чувао више верзија истог рукописа, имао је верзије и овог рукописа, али се чини да су „пријатељи” креирали и објавили неку сасвим нову, своју варијанту.

У вези с поимањем термина варијанта указује се на опасност од **контаминације**, тј. стварања мјешовитих текстова, какве аутор у том облику никада није написао. Много случајева с таквим исходом настаје **неопрезним или нестручним односом према изворима**, а некада и хотимичним радом, те приређивач постаје суаутор. [Иванић 2001: 26]

Није сасвим јасна улога приређивача, а забуну додатно уноси што их је потписало двоје, а нису се изјаснили одакле су преузели текстове, из које целине, нити који део, једно од њих навело је коме, лично, посвећује туђе дело. Ипак ни то није уједначено, јер само је један приређивач то, туђе, дело посветио својој породици.

Све у свему, издање није критичко, иако би требало да буде, нарочито ако се има у виду да је објављено на основу рукописа, а након ауторове смрти.

Нешто је боља ситуација с поновљеним издањима. *Огледе о духовном искуству* нови издавачи су само „преписали”, односно прекуцали или скенирали текст, из претходног издања. Овом делу такође недостаје предговор, напомене, индекс и остали елементи критичког издања. Осим тога, приређивач/уредник у овом случају у обзир није узео **ауторски примерак** на коме је Видовић уносио измене за следеће издање, иако је то врло значајан извор за тумачење, као и за припрему за објављивање наредних издања већ објављеног дела:

Ауторски примјерци објављених књига могу у два правца бити важни извори: аутори на тим примјерцима могу поправити штампарске грешке, али могу и да мијењају текст ради другог издања. [Иванић 2001: 48]

На пример, у ауторском примерку Видовић је ознаком „Уздизање човека изнад историје и света” исправио у: „Уздизање човека у историји изнад света”, док је „У историји (као збивању световности)” исправио на следећи начин: „У збивању световности”. Као што је, ради значајног разликовања „историје” и „световности”, унео: „Историја је (по Хегелу и метафизици) и збивање световности у стварности метафизичких заједница.” У првом издању световност и историју изједначава, а касније (и у рукописима што следе), кад је успоставио „финију” разлику, разлику између историје и метафизички схваћене историје (што може да се ишчита управо из ауторских интервенција), историја добија другу димензију. На тај начин, и његов израз „историјска свест” – постаје јаснији. То казује о његовом **усавршавању и развијању разумевања историје**, као да је, у међувремену, и самом себи објаснио, односно радио на томе да прецизније објасни. На основу ауторских интервенција на објављеном примерку *Огледи о духовном искуству*, осим коректорских исправки, то је једна од „разлика” која би требало да буде унесена у 2. издање, што би, наравно, требало објаснити и у напомени.

О тој фази у процесу развијања неког дела, када објављено дело изнова постаје својеврсни рукопис за следеће издање, свакако увек треба водити рачуна. Но, када је о Видовићу и о његовим делима реч, ту значајну фазу, варијанту његових рукописа треба додатно уврстити у сваку обраду, нарочито ако се има у виду да је једна од основних одлика његове личности, дакле и дела управо **преиспитивање**, односно **кориговање**.

Према томе, да би се испитао и установио поуздан текст штампаних дјела, потребно је да се познају главне фазе њиховог настајања у процесу штампања (техника слагања, врсте слога, улога коректора и других инстанци у припремању и објављивању). [Иванић 2001: 19]

Објављен је и рукопис скрипти *Цивилизација у пет епоха*, што је опет верзија без довољно објашњења, и без неких његових ауторских дорада. *Логос – литургијска свест православља* – већином али не сасвим, укључене су његове примедбе с оба ауторска примерка.

Очигледна је разлика између постхумно објављених наслова коју упоредо објављују Видовићева дела, те као да паралелна стварност и даље прати Жарка, при објављивању његових дела постоје и паралелни издавачи. Улога приређивача јесте посредна, али свако посредовање носи одговорност и неку врсту ауторства.

У сваком случају, у погледу будућих издања Видовићевих дела, поновљених или нових, неопходно је да се приређивању приступи савесније и одговорније, што би могло бити знатно олакшано ако се у виду има ауторова рукописна заоставштина, и ако се прати траг његових припрема за објављивање, чувања рукописа, као и траг његових метазаписа.

Немогућност објављивања, упркос квалитету и потенцијалу рукописа, свакако је једна врста страдалништва, прогнаности, изопштености, игнорисања па је и у односу на то, такође, потребна рехабилитација. Но, она је потребна и у случају лоших, непоуздано и некритички објављених приређивања текстова.

У погледу и једног и другог, праву рехабилитацију представљало би даље сређивање и објављивање, а да заоставштина не буде запоставштина. Стога, нужно је да се објављује што исправније, доследно ауторовом стилу и путу. Уколико се то не чини, под привидом пријатељских циљева и под маском добре намере, може доћи до погрешног приказивања ауторових идеја, бројних грешака у његовим рукописима, или бахатости у избору. И у односу на такву врсту „крњења угледа” такође је потребна

рехабилитација. Од деловања заснованог на незнању горе је само да се то учини с предумишљајем.

За сада је само онима који су учествовали у попису могуће да замисле величину, сложеност и драгоценост Видовићеве рукописне грађе. Верујем да би се сви они, без обзира на то што су нам се путеви након пописа разишли, сложили да ти рукописи треба– **критички приређени** – да стигну до што већег броја читалаца.

Увидом у рукописну заоставштину Жарка Видовића показало се да је при сваком будућем истраживању његовог писања, као и у раду на приређивању и објављивању његових дела – необјављених рукописа али и нових издања већ објављених књига – неопходна **компаративна анализа**. Чак и ако је реч о новим издањима претходно већ објављених књига, потребно је видети да ли у рукописној заоставштини постоје **верзије** рукописа или прелома, или **ауторски примерци књига** на којима се налази његове исправке.

Такав случај је био са књигом ***И вера је уметност***. У Видовићевој заоставштини, међу рукописима на брзину измештеним, непописаним, међу верзијама тог рукописа пронашла сам и верзију одштампане фазе прелома, на којој је Видовић јасно означио измене, што из неког разлога нису унете у издање објављено 2009. године. Иако је непознато зашто те ауторове измене нису унесене у објављено издање, та Видовићева игнорисана **ауторска коректура**⁷⁶ могла би да послужи као одлична илустрација Иванићевог промишљања овог текстолошког проблема:

Дешава се да аутор унесе исправке у току слагања, а да их слагачи не укључе или да коректор не прати испуњавање ауторових налога за исправку. [...] Ако приређивач располаже издањем са неисправљеним примјерцима, може доћи до озбиљних огрешења о коначну ауторову вољу и ауторове намјере. [Иванић 2001: 28–29]

Захваљујући верзији с његовим примедбама, унели смо те његове измене у ново издање Задужбине. Током објављивања књига, као добра провера и убудуће треба да послуже кључ-свеске, као и *Библио-био-графија*, чијем сам приређивању, нимало једноставном, приступила управо као **важном оријентуру за упознавање дела, али и живота и мисли овог писца**. То свакако важи и за приређивачка дела која би представљала збирку његових засебно објављиваних радова.

Све су то знаци и провере који су нам од кључне важности кад аутор више није међу нама. Видовић је, очигледно, и то имао на уму – зато је доста чинио да својим будућим „објављивачима“, колико је могуће, олакша. И олакшао је **двоструко**, прво што је **сачувао**, а потом, тако што је о рукописима **водио метазаписе** који су сада драгоцену помоћ у даљој обради и објављивању. Таквом организацијом рукописне заоставштине, и тиме што нам је оставио помоћ за сналажење с рукописима, оставио нам је, у ствари, припремљене фазе да можемо да започнемо с процесом рада.

Грешке ће се увек поткрасти, но ипак је важно да се унапред има план припреме књига за објављивање, и да се приређивач, колико је то могуће, држи Видовићевих начела чувања заоставштине, које је он својим примером показао.

*

У многим Видовићевим текстовима често се чита „између редова“. Та врста читања подразумева читање у слојевима, те много открива, не зато што је намеравао да сакрије то што казује, већ зато што му је, током записивања, очигледно, много

---

⁷⁶ „Ауторском коректуром назива се сачуван отисак (коректорски шифови или коректорски табаци) који је кориговао сам аутор.“ [Иванић 2001: 48]

нових идеја навирало. Иако Видовић отворено пише о темама које се многи боје и да изговоре, различите варијанте његових текстова – довеле су до тога да ће се у неким од њих пронаћи нешто ново, што у другима нема. Зато је потребно све их прочитати и упоредити. На пример, рукописи о Његошу, или *И вера је уметност*, или *Огледи*. И сви рукописи које у овом раду представљам као одабране студије случаја, такође имају више верзија. О томе сви приређивачи његовог дела треба обавезно да поведу рачуна. Не само да би најпотпунија и најконачнија верзија била објављена, већ зато што је често у оквиру једне од верзија могуће пронаћи, веће или мање, засебне рукописе.

Чак и у погледу већ објављених издања, током истраживања ове рукописне заоставштине, и даље се наилази на нове информације о појединим рукописима. Од те грађе може више књига да настане, а свака од њих била би посебан **допринос историји идеја**. Треба бити опрезан у поређењу верзија његових рукописа – деси се да у новијима изостави нешто из старијих, или да је у једној електронској верзији дописивао нешто што у другој није.

На том путу, истраживач је себи ставио у задатак да, колико је могуће, прикаже значај Видовићевих рукописа, при чему би, као највећи допринос у том деловању, могао бити труд да се Видовићево дело што веродостојније учини доступним јавности. То подразумева наставак рада на сређивању пописне евиденције, али и озбиљан **приређивачки** напор, уз неопходно даље истраживање рукописа – што једно без другога и не може.

Уз то, у његовом случају поставља се питање и ауторских права и „физичких” рукописа, као и објављених дела. „Отуда су сразмерно повећане одговорност и појединца и колектива у процесима заштите ауторства.” [Вранеш 2010: 347]

Много тога у вези с Видовићем, и сам његов живот, не спада у сасвим уобичајене, па је тако и након његове смрти остало неодређено коме ће његова писана дела припасти. Чини се да му је важније било да, својим рукописима, док их је стварао, приступа на тај начин да би онима који ће о њима водити рачуна омогућио да се добро снађу.

2.6. Проблем ауторских права⁷⁷

Физичка и електронска доступност рукописа никако није и не може бити једини услов да тај рукопис буде објављен. Том, дакако нужном услову треба прикључити и меру у којој објављено дело одговара рукопису, као и јасне напомене одакле рукопис потиче, и која од рукописних верзија је објављена.

Начин на који је Видовић писао о својим рукописима треба сагледати и као начин на који као да је желео да наведе (упозори) и да помогне онима до којих ће ти рукописи dospети. Није се бавио саморекламерством, нити је за живота оснивао фондације или задужбине. Није време трошио ни на потрагу и одређивање наследника своје материјалне или писане имовине. Важније му је било како ће се они, који буду желели да је сачувају, који је цене, до којих та његова рукописна оставина, стигне, како ће се они у томе снаћи, да ли ће умети да наслеђено употребе како ваља за добро свога народа.

То што нам је **рукописе оставио али и на који начин је то учинио** – оставио нам је могућност да их припремимо за објављивање – објављивање-необјављивање – оставља нам у задатак да то и поштујемо. Узимање само једног дела, сегмента, без увида у шири контекст, односно без увида где и кад је то писао, шта о томе бележи у одређеној кључ-свесци, која је то од верзија... представља крњење и скрнављење, чиме се поставља и питање да ли су повређена тзв. морална права аутора... Код Жарка Видовића већу снагу (моралну!) има реч о **усменом завету**.

Наследник некретнине која је остала за Жарком је његова свастика⁷⁸ али наследник његових ауторских права, дакле и рукописне заоставштине могла би да буде његова кћи Зага. Она до сада није показала интересовање да се тих права и прихвати али, колико је познато тих права се није, писаним путем, ни одрекла.

Посао судства и правног деловања је да то питање и разреши. Наследник ауторских права некако, бар по закону о ауторским правима судећи, мора да се утврди, а права неког аутора постају јавно добро тек 70 година након смрти аутора. Ипак, у међувремену, неколико издавача постхумних издања Жаркових рукописа третирају као да та ауторска права не постоје, иако наследник мора да постоји, у крајњем случају, ако то није одређена особа, онда се мора утврдити да ли је то, на пример, нека институција, рецимо, Српска православна црква, општина, или држава Република Србија.

Закон о ауторским правима прецизно утврђује шта се сматра ауторским делом: „Autorsko delo je originalna duhovna tvorevina autora, izražena u određenoj formi, bez obzira na njegovu umetničku, naučnu ili drugu vrednost, njegovu namenu, veličinu, sadržinu i način ispoljavanja, kao i dopuštenost javnog saopštavanja njegove sadržine.” При том је наведено и да се под ауторским делима подразумевају и писана и говорна дела. [Закон о ауторским правима: Чл. 2]

Није неважно да чак ни наследници морају да се придржавају ауторових намера, на пример, немају право да објављују необјављено дело ако је аутор то забранио.

Član 58

Naslednici autora mogu vršiti ovlašćenja koja se tiču moralnih prava autora, osim prava na objavljivanje neobjavljenog dela ako je autor to zabranio i prava na izmenu dela.

Moralna prava autora traju i po prestanku trajanja imovinskih prava autora. (Član 102)

Član 107

⁷⁷ О томе сам више писала у часопису *Култура*. [Оцић 2020]

⁷⁸ О томе говорим искључиво на основу тога што је она продала стан, те је вероватно имала правни основ за то.

Po isteku roka trajanja imovinskih prava autora o zaštiti moralnih prava autora staraju se udruženja autora i institucije iz oblasti kulture, nauke i umetnosti.

Pored subjekata iz stava 1. ovog člana, svako lice ima pravo da štiti paternitet i integritet dela, kao i da se suprotstavi svakom obliku nedostojnog iskorišćavanja autorskog dela.

Морално ауторско право односи се и на право да његово дело не буде „касапљено”, и пренесено из интегралне верзије мимо реда и ван контекста.

Zaštitu moralnih prava autora koja se tiču paterniteta, integriteta dela i zabrane nedostojnog iskorišćavanja dela mogu, osim naslednika, vršiti i udruženja autora, kao i institucije iz oblasti kulture, nauke i umetnosti. (58)

У поштовање воље аутора требало би да спада и усвајање и укључивање његових интервенција на рукопису.

Реч је о **моралним правима**, која немају рок трајања, те не могу ни да буду застарела. Та морална права, најпре тичу се имена аутора – да оно буде назначено код његовог ауторског дела, али и да не буде стављено тамо где он, у ствари, није аутор.

Док се питање наследника имовинских ауторских права рукописне заоставштине Жарка Видовића не реши, чак и ако се не разреши, и даље трају и трајаће она вечита ауторска права, која су Жарка више занимала. У међувремену, на нама којима је ту заоставштину оставио, остала је и обавеза да је у највећој мери **задржимо његов аутентични однос према тој оставини.**

Видовићеви рукописи, и након његовог одласка, као да настављају да трају, он као да их је препустио – **ауторство мање важно од садржаја и онога што се каже** – прилог текстологији.

26.⁷⁹ ...интелектуална својина је *ансурд*: сваки аутентичан писац (или предавач) жели да оно што он пише или говори – да то буде својина свих људи, чак човечанства...

27. ...јер својство „интелекта” (поготово маште) је и да *овлада светом* на тај (једини могући!) начин да његове мисли постану својина *читавог света!*... у томе је смисао тежње *ка универзалности* или *универзалној вредности* неког дела науке или уметности или предања – традиције!

28. [...K]ад је реч о потврди својине, она се може утврдити само *од кога је то дело* потекло! а не „чије је”! Јер ако вреди, биће свачије! А његово, ауторово – „на част му” – биће само ако је безвредно! [Видовић, РЗ: *Varia*, за РТС]

И, заиста, није ли важније да се идеја, на прави начин, оствари, а не да се инсистира на томе ко је њен аутор. То његово препуштање чин је поверења, још један чин којим он потврђује у животу оно о чему је, у делима, писао.

Но, није он у свет пустио неспремне... Претходно их је опремио алаткама за сналажење, упутством за употребу, различитим тумачењима, даљем дијалогу. Схвативши, ваљда, да је немоћан да на то утиче, али је предузео оно што је било до њега. А, опет, свако својим даљим приступом тим рукописима, даљим објављивањем, том врстом деловања – говори и о себи...

Ко год објављивао рукописе треба да води рачуна да, ако не могу да му се забране права на објављивање, свакако треба да осете **обавезу**, дакле и **одговорност**, да то

---

⁷⁹ Бројеве у цитату сам задржала да би се видело на који начин је обележавао тезе. У овом случају реч је о тезама припреме за разговор за РТС.

макар коректно учине. Још ако се има у виду озбиљност с којом је сам аутор приступао својим рукописима, даје им то додатно на значају.

Кад се нешто дуго не објављује, па има толико дуг пут, а на њему аутор предано и стрпљиво ради – кад до објављивања, коначно, дође – не може да нас макар не додирне мисао да ту великог удела има Промисао.

2.7. Очекивана практична исходишта проучавања рукописне заоставштине

Видовић је записивао своје проживљавање и виђење тих догађаја, не пропуштајући да се у белешкама осврне на временско-просторни контекст и да уочи сложене односе у кључним појавама једне епохе. После смрти таквих особа које су, као Видовић, значајне за националну па и светску културу, поставља се, званично или притајено, уз условљавање правно или из дубоке унутрашње потребе, с аргументима или без њих, из побуда узвишених или ниских, питање даљег опстанка онога што су те особе за собом оставиле. [Оцић 2020: 34–35]

Чак да његови рукописи и немају толико драгоцену садржину, а имају, тек ће се касније показати, његов приступ сопственом делу може да послужи као добар узор и другим ауторима. Није он то чинио ради себе и свог дела, већ је чинио, историјски свестан, свестан, дакле, будућег нараштаја коме то оставља. Свестан да оставља неком.

Свака, а нарочито ова рукописна заоставштина, несумњиво је важан извор информација, не само за будуће проучаваоце личности и дела Жарка Видовића већ представља сведочанства о његовим савременицима, друштвеним и културним догађајима и дешавањима...

Тако су званични документи сврставани у изворе првог реда (закони, уредбе, наредбе, државни и дипломатски списи и сл.), док су у изворе другог реда сврставани дневници, аутобиографије, лични записи, тј. они који дају лично, субјективно виђење неког догађаја. Извори трећег реда су они који не говоре директно о неком догађаја, али дају посредне информације о времену у коме се неки догађаја одиграо. [Милановић 2020: 15]

А у случају Видовићевих рукописа, поменуте врсте писаних извора се укрштају и преклапају.

Видовићеви рукописи, начин на који их је чувао, указују на неопходност развијања **културе чувања рукописа**, где би организација рукописа самог аутора могла да и другима послужи као добар пример. Заиста би важно било да се аутори подстакну да сами организовано чувају своје рукописне заоставштине, да би тако њихова заоставштина што сређенија доспела у руке оних који ће је чувати.

Тако би поједини критеријуми којих се Видовић држао, можда могли да послуже и за нека будућа разматрања модела према којима би се могао стандардизовати начин на који аутор приступа својим рукописима. **Издавање корисних узора** за нечије будуће рукописне заоставштине...

Као упозорење могло би да послужи и **важност хитрог реаговања**, а показаће се управо на примеру ове заоставштине, било је битно да се она сачува, чему су свакако допринела и свежа сећања, као и осећања поштовања, оних који су радили на попису.

За **начелно сагледавање значаја чувања рукописа** знаменитих особа, од кључне важности могао би бити управо тренутак деловања оних које оставилац за собом оставља, „овакви поклони имају и једну личну, готово интимну димензију” [Жељски 2015: 267] те лични фондови које одређене личности оставе за собом, „свакако представљају фрагменте или сажетак живота те особе, али су и својерстан показатељ остварености њиховог **смисла**”. [Оцић 2020: 35]

Сећања касније избледе, много тога може да се, на овај или онај начин, „загуби” и да нестане. За разлику од историјске дистанце коју, ни након дужег времена, није једноставно успоставити а која је можда и прецењена јер, док се на њу чека, у неповрат одлазе драгоцене **непосредна сведочења**. Важно је, ипак, да се утисци о некој национално знаменитој личности забележе, док су још колико-толико свежи, уколико се не стигне да се то учини и раније:

„Ми све мислимо за живота: имамо времена, а овамо нас једног по једног нестаје и с нама нестају рукописи и речи из живих уста, те затим морамо да испитујемо и за ситнице, које би нам иначе биле знане и као дан јасне. [...]” Ова мисао дошла је на ум Јовану Пецикозићу [...] Његов оправдани уздах и (само)прекор указивао је на непоузданост сећања и проблем помањкања већ и основних података када је у питању касније проучавање живота и рада значајних појединаца и разумевање времена у којем су живели. [Чалић 2014: 5]

Основни кораци које би сваки аутор који хоће да попише своја дела требало да предузме, било би: да успостави неке почетне критеријуме, да направи план организације. То би подразумевало и одређивање предмета пописа, начин на који се организује то писано знање.

Библиографије обично састављају професионални библиографи, и то свакако има својих предности. Но, за тако нешто никад није касно али би могло бити корисније да сам аутор почне то да чини, или заједно с неким, јер више може да каже о околностима. Управо ту и лежи тај драгоцен извор потоњим читаоцима за разумевање прошлих догађаја. Осим тога, аутобиблиографије би знатно олакшале рад будућим библиографима јер ко боље од аутора може да окарактерише подручје и циљеве свог деловања, јер „[с]истематизацију грађе одређују предмет и намена библиографије.” [Вранеш 2010: 64]

Жарко Видовић је био свестан тога, сумњичавост – преиспитивање, али ради развоја и усавршавања. Његови рукописи указују на **значај успостављања и одржавања ауторове личне архиве**. Лична архива подразумева потребу и жељу за самочувањем.

Наравно, дуг је пут од оставине, до прикупљања целокупне грађе, организовања смештаја и чувања, пописивања и обраде, да би се омогућио приступ заинтересованим истраживачима, али би у томе био, осим квалитетне садржине рукописа, значајан допринос и самих аутора, јер и тиме би се потврдила њихова свест о томе да то што верују да има вредност националног добра. На тај начин, бар је Видовић тако чинио, обавезују и своје наследнике или следбенике.

Поступак прикупљања грађе за библиографију преплиће се са почетном фазом, захтева највиша знања, стрпљења, истраживачке вештине, упорности и дара за аналитично, синтетично и компаративно сагледавање прикупљених података, па је стога и предмет проучавања посебне библиолошке дисциплине, **библиографске хеуристике**. [Вранеш 2010: 40]

Сам попис Видовићевих рукописа одлична је подлога **за даљи истраживачки рад на њима**. Тако пописане рукописе треба најпре архивирати да би се потом стекао и солидно организован материјал који ће, између осталог, представљати чврст основ за приређивање сабраних дела.

На нека питања која су се постављала у погледу чувања рукописне заоставштине Жарка Видовића, осим питања ауторских права, у међувремену су пристигли и одговори. Библиотека Патријаршије је установа која ће и даље чувати Видовићеве рукописе, под управом Задужбине.

Следећи корак је да им се придруже и преостали рукописи, јер „се коначна класификација може урадити тек када се добије целокупна заоставштина, па ако би се на самом почетку изменила постојећа структура поделе, било би прилично тешко да се касније обради у складу са стандардима” [Никодијевић 2019: 536].

Тек тада би било могуће да се начини **исцрпан и потпун попис**, под усаглашеним и уједначеним бројевима, према нормама институције у којој се чува:

Идентификација и описивање рукописних, штампаних и на други начин умножених материјала примарни су видови чувања, заштите и промовисања културног блага у архивима и библиотекама. [Вранеш 2010: 47]

Будући да није сасвим могуће, односно не би ни ваљало, да се рукописна заоставштина јавности прикаже у тренутном облику,⁸⁰ намера ми је, као истраживача али и као пријатеља, да макар донекле заинтересујем посленике српске културе да обрате пажњу на важност **стручног чувања и критичког приређивања** ових рукописа за објављивање.

То нарочито важи за неког чији рукописи имају по више верзија, али је и неопходно да се све нађе у једном простору. Тек онда могу и да се довољно добро прикупе и упореде све те верзије. Видовић је некад мењао места деловима рукописа, као и рукописним целинама, у зависности од тренутно актуелног рукописа на коме је радио.

Тад би могао да се сачини и **свеобухватни каталог** те рукописне заоставштине, с детаљним описом шта је од тога који део, и на који начин објављено а свакако би требало укључити и исцрпне белешке о свим верзијама једног рукописа.

Иако је Видовић већином користио машину за куцање, нарочито када је реч о целовитим рукописима, па те рукописе имамо тако и одштапане, доста грађе, највише по свескама, записивао је руком. Зато би било потребно да се то унесе електронски.⁸¹

Међу његовим рукописима има записа на немачком и на француском језику, као што су белешке које је водио током боравка у Паризу. Потребно је, дакле, обезбедити и преводиоце с ових језика.

По комплетирању грађе било би добро да се започне и с дигитализацијом:

У процесу дигитализације културне баштине, односно библиотечке, архивске и музејске грађе, који су захтеви примарни?

Превасходни архивистички захтев јесте увид у фонд као самосталну целину и у његову структуру, однос према другим фондовима у архиву, у његову друштвену улогу и значај. [Вранеш 2015: 37]

⁸⁰ Није у потпуности пописана а још је мање разврстана и распоређена.

⁸¹ Чини се као да поједине особе које су прекуцавале текст не праве јасну разлику између уноса текста и приређивања, или приређивања и лектуре.

Видовић и даље говори, као аутор, својим текстовима. Тако се остварује његова потреба да буде читан (макар донекле колико је сам читао друге), да га читају, макар малим делом од онога мало што је био објављиван... – остварио је он своју мисију – свој смисао... **Критичко објављивање** начин је да се то омогући, а у то спада и интегрални приступ рукописима у целини, као и поштовање свих варијанти истог рукописа. Варијанте истог рукописа код Видовића свакако представљају изазов будућим приређивачима или редакторима, којима предстоје озбиљне припреме, претходна обучавања, и напоран рад.

Потврдом равноправности свих ступњева, свих фаза кроз које је дјело до коначног свог облика прошло, уважава се моменат његове историчности и динамичности. Не треба при томе заборавити да је изучавање свих тих фаза (свих које су сачуване) често подређено циљу утврђивања његовог коначног стања (облика). [Иванић 2001: 37]

Требало би, такође, размислити и о томе да се Видовићев рукописни и књижни фонд на неки начин обједине, при чему не би требало заборавити ни нешто његових **личних предмета**, што су за њим остали а који су у вези са Видовићевом рукописном заоставштином. Старински орман, као и његова писаћа машина, смештени су на Богословском факултету. Видовићев Орден Светог Саве другог реда чува се у Цркви Светог Марка, његовој парохијској цркви.⁸²

У сваком случају, квалитетне грађе а и посла с њом у вези свакако има довољно да би Задужбина могла да развије и засебан Институт посвећен Видовићу, јер у тој грађи има материјала, који би могао занимати истраживаче разноликих области и дисциплина, а које се тичу српског друштва и народа, најпре захваљујући свести овог аутора о важности историјског сећања.

*

У вези са целовитошћу је и сагледавање историјског континуитета, али и својеврсна доследност у личној историји. Само тако, не заборављајући целину, и може да се сагледа историјски континуитет и могуће је да се буде историјски свестан. У транспорту за логор млади Жарко Видовић мисли о будућности, у „великим данима надања“ очекује светлу будућност, али ће се, с друге стране, и деценијама потом, у годинама све ближим окончању свог живота, сећати тих, тада прошлих а веома живих дана. И све записује. Записује јер се сећа али и да би се сећао. На том његовом животном путу налазио је спас у писању али и записивао шта га је спасло. И он, тако, сећањем спасава друге. Сећаће их се, знајући да је то његово сећање битно и за будућност млађих генерација које ће после њега трајати.

---

⁸² Тај податак наведен је у чланку који је објављен по додели овог ордена, на страници Српске православне цркве: http://arhiva.spc.rs/sr/orden_svetog_save_prof_dr_zharku_vidovitshu.html (приступано 08. 04. 2023), а о томе усмено сведочи и Милош Тутуш, који је присуствовао додели овог ордена: „По добијању ордена Жарко је исти предао своје парохијском свештенику да га похрани у цркву Светог Марка, његову парохијску цркву.”

3.

БИОГРАФСКА СКИЦА – ТРАГОМ РУКОПИСА⁸³

*Кад од човека траже да пише своју биографију,
или да прича о себи, да се исповеда,
прети му и да буде обузет собом...
А то није здравље ни срећа.
Класичан писац – здрав –
пише о историјској заједници –
која је живела пре њега,
у којој је он, а која и њега надживљава.
[Видовић, ЕРЗ]*

Видовић је био **сведок и учесник бројних догађаја** свога времена, 20. и почетка 21. века, догађаја који су се одразили на његов живот и оставили трага у његовом искуству. Од своје најраније, историјски драматичне младости, водио је белешке о тим догађајима, истовремено их историософски тумачећи, те је за очекивати да ће ишчитавање Видовићеве заоставштине на другачији начин осветлити и неке сегменте до сада нам знаног његовог животописа, као и других историјских околности. Захваљујући његовим сећањима али и свести о вредности тих сећања – за њим су, савременицима и будућим генерацијама⁸⁴, остала вредна сведочанства и тумачења.

Неколико година пред крај Видовићевог живота, као да је порасло интересовање за његов животни пут, па се о томе више писало и говорило, а и сâм је у парохијским разговорима и у новинским интервјуима, на све чешће постављана питања, казивао о томе. Овде представљена његова биографија има и то у виду, али је сачињена преваходно на основу фрагмената дневничких записа и докумената који су саставни део његове рукописне заоставштине. Нешто из његових интервјуа остало је недоречено, те овде указујем на то да **рукописи, нарочито лична документација и дневници, служе за проверу и јасније утврђивање чињеница** које се тичу Видовићевог живота.

Видовићева разноврсна и обимна рукописна заоставштина открива трагове не само о његовом животу, деловању и личности, већ пружа и **сведочанства једног**

---

⁸³ ...и усменог казивања; пред крај његовог живота та казивања, интервјуи, као да представљају преглед његовог рукописа и живота...

⁸⁴ Тога је био свестан и то је сматрао битним.

времена, нарочито ако се има у виду да је и сам Видовић биографију, односно животопис личности сматрао важним и за оно што та личност чини и оставља за собом. Сам његов живот најбољи је пример за то, а његова оштра промишљања и записи пружају нам одраз многих значајних **историјских догађања**. Наслик основу увида у његове рукописе и дневничке записе, стиче се утисак да је сматрао важним да прибележи **догађаје из личног живота**, сусрете, путовања, одласке, доласке, понекад и наизглед неважна, свакодневна дешавања (којима многи не би придавали толику пажњу). Сачувана преписка такође доста казује, на пример о догађајима који су се дешавали пре него што ће бити протеран са загребачког универзитета, или, пак, у опису давнашњег живота у Тешњу (Слике 10–12).

Као што постоје **различите верзије рукописа, тако се и у рукописима може наићи на различите видове биографија** (у дневницима, у верзијама *Библио-биографије*, интервјуима, али доста тога казују и подаци из сачуваних сведочанстава, писама, пријава за запослење, или за партизанску споменицу...), што пружа могућност да се од његових сачуваних речи сачини подоста исцрпна биографија. Из толико верзија биографија, у различито време написаних, очигледна је његова дубока **потреба да изнесе записе о свом животу**. Ипак, јасно је, не чини он то да би се бавио собом, он то ради из неке унутрашње потребе, као да испуњава мисију да што верније представи **шта је и кога је и како видео и доживео**, као да то чини „по неком вишем задатку”, као да је свестан своје дужности као карике у континуитету једне заједнице. Његове биографије нису биографије у правом смислу те речи, нису ни мемоари, то су, пре, записи о његовим промишљањима поводом људи, њихових поступака, дела, о њиховом држању у одређеним ситуацијама – о њиховој свести и о њиховом степену *слободе*. Пише он о другима те се подсети и за њих важних датума – њихових рођења или смрти, њихових родитеља и њихове деце.

У сваком случају, уз толико верзија формалних биографија, као и дневничких записа, у већини случајева су заступљене, као што се од такве врсте записа и очекује, пуне чињенице, не само оно „што се тражи” званично, већ и оно што је **мимо тих чињеница**, а што је сматрао важним. Ипак, у неким верзијама Видовићевих биографија налази се више од тих пуких чињеница, и по томе се он издваја, а управо то по чему се он издваја пружа значајне изворе. Тако у верзијама своје *Библио-биографије* записује ситуације из логора, или се у дневницима присећа сукоба гимназијалаца с франковцима, збивања која ће непосредно и претходити Другом светском рату.

Међу својим рукописима, као део архиве, Видовић је сачувао и документа која се тичу њега лично, понешто и чланова његове породице, а који такође осликавају одређено време и околности. Тако „свјedoцба” његове мајке о поштењу [Слика 1], потерница Независне државе Хрватске издата за њим [Слика 5], или образложење зашто је избачен из Савеза комуниста Југославије, његово пријављивање за партизанску споменицу, документација о добијању одштете за рад у логору, важна су сведочанства о одређеном добу.

Пишући о свом животу Видовић га уједно и освешћује. Истовремено, живећи га, **сведочи аутентичност својих речи**. Својим животним искуством он исписује речи којима открива и своје увиде у историјске догађаје:

Описивати сопствени, па и не много значајан, „живот и прикљученија”, поготово биће, сопствено или ма чије биће, није могуће без јасног увида у догађаје, јер биће постоји на тај начин што траје, одређено је временом које само наша личност повезује у „историју”, односно у осећање „наставе” (историје, континуитета) заветне – моралне,

клетвене заједнице. А историја је могућа само колико је свако људско биће могуће и као личност. [Видовић 2014: 163]

Нимало обична биографија, о којој постоје и писана сведочанства. Наиме, Видовић је **брижљиво чувао важна документа** – који су њему били подсетник, а нама су драгоцени у реконструкцији и његовог живота и историјских не само дешавања већ и законитости... Значајна је управо **његова свест о значају тог чувања** – чувања сећања... Зарад **памћења**, зарад **континуитета**... Ту свест назваће је он историјском свешћу, и њоме ће означавати неодвојивост појединачног, личног и заједничког, односно националног.

3.1. Порекло, породица и појединац у светлу историје

Жарко Видовић записује да су у његовој породици биле заступљене три професије: железничари (међу њима је био и Јанко, мајчин брат), жандари (међу њима и његов отац Фабијан Видовић) и свештеници (мајчин отац, мајчин теча и мајчин ујак). Док је био дете, њему драге особе желеле су да и он буде свештеник, те су га спремали да чита Апостол и да помаже попу Љуби,⁸⁵ коме се заиста и дивио. Лепо је певао, па су га учили и друге, световне песме. У возу за Сарајево певао је *Јесење лишће већ опало је*.

Пратећи траг рукописа, могуће је реконструисати Видовићев животни пут, али и страдалнички пут његове породице, као породице која припада српском народу, који га је можда и навео на пут историјске свести.

Важно **породично предање** Жарка Видовића представља мајчино трагично искуство, када је пре Жарковог рођења, остала без првог мужа, кога су одвели на испитивање, као и бројне Србе тада, због Сарајевског атентата. Дошла је, потом, и по њу, аустроугарска полиција, дај је воде на испитивање. Иако их је молила да то не чине, јер нема коме да остави бебе близнакиње, принудили су је да оде с њима, уз уверавања да ће се вратити за двадесетак минута. Остала је она тад у притвору читавих двадесет дана, колико њена, готово тек рођена деца, нису могла да преживе. Успео је, уз помоћ добрих људи, да преживи једино Владимир, старији Видовићев полубрат. [Прилог А] Видовићева мајка и сама је као дете остала је без родитеља те су је одгајали њена тетка и ујаци.

Тај Видовићев запис о патњи, **трагедији** што је снашла његову породицу – и не само њу већ цео један, српски народ – показује да је он свестан тежине и дубине трага који је та трагедија оставила на његову породицу, дакле и на њега самог. Иако се тај трагични догађај десио седам година пре него што ће се Жарко родити, **десио се тај догађај и њему**, то је и **његов** трагични доживљај. Управо у том његовом доживљају и лежи та његова историјска свест, која ће му се до краја живота само утврђивати и потврђивати, о којој ће он упорно писати, којом ће бити прожето његово целокупно дело, коју ће као такву, као развијену историјску *самосвест*, јер о њој сведочи, делити у дијалогу са својим „парохијанима”. А ти парохијани, **његови слушаоци и саговорници, само ће у себи открити оно што је већ присутно**, уз Видовићеву помоћ, постаће свесни присутности **континуитета**. Страдање његових малених сестара (од њега старијих, а које не доживеше ни године његовог детињства а камоли

---

⁸⁵ Вероватно је реч о протопрезвитеру Љубомиру, добојском пароху, „националном борцу”, о коме Видовић пише у свом дневнику.

старост), погубљење њиховог оца, као и бол њихове и његове мајке Јелене показаће се само као једна у низу трагедија Видовићевог живота, које су на њега и његов живот оставиле несумњивог трага. Та страдања једне породице показаће се кључним и за његово дело – уткаће се те трагедије у његове речи о **историјском сећању** целог једног народа. Личном, породичном и националном – придодаће он јаче значење, јер су ти драматични догађаји можда и најбољи пример **важности породичног и националног континуитета**, који је, признавали га ми или не, присутан и значајан за наше животе.

Његовим речима, ко слуша и чита, тешко је не поверовати, јер казиваће он, писано и усмено, не из наученог већ из **доживљеног, духовног, искуства**. Причаће он то из сећања на лично искуство, не из искуства присуства догађају – јер му није заиста присуствовао – већ из искуства трансценденције, саосећањем, пошто се страдање његове породице продужило, наставило и на њега, постало је страдање његове заједнице, породичне и националне, осетио као страдање своје *лично*. Наставиће ти доживљаји да га прате, а страдања да се понављају. Сећаће се касније и онога што је сам проживео.

Жарко Видовић прво је дете из другог брака удовице Јелене (Тешањ, општина Добој, 13. (крштене 22)⁸⁶ маја 1892. године – умрла је у 69. години живота, 1960 (8. децембра) у Сарајеву⁸⁷), од родитеља Стојана Гајића и Јулијане Јуле, која је била кћи свештеника Михајла Миловановића и Савке. Јелена је имала и брата Јанка, а њихова се мајка Јула, после смрти свог мужа, преудала те родила и Милку.

Јелена и брат Јанко остали су рано без родитеља, па су се о њој, у родитељској кући у Тешњу, старали двоје Миловановића, баба Марта и ђед Илија, тетка и ујак његове мати Јелене, који су је и одгојили, након смрти њихове сестре Јуле (мати Јеленине). О Јеленином брату Јанку бринуо се теча Михајло, после чије смрти је и он предат Марти на чување. Марта Миловановић била је блиска са Лексом и Милком. Иначе, Јулини родитељи, осим ње, Марте и Илије, имали су и Михајла, Лексу, Димитрија, Ристу, Јову, Саву...

Марта⁸⁸ и Илија,⁸⁹ сестра и брат Жаркове бабе по мајци, који су је и одгајали, били су изузетно важни и за његово одрастање. Речи ђеда Илије, приче баба Марте. С тим у вези је и његово рођење у Тешњу, за које га везују и снажне детиње успомене.

Иако претходно „прошена за Перу Слијепчевића из Сарајева”, записаће Видовић, његова мајка удала се прво, кад јој је било 17 година, за Милана Ђурића, железничког вишег чиновника. С њим је изродила троје деце: Владимира (1910) и Веселинку и Десанку (1914, близнакиње). Исте године кад су близнакиње рођене, аустроугарске власти одвеле су Милана у Арад где је и умро, а могуће је и да су га стрељали. Жаркова мајка Јелена цео живот чувала је фотографију с венчања, као што је чувала и икону породичне славе свог првог супруга, икону Светог Пантелије (што сведочи о њеном поштовању своје прве брачне заједнице).

Јелену је Први светски рат вишеструко погодио. Осим што је изгубила мужа и децу, њени су старатељи завршили у заточеништву... Имање је конфисковано „за трошкове рата”, на „позајмицу”. Године 1918/19, као удовица „националног

⁸⁶ У Дневнику, пишући о свом пореклу и породици, Видовић је погрешно навео дан мајчиног крштења као дан њеног рођења [Видовић, *Дневници* 1987]

⁸⁷ [Извод из протокола рођених: Ф 301, 2823, Слика 2]

⁸⁸ Тетка Марту је Жаркова мајка поштвала као своју мајку, а умрла је у тој својој кући негде 1941. године, не зна се како. Будући да је кућа спаљена, Видовић је записао о камену темељцу, којег је видео 1968, зараслог у траву. [Видовић, *Дневници* 1987]

⁸⁹ Од тог деда-ујака, кога је називао ђед Илија, који је био распоп, има запис: Савет Србима (разних вера и народности) [Видовић, *Дневници* 1987]

мученика”, и сама хапшена, постала је угледна чланица хора Кола српских сестара у Добоју. Њени кумови намерили су да је удају и удоме.

У Добој је, 1919. године, стигао млад официр (можда и подофицир), Фабијан⁹⁰ Стеван⁹¹ Видовић, који ће се убрзо демобилисати и запослити у полицијској жандармерији. Фабијан Видовић (Бугојно, 16. фебруар 1895 – Сарајево, пролеће 1942), прво је од шесторо деце Ивана (Иве) Видовића (1870–1922), чији се отац звао Никола, и Цвите,⁹² рођене Микулић. Иван и Цвита имали су још и Хелену (удаће се за руског емигранта Николаја Баушкина у Новом Саду), Владимира, Розалију, Драгутину, и Јелицу. Кад је Ивану било око осам година, дакле, око 1878. године, његови родитељи доселили су се из Сињске крајине у Бугојно, на имање фрањевачког манастира.

Да би могла поново да се уда, од удове Јелене тражило се тад да приложи „Свједоцбу” од градског (града Добоја) поглаварства које ће потписати да је она „за вријеме овога боравка у Добоју била увијек доброг моралног и политичког понашања” (6. јула 1920) [Видовић, РЗ: Ф 301, 2824; Слика 1].

Преудала се, дакле, Јелена, оставши сама са сином Владимиром, седам година након погибије свога првог мужа и смрти своје две ћеркице, 1920. године, за три године млађег⁹³ Фабијана Видовића, а на венчању су им кумови били Јово Симић и Јово Секуловић, обојица „жељезничари”. По венчаном листу судећи, венчао их је свештеник Саво Илић.⁹⁴ Из тог брака родиће се шесторо деце, међу којима и Жарко Видовић.

Из првог мајчиног брака Жарко је, дакле, имао полубрата Владимира и две трагично преминуле полусестре близнакиње, Веселинку и Десанку. Сећањем на њих и неговањем свести о континуитету у коме су ове две невине жртве страдале – својим памћењем (породичним и историјским) њихов млађи брат Жарко у том одласку тражи смисао – учинивши тако да тих неколико месеци њиховог живота није било узалуд. Иако није могао да их упозна, њихов брат Жарко Видовић сећаће их се до краја свог живота. Трансцендентно гледано, у његовом духовном искуству оне су живеле још сто две године након своје смрти, а настављају да, с њим, живе и после његове смрти, захваљујући његовој рукописној заоставштини.

Из другог мајчиног брака, у ком је и сам рођен, имао је Жарко још два брата и три сестре. Брат Бранко, рођен августа 1924, упокојио, се као поручник, 7. априла 1945. године, у Сомбору, „од смртоносне ране на Сремском фронту”. Другог брата помиње под надимком Божо. Најстарија сестра Мирјана, Мира, рођена је 23. марта 1923. године а упокојила се 10. децембра 1996. године. Веселинка Зага, „моја друга сека”, рођена 1926, преминула је 24. августа 2004. године⁹⁵. Сестра Мариола, Мара, трећа и најмлађа Жаркова сестра, преминула је на дан Светог Саве, од излива крви у мозак, у болници на Палама, 2009. године, док је он у Дому Војске, пуковнику Копуновићу, давао интервју о рату, логорима, Јасеновцу...⁹⁶

---

⁹⁰ Понегде пише Фавијан, чешће Фабијан.

⁹¹ „Отац: 'Србин, православне вјере, именом Фавијан-Стеван. Рођен на дан Светог Фавијана, на знамењу Фавијан, на крштењу Стеван.' Тада је (у Аустроугарској) био обичај чак и код Срба – да не застану за католицима! – да им се биљеже два имена...” [Видовић, *Гид* 1986, 2]

⁹² Назива је још и Ката, Цвијета, Цвета.

⁹³ На венчаном листу погрешно је уписано да она има 24 године, а он 25. Она је тад имала 28 година. [Видовић, РЗ: Ф 305, 2825]

⁹⁴ Жарко Видовић наводи да их је венчао Љубомир Дулић [Видовић, *Дневници* 1987, 68]

⁹⁵ „Спаљена у Новом Саду (зет Миливоје Бољановић тако одлучио).” [Видовић, ЕРЗ, *Bio 3 Potemik*: 55]

⁹⁶ „тј. моје снимљено причање трајало је од 10 сати до 14 сати... Морам питати пуковника Гроздића о томе... Звао сам га и обавестио, а он ме питао за 'унука Момчила': да можда буде професионални војник?”

„Ја то сазнајем тек данас... 2. фебруара... јер Момо (сестрић) није хтео да ме потреса, па је чекао да Мара буде и сахрањена... Ћутао је да ја не бих долазио на сахрану!... Штеде ме моји, као и покојна сестра Мира, мати Момина, па је он то прихватио од ње као закон: 'Не узнемиравај ујку – он се напатио!'... а сви су патили кроз живот много више од мене!" [Видовић, ЕРЗ, *Bio 3 Pomenik*: 88]

Поводом смрти своје сестре Маре написаће Видовић, 2. фебруара 2009. године, у свом Поменику:

„Најстарији сам од Видовића, а једини још жив! Сви поумирали: родитељи, три брата и три сестре! Уз то и мој син Бранко... Остала ми, од рода, само кћи Зага, у Шведској, стара 64 године, има сина и кћер, Јоакима и Јасику, и унукe (који су мени прауници) [...] А они не знају моју секу Мариолу, 'луцкасту и фанатичну Мару!', која ме је са Пала звала да ми прича своје снове и своја виђења са нашим покојницима: 'И сви ми говоре: пратимо шта ради Жарко, а он има још дуго да остане доле, на Земљи. Тако кажу, жив Ти био!' Сад ја треба да сањам Мару, да бих им се свима придружио, као она 27. јануара, на Светога Саву!" [Видовић, ЕРЗ, *Bio 3 Pomenik*: 88]

И овде Видовић преплиће генерације, живе и упокојене... (проистекло из народа, породице).

Жарков брат по мајци, Владимир Владо Ћурић рођен је 29. фебруара 1912, „па је говорио да сам ја већ године 1925, на свој рођендан, био 'за један рођендан старији' од њега, јер је он дотле прославио само три рођендана! То је тумачио као узрок своје несретне судбине." [Видовић, ЕРЗ, *Bio 3 Pomenik*: 39] Према записима из Видовићеве заоставштине, његов брат Владимир упокојио се 28. априла 2000. године.

По бекству из норвешког логора Корген, живео је Жарко Видовић у Шведској где се заљубио у Швеђанку Еву Марију Јохансон, с којом има ћерку Загу (29. децембар 1944). Ћерку ће он опет срести, тад је и упознати, као Загу, удату Грип, тек десетак година пред своју смрт. Њена су деца, а Жаркови унукци Јоаким и Јасика. Наиме, писма која је Видовић, по доласку у Југославију, слао Еви Марији до ње нису доспела а он је убрзо завршио у затвору.

Потом ће, с тадашњом супругом Десом⁹⁷, рођеном Лукач, 3. августа 1949, добити сина Бранка, који ће трагично настрадати у саобраћајној несрећи, „у четвртак, 3. марта 1977, у 16,30."⁹⁸

Још за Бранковог живота, након разлаза с Десом, заљубиће се Видовић и оженити Душком (Душанком), рођеном Крстајић, с којом ће остати у браку све до њене смрти. Преминула је 29. децембра 2013, управо на рођендан његове кћи Заге.

3.2. Чињенице и околности: формално образовање и „каријера”

Према крсном листу⁹⁹, Жарко Видовић је рођен 17. маја (на дан Свете мученице Пелагије Тарсијске, те је у једном од календара забележио да му је она заштитница) у

⁹⁷ Она ће му и јавити трагичну вест о синовљевој погибији.

⁹⁸ Записаће да је имао неко лоше предосећање, и да је Бранко настрадао под сумњивим околностима.

⁹⁹ Тако сам Видовић наглашава у својим одговорима на упитник из лексикона *Српски WHO IS WHO*, а последњих година често је то помињао и у усменим казивањима.

Тешњу код Добоја, НР БиХ. У Добоју га је крстио протопрезвитер Љубомир Дулић [Видовић, *Гид*, 1986: 2]. Основну школу започео је у Добоју, 1927, а завршио је у Новом Саду, 1931. године.¹⁰⁰ Гимназију је похађао у Новом Саду и завршио је јуна 1939. године. (Нижи течајни испит полагао је од 12. јуна до 16. јуна 1935. године. Положио је Виши течајни испит у Првој мушкој гимназији у Новом Саду, од 11. јула до 23. јула 1939.) [Слика 3 и Слика 4]

Септембра 1939. године уписао се на Медицински факултет у Загребу¹⁰¹. Ту је положио Биологију, Хемију, Централни нервни систем те, после три семестра, напустио тај факултет да би прешао на филозофију, те прелази за Сарајево, где га затиче и рат.

Од 1937. године, дакле, од своје 16. године, члан је СКОЈ-а, а у Загребу је био члан Акционог одбора Хрватске љевичарске, Народне студентске омладине. Као млади скојевац учествовао је у Априлском рату, 1941. године.

Дакле, од маја 1941. године налази се у Сарајеву где је, као члан КПЈ радио у НОП-у, до октобра 1941, када је, према потерници НДХ [Слика 5], ухапшен те је доспео и у сарајевски затвор.

Београд, уторак 6. октобар, 1987. – Данас се навршава тачно 46 (четрдесет и шест) година откако сам – октобра 1941, у четвртак, око 10 часова – био ухапшен у Сарајеву [Видовић *Гид*: 58]

До пролећа 1942. године Видовић је био у сарајевском полицијском, па судском затвору. Суђено му је од 1. до 3. априла 1942. године. На суду, којем је председавао судија Хафнер, против њега је сведочила његова тетка, очева сестра Ружа (Роза, која је, удајом за Хрвата, променила веру), кривећи га да је њеног сина Томислава „1941. увукао у комунисте”. Тужилац, кога Видовић у својим сећањима назива само усташом, тражио је смртну казну за двадесетједногодишњег Жарка Видовића због његовог „учешћа у комунистичкој побуни”, а адвокат Хивзија Гавран-Капетановић засновао је своју одбрану на томе да се осумњичени крио од власти не зато што је комуниста већ зато што је Србин а тада су „хрватске власти гониле Србе упркос наредби њемачких власти да нико не сме бити гоњен због националне припадности” [Видовић, *Гид*, 1986: 2]. За ослобађајућу пресуду кључно је било сведочење Фавијана Стевана Видовића који је својим речима и крштеницом из добојске цркве доказао вероисповест и националност свога сина Жарка, православног Србина. То суђење било је уједно и последњи сусрет оца и сина. Свог оца Жарко више никада није видео, а записује да су га после тог сведочења и ликвидирали.

То пуштање Жарка Видовића на слободу врло је кратко трајало, јер одмах по изласку из Централног судског затвора биће опет ухапшен, не више као комуниста већ као Србин, да би био депортован за Јасеновац.

Записујући то у свом дневнику а поводом посете Сарајеву и рођацима тетка Руже/Розе, бележи и следеће:

„Ово је прича о рату који је оставио пустош у свим породицама, наравно, српским, мешаним (мешани брак) и муслиманским, онима које су се изјашњавали просрпски!

Јер, устанак у БиХ није био револуција, него геноцидни међунационални рат! И само је усташка власт НДХ поистовећивала Србе с комунистима, Православље са

¹⁰⁰ [Биографија од 28-VI-1958 img527]

¹⁰¹ Вероватно је то разлог због кога је у логору у Норвешкој био у служби санитета.

комунизмом, а наоружане одреде Југословенске војске у отаџбини (остатке) – ‘четничко-комунистичким бандама!’ [Видовић, *Гид*, 1986: 2]

Из сарајевског затвора, дакле, транспортован је у усташки конц-логор Јасеновац,¹⁰² у коме је био од 8. до 17. маја 1942. године. Одатле је, према процени есесоваца, одабран као способан за тешке физичке послове, те заједно с још 600 упућен на рад у Норвешку.¹⁰³ Прва станица на том путу било је Земунско, односно Старо Сајмиште [Видовић, ЕРЗ, *Bio biblio* 7: 12–13], у коме се нашао 20. маја 1942. Тамо је био до 25/29. маја, када су се упутили ка Бечу. Путем кроз Аустрију, и тамошњег логора Зитендорф (Sittendorf), проћи ће неколико логора, да би логораше, међу којима је био и Видовић, транспортовали бродом Киркплејн, из Штетина, до Норвешке, у лето 1942. године [Прилог В]. Тамо ће бити у Бејсфорду и Овре Јернвану (24. јун – 24. октобар 1942), затим у Осену (24. октобар 1942 – 19. јун 1943), одакле је пребачен за Корген у ком ће бити од 19. јуна 1943, све до 3. августа исте, 1943. године, када је, заједно с Љубомиром Вулечевићем и Машутом Попиводом, побегао из логора. Уз помоћ Норвежана, после три дана, 6. августа доспева у Шведску.

Од септембра 1943. до септембра 1945, тј. до повратка у Југославију, студирао је у Упсали филозофију као стипендист интернационалне (антифашистичке) студентске помоћи, на молбу Краљевске југословенске амбасаде у Стокхолму добио је стипендију краља Шведске, „на поверење”, јер није имао никаква документа. За то време интензивно се бавио политички организованим радом, радећи (и у штампи) на популарисању НОП-а. У Упсали је Видовић студирао две године (1943–1945). Тамо је, са Евом Маријом Јохансон, добио кћер Загу. Из Упсале одлази 1945. године. Законит брак није склопио, као што је и универзитет уписао условно (као „логораш бегунац”), јер био је без докумената.

Завршава се Други светски рат, али не и логорско-затворски живот Жарка Видовића. У Југославију се он вратио 1945, али чим је стигао у Загреб, 6. септембра (на Краљев рођендан, наглашавао је), хапсе га новоуспостављене комунистичке власти, осумњиченог, негде се наводи, зато што је био стипендиста шведског краља, а у дневницима из 2000. године записује:

– А ко те оптужује?

– Логораша који нису били са мном! Да сам симпатисао злочинце и био њихов штићеник [...] [Видовић, РЗ: *Varia*]

Сâм Жарко то своје логорашење у отаџбини назвао је „превентивним хапшењем”, а био је, у периоду 1945–1947, више пута затваран.¹⁰⁴

На прузи Брчко–Бановићи принудно је радио од 1. јула до 18. августа 1946. Пишући дневник о тим данима, наводи да је дошла његова мајка из Новог Сада, да буде куварица на прузи, да би могла да га виђа, јер: откако је ухапшен, 6. октобра 1941, у Сарајеву, видеала га је само једном, новембра 1946, када су јој допустили да га посети у сарајевском затвору Озне. На прузи престаје да ради јер га, 19. августа 1946, опет враћају у затвор. Тада, уместо досадашње Озне, како записује у дневник, први пут чује да је за његово хапшење задужена Удба. Опет привремено, из Централног затвора пуштен је 5. децембра 1946. године.

¹⁰² У *Varia* свескама бележи да је 8. маја 1942. године стигао транспорт у Јасеновац.

¹⁰³ „Немци, Тотовци, једини спас од Јасеновца и усташа, тј. од сигурне смрти”.

¹⁰⁴ Тај податак је, разумљиво, морао да изостави из биографија које је прилагао кад је конкурисао за запослења на факултетима.

Из судског затвора у Сарајеву коначно је отпуштен 12. децембра 1947, када је ослобођен сваке истраге, сумње и контроле, „чист“, тако му се, бар, како он записује, чинило. У дневничким белешкама записује да га је ослободила Наџида Хаџић, коју је, 2000. године, посетио у Београду, немоћну и одузету.¹⁰⁵

Одмах по изласку из затвора покушао је да успостави везу са Шведском, са Евом Маријом. Остао је без одговора. Касније је чуо да се она удала. „Одговор“ је добио тек 1953, у виду понуде да се одрекне детета, кћерке Заге, да би могао да је усвоји Евин муж. Видовић није пристао, што је било јасно и из његових ранијих писама, која до Еве нису стизала, јер их је задржавала Удба.

По изласку из комунистичких затвора изнова започиње студије, 1948. године, уписујући се ванредно (из два разлога: још је био под истрагом, тј. присмотром, без права учлањивања у „студентску омладину“, што је било услов за упис међу редовне студенте) на Филозофски факултет у Београду. Истовремено је запослен као новинар у сарајевском *Ослобођењу* и *Омладинској речи*, као и на Радио Сарајеву.

Од 1947. године (запошљава га Мојсило Зиравом, друг из логора) био је редактор у Издавачком предузећу НОПОК (касније Нолит), уредник часописа *Омладинска позорница* Београд, редактор и преводилац са немачког и француског у Издавачком предузећу „Култура“ Београд, а, од 1. септембра 1950, па до краја јуна 1951. године, примао је стипендију НР БиХ, и те школске године постао је редовни студент. Но, како је следеће године била укинута стипендија његовој тадашњој супрузи Деси, поново је морао да се запосли, те је радио као сарадник *Борбе*, од 26. новембра 1951. године до 1. фебруара 1953. године¹⁰⁶, и *Књижевних новина*, одакле прелази да буде новинар рубрике за ликовну културу у *Ревизи*. У међувремену је напустио групу „чисте“ филозофије – Естетике (на којој је положио све испите осим Етике и дипломског) и прешао на групу Историје уметности (Сликарство, Скулптура и Архитектура). Студије је наставио опет као ванредни студент (не више филозофије већ историје уметности), јер се запослио као новинар у *Борби*, у ликовној рубрици, затим у ликовној рубрици *Књижевних новина* (од априла 1952, до укидања листа), када се вратио у *Борбу* и ту, за њено издање *Ревизија ликовних и других уметности*, радио све до фебруара 1952. године. На Одељењу историје уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду дипломирао је код проф. др Светозара Радојчића, септембра 1952, с оценом 9,05. Послушавши савет свог ментора, професора Радојчића, радио је дипломски о сликару Сави Шумановићу¹⁰⁷.

Децембра исте те, 1952, године пријавио се за асистента на Катедри за историју уметности на Техничком факултету „тек основаног“ Универзитета у Сарајеву, на ком почиње да ради, од фебруара 1953, као асистент-предавач, а 1957 опет је изабран за исто звање на том факултету. Школску 1954/55. провео је на специјализацији код професора Ђурђа Бошковића на Архитектонском факултету у Београду, а 1956/57. у Француској, као стипендиста Владе Француске. У Извештају сарајевском Техничком факултету о том боравку записује да је „обишао и простудирао – поред париских споменика – око 50 споменика у унутрашњости: у Нормандији, Ил де Франс, Бургоња, Бретања, Лангедок, Прованса, замке у долини Лоаре итд. Детаљно сам упознао музеје: Лувр, Гиме, М. Човека, М. модерне уметности, Родена, Бурдела, а обишао и низ других музеја.” [Видовић, РЗ: Ф 20, 136] Уз то додаје да је проучавао литературу у Националној

¹⁰⁵ Тад је имала 94 године. Не наводи на који га је начин ослободила, али му је криво што није раније ступио с њом у контакт: „О, пријатељи, зашто смо тако аљкави? Зашто ми раније нисте дали број њеног телефона?”

¹⁰⁶ Наводим као пример података који се се могу видети у потврдама тих предузећа, а похрањене су у Ф 20 (136), где се налази документација о његовим кретањима у служби.

¹⁰⁷ Дипломски је заведен у Библиотеци Филозофског факултета, али га тамо нема сачуваног.

библиотеци и да је био на консултацијама код професора А. Гутена, у Школи лепих уметности. У Француској је и „дипломирао” на Институту за студирање француског језика и културе.

Након стипендијског боравка у Паризу, 1958, одбранио је докторску тезу на Филозофском факултету у Београду.

У међувремену, Технички факултет постаје Архитектонско-урбанистички, а Видовић од асистента доцент. У октобру 1962. тражи разрешење, да би прешао за предавача на Факултет политичких наука у Загребу. Тако се и сели у Загреб, где предаје Историју цивилизације, односно Повијест цивилизације на Свеучилишту, с кога је 1967, због јавно израженог отпора агресивном наступању хрватског национализма и ширењу србофобије, прогнан¹⁰⁸. У Београду се запослио, 1969. године, као научни саветник у Институту за књижевност и уметност (у истој згради, у Ђушиној улици, у којој је деценијама раније био један од затвора у коме је, по повратку из Шведске, робијао), и тамо остаје до одласка у пензију (1986).

Жарко Видовић је, дакле, уз послове у издаваштву (издавачким кућама и часописима), био запослен и као асистент предавач, доцент и ванредни професор, потом и редовни професор Историје цивилизације на Универзитету у Сарајеву. 1952–61. и у Загребу¹⁰⁹ 1961–1968. године, у Београду је, потом, био научни саветник Института за књижевност и уметност, до пензије, 1986. године. [РЗ ЖВ: Ф 303, 3791–3794]

Добитник је награда: Шестоаприлска, Сарајево 1961, Признање Сарајева за улогу у „покрету отпора” 1941. године. Српска православна црква одликовала га је Орденом Светог Саве другог реда, 2015. године.

Славио је Светог Трифуна, крсну славу своје породице.

Преминуо је 2016. године у Београду, где је на Новом гробљу, поред супруге Душке, и сахрањен.

*

Све то је само део чињеница из биографије Жарка Видовића, а фрагменте свог живота Видовић је често, нарочито у годинама које су претходиле његовој смрти, у одређеном контексту, у разговорима износио или о њима писао. Те трагичне догађаје није ни покушавао нити могао да избегне.

Из наведених чињеница, међутим, само се донекле, **саосећањем**, може наслутити трагичност његовог интимног живота. То ће нам своје **трагедијско искуство** Видовић полако откривати у разговорима и у својим објављеним делима и необјављеним рукописима...

---

¹⁰⁸ О томе више у потпоглављу 4.3.3.

¹⁰⁹ Због написа у *Књижевним новинама* 1967, у време агресије хрватског маспока изгнан је са универзитета и из Загреба.

3.3. Велики дани надања – логорашка елита¹¹⁰

Иако сам Жарка Видовића познавала од малена, да је из логора побегао чула сам тек крајем осамдесетих година 20. века, баш у доба када су текле припреме за објављивање његове књиге *Огледи о духовном искуству*. Велико је тад изненађење било што је **у логору био**, још га преживео, тачније **надживео**, а највише што је из њега **успео да побегне**. Није ми то дало мира, те сам сакупила снаге да га, за славским столом, о томе приупитам. Бројна питања која су ме окупирали свела сам на само једно: како је уопште успео да из логора побегне. У тренутку се замислио, као да се и сам пита, онда једноставно одговорио: „Тако што сам се, сваког секунда од када сам у логор доспео, припремао за тих пет минута када ће ми се указати прилика за бекство.” [Оџић 2016: 815] Упркос томе што сам очекивала да одговор буде другачији и исцрпнији, у авантуристичком, односно епском духу¹¹¹, оћутала сам, јер сам осетила да сам добила далеко више од тренутно и пролазно занимљиве приче. Одговор је, у ствари, био личан, интиман, мотивишући, истовремено и опште примењив, на друге животне недаће. Дао ми је Видовић тад животни савет а да није поменуо страдања и страхове, јер њих је, верујем, и немогуће препричати. Тај непроцењив савет упућивао је да се треба окренути будућности, тако што ће се у њој тражити **могућности**, што ће се **откривати смисао** који ће упутити куда да се иде и помоћи да се разреше евентуални садашњи проблеми.

Припрема за тих пет минута будућности била је, у ствари, његово надање. Веровао је и знао да ће тај тренутак доћи, јер му је тај тренутак био **циљ, смисао**. У те две питијски изговорене речи, у тих „пет минута”, стала је тада читава једна књига о смислу Виктора Франкла, такође логораша, за кога је цео свет чуо, док је за Жарка Видовића чуо мали број, чак и Срба.

Читала сам, пре тога, Франклову књигу *Зашто се нисте убили?* И он је био, као Јеврејин, у нацистичком логору, преживео га, па је своје искуство, као психијатар, одмах по изласку из логора, 1945, записавши га за само девет дана, преточио, не само у савете, већ и у (лого)терапију. Франкл, као значајна личност, своје лично искуство стручно је „обрадио” и омогућио да то његово искуство помогне многим који нису ни свесни да трагају за смислом.

Како год било, обојица су, својим личним и непосредним логорашким искуством, а свако на свој начин, открили важност питања **смисла**.

У Албуму [стр. 47–48] из Видовићеве рукописне заоставштине, међу објављеним текстовима, већином о уметности, први текст који се тематски наизглед издваја јесте текст „Велики дани надања”, који ће се показати вишеструко значајним и у његовом даљем раду. У *Библио-био-графији* Видовић је тај чланак уписао под два броја, и то не грешком. Наиме, бројем 99, записао је, исто као и у Албуму, да је текст објављен поводом доласка норвешког премијера Герхардсена, и да је објављен и у књизи *Да се не заборави*:¹¹²

¹¹⁰ Ово поглавље настајало је и развијало се, и о томе сам објавила неколико радова, на пример [Оџић 2023]

¹¹¹ Да ће, на пример, рећи како је бекство планирао, с ким се договарао, да ли је бежао сам или с још неким, ко му је помогао, шта је од оруђа или оружја претходно прибавио, да ли је морао да прескаче неку ограду...

¹¹² Опет су то Видовићеве метаподаци и укрштања за проверу, која је, историјски свестан, оставио нама, потоњим истраживачима.

Напис није ратнички, као ни пријатељство, него логорашки, као и пријатељство. Људи и жене Норвежани су тамо, после нашег успелог бекства, држали мису захвалницу у цркви, а без њихове помоћи наша бекства не би, на оном Северу, била ни могућа, тако да су та бекства њихово добро дело, а не наш подвиг (сем ризика од првих неколико стотина метара колико је било могуће да нас гонитељи и пси нађу). [Видовић 2018: 171]

Текст је у тој књизи, међутим, објављен под нешто другачијим насловом: „Дани великих надања”, па га под тим називом ставља под број 122 своје аутобиблиографије, и наводи да је тај текст објављен још и у часопису *Живот*. У загради, одмах иза наслова „објашњава”: „**надања, једини спас душе у логору**” [Видовић 2018: 185]. И додаје коментар:

јер смо се надали победи и над Хрватском, јединим немачким савезником у Југославији, над НДХ, па смо се надали и послератном стању сасвим другачијем од оног које смо затекли, многи од нас „превентивно” хапшени у време кад се „на слободним изборима” решавало: „нећемо краља, хоћемо Тита – народ се пита!”... а нас, као ни сав народ логорашки није питао нико: ни западни савезници (па, наравно, ни Тито!), мада смо у тај „народ” спадали, а вољом савезника стрпани у затвор! [Видовић 2018: 185]

И заиста, некадашњи логораш Видовић, као што се ни у животу није на ту страдалничку прошлост жалио, тако се ни у том чланку не јада, него велича доброту и племенитост Норвежана. Они су му помогли не само да побегне, они су му помогли да **оствари наду**. Колико је дубок био тај његов доживљај бекства из логора, али и бекства из бесмисла, казују потресне речи којима заокружује тај текст похвале норвешком народу: „Како бих желео да сад после више од тринаест година још једном пређем тај пут од логора до границе!”

Многи би те дане назвали тешкима, али не и Видовић. Он их је назвао великим. И неће за њих рећи да су дани страдања већ да су дани надања. Зато је и он велики, јер своје несумњиво страдање преобразио је у смисао. Преобразио је он то своје бекство из логора у будућа бекства од зла, од таквих поступака али и посматрања. Он жели да открије и види добро и лепо, да се то утисне у његово искуство. И, он то заиста и постиже. Захваљујући томе, а уз помоћ свог одличног памћења, потоњим генерацијама неће он причати (значање речи историја) о неделима злочинаца већ ће чувати сећања, и нама их пренети, на жртве, на оне који су се, у последњим тренуцима својих живота, достојанствено држали. Неће Видовић да памти и да нам у предање остави злочинце. Он се сећа и нама оставља да се сећамо **жртва**, да их се сећамо као **личности које су биле слободне да изаберу**. Нису жртве могле да бирају да ли ће умрети, од чега ће и како пострадали. Но, сматра Видовић, јер је и сам међу њима био, имали су ту могућност коју је већина одабрала – да с овог света оду **достојанствено**. Ти којима је, у предсмртним тренуцима, превладао **стид а не страх од смрти**, као и они који су томе сведочили и касније му се, међу собом, дивили, затим они који су пожелели, пред смрт, „хлеба насушног”, али и они којима је запала радост да пронађу књигу коју им је претходни логораш оставио – они су ти, по Видовићу, вредни сећања. Све њих повео је он са собом оног дана када је из логора побегао. Сачувао их је, потом, у својим рукописима, и превео у трансценденцију, где им се, 2016, по завршеној мисији, и сам прикључио.

Видовићеви сећања и записи о друговима логорашима, убијеним или преживелим, вероватно су га навела да их, због тог њиховог логорашког држања и

поступања, и прогласи *логорашком елитом*. Под тим је он, пре свега, подразумевао **осећање морала**.

Као некадашњи логораш, Видовић је свестан да то његово логорашко искуство формира његову личност, али је постаје свестан и важности да се **сећа сваког логораша појединачно**, да их тим сећањем записује у историју, и тако учествује у чувању те трансцендентне заједнице преживелих са страдалима.

[Н]ови календар православља је Житије логораша, будући да је вера историјска свест, а не литургија сведена на пуки обред и сећање на Христа; јер сећање на страдале и на логораше је актуелно сећање на Христа и веза с Њим! [Видовић, *Речник*: „Календар”]

Тако он, својим сећањем, креира те календаре, постаје записничар „житија” логораша. Међу њима, као неког ко их, заједно, и симболише, издваја Вукашина Мандрапу, који представља и симбол Јасеновца:

СВЕТИ Вукашин Јасеновачки заветни – данас је израз логорашке историјске свести,

Ту се – по надахнућу од Светог Вукашина (сарајевско-јасеновачког) – показало и открило **шта је истинска религиозност (литургијичност):**

– **Заједница која је литургијска по узајамном поштовању личности,**

– **заједница блиских пријатеља чији разговор је смирен дијалог,**

– **чак и кад су беспомоћни, а суочени са могућом или већ присутном смрћу!**

[Видовић, ЕРЗ, *СЛИ*]

И схвата Видовић да му је задатак да се својих другова логораша **сећа, јер само тако сетиће се и себе, и сетиће се своје припадности заједници:**

Кад се сетим другова убијених или умрлих, страдалих у логору (до 1943), ја, данас биће деведесетогодишњака, истовремено сам личност логораша, старости од 22–23 године! Не могу – није ми дато! – да другачије себи представим себе поред њих или пред њима... [Видовић, ЕРЗ, *СЛИ*]

И заиста, Видовић ће мислити на њих, записиваће о тим својим друговима, највише у својим дневницима и поменицима. Сећа се он **Станка Диклића**, пуковника Југословенске војске у отаџбини, такође логораша, кога су Немци, у Осену, одредили за старешину, преводиоца и посредника између њих и логораша, а чија дужност је била да распоређује људе у групе одређене за послове. Памти га као доброг и поштеног, иако је било покушаја да га „оцрне”. Видовић о њему бележи сцене које показују његову правичност и добре савете које им је давао. Пуковник Диклић је логор преживео, у Југославију се није више враћао, а у Америци је постао наставник авијатичарске школе.

Не заборавља ни **Сретена**, „заробљеног негде на Романији”, кога болесног, марта 1943, возе да га у јаму живог баце: „Провозе га поред нашег строја за рад, а он нам се обраћа речима: ’браћо, дајте залогај хљеба, да не умрем гладан!’ Тако и данас доживљавам Сретена-Сретка, кад год изговарам или чујем речи: *Хљеб наш насушни дажд нам днес и остави нам долги нашја.*” [Видовић, ЕРЗ, *СЛИ*]

У рукописима читамо и сцену где њих тројица Сарајлија: **Мишо Наранчић** (син фотографа), **Шефкија Капић** (Гајретовац, студирао у Београду, дипломирани правник), и Видовић, налазе књигу о Достојевском, и читају, нарочито о личности.

Присутан је међу логорашима и онај непознати који им је оставио сакривену књигу у наслеђе. [Прилог Б]

Препознавање и заједништво логорашко не престаје да траје ни након логора. Логораш **Мојсило Зирамов** (1916–2000), или Графичар Моца, како га је Видовић називао, помогао му је да, пошто је пуштен из затвора, нађе запослење.

Говорио је: „Рођендан?! Па то ми је дан кад сам нешто учинио за свој живот; то је дан кад сам се усудио да нешто сам учиним за своју слободу. То је дан кад сам побегао из логора. [...] А сетили смо се тада наших покушаја да нам совјетска амбасада у Стокхолму омогући пребацивање у Русију, да идемо на фронт, у Црвену армију. Било је то у јесен 1943. године. [Видовић, *Речник: „Графичар Моца”*]

Као што је већ речено, Видовићев професор **Светозар Радојчић** упутиће га да за дипломски рад на Историји уметности одабере тему и да пише о српском сликару Сави Шумановићу, пострадао од усташа. О том свом професору сазнаће Видовић, те о томе оставити трага, да је за време свог логоровања у Оснабрику склопио храм, сликао иконе и служио литургију, па је и савезничке, француске официре у то укључио и на њиховом им језику држао предавања о српској уметности.

Тим својим сећањима на логораше и логорске сцене, на себе као логораша, он те личности, на изванредан начин, конзервира. Оне који логоре нису преживели тим својим, упорним, готово тврдоглавим сећањима, чува у својим успоменама и чини их тако и даље живима. И у овом случају сам Видовић је пример чувања тог памћења. Није реч о историји теоријској, или историографској. То је историјско сећање у коме животи пострадалих добијају смисао, а те личности, управо као личности, и даље, у Видовићевом, а сада и у нашем сећању, трансцендентно, **настављају да постоје**.

Кад Видовић логорашке дане назива „великим данима надања”, он то чини због откривања наде и смисла. У тим, али не само тим његовим записима, као и у његовим поступцима, открива се изразити **оптимизам**.

Рајко Ного: „Оно тешко време”...

Да, али то време били смо и ми сами! И затвор и логор за време рата било је „тешко време” па, ипак: како је било могуће да логораши буду добри и храбри, у „тешко време”?... Нада је била велика снага! Па се чак јављала и ведрина и срданост коју просечни човек (у просечној ситуацији) очекује само у време слободе и благостања! [Видовић, *Гид*, 1990: 10]

Помињаће он оптимизам и као нешто што може човека да учини неопрезним, дакле, не мисли он само на неки једноставни, површни неосвешћени оптимизам. То је оптимизам који подстиче потрагу за смислом, код себе и код других.

1. мај 1990... Не смемо људима говорити ништа што би могло да им убије наду: чак ни истину ако би она убијала наду! Јер тада би њихова патња била неизбежна, а узрок те патње био бих ја. Не усуђујем се да им кажем ни оно што сам, после губитка свих илузија, сазнао! Јер би тек тада настало Зло! Јер Зло у свету настаје само до човека. И то од човека који у људима убија веру, па чак и од човека који, ради истине, убија само илузије! А чему? Има довољно злурадих стараца (чак и кад су млади). [Видовић, *Гид*, 1990: 2]

Реч је о оптимизму на коме се ради, који се ствара, који захтева истрајност и упорност. Тај оптимизам Видовић промишљено и свесно бира. Свакако има могућности да се определи и другачије, али у томе не види сврху. Оптимизам као

неприхватање зла, непристајање на зло – јер, као што зло потиче од човека, тако је до човека и да се том злу супротстави. А може му се супротставити, само ако га призна, ако схвати да га има, па му се, надом, супротстави.

„Ками **неће да буде песимист**... ослања се на лично искуство /а не на метафизичка учења својих колега филозофа-уметника!/
[...]

Он није против наде, него против неосноване наде... а основана нада је само она до које се долази преко очаја и песимизма... Очај и песимизам су за њ само изазов – једини могући природни изазов! – за настанак наде!”

/У поезију и веру преко **очаја!**/

Очај, дакле, није циљ сам по себи... из њега се не добија ништа!

/Значи: нада је **револт против очаја** песимиста и нихилиста!/" [Видовић, РЗ: Ф 215, 4а(5), пише у јулу 1977]

Казују те речи и о његовој свести и о потреби да се нада негује. Као да је осећао обавезу да указује на светлу **будућност** – на **смисао** која од ње може да се очекује. Уједно и свест о томе да **речи имају последице, да могу да промене свет**.

Тај Видовићев оптимизам као да израста из односа трагедијског и трансцендентног, које и разматра у свом делу *Трагедија и литургија*.

С тим у складу било је и Видовићево истицање важних филмска остварења. Један од њих је класик филмског мајстора Андреја Тарковског *Андреј Рубљов* (1966), којим се бави у рукопису *Написи о Тарковском: историјска свест – на филму* [Видовић, РЗ: Ф 325]. Други је филм нешто новијег датума, филм Роберта Бењинија *Живот је леп* (1997).¹¹³ Нимало не чуди што се он управо тим филмовима дивио. У првом је, засигурно, пронашао своје речи о *трагедијском и литургијском*, а у другом проживео *велике дане надања*. Шта отац може да пружи детету у логору? Може да га, својом ведрином, сачува од очајања. У Бењинијевом филму, отац је изабрао, својом слободом, да свом сину остави наду, која га је и одвела у избављење, а оцу последње дане испунила смислом.

У том његовом одушевљењу филмовима може се препознати и својеврсна поука: Дај све од себе, па у стварности, ма каква да је она, препознај *лепоту и уметност*. Ако је не препознаш – створи је (ако си је препознао, то те већ чини учесником у њеном стварању). С тим начином и таквим ставом, с таквим погледом – заиста ћеш, лепотом и добротом, и **променити свет**. У том *надахнућу*, придружује нам се, наравно, и Достојевски, као незаобилазна лектира.

У својој књизи о Његошу открива Видовић да је кључ духовног трајања у поезији, односно **уметности**, и да је српски народ не епски ратнички већ логорашки, **литургијски, заветни**. Ту литургијичност Видовић сведочи у својим рукописима, у својим поменима и молитвама, сећајући се својих другова логораша.

Биографски догађаји Видовићевог живота неминовно су, у ствари, доживљаји који су обликовали његово искуство и његову личност. Проживљавајући их, он у тим трагедијама открива смисао, он их **осмишљава**. Уместо да буде очајан, он од себе чини **некога ко трага за смислом**, у себи открива то *осећање смисла*, и постаје га свестан, и открива да је то осећање – дар.

У том оптимизму открива се и да нада за последицу има и стваралаштво, те открива да уметност пружа далеко више него филозофија. На примеру, на причи,

---

¹¹³ Верујем да их је било више али су ово два филма за која одлично памтим да их је доживео и да им се дивио.

предању о свом професору Светозару Радојчићу у логору, он показује културу као спас лични, али и спас заједнице.

Године 1941. мобилисан је као резервни официр, па је заробљен и послат у „офлаг“ (официрски заробљенички логор) Оснабрик. Ту су официрима недостајали и храм, и литургија, и иконе, и свештеник! Да ли сам или с ким? – тек Радојчић је од дрвених стабала и неких дасака склопио и храм и у томе храму часну трпезу и царске двери. И сликао иконе! И служио (касније, саслуживао) литургију. Био је то официрски лагер, па и за савезничке официре, за Французе. На литургију су долазили и они! [Видовић 2018: 68–69]

Радојчићу ће Видовић приписати и одлучујућу улогу у одржавању Изложбе средњовековне уметности у Паризу¹¹⁴: „То да знамо колико значајна – заветно значајна! – може да буде личност у њеној морално-историјској свести!“ [Видовић 2018: 68]

Своје логорашко искуство сматрао је најважнијим искуством јер га је оно учинило припадником посебне, *логорашке* заједнице, коју је сматрао елитом српскога народа. *Логорашка елита*, јер је гледала у очи смрти, јер је доживела – кад остане без ичега – слободу да буде *личност...* („Слобода је морална снага.”) Слободу да изабере како ће да поступи док умире јер је, после толиких суочавања са смрћу, једино важно колико ће *достојанствено* умрети. Небитно је било у логору ко је одакле потекао и које је школе завршио, бележи своја сећања Видовић, међу њима није било сујете, већ је постојало међусобно **поштовање, морал и достојанство**.

Осим што је и сам био логораш, тиме што је преживео, постаје сведок, али Видовић је, поврх тога, и тумач тих догађаја, у њих он уноси смисао, и преноси га, путем својих личних доживљаја, у историјско искуство свога, логорашког, народа. Видовић својим промишљањем о смислу трагедијског искуства уноси мрежну нит у тумачење историје, која повезује историјски континуитет српскога народа. [Оцић 2016: 816]

На животном путу, Видовића је спасавала – трансценденција. У свим невољама, искушењима, поступцима, одлукама – способност да се „измести“ из тренутног – да се премести у надвремено и из те перспективе да сагледа. Да не види само тај тренутак – већ да се издигне изнад њега, да га превазиђе, али и да га **запамти**. Хоће да запамти да би о томе могао да сведочи, а о њему и његовој личности сведочиће његови дијалози с другим личностима, записиваће о њему и другови логораши, страдалници и сарадници. И њихова сведочења значајна су за Видовићев портрет, и својеврсна су потврда **релевантности његових записа**.

---

¹¹⁴ Више о томе у потпоглављу 5.1.2.

4.

СУСРЕТИ ЛИЧНОСТИ У ДИЈАЛОГУ

*Одлучујући је феномен личности,
а не учење, идеологија, филозофија или вера!*
[Видовић, Дневник 1987: 11/201]

Разговор је Жарко започињао одлучно, притом би своје речи узнесено и занесено раширио на неколико тема и наизглед споредних путева, потом их све заједно, као крилима, лако обухватио, да би их благо „уземљио”, па своју, на многе стране распростраћу причу једним загрљајем обухватио, и раширених руку, као одговор и благослов, вратио ономе ко је питање поставио. Сва та његова казивања била су одговори, себи или другима, на постављена питања, која је као жиле куцавице личности и дијалога изузетно ценио.

Током истраживања Видовићеве рукописне заоставштине потврдило се оно што може да се прочита и у његовим објављеним књигама а неретко и да се чује са видео и аудио снимака – да је доследно остао уверен у важност *личности* и у *дијалог*, као однос међу личностима. Кад је о Видовићу реч, о теми личности може се расправљати вишеструко:

* Шта је он подразумевао под **појмом личности**

* Какав је значај осећао да за њега **одређена личност** има јер, својим добрим или лошим деловањем, друге личности су такође део његове биографије,

* Како је и колико **себе као личност градио и развијао**.

Да је за Жарка важан појам личности и да он из тог угла све посматра начула сам, крајем осамдесетих година прошлог века.¹¹⁵ Тад ме је то заинтересовало, најпре што је деловало некако једноставно, тек касније сам у Жарковом тумачењу личности значај дијалога те колико, по Видовићу, о свету, најпре о самима себи, сазнајемо само из разговора. А за прави дијалог, суочавање са собом и с другом личношћу, често је потребна храброст. Сам Видовић увек је на дијалог не само био спреман већ га је непрестано и подстицао. Вероватно је да су из тог његовог сталног стремљења, из неугасиве потребе за дијалогом, и настали његови бројни рукописи.

---

¹¹⁵ Негде пред упис на студије, на то ми је указао Ђорђе Оцић, наглашавајући притом да Видовић разликује *личност* од *индивидуе*, и да га то, као православног мислиоца, разликује од евро-западне мисли која промишља о индивидуи.

4.1. Феномен личности

Управо на појму личности код Видовића се суочавају, преламају, те их он поставља као супротности, следећи појмови: метафизика и песништво, западна и медитеранска Европа. Појам личности показује колико је философија немоћна, јер *личност је тајна*, коју је могуће открити само *смислом*.

Историјска свест *личности* је могућа само као свест о *смислу* живота, па и цивилизације:

- * како је – самом својом суштином – живела, деловала,
- * како је чак и *нас тумачила* и „пројектовала”,
- * и како је (као што Андрић приказује у *Травничкој хроници*) саму себе – у својој, евро-метафизичкој (западној!) „историјској свести”! – нама „тумачила”, приказивала и тако била и сувише присутна у *нашој* средини (не својој, евро-западној, него нашој, балканској, тј. евро-медитеранској)! [Видовић 2018: 35–36]

Видовићеви рукописи показују да је он био у непрестаном дијалогу са собом, својом породицом, пријатељима, националном заједницом, с упокојенима и с онима који се још нису родили. Није морао он да их упозна, да би с њима саосећао, да би њихова искуства, трансцендентно доживео као и своја. Није потребно да особа нешто проживи да би саосећала с другом особом, а Видовић који је и много тога и проживео, схватио је да је то искуство умногоструко искуство и многих који та искуства, доживљена или саосећањем, управо и сабирају у ту националну заједницу. Он је своја искуства уградио у темеље националног искуства, уписао у националну историју.

4.2. Личност Жарка Видовића: сведочења других

Чак да и није Видовићевог става према теми и значењима **личности**, и даље би за разматрање његове рукописне заоставштине било важно и **каква је личност он сам био**, односно како су га други доживљавали и колико се његова личност одражавала на његовим рукописима. Сплет особина, поимања и доживљаја личности ствараоца умногоструко одређују и његово стварање, односно веза личности и дела не може да не буде снажна, што примерима који казују о Жарковој личности настојим и да покажем. Осим тога, за постављене тезе овог рада одлике личности чије рукописе разматрам од изузетног су значаја јер би требало да буду и **потврда веродостојности пишчеве речи**.

Управо међу рукописима што нам их је Видовић оставио доста је грађе на основу које можемо закључивати и о томе каква је он личност био. (Мада је наш увид у његову личност можда најмањи разлог због кога је то чинио, делује да је сам вежбао своје памћење, да би тако „истрениран” имао шта да нам остави.)

Најпре о њему говори то што **он о себи**, као ни о другима, **не казује** какав је, шта воли или жели да ради, како размишља, нити о себи извлачи било какве закључке. Он себе не објашњава, већ се **преиспитује**, проверава своју савест, **морално промишља**, освешћује себи своје грехе и **исповеда се**.

С друге стране, Видовић настоји да **верно и тачно изнесе догађаје**, са што више детаља и чињеница, и то догађаје за које сматра да су историјски значајни. И, управо за тај и толики **распон његових поимања** и истовремена лакоћа с којом прелази од једне идеје ка другој, или их обухвата све истовремено, не би се могло рећи да су баш

често присутни код других наших угледних савремених мислилаца. Ако се још томе дода да је своју бриљантну мисао употребљавао у намери да укаже баш на њену слабост, на **немоћ мисли** у досезању онога што је **битно**, а до чега може да доспе једино доживљај, онда је већ само то довољно, а никако није једино, по чему би се Жарко Видовић могао назвати **аутентичним** мислиоцем.

О Видовићу, уосталом као и о свакој личности, најважније казују његови **поступци**, као што то чине и друге личности који су га из тих поступака доживели. Дакле, он о себи не говори већ **себе показује и открива**. И, да, о његовој личности сазнајемо не само из сведочења других који о њему говоре и пишу, већ су својеврсни сведоци и они који су о њему ћутали, који су га својим прећуткивањем (прећутним одмахивањем, или слегањем раменима) смештали на маргину¹¹⁶.

Човек је, као индивидуа, исувише одређен околностима (рођење, порекло, школовање, искуство). Да би био Неко, ко има свој идентитет, он мора бити *личност*, надрасти своју индивидуу, па тако и све 'околности'. [Видовић 2022б: 101]

Управо те речи, којима он открива још једну од бројних разлика, између индивидуе и личности, могу се применити и на Жарка самог, на његову личност, којом **гради, сведочи и делује**, а по чему сваком од нас заиста може да послужи, налик учењу по моделу, и као наочит узор, парадигма, за развој личности.

И, изнад свега, оно што заслужује дивљење Видовићу управо је та, искуством досегнута, свест о развијању личности, о **надрастању себе као индивидуе**, и та код њега високо изграђена способност да, помоћу трансценденције, превазиђе оно што од њега не зависи, а у ствари на то, управо тим **надрастањем околности**, успева да утиче. То је он постизао управо трансценденцијом, којом је превазилазио баналне али и смогао снаге да преживи трагичне и болне тренутке у свом животу.

Лично и ја сведочим о личности његовој, и то, чиме другим него, по Жарку, својим утисцима. Сведочим, на пример, да је био необичан спој многих наизглед супротности, од којих је један спој сумњичавости/опреза, и детиње наивног поверења:

У свом га искуству слушах, гледам, али слушах и о њему... Беле косе, ведра лица, живих покрета – зрачи светлошћу. Промисљајући трансценденцију, понашао се понекад и детиње: „мудрост невиности и невиност мудрости”. Умео је, без икаквог зазора, да заподене разговор са непознатим пролазницима, подстакнут нечим у њиховом ставу или понашању. Реаговао је на *личности*. Радо се упуштао у *дијалог личности*. [Оцић 2016: 815]

За неке друге своје утиске, као делове слагалице којим слажемо портрет личности Жарка Видовића, потврде сам нашао и у његовој рукописној заоставштини, а на основу тог наслеђа, и ван ње, јер ће нам то наслеђе указати на путеве до других сведочења.

На пример, на **спонтаност као одлику Видовићевог карактера** наићи ћу и у литерарним описима код Перека, не баш афирмативним, или код осталих који помажу у овом осликавању Жарковог карактера.

Његови поступци казују о његовој храбрости и честитости, сведочиће они који су га знали из ситуација у којима се те особине на проби. Један од поступака на основу

---

¹¹⁶ Није он једини који се на тој маргини нашао, он се само придружио том скрајнутом месту, где су већ били Светозар Радојчић, Милан Кашанин, Милош Ђурић, Драгутин Гостушки, Бранко Ћопић..., о којима ће Видовић и писати. Детаљније о томе видети у поглављу 5.

којих нам он своју личност, и то не с намером, предочава, јесте управо начин на који је деловао у чувању својих рукописа. Као што је већ поменуто, показало се да је своје рукописе организовао систематично и критички, што открива и такве одређене особине ауторове личности. Његова методологија, систематичност, **жеља да запамти, да не заборави**. Да учини оно што је до њега у чувању не само свог сећања, већ сећања која је сматрао драгоценим за живот нације.

Сликовити описи и живо приказивање сцена и догађаја у његовим рукописима – открива код Видовића и **уметничку црту** – увиђамо да је дубоко тежио томе, иако у томе није био превише упоран, нити се није трудио да се у томе докаже, већ се томе више трагедијско-литургијски препустио, с вером и поверењем. Али, будући да током писања овог рада, осећам снажну, ванвремену, дакле историјску, подршку – још више осећам Жаркову детињу радост што читам његове рукописе, што радим на томе да они буду прочитани – да се његова реч чује, јер тиме њему и другима потврђујем да његов рад није био узалуд – имао је, дакле, **смисла и сврху** – што нам је, на крају крајева, свима разлог нашег ововременог и овдашњег постојања.

„24. мај 1986, уочи 25. маја, Киша, обилно, без ветра

Кад умрем,
Сахраните ме голог
Како сам рођен, јер земља је лек
Да ми на слбине голе
Дође земља као хладан облог
Да ми извуче ватру,
Животну ватру:
Да ме земља излечи!
Измучи ме та ватра,
Јер сам болестан од живота
Сахраните ме голог
Земља је лек.
Да се излечим

Да здрав будем за васкрсење!” [Видовић, *Дневници 1986*]¹¹⁷

У рукописима има доста записа који су писани по сећању на искуство живог доживљаја – то су управо они дијалози, прикази сећања – од којих је он, заправо, креирао, уметнички обликовао **сцене – слојевите приказе** догађаја, времена, личности, односа... Ти драматични дијалози, те живе сцене, записани његовим специфичним стилем, при читању стварају слике, изазивају доживљај, те представљају уметност своје врсте: „Тако је Бодлер, као ликовни критичар, сваку слику – препевао!” [Видовић 2022б: 46]

Да се од тих неколико његових издвојених сцена из дневничких записа сачини књига – била би то објављена рукописна целина која би имала дубоку историјску али и уметничку вредност, достојну да се прикључи српском тиму великана – Његошу новог доба, како би било сасвим оправдано да назовемо Жарка Видовића, и том називу истински познаваоци Његоша и Видовића не би имали шта да приговоре, мада би се противници и једног и другог томе вероватно супротставили. Једини прави противници ове смеле изјаве могли би бити једино стид и скромност самога Жарка

¹¹⁷ Видети и Видовићеву песму у потпоглављу 6.2.

Видовића. Знајући то, ипак, или баш зато, ја га (некад давно страхујући што га не разумем довољно, данас наоружана неустрашивошћу коју сам саосећањем спрам њега стекла) изазивам (никако искушавам) да се, онако по свом, поносно а, ипак, епски узнемири, да би то дубоко трагедијски доживео и потом литургијски смирено надвисио, како је само он то умео, да би ме онда, својом историјском свешћу, заветно очински загрлио, да ме подржи, кад ме је већ подстакао, да истрајем у том, оовремено тешком али, историјски и трансцендентно гледано, узвишеном и лепом **заједништву српског трајања**.

Само они народи који успију да очувају своје дубинско историјско и духовно памћење, ти народи опстају. [...] Народ који изгуби своје животворне историјске успомене, замире и постаје дезоријентисан и потпуно изгубљен и за њега нема опстанка. [Амфилохије 2011: 354–355]

Теоретичаре и критичаре књижевности Видовићеве песме можда неће ни занимати а вероватно ни имати неку вредност, што га не би много ни бринуло јер критичаре није ценио а није ни имао неке велике песничке амбиције. Те су песме „само” његов лични израз дубоког доживљаја. Но, Видовић несумњиво јесте уметник, у ширем смислу гледано, уметник је он у казивању, у **приказу сцена**. Ти његови описи сцена највише до изражаја долазе у његовим дневничким записима, а дневничка и мемоарска проза никако није страна литератури, док пише „слободним стилем”, па, вероватно, отуд тамо и ти његови стихови. Те сцене у читаоцу стварају слике, а он их изазива не само описима, већ често и у дијалогској форми, или истовременом причом о две наизглед неспојиве теме, о теми из свакодневице и о теми узвишеној. Не записује он да би оставио утисак, већ има потребу да свој утисак преточи, и то је баш оно што остави утисак код другог. По томе он има песнички (у смислу шире уметности) дар, а тај дар пренео је и на своја казивања о духовном.

Видовићево сагледавање живота видљиво је из његових текстова а доста тога из њих, као и из његовог усменог казивања, можемо сазнати и о његовој личности. Казује о његовој изузетној радозналости (разноврсне теме, разне особе), о потреби да реагује (коментари на маргинама), као што је очигледна и његова фокусираност, концентрација, за коју чак не делује да улаже нарочит труд.

Како одмичемо с откривањем одлика/особина Жарка Видовића, тако се показује да је заиста био изузетна личност. Његов темперамент, срчаност, својеглавошћу, понекад и бурно реаговање, истовремено и смиреност, помиреност, истовремено и жеља да увери и смири себе, па помири друге, одсликали су се и у његовим рукописима, у писању свог и читању туђег текста. Заокруживао је, **наглашавао**, подвлачио, стављао знаке узвика или питања.

Ако му је језик био јасан и оштар а опет благ, речи с јасним значењима – требало би да те одлике важе и за његову личност. Одлике таквог језика несумњиво могу бити плод **високе интелигенције**. Но, исправио би ме он, те речи произлазе из његовог јаког **доживљаја**, из дара **осећања** – за које је схватио (јер је искусио) да нема слободу да на њега утиче. И, можда су баш та осећања (љубави, правде, истинољубивости, за заједницу, литургијско; стида, смисла...) оно што је било јаче од њега, што је могло да га надвлада.

У рукописној заоставштини Видовићевој довољно је материјала да, на основу његових детињих сећања, замислимо малог Жарка. На основу сведочења других, стиче се утисак о младом Жарку, борбеном скојевцу, који је имао воље и снаге да промени свет. Ипак, тако младог, животне околности поучиле су га вештини разликовања онога што заиста може да промени и онога што није до њега. У своје зрело животно

доба Видовић би можда и пристао на понеке компромисе, само да залог није била истина о српском народу. То време, када је осетио атмосферу надолазећег маспока, а добро познавајући околности у којима је настајала „нова Југославија”, а пре њих видео, на кожи својој, као Србин, осетио, који је то народ страдалнички, логорашки. Могуће да је баш у то доба, кад више није могао да ћути¹¹⁸, да је баш тад увидео да је **реч најјаче његово оруђе**, оруђе којим не руши већ, напротив, **којим ствара**. Као старац, Деда Жарко¹¹⁹, на ту своју, од речи сачињену грађевину, осврнуо се, верујем, с надом да ће народу послужити и да је има коме оставити.

На Жарка Видовића свакако би се могло применити оно што је својевремено Исидора Секулић записала о личности Његошевој, којој се није дивео само Видовић, већ и она, знатно раније: „Јака личност у младићу рано ће избацити начела којих ће се држати човек до краја живота.” [Секулић 1951: 96]

*

Одликвала га је, најпре, **духовна радозналост**, из које су проистекли и његова енциклопедичност, вишеструко и вишеслојно образовање и разнолики таленти. Очигледно је имао добро памћење, брзо је учио, нарочито стране језике – са ћерком Загом дописивао се на шведском, у логору је говорио норвешки, у оставштини се налази и његова диплома о курсу италијанског (сам то не наводи, и не истиче, и то се сазнаје на основу само на основу РЗ...). У Војној књижици стоји да говори: српски, „хрватски”, француски, немачки, шведски (руски, норвешки).

На моје питање Јовану Пејчићу, у преписци поводом Видовићевог коментара на екавицу 2. издања *Његоша и косовског завета*, чији је он уредник био, ко се од њих двојице, приликом сусрета 2013. године, сетио кад и којим поводом су се упознали:

Жарко се сетио да смо се први пут срели 1979. у Одељењу периодике Библиотеке града Београда у Дечанској 12, а обојица смо се онда сетили да га је на мене упутио Милан Радуловић и да смо у фонду (ја сам у то време већ био запослен у Библиотеци) заједно пронашли часописе који су га занимали (то су били, сложили смо се при подсећању, *Српски преглед* Љубомира Недића и прво годиште *Српског књижевног гласника*). [Пејчић 2023]

Добро је, дакле, памтио и у старијим годинама, и чак делује као да је волео да се присећа, да се „преслишава”. Свестан је био те своје особине, неговао ју је и ценио. На тој својој особини био је захвалан, што ће се видети и у његовој изјави да је памћење – важније него генијалност или талент [Забрањени мислилац Жарко Видовић 2015]

Умео је Видовић лепо и да пева. Одликовале су га **срчаност** и **енергичност**, али и изразита **духовитост**.

– Interesuje li vas sport?

– Bio sam **prvi posljeratni trener fudbalera sarajevske Slobode, ali je ime mog kluba bilo torpedovano, a s njim i ja...** [Видовић 1959]

Из тог интервјуа, за који је мала вероватноћа да бисмо знали да је објављен, да га он није, у својој рукописној заоставштини, сачувао, сазнајемо да је био и тренер, а у

¹¹⁸ Није он ћутао ни до тад, али је, у критичким текстовима, као историчар и критичар књижевности те философ, налазио форму кроз коју је то презентовао.

¹¹⁹ Тако су га називали многи, највише они које је упознао баш у то доба, својих каснијих година. Сама сам га одувек звала Чика Жарко, па ми је тај назив помало и сметао, највише јер је, и у доба старости, имао енергију и наду младића.

само неколико речи, поводом назива фудбалског клуба или тима, наговештава о односу према слободи у то време и последице по њега.

У војној књижици, званичном документу, стоји да поседује „знања важна за оружану силу: **бициклист, пливач, скијаш**”.

Од неких својих почетних ставова – готово до тврдоглавости – није одступао. Оно што је, међутим, код њега изузетно: те своје ставове непрестано је **преиспитивао** – зато је ваљда и могао да их брани! Чињенице да је био комуниста – није се стидео, већ ју је критички разматрао, из временски различитих перспектива, разматрајући и мотиве који су га на то покренули, покушавајући да објасни, пре свега себи, не само тадашње своје ставове већ и **околности** које су до тога довеле.

Такође није порицао ни што је раније казивао или записивао. Свестан је био да су све то битна сведочанства о ономе што се заиста десило, о чему би било добро да и други сазнају, што нужно треба да остане упамћено. Не размишља он да је све то могло да буде другачије, не жели прошле догађаје да промени. Настоји само да их запамти, да их објасни, и другима пренесе. Тиме он управо показује да није реч о мењању прошлости већ о разумевању те прошлости да би се деловало на будућност. У томе је кључ његове мисли о историјској свести, што је, опет, потврђивао својим поступцима, те нам и у томе може бити узор.

О цртама Видовићевог карактера, о личности каква је био, сазнајемо из казивања других особа. Речи неких од њих осветлиће нам особине тог специфичног сведока свог времена.

4.2.1. Историјска сведочанства

О Видовићу, као и о свакој личности, најбоље казују сећања других, савременика, с којима се сусретао у својим различитим животним добима. Од свих сведочења можда највише казују она спонтана, ничим изазвана, настала из неке унутрашње потребе да се с другима подели осећај према некој особи. Тако је, у духовитом писму члановима Уторничке академије, поводом шест година од оснивања те заиста посебне академије, 23. новембра 1979, Драгутин Гостушки написао о Видовићу:

„Као што је и ред у таквим приликама, на говорницу се попео др Жарко Видовић, **наш изразити истеривач ствари на чистину**, познати **убица конвенционалног начина мишљења и глогов колац за немачку филозофију**.”¹²⁰

Толико тога је речено, о Видовићу али и о Гостушком – у само једној реченици.

*

Нарочито занимљива сведочанства представљају изјаве неколико Видовићевих партијских и логорашких другова о његовом држању за време Другог светског рата. Таква сведочења пронашла сам у прилогу Дневницима из 1986. године. На неколико листова хартије о њему пишу, децембра 1957, различите особе, с намером да му пруже подршку у захтеву за доделу „Партизанске споменице 1941” која му, наравно, није додељена.

Сведоче ти његови другови о Видовићу да је „напредан и активан гимназијалац који је био повезан са радничком омладином Синдиката графичара и укључен у

---

¹²⁰ Видовићева објашњења правог значења ових појмова видети даље у овом раду, у поглављу 5.

њихову скојевску идеолошку групу звану Аутодидакт” (Мика Павловић). Из те изјаве сазнајемо да га је у СКОЈ примио Ђорђе Зличић, предратни и ратни секретар ПК СКОЈ-а за Војводину, с којим се знао из детињства јер су становали „кућа до куће”.

Зага Умичевић пише да га зна са студија медицине на Загребачком свеучилишту, да је учествовао у свим њиховим акцијама, као што су демонстрације, дељење летака, продавање листа *Народни студент*, да је радио у скојевској групи на проучавању илегалних материјала, итд. Наводи догађај кад су Видовића, као студента, у универзитетској библиотеци напали франковци¹²¹, да им се сам супротставио, те није допустио да се домогну новина. Био је активан и у Војвођанском клубу студената.

Др Душан Чалић записује да је Жарко био изабран у Клуб медицинара на листи хрватских студената левичара, да је био учесник у демонстрацијама и да је два пута хапшен – 1. пут 7. новембра 1940, када је било масовно хапшење због прослављања Октобарске револуције у Обртничком дому у Загребу.

Миле Перковић казује о Жарку да је био активан на разним партијским задацима, да је о њему није много знао након што је ухапшен, осим да „није било прогона оних активиста које је он знао и са којима је радио” (чиме говори да Видовић није никога одао, нити окривио).

Драгутин Косовац¹²² (председник среза Сарајево): Члан Градског одбора Народне помоћи, почетком октобра ухапшен на основу потернице из Загреба... У затвору се добро држао, што је прво чуо од других а потом се и сам уверио. Косовац је и сам ухапшен неколико дана после Жарка, јер га је одао „полицајац симпатизер”. Са Жарком се, у затвору, срео два-три пута, видео га је испребијаног, и да су му паљене руке али да ништа није хтео да ода. Записује да су се Видовићевом држању дивили и сами полицајци. Косовац тврди да су му управо Жаркови поступци спасили живот. Наиме, полицајац који га је одао и сам је ухапшен, па смештен у ћелију са Жарком који је, потом, успео да га убеди да повуче своју претходно дату изјаву којом је оптуживао Косовца. Након тога, Косовац је ослобођен. У својој изјави наводи овај сведок и да је, због таквог Жарковог држања, у преговорима који су се водили, о размени заробљеника, тражено да буде међу заробљеницима који би могли бити замењени.

Осман Зубовић, носилац споменице, упознао је Видовића у Јасеновцу, маја 1942. године. Од тада, па све до Видовићевог бекства у Шведску, јуна 1943. године, све време су били заједно. Из Јасеновца су пребачени за Земун, где су били око месец дана, и претрпели велика злостављања. Тад је приметио да Видовић „добро реагује”. Јул 1943. обојицу заједно их је затекао у Норвешкој. За Жарка каже да се истакао на стварању јединства у логору. Захваљујући познавања језика одржавао је везе с Норвежанима и радио на писању материјала који је служио као основ организованог идеолошко-васпитног рада.

Машут Попивода упознао је Жарка у лето 1939, на идеолошко политичком курсу на фрушкогорској Тестери. Маја 1942. године, заједно су се нашли у логору у Земуну, и од тада, били су заједно у Норвешкој и Шведској, све до повратка, септембра 1945, у Југославију. Већ у лађи на путу за Норвешку, на скупу комуниста, Жарко је изабран у логорско руководство, где је остао до бекства. Пошто је у логору брзо научио језик, потврдиће Попивода Зубовићеве речи, преко њега су логораша одржавали контакт с Норвежанима, пошто је доносио вести, преко билтена на норвешком које је преводио другим логорашима. Видовић је по сећању написао четири поглавља из историје СКП, која је била умножавана, организовао је идеолошко-политички рад. „Најупорније

---

¹²¹ Претходници усташа.

¹²² У документацији о „кретањима у служби”, сачувана је и његова потврда којом сведочи да Видовића познаје као учесника у НОБ-у.

бранио линију бекства...”, пошто је знао и немачки, највише у борби против криминалаца.

Попивода и Видовић су, заједно с још једним логорашем, побегли из логора Кориген. Одмах по бекству, Видовић је ступио у везу са КП Шведске, преко њих и са КП Норвешке. Написао је брошуру¹²³ о историји КПЈ и НОБ, био иницијатор издавања листа *Слободна Југославија* у Шведској, објавио више чланака у шведској штампи. Рећи ће за њега Попивода и да је био „најактивнији, најиницијативнији Југословен међу нама”.

Бошко Пажин га је познавао из Шведске, каже да је убрзо по доласку научио шведски језик, и да је „по културном и општеобразовном нивоу одскакао од свих осталих Југословена у Шведској”.

Иако истим поводом пише и Младен Чалдаревић, Видовић ће то његово писмо „преселити” у другу фасциклу, међу документа о политичким догађајима, јер ће се и његово име ту помињати. Чалдаревић записује да своје утиске даје на основу личног контакта с њим али и на основу мишљења других. Казује да је умео да окупи велики број студената, да је био „изразити масовик, непрестано жив, добар говорник, смион у иступањима, сналажљив и самосталан у разним ситуацијама компликоване политичке борбе са франковцима”. У акцијама студената левичара истицао се као један од најхрабријих, при продавању левичарских студентских новина „био је нападнут од фашиста и премлаћен толико да је морао лежати у болници”. „Био је у истакнутим групама посебне организације наоружаних СКОЈ-еваца (са дрвеним батинама) и учествовао је у акцијама у којима је долазило до физичких обрачуна са фашистима заузимајући важна мјеста (чувао је врата Медиц. факултета за вријеме једне годишње скупштине Клуба, бранио је говорника на првомајским демонстрацијама 1940. и сл.)” [Видовић, РЗ: Ф 20, 136]

Наравно, будући да су те изјаве писане ради добијања Споменице, за претпоставити је да је било и „прећуткивања” (на пример, недостају детаљи о животу у Шведској, и о Жарковом хапшењу по доласку у Југославију), има доста фразирања које је тад било пожељно написати и прочитати. Занимљиво је да су ти извори настали у титоистичким приликама, а опет износе морална вредновања једне личности, у која би се можда могло и посумњати, кад у тим речима заиста не бисмо препознали личност Жарка Видовића.

У свему наведеном јасно је да се истиче у односу на друге, а истиче се моралом и свешћу о заједници:

Морал је осећање личне одговорности за духовну заједницу, њен опстанак и процват. [Видовић, *Дневник* 1987]

Видовићеву личност препознајемо и у томе што је он та писма сачувао, споменицу није добио, франковаци с којима се тукао опет су се повампирили, па га и прогнали с факултета, иако су неки, после маршалове смрти, „преобраћени”, једва чекали погодан тренутак да му замере што је, као млад, био комуниста.

Вечито питање: како сам постао комуниста? Како сам то могао бити?

Не под утицајем неке доктрине или програма него под утицајем личности.

Везаност за личност, „С личношћу: и у ватру и у воду!” [Видовић, *Дневник* 1987]

---

¹²³ Детаљније о томе налази се у поглављу 5.2.1.

И, опет, толико жарковски, није он сачувао само та документа, него ће их и у посебном тексту, управо поводом наведене Декларације, коментарисати и разматрати.

Сачувао је Видовић и документацију¹²⁴ догађаји су довели до тога да остане без професорског посла факултету, међу којима је и Записник са састанка Основне организације СК наставника и сурадника политичких наука у коме су записане и изјаве два студента који га подржавају.

Панџа, студент: [...] Мислим да Видовић све што је изнио, да тако треба. Ако што потезете против њега можете и против мене. Ја исто тако мислим. Видовић међу студентима има углед. Он има заслуга за наш одгој. Мени ће бити част ако будем сносио последице што сам слиједио поштеног човјека.

Студент Идрис: [...] Казнити Видовића, била би награда за оне који шуте. [...] Зашто не би казнили оне који шуте? (цитира Сократа) [Видовић, РЗ: Ф 20, 138]

Имајући у виду само ова скромна али важна сведочанства његових другова из младости и студената из зрелог доба, и знајући кроз колике је затворе прошао, и у рату и у миру, а био и нападан и оптуживан, онима који су читали овог аутора, могло би се наметнути питање шта би нам тек могао открити, да нам је доступан, полицијски досије¹²⁵ Жарка Видовића. Додуше, и да нам јесте доступан, не значи да би му се баш сасвим могло и веровати.

4.2.2. Литерарни записи: Видовић као књижевни лик

Неко би се могао запитати од каквог је значаја за нечију рукописну заоставштину да ли је о њеном реалном аутору писано као о имагинарном, књижевном лику, и колико о његовој личности можемо да сазнамо из литературе у којој је он приказан. Ко год да се запита, с правом се пита, кад би било реч о неком другом. Но, кад је о Жарку реч, до пута за уважавање те перспективе води нас управо Видовићево дело и његова мисао која нас и упућује да „веродостојност” неког сведочења тражимо у **уметности а не у историографији**. Наиме, Видовић је писао управо о литератури, о романима, односно о уметности¹²⁶ уопште, коју назива и песништвом. Писао је о уметности као о нечему што је знатно важније за историју него што су историографија или филозофија. Као што је сам Видовић збивање уметности (романа, поезије, ликовног дела...) сматрао важним за историјску свест, тако се и овде, као битно сведочанство, приказује на који начин су његову личност перципирала два романописца.

У овом случају, писци су и сведоци, јер својим уметношћу сведоче о доживљају који је на њих оставила личност Жарка Видовића, кога су обојица и познавали у различито доба његовог живота. Значајно сведочанство је већ и то што су га изабрали да о њему пишу.

---

¹²⁴ Видети потпоглавље 4.3.3.

¹²⁵ Приступ досијеима омогућен је само у случају да је реч о особи за коју је судски покренут процес рехабилитације. На овај начин започети процеси рехабилитације се не рачунају.

¹²⁶ Размишљао је он о различитим врстама уметности, па и о музици: *Музички доживљај света* – рукопис у фасцикли под бројем 225, а наводи да је ДС-у предао и своју студију *О музичком осећању и тонској култури насталој из (анђеоских) могућности људског гласа*, али „та студија је ’нестала’”.

Његова личност несумњиво је била занимљива и снажна чим је постала инспирација двојици књижевника, да по њему измаштају књижевне ликове. Будући да се сам Видовић дивео поетском изразу, ти књижевни ликови представљају својеврсна сведочанства и о њему самом.

Утолико је занимљивије што је један од књижевника Видовића познавао у млађим данима а други је с њим пријатељевао кад је био знатно старији. Први аутор је у свом роману Видовића представио у прилично негативном смислу али је јасно да према њему има амбивалентна осећања, док у романима другог не само да су речи о њему афирмативне већ он постаје и симбол једног система вредности које аутор као да жели, упркос тадашњим околностима, или баш због њих, да конзервира за вечност.

4.2.2.1. Књижевни лик у делу Жоржа Перека

У рукопису *Библио-био-графије*, дакле, и у објављеној књизи, налази се и Видовићев коментар у коме се помиње Жорж Перек (Georges Perec, 1936–1982), његов роман *Сарајевски атентат*, као и биографија тог француског писца, у којој се наводе детаљи о Перековим сусретима с групом Југословена, међу којима је био и Видовић.

То¹²⁷ ћу утврдити (касније посебно у Загребу, али) већ и 1957. у Паризу и Француској, обиласком Провансе и Авињона – па и то (архитект-конзерватор Милка Ч. и ја) у сарадњи са француским, тада „најперспективнијим књижевником Француске“, такође Јеврејином, Жорж Перек (заљубљеним у Београђанку Милку Ч.).

Он ће – баш због те идеје о Европи *Медитеранској* (Евро-Медитеран!), бити и мој гост 1957. у Сарајеву... и написати драму *Сарајевски атентат*...

О том пријатељству и мојој сарадњи са Переком говори се много у књизи о Жоржу Переку (странице 178–180, 184, 187, 193–196, 203, 213, 230, 296, 467, 546), али и о сарадњи с нашим сликарима, посебно са пок. Младеном Србиновићем (странице: 193–198, 202–203, 411, 436–491, 546): *David Bellos, Georges Perec, une vie dans les mots*, ed. Seuil, 1993)¹²⁸ [Видовић 2018: 166–167]

Рукопис Перековог романа *Сарајевски атентат* (први његов роман, написан кад је имао 21 годину) пронађен је тек након његове смрти, те је постхумно, готово шездесет година након што је настао, и објављен. Перекова рођака и ексклузивна наследница његовог дела била је Ела Биненфелд (1927–2016), преко које¹²⁹ се Перек, 1957. године, и упознао „sa grupom jugoslovenskih intelektualaca i umetnika koji su se tada nalazili u Parizu. Stariji od njega, već su na putu ka uspehu: Stojan Čelić, Mladen Srbinović, Zoran Petrović, slikari koji počinju da se probijaju; Žarko Vidović je mladi profesor istorije umetnosti: ima trideset pet godina i prošao je kroz iskušenja rata (zarobljeništvo, logor, bekstvo...); doveo je sa sobom svoju studentkinju i ljubavnicu Milku Čanak. Žorž Perek se redovno druži sa ovom grupom, provodi večeri sa njima, pijući i slušajući ih – naročito Žarka koji je očigledno **intelektualni autoritet**. Tiho se zaljubljuje u uzdržanu Milku.” [Birželen 2017: 8]

¹²⁷ Претходни пасус гласи: „Њујорк је нови, анти-париски светски центар ликовне уметности, противан не само Паризу, ‘медитеранцима’, него и Православљу, ‘јудео-грчком хришћанству!’”

¹²⁸ У овом раду коришћено је енглеско издање (David Bellos, Georges Perec, London: Random house e-books, 1995), па је и пагинација навода другачија.

¹²⁹ Белос је помиње као Лили (која се спријатељила с Радмилом, студенткињом Декартове филозофије).

Перек „[в]оди боемски живот и дружи се са српским сликарима и интелектуалцима који се окупљају у кафеима 'Селект' и 'Дом' на Монпарнасу” [Оташевић: 2017] и та ће окупљања, највише сусрети са Жарком и Милком, бити од одлучујућег значаја за његов живот и каријеру. Њихови сусрети и разговори у Паризу навели су га да потом дође и у Југославију. Иако заљубљен у Милку, он у ствари непрестано следи Жарка, а Переков биограф Белос тврди да је у том периоду живота Видовић значајно утицао на Перека. Переков боравак у Југославији трајао је шест недеља. У Паризу је, пре одласка у Југославију, боловао од депресије: „Моје излечење започело је оног дана кад сам сео у воз за Београд”, записао је Перек у писму Ледереру¹³⁰.

Ти доживљаји у Југославији, највише у Сарајеву и Београду, као и из претходних дружења у Паризу, толико су утицали на Перека да су га навели да напише свој први роман, „приче о љубави и љубомори”, који ће, у рукопису, чекати готово шездесет година да буде објављен.

Перек је Жарка, скривеног под именом Бранка, у свом роману, с једне стране, окарактерисао негативно, најпре, као ружног,¹³¹ агресивног, инфантилног, „благоглагољивог”, „живчаног мегаломана”, „вечитог импулсивца”, „неурастеничног острогота” а који је „svakoga dana išao u Nacionalnu biblioteku gde sam mogao da ga падем ако имам времена” [Perek 2017].

С друге стране, у роману је очигледна Перекова жеља да с Видовићем проводи време, да с њим разговара, да га слуша:

Bio je profesor i došao je u Francusku na godinu dana da radi doktorsku tezu. Razgovarali smo o raznim stvarima, u početku sasvim nemarno, zatim sve vatrenije, kako smo otkrivali zajedničke stavove. Razgovor, koji sam započeo samo iz učtivosti, ubrzo je, na moje veliko iznenađenje, postao uzбудљив, tako da smo se gotovo sasvim odvojili od drugih da bismo ga na miru vodili. [Perek 2017: 38]

Перек је спрам Жарка очигледно имао амбивалентан однос: „Kada danas mislim na njega, obuzimaju me, dakako, dvosmislena osećanja.” Па, иако на једном месту каже: „Branko je vrlo brzo prestao da me zanima; od samog trenutka kada sam video Miline fotografije. Ili tačnije, od tada sam sebe mogao da odredim samo agresivnim odnosom prema njemu.” на другом пише: „U vreme kada sam sreo Milu, Branko je bio neophodan. Ostalo je neumitni splet okolnosti...”. Такође, признаје: „Nikada ne bih obratio pažnju na nju, čak verujem da je nikada ne bih ni poželeo, da je na Brankovom mestu bio neko drugi.”, као и: „Na kraju krajeva, uvek se setim Branka, nikada Mile.” [Perek 2017: 101]

На толико Переково оцрњивање Бранковог, односно Жарковог карактера чак се и Белос запитао: „Освета може бити слатка; али да ли је то литература?”¹³²

Занимљиво је да ће нам Перек открити да је тад омиљена Видовићева плоча била Бетовенова *Шеста симфонија*¹³³, али ће и литерарно потврдити историјска сведочења Жаркових другова: „Branko je jedan od onih ljudi koji se ničim ne mogu ubediti, ni mićenjem (to je dokazaо), a još manje rečima[.]” [Perek 2017: 111]

¹³⁰ „My 'cure' began the day I caught the train to Belgrade, Perek asserted twelve months after the event, in a letter to Jacques Lederer.” [Bellos 1995: 173]

¹³¹ Перека је, осим Видовићевих фотографија из тога доба, демантовао и његов биограф Дејвид Белос: „у друштву са zgodним српским историчарем уметности Жарком Видовићем” [„and accompanied by the handsome Serbian art historian Žarko Vidović”, Bellos 1995: 161]

¹³² „Revenge may be sweet; but is it literature?” [Bellos 1995: 176]

¹³³ Још један прилог томе колико се Жарко радовао животу.

Међу библиотечком грађом Видовићеве заоставштине налази се и Переков роман *Ствари*, с читаочевим подвлачењима и коментарима. На почетку овог романа о потрошачком доживљају света, о недостатку смисла, Видовић је, уз Переково штампано име и презиме, додао године рођења и смрти, и речи: „депресија – потиштеност”. Пронађени су још и Видовићеве коментари: „Перек (и Запад) представљају људе обузете собом толико да ни не примећују зло државника и бизнисмена обузетих собом – опасно на штету света.”, „либерал-индивидуализам – празан”, „човек није никаква тајна, него је он само употреба *ствари*”, „човек је – производња, набавка, посматрање и употреба ствари!” (са становишта Запада посматрано).

Колико је Видовић значајно утицао на Жоржа Перека открићемо, опет пратећи трагове из Видовићевих (објављених) рукописа, у Перековој биографији коју је написао Дејвид Белос. Поменуће тамо, више пута, Видовића, називајући га „Перековим српским татором”. Има у тој књизи, као потврда, оно што се може о Видовићу сазнати и из других извора, али вероватно се само ту помиње да се Жарко изненадио кад је чуо да Перек није читао Толстоја, да му је, након свађе с породицом, помогао да пренесе ствари при пресељењу у изнајмљени стан. Сазнаћемо и да је Видовић Перека, кад је дошао код њега у Сарајево, упознао са Васом Чубриловићем, јединим тада живим Младобосанцем, од кога млади Француз ништа није сазнао.

4.2.2.1. Књижевни лик у делу Ђорђа Оцића

Тринаест година оовремено старији Жарко Видовић и осам година старији у трансценденцији Ђорђе Оцић сусрели су се, седамдесетих година 20. века, у Видин-капијској академији. Обојица су тад били у улози слушалаца и поштовалаца *учитеља* и *господе* Милана Кашанина и Милоша Ђурића, чиме су похађали ту **паракњижевничку, параисторијску академију**. Обојици је тад, међутим, било заједничко¹³⁴ што су, деценијама пре тога, били и полазници **логорашке академије**. Ту крволочну академију похађали су, истовремено, негде 1942. године, Жарко, као млади ангажовани скојевац, у Јасеновцу, и осмогодишњи дечак Ђорђе, кога су, испод стола његове родне куће у Даљу, силом извукли и с породицом одвели за сабирни центар у Славонској Пожеги. Срећће се они и, не одмах али заувек, постати пријатељи. О том логорашком искуству неће они одмах зборити, чак га неће, бар не преда мном, ни касније помињати. То и такво искуство они су, познавајући их обојицу, заједнички и ћутке, врло брзо и веома лако, сместили у трансценденцију.

Оцић је Видовића овековечио у својим романима *Чудо на Дунаву*, у лику Марка Видотића, а у *Слављенику* је Четвртог господина из *Под сумњом* преименовао у Четвртог учитеља. С друге стране, Видовић је Оцићеве романе ватрено читао и о њима писао те своје огледе настале тим поводом обухватио у књизи *Романи Ђорђа Оцића* (Поетофилософија и коментари), који је тематски започет као „вера–историја–нација–роман”. Видовић је те романе помно читао, као читалац, не као критичар, „јер *писац није писао дело као изазов критици*, него као *позив на дијалог*, упућен живој души читаоца...” Чак и читајући Оцићеве романе, као и друге књиге, Видовић учествује у дијалогу. Међусобно проналажење већ присутних идеја и откривање нових, заједничких и јесте прави дијалог, значајан за обојицу ових писаца. [Оцић 2016: 819]

---

¹³⁴ Мало је Срба и српских породица који немају то искуство. Зато Видовић и говори о логорашкој елити. Питамо се: да ли је, онда, готово цео српски народ, у ствари, елита?

У Видовићевој рукописној заоставштини нађена је и белешка: „Драги Оцке, чекам твоју следећу књигу (кажеш да ће ускоро изићи), па да онда напишем студију (коначан текст) за објављивање, можда као дијалог између поето-фило-софије (Оцке) и философије (као искуства поето-фило-софије, ЖВ); у Београду, 24-II-1999).” [Оцић 2016: 819]

Историософа ће, касније, као књижевног лика, својом захвалношћу и својом љубављу, опет сведочим, романописац сместити у своје романе, да га тамо, од заорава вечно сачува. Тако ће, у Оцићевим романима Видовић бити и остати учитељ и господин, вреднован тако највишим романописчевим вредностима, које је он са својим учитељем и надоградио.

„Господа, пријатељи: 'Дух се одсликава у бојама и ликовима а не у појмовима, у чувству а не у апстракцији – у уметности се диже и расте, у филозофији вене и суши се. Уметност је растиње изникло на гробљу крте естетике и суве филозофије. Ако није бар свеж сократски дијалог, она је – икебана. А вера, кад није света литургија, свечана захвалност и право славље него само молитва и проповед – рачуница је и пропаганда. Морал без чина је моралка и хипокризија. Политика без морала – злочин. Уметност без морала – обмана, шарена лажа. Али уметник своју етику и веронауку не казује него исказује. Он је првосвештеник литургијског чина, писања и сликања, а није проповедник, пророк, зналац, писац парола, цртач плаката и композитор маршева...” [из романа *Под сумњом*, о господи из Видин-капије]

Те речи казује књижевни лик Марко Видотић, коме писац приписује речи што их је доживео док је слушао свог учитеља Видовића, а те своје, препричане, речи потом ће поводом тог романа цитирати Видовић. Заиста је неуобичајена, чак јединствена, појава да неко у свом огледу о уметности из романа о коме пише, цитирајући лик из дела, у ствари, цитира самог себе, јер је у међувремену постао књижевни лик. Књижевни лик Марка Видотића, у ствари, представља плод дијалога те двојице пријатеља.

4.3. Видовићев дијалог са собом и другима

*...освешћење је већ у осећању (поштовања за)
саговорника и у потреби за дијалогом...
Жарко Видовић, Романи Ђорђа Оцића*

Као што је, поводом Видовићеве енциклопедичности, већ поменуто¹³⁵, он посебно записује **белешке о личностима**, о блиским му особама, члановима породице, пријатељима, познаницима, али пише и о јавно познатим особама.

Видовић о себи не говори, већ са собом разговара, преиспитује се и опомиње, као што не говори о другима тако што их тумачи или објашњава већ их осликава приказивањем њихових **поступака**. На основу тих поступака он их поштује, диви им се, а неретко с њима и саосећа.

---

¹³⁵ Где је поменуто...

4.3.1. Жарко Видовић: самим собом

Током писања, међутим, Видовић води дијалог и са самим собом, не само са другима. Преиспитује себе и тако о себи сазнаје, достиже „самоспознају (покајање које је платонски и хришћански метод спознаје бића!).“ [Видовић, *Речник: „Филозофија“*]

Дијалог разликује од полемике, а његови рукописи су позиви да се размишља, разговара, отварање проблема, односно дијалога!

Видовић је наглашавао да личност себе сазнаје у дијалогу, наравно, с другим личностима, али је, записујући дневнике, писао о догађајима, личним, породичним и националним, али је водио и дијалог са собом. Ти дневнички записи често су исповедног карактера: „У исповести је реч о човековој самоспознаји.“ [Видовић, *Дневник 1987: 26. август*]

У Дневнику из 1987. године Видовић записује да се припрема за исповест. У једном тренутку схвата да је одлуку донео на дан Преподобног Максима Исповедника. Захвалан је Богу због тога. Признаје себи да се сматрао грешним у односу на неколико жена које су му биле блиске, које је волео: Еву Марију, Загу, Десу, М. Ч., мајку (зато што јој је рекао да мора да жури).

Очигледна је његова потреба да се присети датума нечијег рођења, или смрти драге му и важне особе, да повеже особе које су се на исти дан родиле, или чији се значајан догађај поклопио с нечијом смрћу, с рођењем. Дијалог води Видовић и с онима који нису више међу живима, могуће да су га управо ти разговори и довели до увида о значају трансценденције. Свесно се он присећа преминулих, стало му је да их не заборави, да их сачува у сећању. У дневничким записима мучило га је питање, ко ће, кад њега не буде било „држати помен Бранку“.

Иначе говорљив, имао је шта да каже и кад га нико ништа не пита... Умео је често да се умеша и у разговоре успутних пролазника... да неког упозори не лоше понашање, да заштити нејаког, да исправља „криве дрине“.

Умео је, међутим, Видовић и да **заћути**¹³⁶, или да болну тему свесно пребаци на неку „ширу“ причу, да оно о чему не жели да прича пребаци на ниво трансценденције. Уочавала сам ћутање али уз утисак неког неодобравања, на пример, о свом комунизму није волео много да прича, није га порицао, али као да није желео ни да се правда. Ипак, у Дневницима је о томе писао: „– Зашто толико мрзиш комунисте? Па и сам си то био? – Мрзим их више него фашисте. Зато што су ме преварили (фашисти нису, јер њима никад нисам ни веровао)“ [Видовић, *Дневник 1987: 26. март*]

Бележи и речи других, одговара на њих, преписује изреке које је одабрао, у којима види добар савет. А и самом себи даје он поуке, на основу неких догађаја, ситуација, искуства: „Само не дозволи ниједан тренутак лијености, јер се она разлије, згусне око тебе, улијепи те, па ни да макнеш.“ [Видовић, *Регистар рукописа 1, 38*]

Колико год да сам само карика, преносник у овом дијалогу личности, трансценденције, или, ако се временски сагледава, прошлости с будућношћу, која исијава из Жаркових сећања сабраних у наслеђе будућности српског народа – не могу да своје кораке у том настојању не доводим у питање. И, с чим год да се Жарко у мојој интерпретацији не сложи (а не једном сам чула и другима упућено, оно његово готово помирљиво: то је твој доживљај), за једно сам сигурна. Не само да ће ми одобрити него ће га и обрадовати помињање његове Душке. Она својом личношћу као да је личност

¹³⁶ Видети о његовом оптимизму, у потпоглављу 3.3. Велики дани надања.

Жаркову кориговала, па је он у дневнике повремено записивао и дијалоге с њом¹³⁷, а поводом њене смрти (*Смисао–личност–историја*), сећа је се младе, враћа се том свом тадашњем доживљају ње.

Смирени дијалог – није увек био смирен, он је постигнут, до њега је Видовићу требало је Видовићу времена и снаге, *искуства*, да до тог искуства дође...

Сећам се добро да је мој отац, као добру праксу подсећања, од Видовића преузео да у **телефонском именику**, уз имена и презимена познаника (често потоњих пријатеља), упише и имена њихових супружника, њихове деце, понекад и родитеља. Уз то би се нашао, за Жарка нимало необично, и понеки коментар. На тај, **жарковски** начин, именик се није сводио на „бројчаник”, већ би откривао да се иза сваког имена налазе наговештаји њихових живота, испреплетаних са животима других личности, такорећи својеврсне цртице за животопис и родослов сваког од њих – што је и указивало на то да је Видовић одређену личност коју је познавао смештао и у контекст заједнице – **породице, порекла и потомства**, не нужно крвног. Личност и постоји једино у заједници.

*Србин није онај који се само убраја у српску националну заједницу, него једино онај – данас, у овој кризи – ко српску нацију **гради**. И тако, само тако, сведочи њен живот и њену реалност, сведочи својом живом душом која **делује**. [Видовић 2022б: 100–101]*

Ипак, у свему томе имао је он своја (лична) „разврставања” по ономе што га је с њима повезивало. Тако их је сврставао, кад је о њима писао или говорио, у заједнице логораша, породица и рођака, блиских пријатеља, као што је чинио и с књигама, које су за читање, које наводе на дијалог с аутором, а неке не привлаче ни да се погледају. И збивања су, на неки начин, била подељена на историјска дешавања, „симпосионска” или приватна и породична окупљања, личне доживљаје...

4.3.2. „Саговорник звани књига”¹³⁸

*Књига је противна намери идеолога, јер
– чак и кад је писац књиге идеолог! –
она је – против намере идеолога, аутора –
позив на дијалог **с њом**, па тек у дијалогу с њом
читање постаје разумевање и књиге и аутора!*

Библиотека казује много о власнику, о његовој личности, најпре по избору наслова књига. Књиге које је неко поседовао, међутим, откривају не само шта је власник читао, већ и оно што је важније – шта га је занимало, његова интересовања, опредељења, образовање, као и особине његове личности, однос према књигама начелно, какав је приступ имао ономе што чита, начин на који је то чинио, како их је чувао. Открива библиотека често и читаочеве сусрете с људима – по томе ко му је, и којим поводом, књиге поклањао, те колико је међу тим дар-књигама оних што их је поклонио и потписао сâм аутор.

¹³⁷ Записује те дијалоге у дневницима, поменицима, у *Регистру рукописа 1...*

¹³⁸ [Видовић, ЕРЗ, *СЛИ*]

Ако би методолошки могло да буде спорно да ли књиге треба да се укључе у нечију рукописну заоставштину, кад је реч о књигама, које су припадала Жарку Видовићу, оне су свакако у вези с његовим рукописима.

Но, није он био само читалац, колекционар и истраживач. С писцима књига, читајући их, Видовић је остао доследан свом приступу људима и књигама – с њима је водио **дијалог**. Подвлачио је, прецртавао, означавао, бележио коментаре, понекад и „прекрајао”. Неретко је у нечему кориговао аутора или приређивача. У *Свезнању* је записао које све стране, односно табаци *недостају!* Код Његоша је прецизно забележио сва писма која нису укључена у то издање.

У једном од Дневника залепио је исечак из новина с фотографијом Вирџиније Вулф, и записао њене речи: „чим престанем да радим (пишем), Ништавило почиње”. Трагалац за смислом Видовић, добро је то осетио, као што је имао слуха за то да књига и култура могу да буду спас.

Био је активан читалац, како би се данас рекло, читао је с оловком у руци, те његово библиотечко наслеђе сведочи и о начину на који је те књиге читао. По подвлачењима, као и по његовом рукопису на страницама тих књига, уочава се да је Видовић непрестано био у дијалогу с писцем дела које чита.

„Његова заоставштина открива да су у рукописима уметнуте картице којима се служио приликом читања, што представља својеврсно, врло оригинално линковање ауторовог текста и литературе.” [Оцић 2020: 38] Картице из прочитаних књига касније би уметао у фасцикле на место где је смештен рукопис на коме ради, а с тим рукописом картице су биле садржајно и тематски повезане.

Видовић је, себе ради, правио посебне прегледе: извлачио је кратке тезе, објашњења, изводе. Означавао је, на свој начин, странице, обележавао и коментарисао одређене делове. Очигледна је његова потреба да забележи место где је нешто нађено, али где се опет може наћи, погледати, поново прочитати, јер читању истих књига поново се враћао.

По начину читања књига, по подвлачењима, као и по бројним белешкама на празним местима уз текст тих књига, уочава се да је Видовић такође у дијалогу с писцем књиге коју тако помно и предано чита. Његове белешке тако исписане, уз „енергична подвлачења речи или реченица, сведоче о његовом дијалогу са пишчевим речима, али и о дијалогу с потоњим читаоцима – сведоче о *читању с искусством*”. Док пише покрај одштампаног текста других аутора, прочитане речи утискује, као осећања, у своја сећања, и тако у читању „не тражи информације и сазнања, већ доживљаје”. *Човека формира утисак, а не поука*, тако је говорио, разговарајући, Видовић. [Оцић 2016: 817]

Правио је Видовић и хронологије – био је свестан протока времена, али није себи допуштао да то заборави. Тако је на полеђини књиге *Ако има царства*, на једној страници, записао датуме писама¹³⁹ овог епистоларног романа, и тиме направио кратак преглед и временски ток тог романа.

Те белешке с маргина показују да се Видовић у читање уносио, да је прочитано проживљавао. Уосећавајући се, пратио је он временски след и логику романа, односно приче.

Из бележења пагинације у Садржају – од које стране почиње текст, или поглавље, до које стране се завршава, указивао је Видовић на концентрацију у читању и на својеврсно омеђавање, распоређивање, које ће њему лично бити оријентир за поновно проналажење.

---

¹³⁹ А реч је о измаштаним писмима.

Из Видовићевих објављених и необјављених рукописа, као и из његових речи, учоава се да неретко помиње писце и дела што их сматра значајним. Не скрива „утицаје” разних писаца на своје одрастање али и на преживљавање у логору. Није то уобичајено цитирање или тражење потврде својих размишљања у већ признатим делима. Не, то је још једно од многих Видовићевих, видовићевских, откривања значења, себи и другима. Тим својим читањима он препознаје **значај литературе за „изградњу” личности** али не у психолошком смислу, мада ни то не пориче, већ личности као учесника у **историјској свести**.

Разнолики су наслови књига које је Видовић имао у својој библиотеци, али се, по броју наслова и Видовићевих бележака и подвлачења, на књигама издвајају дела Андрића (*Панорама*, на пример), Црњанског, Оцића, али и бројних философа, старогрчких, Платонових дијалози (*Ијон, Федар, Гозба, Држава, Закони*), Плотин на немачком, али и о њему у француској *Ревизији*... Аристотел је присутан али нешто мање, што не чуди. Заступљени су, очекивано, Хајдегер, Хусерл, Хегел, Ниче...

Хајдегеров *Увод у метафизику*, на француском језику..., на немачком, али и на српском језику, латинично издање *Doba slike svijeta* (време, историјска наука – али смисао и историја су „изнад”), Библиографске „биљешке”, Хајдегерово дело *Кантов увод у метафизику*, на немачком... *Увод у Хајдегера*

На страницама објављене Хусерлове *Идеја феноменологије* записаће Жарко Видовић... Витгенштајнов Трактат, Бергсон *О смијеху*, Јунг

Херман Хесе – неколико књига, интензивно прочитане, укључујући и оне на немачком језику.

Да, Видовић је активно читао и књиге објављене на другим језицима, пре свега, на француском и немачком... *A study of history* показује да је књиге читао и на енглеском, али тај језик, из неког разлога, није признавао да га зна.

Међу философима, тачније писцима, у Видовићевој библиотеци, заступљени су највише егзистенцијалисти. Књига чији је аутор Мирча Елијаде, *Свето и профано*, на француском језику, означена, бројем 86 (као код бројева на фасциклама). Кјеркегор је на француском, а Теплицова књига о њему преведена је на српски. У Камију на српском Видовић је, на пример, записао белешку о досади и празнини.

У Камијевом *Миту о Сизифу*, део „бесмртном животу не тежи” Видовић је протумачио као „не надај се” – и у томе и јесте кључ вере у бесмртност – Нада... Опет јој се „враћа” (Бесмртни живот = нада).

Међу Видовићевим књигама налазе се и Ничеов *Антихрист*, Ритеров *Хегел и Француска револуција*, Адорнове *Три студије о Хегелу*, Шелеров *Положај човјека у космосу*... Jean Sarvier, *Histoire de l'utopie*...

Део књижне грађе из Видовићеве оставштине чине и философски речници – на немачком, на француском (илустровани), *Историја филозофије*, Вернерова *Филозофија модерне*, обе на француском. Издање Раселове *Историје западне филозофије* је на српском језику.

То што се у овој библиотеци затекла и књига Стивена Хокинга, *Кратка повест времена*, могло би бити изненађење само у први мах јер, у ствари, потврђује Жаркову радозналост али и то да је био без предрасуда, да није критички суд доносио унапред, већ је био спреман да сагледа и савремене токове. Није бежао ни од таквог дијалога.

На брошури манастира Мораче забележио је Видовић којом приликом и с ким је тамо био. У брошуру је уметнута неисписана разгледница, која је, вероватно, приликом посете, тамо и купљена.

Користио је три писаће машине, од којих је једна ћирилична. Њу је, очигледно, највише и користио, јер већина његових куцаних рукописа и јесте на том писму.

Његошева дела, *Луча микрокозма* и *Горски вијенац*, Видовић је набавио у више различитих издања, али оно што изазива поштовање а карактеристично је за њега, јесте што је на засебним, типским, картонима, целу *Лучу микрокозму* прекуцао, а чувао ју је у провидној кеси. То његово прекуцавање наводи на закључак да је и на тај начин Видовић тренирао своје памћење, јер стихове Његошеве трилогије знао је напамет. Истовремено, чини се да је те стране куцао на картону да би, у потрази за цитатима и саветима, с њима лакше баратао. И, заиста, у својим је рукописима, на одређеним местима, често цитирао и *Лучу* и *Вијенац*. Осим Његошевих дела, у библиотеци се налазе и дела других аутора који су писали о овом великом српском писцу, као што је књига Исидоре Секулић *Његошу – књига дубоке оданости*.¹⁴⁰

Нарочиту занимљивост, када је о библиотеци реч, представља чињеница да је своју другу супругу и доживотну љубав срео и упознао управо у библиотеци у Сарајеву. Са њеног тадашњег посла потичу и бројни, рециклирани, каталошки картони на којима је Видовић, и у Београду, записивао своје белешке и коментаре а који су се налазили у тим књигама, фасциклама, или су били засебно издвојени. Управо на таквим библиотечким картицама прекуцао је Видовић и њему и Србима посебну *Лучу микрокозму*.

Показаће се, опет, кад је о књигама и читању реч, да Видовић може да нас поучи, на примеру своје невелике али ипак садржајне библиотеке и о односу према књижном наслеђу.

Свестан је Видовић значаја лектире за личност, као и за васпитање младих.

Класично школовање (које је обележавало и школу као институцију) било је управо школовање *читаоца*: пре свега на Библији, па онда и на трагедијама, Хомеру, Дантеу, Његошу. А роман је „доспео у кризу” **кад је нестало школованих читалаца**, јер тај нестанак је деморалисао писца. Он је остао усамљен, чак очајан, а писање романа је губило свој класични смисао, па онда и свој класични облик **романа као обликоване историјске свести**. [Видовић 2022б: 92]

Томе што је био поштован и омиљен код студената допринео је, показаће се у професорским приремама, и Видовићев приступ њима. О том приступу младој личности казује лист из његових рукописа на коме је списак лектире, односно литературе који се налази у фасцикли где су припреме за студенте за предмет Социологија културе, коју је Видовић предавао, од септембра 1971. до јуна 1972. године, на Универзитету у Сарајеву, преузевши га од Абдулаха Шарчевића¹⁴¹. Тај списак литературе није типичан, јасно је да и није намењен типичном студенту, јер типичан студент и не постоји, сваки студент је личност за себе. Имајући то на уму, чак, желећи да то има на уму, Видовић је размишљао, био посвећен сваком од њих појединачно.

Изабрана лектира казује о наставнику, али још више казује и његов приступ – да за сваког студента, тек кад га довољно упозна!, одреди лектиру... Литература ће бити

---

¹⁴⁰ Његош је пре свега и пре свих, а открио му га Андрић, каже, у предговору „Анагнозама [Видовић, *Његошева трилогија*: Ф 216].

¹⁴¹ У то време је био запослен у Институту за књижевност и уметност, а од њих је тражио одсуство да би тамо одржао предавања.

дата сваком студенту посебно и обрада те литературе (писмено) биће испитна обавеза.. (...) то ће бити одређено маја месеца, колико треба да их упозна, па да им онда и одреди литературу сваком појединачно (прекуцати још) Сарајево, [Видовић, РЗ: Ф 162, 1972]

Свакако је био свестан значаја лектире, за развој личности, за сагледавање, али и за схватање света око себе, за преживљавање, и боље живљење. У сусрету логораша с норвешком светлошћу: „ми, начитанији” знали су за беле норвешке ноћи, јер су читали *Писма из Норвешке* Исидоре Секулић.

А Шефкија каже: „Све бих ово лакше поднио да имам шта да читам!” [Видовић. ЕРЗ, СЛИ; Прилог Б]

С лектиром повезује, као оно што јој на изврстан начини и претходи, и истиче значај *предања*. „Породично предање и лектира, кућна и основношколска” – уз читања лектире личност гради и веронаука, и приче, породичне и историјске.

У својим рукописима помиње и Бранка Ћопића и његову легендарну *Јеретичку причу*, која је и потврда тврдње колико историјског уме да каже литература. И у својим суочавањима вредности, на супротне стране, симболично, са свим што свако од њих представља, стављао је Бранка Ћопића спрам Добрице Ћосића.

4.3.3. Видовићева реаговања и последице

Ако је Видовић реаговао док је био по логорима и затворима, заиста би за њега необично било да није реаговао у такозвано мирно доба, нарочито ако је увиђао да су се казивале неистине, нешто што је „вређало здрав разум”, или што је извртало правду.

Јавности је својевремено било познато да је он, 1968. године, након једног свог написа у новинама, остао без посла на Факултету политичких наука у Загребу, па је тада и прешао у Београд.

Како је тај случај започео и како је потом текао подоста открива фасцикла, односно смеђа коверта, под бројем 20 (136–139),¹⁴² која је део Видовићеве заоставштине. Тамо су смештена „документа о политичким догађајима” коју је Видовић насловио као *Загреб, 1968*. У првом делу те фасцикле, под бројем 136, похрањена су „Решења о кретању и служби”¹⁴³ која су му, након отказа, послата из Загреба. У делу број 137 налазе се новински чланци, прво његов, од кога је све и кренуло, потом и сви остали, о тој теми. Уз то, опет засебно, издвојени су записници са седница на том факултету и поводом тог случаја. Следи и његово детаљно образложење у вези с тим дешавањима.

У *Књижевним новинама*, од 25. новембра 1967. године, објављен је Видовићев текст „**Ko stvara zbrku oko nacionalnog pitanja? – otvoreno pismo Kiru Hadži-Vasilevu**” [Слика 7]. То писмо Видовић је написао као реакцију на предавање о **националном питању у Југославији**, које је, на Факултету политичких наука у

¹⁴² Према новој нумерацији, црвеном оловком записано. Према старој, то су фасцикле од 136 до 139, плавом бојом.

¹⁴³ У писму је таксативно наведен и садржај послатог материјала. На списку је појединачно наведено 44 ставке, али неке недостају. Претпоставља се да је део или сав материјал предао Институту за књижевност и уметност, јер се нешто од Видовићеве радне документације и данас тамо чува.

Загребу, 20. новембра, одржао представник партије, члан Извршног комитета Савеза комуниста Југославије. Томе су вероватно допринели и претходна дешавања, као што су Декларација о хрватском језику, или „Бриони”, што је помно пратио¹⁴⁴, и пре чега је објавио *Одјецима*, две године пре Декларације о језику, у лето 1965. године чланак „Национализам инфериорних”.

У овом случају Видовићеву реакцију највише је подстакла изјава да је „равноправност међу нацијама све већа и да се развија”, из чега произлази да је нека од нација била повлашћена. Сматра да је та изјава националистичка, да се на тај начин ствара „зла крв”, и тражи да се изнесе о којој је то нацији реч, која је то нација што је повлашћена.

Spadam међу one ljudi koji su беспомоћни пред оптужбама упућенима и против мене и против мојих sunarodnika и želim да знам да ли су те оптужбе тачне или не. Не želim да живим у 'kafkijanskom svijetu'! Не želim то ни псу. [Vidović 1967]

Тим поводом, Видовић позива да се о томе јавно расправља, да се дискутује, позива, дакле, на дијалог. Но, не добија ту врсту одговора који је тражио, нити му одговара Киро Хаџивасилев, већ у његово име то чине други. У листу *Komunist*, излазе реакције наставника и службеника са ФПН, да би један од њих чак изнео погрешно протумачене Видовиће рећи, као да он изједначава установу са личношћу, и да је „potpuno промашен и без сврхе позив професора Vidovića да се такве дискусије прекину”. То преузимају *Књижевне новине*, 5. јануара 1968, јер у истом броју доносе и Видовићев одговор на тај текст.

Даље се сазивају седнице, води се расправа, али не поводом теме на коју је Видовић указао, већ поводом њега самог. Поврх свега, због тог написа, проглашавају њега националистом. Цела „збрка” биће „разрешена” тако што ће припадник „повлашћене нације” остати без посла а биће исључен и из Партије. Након тога није поново изабран и губи посао на факултету.

Његови протести против србофобних тенденција у хрватском друштву, а међу првима је о томе проговорио, такође су прекинули његову академску каријеру у Загребу. [Лубардић 2018: 11]

Међу тим чланцима, чува Видовић и 4 стране новина *Vijesnik u srijedu*, од 26. јуна 1968, „Reagirаnja на 'kroniku' političke borbe”, поводом студентских немира, где и Гајо Петровић коментарише нападе на њега због присуства окупљању студената, као и исечак из *Borbe*, од 26. јуна поводом *Књижевних новина* и његових чланака, Пленум Друштва књижевника Хрватске – Подршка изјави Управног одбора поводом догађаја на Свеучилишту, а 27. јуна 1968, где се један уз други текстови „Ispadi ројединаса без отрога”, где пишу о иступању Едуарда Калеа, Видовићевог асистента, и Расправа о kazni dr Гаје Petrovića”, а одмах сутрадан о том да су се Видовићем и Калеом бавили и на Седници комитета. „Pravo lice praksisovaca”: „Većina diskutаната istakla је да onima što су ekstremно наступили на konferenciji, prvenstveno Ž. Vidoviću и E. Kaleu, nema mjesta u redovima SK. Ваš као и nekim studentима који подржавају njihове ideје.” – *Večernji list*, 28. 6. 1968.

Поводом конференције Савеза комуниста Факултета политичких наука, наводе „демагошко иступање” Е. Калеа, кога називају једним од најагилнијих припадника

¹⁴⁴ Писаће и о томе, такође 1967. године, нешто раније. Видети потпоглавље 5.2.1.

„anarhističkih i *pseudolijevih* elemenata koji su, koristeći slučaj dra Žarka Vidovića i poticani od njega, stvarali niz eksplozivnih situacija na Fakultetu političkih nauka u toku čitava proteklog semestra, davno prije događaja početkom ovog mjeseca” – *Vjesnik*, 28. 6. 1968. „Дистанцирање од анархоидних и псеудолевих елемената” – *Политика*, 28. 6. 1968.

„Eduard Kale i dr Žarko Vidović predloženi za isključenje iz SK”: „Oštroj kritici su podvrgnuti nacionalistički istupi dr Žarka Vidovića na fakultetu i njegovi napisi u *Književnim novinama*.” Аутор, потписан иницијалима И. Т., наводи и да је Видовић „samo nekoliko mjeseci pred svoj reizbor **zaigrao na kartu nacionalizma**” – *Borba*, 2. 7. 1968, a *Vijesnik*, 2. 7. 1968, јавља да је „Predloženo isključenje E. Kalea i dra Ž. Vidovića iz SK”.

У *Политици*, од 3. јуна 1968, под називом „**Политичка акција, а не само дискусија**”, између осталог, пише: „**Ако Жарко Видовић каже да су Срби у Хрватској у подређеном положају** – наставио је **Фиаменго** – то више **није критика већ антисоцијалистички испад.**” Дан касније, *Вјесник* јавља да је прихваћен предлог о искључењу Видовића и Калеа, а у другом тексту је било речи и о искључењу Младена Чалдаревића.

У тексту „Дата оцена студентских догађаја”, поводом јунских студентских догађаја али и поводом исључења професора и асистента из Савеза комуниста, вест доноси *Политика*, а „Оцена студентских догађаја”, истог дана и *Политика*.

Текстом „*Osudena kritika pravaca razvoja našeg društva*”. Закључује се и новинска архива Жарка Видовића поводом овог случаја.

У броју **138** је Одлука о кажњавању!!! – казна укором због Видовићевог текста, као и Записник који је вођен на седници.

Тај део његових рукописа, које није све сам записивао, тако прикупљен и тако сачуван представља историјски документ који би могао бити предмет повеће социолошко-историјске студије. Све то сачувао је тако, на једном месту, да сад, из ове перспективе, можемо да стекнемо представу шта се тад дешавало. Видовић ове догађаје није касније посебно ни тумачио ни објашњавао, али већ ово чување те документације довољно сведочи о томе да је сматрао важним да се узме у разматрање контекста тога доба.

Још већи значај тим документима дају три писма, које је Видовић слао и *Вјеснику* и Милојку Друловићу, тада уреднику и главном уреднику *Политике*, где одговара на дезинформације. Колико се зна, није објављено.

Ипак, на више места Видовић је поводом тог његовог чланка, истицао храброст оних који су показали спремност да га објаве.

Први – не прва појава, него први – **јавни** израз аутентичне историјске свести, **о званичној**, из ЦК Савеза комуниста диригованој и организованој **србофобији** – **објавио је у *Књижевним новинама*, 27. новембра 1967, и у следећем броју, 6. јануара 1968.** покојни песник **Таса Младеновић**, главни уредник (у сарадњи са Момом Капором, Бог да им душу прости!). Није била храброст написати него објавити, јавним учинити, оно што се иначе говорило по многим кафанама, поготово на крсним славама!, против србофобије коју води сам ЦК Савеза комуниста Југославије неизлечиво шесетосмашки титокомунистички тумаче као протест истоименог члана ЦК СК Србије” ...што је лаж – да у став јавности и даље остао тито-комунистички, тобоже „партизански”! Тито-комунистички тумачена историја и свест српског народа а у *Пишчеви записи* (1961–1968, изд. „Филип Вишњић”, Београд, 2000, стр. 306 и 396) стоји да је **тај напад „на политику ЦК Југославије био напад на Кардељеве шегрте”, и то напад једног члана ЦК СК Србије, (генерала који носи моје име и презиме, а рођен 1913).** [Видовић, ЕРЗ, *СЛИ*]

И, касније, опет поводом тих дешавања Жарко Видовић ће бити изазван да се лати пера и да опет записује демантије. Неретко је био у ситуацији да демантује погрешна тумачења својих речи или поступака, али се испоставило да ће морати да демантује и **ко он није**, односно да реагује и **поводом замене свог идентитета**, што такође није неважно за осветљавање Видовићеве личности.

Наиме, Жарка Видовића о коме је у овом раду реч, у својој књизи *Пишчеви записи*, заменио је Добрица Ћосић са другим једним Жарком Видовићем, генералом.

О томе се налази трага опет у рукописима, у целини названој *Историја и вера*, за коју се може претпоставити и да су грађа за будућу књигу под тим називом.

У истој фасцикли налази се и Отворено писмо председнику Југославије, куцано на 16 страница, а текст је заиста и објављен у *Политици*, 19. 9. 1992. године, у рубрици „Међу нама”, под насловом „Питање континуитета Југославије”.

Апел академику Добрици Ћосићу и обавештење о аутору написа „Историја и вера”¹⁴⁵, а Поводом једне дезинформације започиње текст: „Аутор овог написа је професор ЖВ (1921)...”

Други ЖВ је генерал ЈНА, умро пре неколико година. У својој најновијој књизи ДТ помиње написе проф. ЖВ у *Књижевним новинама*, 1967, и приписује их ЖВ (1913, генералу, функционеру ЦКСК Србије, а биографију тога генерала и функционера приписује аутору овог написа и свих написа потписаних тим именом и презименом у *Књижевним новинама*, почев од 27.4.1952 (о ликовној уметности и естетици), па 1959 и 1960 (у одбрану уметности од естетике и теорије, тј. од интелектуализма), 1967 (оптужујући ЦК СКЈ да је иницијатива за хрватску србофобију почела из ЦК СКЈ), па је 1983. (у одбрану православља, од оптужбе марксиста да је корен стаљинизма православље)... и сада, у Ћосићевој књизи је дезинформација...

Занимљиво је да је се након тога Видовић сусретао с Ћосићем, да је заједно с његовом ћерком, која је радила у истом Институту где и Видовић а која је и приређивач очевих сабраних дела, та грешка о Видовићевом идентитету до дана данашњег није исправила.

Сва та његова реаговања, као и одбрана свог имена и дела, непрестани су његови позиви на дијалог, на које баш и није било много одговора. Игнорисање је такође нека врста одговора, а што се тиче онога који позива на дијалог, то све остаје прибележено, и Видовић је то, показује то ово путовање кроз његову заоставштину, то одлично знао.

---

¹⁴⁵ Под тим називом, у листу *Православље*, објављивано је петнаест есеја, од 1. октобра 1999, затим у *Књижевним новинама*, 1–15. октобра, 2001, и на крају је издата књига, 2009.

5.

ОТКРИВАЊЕ „ПАРАЛЕЛНЕ” ИСТОРИЈЕ

Осим повремених реакција и реаговања те трајних студијских радова које је Видовић писао поводом одређених идеја, појава и догађаја, те из његове потребе за дијалогом, настајали су и радови **коментарског типа**. Међу те коментаре треба уврстити и Видовићеве **записе с маргина** на којима се често, иако их је узгред писао, могу наћи важни записи, или корисне поуке и значајне мисли.¹⁴⁶ Ти записи истовремено су промишљање, оцена и критика, али и позив на даљу расправу. Чак је и Видовићево студиозно разматрање Његоша, што је и Видовићев најобимнији рукопис, проистекло из коментара током читања трилогије тог ванвременог поете.

За Видовићево коментарисање могло би се рећи да није површни осврт већ је аргументовано **преиспитивање идеја, односа и појава**. Његова аргументација произлази из јасне и прецизне, често и сликовите¹⁴⁷ употребе језика, а настала је из искуства личног учешћа, односно непосредног увида у одређене догађаје, те из критичког просуђивања али и самопреиспитивања. Он о свему **промишља критички**, чак и **метакритички**, јер спреман је да размотри и властити критички приступ, пре свега, историји:

Тако су ми студије, читање и рад, **али само критички рад** [...] коначно осмишљени удубљивањем у *тајну* историје, смисла и личности. [...] Само тако је, критичношћу слободе и према сопственом искуству, могуће и неизбежно доћи и до најзанимљивијег питања светске историје, питања *о времену-надвремену и периодизацији* историје [...]” [Видовић 2014: 186]

Будући радознао и склон преиспитивању себе и света око себе, Видовићеву пажњу привлачили су, не само званични догађаји и теме, те је и његове коментаре подстицало све оно што је учачавао да о томе треба да се разговара, а што води откривању истовремених, паралелних догађања, из „паралелне историје”¹⁴⁸.

Под параисторијом, односно паралелном историјом, овде се подразумевају догађаји и њихове последице, који су се дешавали као алтернатива званичној историји, уз непрестано присутну сумњу: да није та алтернативна историја, у ствари, она права реалност. То је, у ствари, историја као прича заједнице, прича која је прича

¹⁴⁶ Не само Видовићев већ и других мислилаца које је он ценио.

¹⁴⁷ „Сваки појам је знак за једно духовно искуство, замена за неко сећање које се јавља у сликама, замена за слику, те се удубљивањем у појам враћамо тим сликама” [Видовић, *Уз Доменака*: 6]

¹⁴⁸ Догађаји који се не воде као званични, а који ипак постоје, паралелном, „иза кулиса”.

о њој а не о преузимању неких модела по којима би могла да се тумачи, прича која тече паралелно, насупротив званичној историографији.

Главни ток потоње српске историографије прихватиће, у основи, овакво тумачење српске историје. Почевши од краја 18. века, њени садржаји биће, све више, прилагођавани историософским увидима и мисаоним обрасцима насталим на Западу. Историја балканских народа, међу њима и Срба, међутим, у много чему је била другачија од историје Немаца, Француза или Енглеца. [Ковић 2023: 118]

Прави пут ка откривању онога што се заиста збивало могао би бити у **преображају историјске перспективе**, који би нас могао навести да се упитамо: нису ли те, такве и тадашње „маргине” биле, у ствари, основни ток правог начина живота и истинских моралних вредности?

Успостављен 1945, југословенски социјализам, по угледу на совјетски модел, довео је култ науке, разума, чулних знања, материјалистичког погледа на свет до логичних последица и крајњих граница. [Ковић 2023: 126]

Ако не баш потпун одговор, онда поједине знакове тог пута могли бисмо пронаћи у Видовићевој писаној оставштини, у његовим историјски освешћеним записима, да су то, у ствари, записи сведока који су се својевремено налазили на маргинама неких званичних историјских токова. То отвара могућност разматрања не тога шта би било кад би било, већ како се приказивало.

5.1. Сегменти рукописа као примери

Писана оставштина Жарка Видовића откриће нам и незваничне записе, али ће омогућити да се баца ново, другачије светло на „старе” званичне чињенице. Чувајући међу својим списима и званична документа, Видовић се ипак присећа и другачијих околности.

Мемоарска грађа – посебна грађа коју чине сва сећања и сведочења о догађајима и личностима из прошлости. Мемоарска грађа подразумева фактографске чињенице, али и утиске творца грађе /в./ . Ова грађа може бити прикупљана из различитих извора. Може бити изворно ствараочева (у виду разноврсних записа – дневника, бележака, мемоара), или прикупљена разговором (интервјуом) архивисте са творцем грађе. Упркос субјективности, мемоарска грађа представља, уз изворне документе и периодику, **важан извор за проучавање политичке и културне историје**. [Ђорђевић 2010: 84–85]

Ипак, то његово чување докумената, „успутно” бележење и наглашавање појединости такође указује на важност **незваничног**.

На пример, сачувана документа по пензионисању, хронолошки поређана приказује и Видовићеве одбијене молбе да му се продужи радни век, као и његова убележена напомена, уз износ код кога стоји да му је уплаћено, да тај новац никад није примио. На његовим сведочанствима о завршеној новосадској гимназији и на препису истог – другачији су грбови. [Слика 3 и Слика 4]

Видовићеви рукописи, дакле, као нарочиту занимљивост из **докумената**, али и **дневника**, откривају и друге врсте његових записа, коментара, и новинских исечака.

5.1.1. Дневнички записи

Видовића су окупирали вечна питања као и савремена, а није игнорисао ни свакодневна. О томе је, већином, оставио писаног трага у форми **огледа**, али за њим су остали и **дневнички записи**, од којих су неки уткани у његове филозофске текстове и есеје а сачувани су и као засебне рукописне целине.

Након пописа, 2016, утврђено је да део Видовићеве рукописне заоставштине обухвата и дневнике, којима Одбор за попис није тада стигао да посвети потребну пажњу. Видовић их је водио редовно, готово свакодневно, из године у годину те их, током завршног освртања на свој протекли живот, поново прегледао, и донекле екстраховао те сумирао.

Ти дневници писани су руком, различитим бојама хемијске оловке, аутор је међу корице роковника и свезака укључивао и поједине исечке. Већином је означавао датуме записа а позивао се и на одређене дане и године из прошлости. Бележио је оно што је прочитао из књига али и дневне штампе, своје коментаре на то, сусрете с људима, присуство скуповима, као и оно што му је било важно приватно и породично. Настојао је да објективно пренесе неки догађај, или да протумачи, и наравно прокоментарише, одређени текст који је прочитао, или предавање које је слушао. Поједине његове белешке критички су строге, а има их доста које су и готово исповедног карактера.

Осим што је Видовић у тим дневницима поменуо могућност њиховог објављивања, о тој његовој намери доста казује и чињеница да је на знатно више од 200 страна¹⁴⁹ прекуцао делове из дневника које је писао у периоду од 1971. до 1997. године. На почетку тог, још једног рукописа, који је називао *Годишњаци и дневници*, налазе се записи из 2006. године, што би могло указати на то да их је у тој години и прекуцавао. Видовић на почетку наводи да је реч о изводима из периода од 1971. од 2004. године, мада за раздобље од 1984. до 2004. свега је неколико записа из те закључне године, те се може претпоставити да почетни план није успео да у потпуности реализује, или су се делови рукописа на неки начин загубили.

У *Регистру рукописа 1* забележио је Видовић и неке фасцикле где су се налазиле његове дневничке белешке, уз напомену да их је бацио. Ипак, баш у том регистру он преноси поједине тезе из тих својих бачених дневника. Највише страница посветио је „Дневнику с пруге Брчко–Бановићи”, који је записивао у периоду од 1. јуна до 18. августа 1946, „јер сам, 19. августа 1946, опет враћен у затвор”. Током рада на прузи њему је дато у задатак да пише дневник о тим „званичним” догађајима, а био је Видовић опоменут да не пише свој, лични, чега се, очигледно, није држао. Тај дневник сачувао је командант бригаде Мићко Старовић и предао му га 1956, десет година касније. Преписујући и коментаришући тај дневник, Видовић те догађаје посматра из нове перспективе:

Кад данас мислим о прузи Б.-Б.: циљ није могао бити само изградња пруге, него и обесхрабривање Срба из североисточне четвртине Босне, да не подржавају „одметнике”, тј. четничке јединице, јер њихово главно упориште била је управо сев.-ист. Босна. То

¹⁴⁹ До 200. стране Видовић је листове редом нумерисао, међутим, после тога је тешко пратити редослед, јер има више страна које почињу од броја 1, па се прекидају, као да их је куцао у различитим периодима. Осим тога, чини се и да неки листови недостају.

упориште је изградњом пруге Б.–Б., а 1947. и пруге Шамац–Сарајево, потпуно опкољено. [Видовић, *Регистар рукописа 1*, 42]

У рукопису *Годишњаци и дневници*, уз разноврзне догађаје, путовања и присуства предавањима, Видовић истовремено приказује и догађаје у вези с **Институтом за књижевност и уметност**, у коме је био запослен, али и дешавања у **Уторничкој академији**, која је била својеврсна **алтернатива званичним културним институцијама**, што представља, за културну историју Срба, занимљиво укрштање и поређење. Приказани су теме, разговори и званични програми у оквиру Института за књижевност и уметност, истовремено кад и теме и учесници Уторничке академије која се одржавала сваког уторка, почевши од 20. новембра 1974. године. У почетку, вечери су се одржавале у малој дворани САНУ, а када је „забрањено (тј. није дата дозвола, одлуком Председника, уз учешће Ђосића, који није одобравао рад овог круга”, преселили су се у Народни музеј, што ће представљати, записао је Видовић, и припрему за серију расправа на трибини Дома омладине, 1980. године.

На то колико, временом, Видовић све више важности придаје дијалогу, казује и то што је у *Регистру рукописа 2*, „Уторничку академију” преименовао у „Уторнички дијалог”, а поводом текста *Немоћ филозофије (и разума, и мишљења) пред питањем о смислу, о Добру и о Злу*, бележи да је текст почео да пише припремајући се за тај „дијалог”. Излагао га је 20. септембра 1979, у Народном музеју, у оквиру те академије, а потом је и наставио да пише на ту тему.

Сазнајемо из тих записа да је „Круг Гостушког”, како још Видовић назива Академију, трајао од 1974. до 1980. године, а имао је „сличну особину или прилику” као и, ранији, Злоковићев круг „Златни рез”, који је трајао од 1953. године, настао с намером да од модерниста одбрани правила уметничког језика: сликарског, скулпторског, музичког, архитектонског.

Жарко је био члан Златног реза, круга не-марксистичких мислилаца, уметника, архитеката, историчара и музичара, који су настојали да, у деценији после 1948, обнове традиционалне културне везе Србије са Западом. Златни Рез имао је за циљ да сачува и обнови старо и хришћанско уметничко наслеђе Србије. У уметност су видели једину праву одбрану од тоталитаризма [Bellos 1995: 166].¹⁵⁰

Видовић се сећа да су у „Златном резу” били укључени Злоковић, Дероко, Пиво Караматијевић, Бошковић, Урош Матиновић, сликари Табаковић, Ристић, Граовац, скулптори Стијовић, Стојадиновић, Солдатовић, Јанчићева, Јеврићева... С њима се, међутим, Видовић није слагао у погледу става да се тајна уметности налази у математици.

Слично као круг „Златни рез”, који „брани занат”, настојала је и „Академија” да одбрани правила уметничког језика, на супрот модерним. Захваљујући „Златном резу”, записује Видовић, дошао је до, за њега, важних открића: о **природи и улози осећања као трансценденције и телеолошког суда**, о **посебности језика сваке уметности**, о значењу **медитеранске културе**, о томе да његов читав **рад на историји уметности води ка остварењу система вредности**.

¹⁵⁰ “Žarko was a member of *Zlatni Rez*, a circle of non-Marxist Serbian thinkers, artists, architects, historians, and musicians who sought, in the decade after 1948, to renew Serbia’s traditional cultural links with the West. [...] *Zlatni Rez* aimed to preserve and renew Serbia’s own ancient and Christian artistic inheritance. It saw art as the only real defence against totalitarianism[...]” [Bellos 1995: 166]

Оба круга значајна су за Видовића јер су, пише Видовић, у њему **разјаснила ставове против метафизике**, прво да она нема приступ уметности, а друго, да, као идеологија интелигенције, нема моћ да обнови нацију. [Видовић, *Гид*: 116, Примедба од 6. маја 2004]

„Уторничка академија”, или Круг Гостушког, записује Видовић по сећању, основана је поводом Устава 1974, а претходили су јој догађаји из 1968. године, „нов наступ индивидуализму (безакоњу, одумирању државе, приватизацији државе)”, угрожавање Срба на Косову и Метохији и у Хрватској, „титовско гурање Срба међу Несврстане, а Хрвата и Словенаца у Европу”, и оно што и ту Видовић издваја као највећи проблем, а што непрестано истиче у различитим формама и на разним местима: **недостатак историјске и националне свести Срба**, за коју сматра да **одговорност** највећим делом **сносе српски интелектуалци**. [Видовић, *Гид*: 116]

Уторничка академија, односно „Круг Гостушког” представљали су, записаће Видовић, *контра-тезу* праксисовцима, марксистима, „тзв. филозофима”, због чега су постојале тенденције да се та Академија прогласи националистичком или великосрпском.

На сачуваном папиру на коме је писмо Драгутина Гостушког, упућено његовим колегама, у ком говори како је обележена пета година рада ове академије и најављује тему планирану за следећи уторак, Видовић куца напомену где објашњава изразе које користи Гостушки, да **под „конвенционалним начином размишљања” подразумева званично и универзитетско**, тада идеолошко мишљење, а да **„немачка филозофија” у ствари значи марксизам**.

Читајући дневничке записе Жарка Видовића, у њима ћемо, дакле, открити речи које казују једну другачију историју која је постојала мимо званичне. Истовремено, у тим белешкама скинуо је он понеке тамне велове који су скривали одређене сегменте „паралелне” историје, чија би ишчитавања могла значајно да утичу на досадашња схватања о токовима историјско-културних збивања.

При разматрању дневничких записа као историјских извора, историчар Јасмина Милановић уочава да „[н]едостатак је у томе што говоре само о ономе што су људи сматрали вредним помена у добу у којем су живели – а то се можда не поклапа с оним што нас данас занима [Милановић 2020: 18] значајно је овде за проверу те потврду примењивости ове врсте Видовићевих сведочанстава. У погледу Видовића показује се да управо супротно, будући да је и поље његових интересовања било широко, те његова сведочења тиме постају и драгоценија.

Осим што, подразумева се, дневници на један другачији начин осветљавају личност писца, они откривају његов поглед на догађаје којима је сведочио, било само као посматрач, било као учесник:

Следећи корак је постављање **питања поузданости**: да ли је писац **способан** да каже истину? Да ли писац **има могућност** да каже шта се десило, тако што је просторно и временски био близу дешавања? У овом случају је **најбоље кад је писац и очевидац или учесник**. [Милановић 2020: 18]

Видовић, по досадашњем увиду, испуњава те наведене критеријуме поузданости. Ако се, при том, на уму има и да је тај писац, историјски освешћени Жарко Видовић, био и **оштре критичке мисли**, спрам других а према себи и више, да је био добар у аналитичким и синтетичким вештинама, онда се његове дневничке белешке могу заиста узети као квалитетни извори у истраживањима прошлости. Вредност тих записа **као историјских извора**, уз друге особине које одликују личност њиховог аутора, додатно ће појачати и Видовићева **историјска будност**.

За разлику од хроничара и аналитичара, писац дневника у истој мери је заокупљен својим личним одговором и спољашњим догађајима које је доживео. Разлози за нечију **одлуку да више сати недељно посвети писању дневника** уопште нису занемарљиви. [Милановић 2020: 18]

Управо то издвајање свог свакодневног времена да се, за трајно памћење, запишу тренутни догађаји, као и виђење тих догађаја, увиђање да је то важно да се пренесе, преда даље, следећим генерацијама, то је та историјска свесност о Видовић пише и сматра је одлучујућом.

Сви ти записи, не само Видовићеви, остају онима које у будућности заинтересује нека тема, па зажеле да је преиспитају, да открију да ли је то заиста било тако како се званично приказивало, или би добро било у обзир узети и оно што се **приповедало** (уметничким начинима, можда и есејистичким записима),

У Видовићевим дневничким писањима може се повремено наићи и на његове изразе чуђења. Тако се он се чуди управо тој паралелности догађања, те је, маја 1980. године, поводом нечег другог, успут записао: „(умро Тито, а ми у Уторничкој ништа! као неважан догађај)”.

А, у погледу оне сумње с почетка овог поглавља, да та историја „из прикрајка”, која се алтернативно нудила, можда није права реалност, дневнички разматрајући *утопију*, Видовић наглашава да она није у незваничној, паралелној, Уторничкој академији већ је Друштво за филозофију, званична институција, оно чије је постојање утопијско. [Видовић, *Гид*: 122]

5.1.2. Изложба Средњовековна уметност Југославије, у Паризу, 1950 – другачије виђење

У телефонском разговору с Видовићем, 2013. године, предочивши му разлоге да за *Речник* допише одреднице Култура и Цивилизација, што је касније и учинио, дотакосмо се и теме тзв. Париске изложбе, одржане у том француском граду 1950. године. Баш у доба тог разговора, истраживање српске енциклопедистике¹⁵¹, као и њеног места у склопу југословенске те, у контексту тих односа, занимање за настанак Југословенског лексикографског завода,¹⁵² довели су ме до сазнања, и изненађења, да је главни „предводник” у представљању те изложбе средњовековне уметности, у којој је превладавала православна, био хрватски књижевник Мирослав Крлежа. У доба најжешћег „тито-комунизма”, а само три године по изласку Видовића из затвора, комунистичка Југославија свету се, у европском а француском Паризу, приказује изложбом манастирских и црквених фресака, византијских, српских и православних, коју укључивањем пластике, назива југословенском.

Баш он а не неко од других који су наведени да су радили на припремању те изложбе, рецимо Милан Кашанин, Светозар Радојчић, или Ђурђе Бошковић, надзире припремне радове и пише предговор Каталог у изложбе.

Три године након тог разговора, кад Видовић више није био жив, у његовом рукопису *Библио-био-графије*, као један од, већ поменутих огледа, засебних рукописа

¹⁵¹ Дејана Оцић (2014). Енциклопедистика као национални интерес. Нови Сад: Летопис Матице српске, Год.190, Књ. 493, св. 3.

¹⁵² Данас Лексикографски завод „Мирослав Крлежа”.

у овом рукопису, као засебну библиографску јединицу, или пре међу-јединицу 17/1, уз његову напомену да нема више ништа написано о томе, наићох и на његово разматрање ове теме. Сматра он ту тему преломном, значајном за његово, и уопште, схватање односа Евро-Запада и Евро-Медитерана. Помиње он тај културни догађај и у рукопису *Смисао, личност, историја*, али и у истоименом тексту у *Зениту*, као један од значајних догађаја.

У свега неколико страна *Библио-био-графије*, Видовић открива значајне паралеле и односе поводом те изложбе, која се показује и као значајна за Видовићево опредељење да се посвети историји уметности¹⁵³.

Видовићево разматрање управо ове теме, истраживачки интригантне, одвешће ме у потрагу за каталозима те изложбе. После изложбе у Паризу, наредне године поновљена је, уз нешто измена, и у Загребу, а намера је била да се одржи и у главним градовима осталих југословенских република. Каталози париске и загребачке изложбе су сличне, али постоји, паралелно штампан, „ванинституцијски”,¹⁵⁴ још један каталог, другачији, штампан у облику мапа спаковане у омоту налик фасцикли, с предговором управо Видовићевог професора и ментора Светозара Радојчића, такође на француском језику: „Les fresques dans les eglises du moyen-age en Serbie, au Montenegro et en Macedoine”. Наслов на корицама је и назив изложбе на који се предговор односи „Exposition de l'art medieval yougoslave”.

Дакле, Видовићев потоњи ментор, такође логораш, врстан познавалац и професор историје уметности, који се бави управо темом средњег века, само је један од многих „помоћника”, стоји тек на задњем импресуму тог каталога, међу бројним другим учесницима.

Радојчић пише поводом те изложбе, али не наводи ни датум, ни време, ни организатора. Само изводи тај салто с насловом, и наставља своју причу, на терену на ком, наоружан стручним знањем, доминира. Могуће је да се у то време другачије није ни могло реаговати. Његов ученик ће, касније, ту изложбу преименовати у „српску”.

Крлежа је очигледно схватио важност културе, као што је схватио и Радојчић, али су њихове могућности за реаговање биле другачије.

У dogovoru s Brozom Krleža u to doba poduzima i niz kulturnih akcija **usmjerenih na prezentiranje Jugoslavije u svijetu (npr. Izložba jugoslavenskog srednjovjekovnog slikarstva i plastike u Parizu 1950)**, odnosno na konstituiranju **nove kulturne paradigme (utemeljenje Leksikografskog zavoda Federativne Narodne Republike Jugoslavije)**. [Visković 1996: 108–109]

Поводом те изложбе, мимо званичних догађаја, **Радојчић креира своју паралелну**, готово илегалну, **верзију каталога**, и поводом тога пише свој текст дајући му другачији назив. Радојчић чини што је до њега, чини он то логорашки смирено и достојанствено, не буну се јер, у логору је то могао да научи, побуна нема сврхе. Записује он своју другачију, паралелну верзију.

Мала је вероватноћа да ћемо икад сазнати о чему су, и да ли су, средином прошлог века, поводом те изложбе разговарали ментор и студент. Није о томе много речи било ни почетком друге деценије овога века, између аутора рукописа и каснијег истраживача тих његових рукописа. Ипак, тим путевима некако је доспео и Радојчићев

---

¹⁵³ Поглавље 6.

¹⁵⁴ На каталогу нема имена издавача, а у књизи о Светозару Радојчићу налази се податак да је објављено у Београду [Вујновић 2015: 488]

текст. Очигледно га професор није писао узалуд, а писао га је, по свему судећи, немоћан да било шта друго учини.

Управо та изложба Крлежу је „потакла” да утемељи Југославенски лексикографски завод:

Izložba je imala **velik odjek ne samo u Parizu i Francuskoj nego i u evropskim razmjerima. Priznanja za radove koji su omogućili parišku izložbu potakla su Krležu da utemelji (1950) i organizira ustanovu (Leksikografski zavod) koja će kontinuirano istraživati, enciklopedički obrađivati i objavlјivati sva važnija dostignuća iz naše kulture, znanosti i umjetnosti.** [Krležijana]¹⁵⁵

Судећи по Видовићевим записима, Радојчић је, за разлику од Крлеже, тај значај културе не само уочио, он ју је, на својој кожи, осетио и, спроводећи је у дело, у логорашко доба свога личног трајања, проживео. Опет за разлику од Крлеже, који је такође на уму имао културну парадигму [Оцић 2014: 306]¹⁵⁶, Радојчић нема много могућности да званично реагује. О његовим, „паралелним” реакцијама могуће је сазнати тек на основу маргиналних, дневничких записа, који нас обавештавају да су некад, у историји, постојали и ти догађаји, те реакције, о којима се званично није говорило а још мање писало. Управо међу та **ретка и готово недоступна сведочанства** спадају и Видовићеве записи.

Дакле, ту изложбу, чији је званичан назив био „Izložba jugoslavenskog srednjovjekovnog slikarstva i plastike” у Паризу, Видовић је, у том **разговору**, навео је као значајну, дајући јој, при том, другачији, паралелни, незванични, назив: „Париска изложба српских икона и фресака”.

Задар, Крк, Сплит (архитектура и рељеф), с тим почиње Каталог, следе Студеница, Дечани, богумилски саркофаг (Некропола у Радимљи), па Сплит, Трогир... богумили... Грачаница, Житомислић, Каленић, Охрид, па фреске: Охрид, Нерези, Пећ, Нерези, Милешева и Сопоћани, који се понављају, Жича, Лесново, Грачаница, Лесново опет, Дечани, Марков манастир, Високо, Муљава, Чрнгроб...

У Каталогу се налази и шема Изложбе по салама. Према тој шеми, главни улаз је у Сали II, где су постављени прикази из скулптура и архитектуре Задра и Трогира. У сали I, десно од главног улаза, смештени су, заједно, Охрид, Ђурђеви ступови, Градац, Милешева, Сопоћани... Лево од главног улаза, налази се „хрватска средњевековна уметност”. Експонати под истим називом изложени су и у сали III. Сви остали експонати, којих је далеко више, представљени су у осталих 11 хала. Дакле, више их је, и нису означене националном атрибуцијом, већ је само одређено којој југословенској републици припадају.

На изложби у Паризу, 1950. године, судећи по Каталогу чији је предговор писао Крлежа, од свих нација тадашње Југославије истакнута је само и једино хрватска, упркос томе што је по броју експоната али и по снази лепоте превладавала српска, односно византијско-православна уметност средњег века.

¹⁵⁵ Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije. Krležijana, (1993–99), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 22. 3. 2024. <<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/izlozba-srednjovjekovne-umjetnosti-naroda-jugoslavije>>.

¹⁵⁶ А да је Крлежа уочио важност културне парадигме (што ће се касније показати круцијалним за његов народ) говори и следеће: „Већ 1948. Krleža je mnogo vremena provodio u Brozovu društvu, a u razgovorima s Čengićem na više mjesta spominje i kako se u toku 1949. i 1950. praktično bio preselio u Beograd te mu je i nađen stan u Užičkoj ulici kako bi bio bliže Titu.” (Velimir Visković, Krležini autorski prilozi u enciklopedijama, Radovi LZMK, knj. 5, Zagreb 1996, 108–109).

Управо тај текст упутиће ме, као истраживача, на ту незваничну, пара-историју. Видовићеви записи откривају да, мимо званичних догађаја и поступака, постоје деловања појединаца који чувају ту танану нит, и преносе је даље, ту нит за коју ће неко после њих моћи да се ухвати, и да открије да су постојали они који су мислили и осећали другачије, који су чували ту историју заједнице за оне у будућности, да се одржи тај непрестани ток, континуитет заједнице. Логорашка искушења и искуства научила су их да није борба у побуни већ у скривеном, тајном, неприметном, заветном записивању...

При разматрању рукописа Видовићевих рукописа не треба занемарити ни **контекст**. Наиме, није он био једини који се нашао на маргини владајућих друштвених вредности. Само се придружио онима међу којима су већ били Светозар Радојчић, Милан Кашанин, Милош Ђурић, Драгутин Гостушки, Бранко Ћопић, а управо о њима ће Видовић говорити и писати. Но, и поред свих спорадичних покушаја, понегде и озбиљних напора, да се о њима последњих деценија чује, нису они још у довољној мери, колико би требало и колико заслужују, рехабилитован. Изгледа да би њихова рехабилитација могла да започне тек променом **система вредности** које су те личности заговарале, којих су се у својим поступцима држале, и личним примером показивале.

Видовићеви рукописи ће омогућити, деценијама касније, у наредном веку, да се чују управо ти гласови које су покушавали да ућуткају, гласови из ходника, бунара, у ствари, речи с маргиналија, речи коментара и реаговања.

5.1.3. Писма

Видовићева рукописна заоставштина значајна је не само због његових рукописа и докумената, већ и због веза које упућују на друге мање познате текстове. И, као што је Видовићева рукописна заоставштина упутила на Радојчићеву верзију каталога Средњовековне изложбе, тако цртица из његових дневничких записа одводи до писма Саве Шумановића, које је Видовић својевремено, претпоставља се за време свог рада на дипломском¹⁵⁷ о овом сликару, добио од ментора. По белешци у Видовићевом дневнику где стоји да је писмо предао на чување Архиву САНУ, потражила сам га и заиста се тамо налази, уз напомену да га је Видовић предао.

Иако не спада у Видовићеву рукописну заоставштину, иако је кроз њу тај запис „прошао“, пример је Видовићевог интересовања за историју идеја, и да историјска освешћеност подразумева и чување нечег туђег, што је вредно и за заједницу, као предања које не треба заборавити.

Део писма Саве Шумановића налази се у прилогу овог рада јер се у њему открива страх и неповерење, истовремено и његов морал, као и преданост уметности... У том писму може се препознати интуитивни осећај, предосећање уметника Саве Шумановића, који ће убрзо и пострадали. [Слика 9]

Међу туђим рукописима, код Видовића се налази и писмо Меше Селимовића, не зна се коме је упућено, којим се он изјашњава...

Занимљива је преписка између Мустафе Ђемана и Жарка Видовића. Њих двојица нису се срели, али се из писама обојице види интересовање за Тешањ. Ђеман настоји

---

¹⁵⁷ Видовићев дипломски регистрован је као да се налази у библиотеци Одељења историје уметности, на Филозофском факултету Универзитета у Београду, али тамо није сачуван. Постоји само део, који представља Видовићев текст којим је излагао приликом отварања Галерије „Сава Шумановић“ у Шиду.

да прикупи податке о личностима који потичу из Тешња, а Видовић му одговором у свом писму даје информације о себи, својој породици, али и једном давном добу, Видовићевом сећању на детињство, на неке другачије вредности, на поштовање које се неговало између Срба и муслимана. [Слике 10, 11 и 12]

Видовић и даље, у Београду, наставља да реагује. Поводом дешавања у Удружењу књижевника Србије, писао је **писмо, 27. децембра 1969**, Петру Шегедину, тадашњем председнику Удружења књижевника Хрватске.

5.2. Рукописне целине као примери

Још су комплетнији примери засебне рукописне целине из Видовићеве заоставштине.

5.2.1. Прилог разумевању демократије

Треба добро проучити историју, онда говорити ко је на овом тлу агресиван – Срби или они који им оспоравају основна грађанска права човјека, права која су уписана у темеље западне културе...

Жарко Видовић (записује 1967)

[Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 10–11]

Приликом пописивања, један документ нарочито ми је привукао истраживачку пажњу. За то су највише заслужни година и место писања, учени првим, површним прегледом: Упсала, 1943 – у то време, у тим околностима, из те перспективе, из руку таквог аутора – то су засигурно морала бити важна запажања.

Дакле, у фасцикли под бројем 111 налази се текст, куцан на различитим латиничним машинама, руком пагиниран заједничком нумерацијом од 1. до 70. стране. На првој страни налази се назив *Демократизам и политкомесар*, верзалним словима, испод кога је у загради, руком: „писано 1943”. Тај назив дат је 1967. године кад је писана и „Претходна напомена” у којој се објашњава да је то само „извадак из брошуре писане новембра–децембра 1943. године у Упсали”.

„Демократизам и политкомесар”, односно „Демократизам и политички комесар”, назив који ће овом спису Видовић дати 1967. године, када и записује значајне напомене о настанку овог рукописа. Тај рукопис чине издвојени делови брошуре „Дубоко демократски карактер Комунистичке партије Југославије”, писане новембра 1943. године, у Упсали, у Шведској. Брошуру је објавило удружење „Слободна Југославија” – ЖВ је сачувао и прибележио делове из ње о дубоко демократском карактеру КПЈ, писане и издате 1943. године у Упсали, бележи и да је наслов дат.

Наслов брошуре из 1943. био је „Дубоко демократски карактер КПЈ”. Објавило ју је удружење „Слободна Југославија”, као материјал за оснивачки „конгрес” Удружења.

Из брошуре сам одабрао само оне дијелове који говоре о понашању комунисте у духовном амбијенту демократије и под претпоставком да демократију и право човјека сматра нечим природним. [Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 29]

Даљим читањем рукописа испоставиће се, међутим, да се у оквиру тих 70 страна налазе три целине, са укупно 3 варијанте Напомене, 2 варијанте Извода из брошуре и

2 варијанте Пост-скриптума. Аутор је очигледно екстраховао делове давно писане брошуре, али је самој Напомени, односно у све њене три варијанте, и Пост-скриптуму, посветио велики труд и пажњу, сачинивши од њих **нову студију**.

Прву целину, која заузима укупно 38 страна, чини Прва варијанта Напомене, до 29. стране, и Друга варијанта Напомене.

У Другој целини налази се Трећа, знатно краћа варијанта Напомене, од 39. до 43. стране, где се, измењеним стилем, понављају почетни основни подаци и објашњења, али је текст доста другачији у односу на Прву и Другу варијанту Напомена. Потом следи Текст из 1943. године, до 52. стране, на коме је аутор руком означио да је то прва варијанта, све са Пост-скриптумом из 1967. године, од 53. до 58. стране.

Трећа целина, од 59. до 66. стране, садржи текст и пост-скриптум, који се на разликују умногоме од претходних варијанти текста и пост-скриптума.

Иако су све три целине очигледно писане у различитим условима, у различито време и на различитом месту (судећи по куцаћим машинама) и почетно су имале засебну пагинацију, аутор их је све, заједничким нумерисањем страница, објединио у један рукопис.

Напомена и варијанте

Видовић у Напомени наводи прво те основне податке, уз техничке детаље, да би потом прешао на чињенице о Удружењу „Слободна Југославија”. Записује да је Удружење основано на скупу Југословена у месту близу Стокхолма, 4–7. јануара 1944, и да су се тад повезали с Југословенима из Лондона. Чланове Удружења сачињавали су партизани из 1941. године, чланови КПЈ и СКОЈ-а, који су заробљени током 1941. и 1942, а у Шведску избегли из концентрационих и заробљничких логора и с бродова, из Норвешке, Данске, Финске и Немачке.

Видовић затим набраја ко је све од представника гласила и угледника Шведске тад присуствовао „конгресу”. Изводе из брошуре превео је с немачког на шведски¹⁵⁸ Арвид Вретлинг, што је и објављено у три наставка.

На оснивачком скупу донета је и декларација, која је упућена посланствима савезничких земаља¹⁵⁹ у Стокхолму. Ту декларацију, писану јануара 1944, , осим Видовића, у посланства су носили Јосип Ђаковић, Машут Попивоца и Јован Ђирић. У декларацији су писали да Дража Михаиловић више није савезнички војник и генерал него фашистички и немачки, да је он националиста, а да и поред четничког доприноса националној борби у Првом светском рату на страни западних савезника, тај национализам више није довољан, да је потребно да буде демократа да не би издао своју нацију. Уједно су нагласили да емигрантску владу, чији је он министар био, не признају као своју. Делове те декларације објавила је шведска штампа, па је краљевско посланство у Стокхолму предузело све мере против њих: приказали су их као провокаторе, немачке агенте, па им је због тога био и забрањен приступ у совјетску амбасаду. Одбијене су њихове молбе да се укључе у совјетску армију, а већина их је одбила понуду да се укључе у краљевску војску. На основу документа који су том приликом потписали, и као ауторе брошуре и декларације, савезници и совјетско посланство, чак и ЦК КП Шведске, третирали су их као издајнике.

---

¹⁵⁸ Видовић записује да тад није знао тако добро шведски језик да би могао да га пише, те је записао на немачком језику.

¹⁵⁹ СССР, Енглеске и САД.

Немци су ту ситуацију искористили па су од шведских власти тражили њихово изручење, односно њихово враћање у логоре. Тад их је, међутим, **заштитила шведска демократија**:

Шведски посланици у парламенту затражили су од владе изјаву о бјегунцима који уживају шведски азил. Истакнуто је да људско право грађанина и човјека не може бити жртвовано никаквим интересима, па чак ни шведској неутралности. Право сваког човјека и појединца је највиша вриједност демократске државе и, ако држава није у стању да га заштити, не треба ни да постоји. [...] Ми смо додуше били склони да повјерујемо у некакав свој посебан значај, што је и нормално за младе и самоувјерене људе. Али се у ствари радило о вриједности и принципу саме шведске демократије. [Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 5–6]

Један од оних који их је о томе обавештавао био је Мартин Андерсен Нексе (Martin Andersen Nexö, 1869–1954), дански књижевник који је као емигрант живео у Упсали, те су му тад обећали да ће његова дела превести са данског на наш језик. Обећање је, делимично, испунио Дервиш Имамовић који је превео Нексеов роман *Дита, кћи љубави*.¹⁶⁰

Видовић износи тадашњу ситуацију, учесник је тих догађаја, при том их се одлично сећа, што је важно за онога који сведочи, те посматра из другачије перспективе, критички, што му је и иначе, у погледу света, била одлика.

Потом Видовић описује и наводи тадашње догађаје у свету, и како су у Упсали прославили ослобођење Београда. С новим бегунцима из логора, и у новим околностима светских догађаја, настале су и промене у Удружењу „Слободна Југославија”. Формирана је Демократска Федеративна Југославија, дошло је до промене у амбасади, а из амбасаде је стигао и захтев да се руководство Удружења промени. Стара управа коју су чинили дотадашњи бегунци у Шведску, а који су „добили једно демократско васпитање и упознали један другачији живот”, морали су да предају руководство скорије пристиглима, те је дошло до расцепа. Тада су схватили да морају да оснују још једну фракцију, тј. друштво Активиста удружења, уз задржавање истих ставова, истичући да управу бира целокупно чланство – успостављајући паралелу како би требало да буде и између комуниста и народа.

Жарко Видовић у овим својим напоменама коментарише догађаје пред крај рата и доба након њега, и **наглашава разлике које се тад нису истицале**. Неке од тих разлика имале су, показале се касније, погубне последице крајем 20. века, чему су претходила и превирања те, 1967, када Видовић пише напомене, исте године и када је реаговао чланком у *Књижевним новинама*.¹⁶¹

Зато Видовић инсистира да: „Не треба заборавити основне разлике између Србије, с једне стране, и територије Независне државе Хрвата, с друге стране. Србија је била окупирана, а НДХ је формирана одмах као савезница њемачког Рајха и тако третирана.” [Видовић, РЗ: Ф 111, 7]

Видовић извлачи паралеле и указује на разлике! – устанак на територији НДХ био је народни збег

НДХ је имала регуларну војску и „средства модерне армије”, док је Србија имала само полицију и четнике. „[У]сташе су за уништавање својих жртава имали на располагању 22 концлогора од којих су Јасеновац, Градишка и Глина били само

¹⁶⁰ Сарајево: „Веселин Маслеша”, 1966.

¹⁶¹ Више у потпоглављу 4.3.3.

најпознатији, по масовном уништавању. [...] Насупрот, четници нису имали на располагању ниједан концлагор за уништавање неке нације.”

Видовић пореди и наводи разлике: У НДХ је било опасно бити Србин, јер се због тога страдавало – у Србији није било опасно бити Хрват. У Србији се водио класни а не национални рат. Жртве усташког терора биле су неупоредиво бројније. Моралне штете усташког терора биле су вишеструке.

Срби сељаци – који су имали контакт са земљом, који су имали домаћинства за себе – уместо да раде свој посао, били су принуђени да се боре.

„Па мада и најновија историја, од 1941. до 1945, јасно показује да антисрпска политика може довести хрватски народ и интелигенцију само до културне пропасти и потпуног нестанка (не неком протуакцијом Срба него уништењем демократске идеје и културе у народу хрватском од стране самих националиста), годину дана после тога савјетовања о Илирима, на којем је хрватски језик назван српским, Декларација о хрватском књижевном језику не само да негира сваку културну везу Срба и Хрвата, него забрањује културни опстанак Срба у Хрватској.” [Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 11]

„А тај усташки дух није препознат, баш зато што ми, југословенски комунисти, нисмо водили против усташа **политичку** борбу, него само војну, што борци НОБ-а нису имали концепцију, и што у борбу, бар на територији НДХ, нису отишли вођени некаквом концепцијом!” [Видовић, *Демократизам*: Ф 111,11] „Какво остварење концепције у овом двадесетогодишњем животу нове Југославије можемо очекивати од бораца међу којима се огромна већина латила борбе, из очаја осуђена на борбу?” [Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 10]

Демократија а не власт – доказали и документима – зато су за новије комунисте били неприхватљиви...

Можда је срећа што смо ми у Шведској били конзервирани и нисмо познавали другу партију од оне која нам се представила у документима из 1941, документима које цитирам у брошури и које смо интерпретирали у Шведској. Јер тада смо ми у Шведској морали да говоримо о дубоко демократском и истинољубивом карактеру КПЈ. Знајући једино за цитиране (и, нажалост, тада већ застарјеле документе), немајући појма о њиховој застарјелости, ми смо чисте савјести бранили КПЈ као демократску партију, а сваки комунистички недемократизам одбацивали као некомунистички. [Видовић, *Демократизам*: Ф 111, 28]

Године 1968. Видовић је професор на Универзитету у Загребу. (Претходне, 1967, године анализира своју брошуру коју је писао 1943, присећа се тадашњих догађаја, разматра каснија, **и све то записује у облику коментара „О демократији”**. Те године била је и хрватска Декларација о језику, 17. марта 1967, а у години која јој је претходила био је Брионски пленум, 16. јула 1966)¹⁶².

Доста касније, након детаљнијег читања, показаће се да је тај рукопис један од одличних **примера** управо за оно што покушавам да покажем у овом раду. Наиме, пример је **историјски важног документа**, који је Видовић, као један од аутора, дакле учесника, записао те давне године. Но, добар пример је и **сам аутор**, који је тај документ сматрао важним па га је и **сачувао**, да би га потом, 24 године касније, **анализирао**, и из њега издвојио оно што је сматрао битним. Није Видовић тад анализирао само садржај Брошуре већ је бележио и **сећања на околности, тадашње**

¹⁶² Поменуто је и у потпоглављу 4.3.3.

догађаје и односе, који су довели до тога да се таква брошура напише. Није он, међутим, остао ни на томе, него их је **поредио са новим друштвено-политичким околностима** те, 1967. године, када је све то и записао у Напмени. И, најзад, поређењима је стигао до **разлика**, на основу којих је извукао врло важне **историософске закључке**, који могу да послуже за разјашњавање историјских нејасноћа и заблуда.

Овај документ представља добар пример документа који би могао као извор да занима историчаре који разматрају то доба. Видовић не само да је сачувао делове документа и пренео га (прекуцао), већ аутор сведочи и о времену кад је то писано, о околностима и, у том тренутку, сусрета идеје о комунизму до тада, и шта ће од ње настати потом, наводи друге коауторе (саучеснике), где је објављено, и шта томе стоји у позадини. Но, исто тако, тај учесник и сведок, увидеће, критички размотрити, сам се суочити с догађајима који следе писању тог акта. И то ће сагледати, и пренети, и објаснити, из новог угла, с тзв. историјске дистанце, 24 године касније, 1967. (догађаји у Хр.; повезати и с новијим његовим разматрањима, из 20инке) у сасвим другачијим условима, у ново доба...

Пример је то и његове **личне честитости**, да то сачува, поново забележи и објасни, особине о којој и сам говори да је била важна, или су је бар он и њему слични сматрали важном за тадашње комунисте.

Видовић никада није осуђиван, што је волео посебно да нагласи, али непрестано је оптуживан. Спочитавали су му, олако, да је комуниста, пред крај прошлог века, у доба кад то није било популарно, иако тад више то није био. С друге стране, у време кад је то била храброст (мада и наивност)... Оптуживали га као да је то његова слабост, иако је била слабост оних који су га оптуживали. Упркос томе, он се не правда, али критички сагледава, на основу рукописа, те рукописом оставља и нама траг: писани текст из 1943. у чијем је настајању сам учествовао, критички чита и тумачи 1967. године, износећи и друштвено-политичке околности у којима је тај рукопис настао.

Коментаре о томе Видовић пише с намером да схвати и себе и друге у контексту тадашњих прилика, и да то искуство пренесе даље.

Помиње штампање – али није нигде штампано...? Вероватно су га у међувремену друге околности навеле на друге обавезе...

Обједињена пагинација различитих верзија указује на то да је био свестан да свака варијанта садржи нешто што друга нема; али, битно, што се тиче чињеница, података – исто, то указује да, иако је писао у различитим условима – сећање исто – својеврсна провера.

Видовићев напор да сачува грађу, труд да то образложи, његова искреност и честитост – по цену да и сам себе компромитује... А управо је искреношћу и осталим објаснио како то да је био комуниста – што мало њих није умело а многи ни су ни хтели да схвате... Једва су чекали да га, у доба када то није било нимало храбро, оптуже...

Неко други би то уништио, спалио, више не би ни спомињао... – не и он! То говори колико му је важно било да се сазна истина...

(Није порицао, напротив, истицао је и поносио се да је био и члан СКОЈ-а, и активни учесник КПЈ... **други су, можда, таква документа уништили**, или нису сачували, да би успели да се уклопе у различите режиме; ЖВ овим, међутим, показује да сматра да је **истинито сведочанство важније** од свега; захваљујући томе и нама је остао драгоцен запис о тим догађајима; но, није он остављао само записе и сведочења – он је увек уз сведочења имао и своје, бритке и непорециве, коментаре)

84. (Наша морална обнова, обнова личности у нацији као морално-историјској заједници (која је неспојива са бићем индивидуе, с индивидуализмом филозофије као тежње моћи) мора истовремено да буде и свест о нашој кривици! А наша кривица је у пасивности, у нашој колективној сарадњи и мирењу с том – још и „савезничком” (британском)! – корупцијом и реокупацијом Београда и Србије, па тако и Југославије. У тој нашој моралној обнови. – у заветном покајању – дужни смо да од мајстора корупције, па и од корумпираних тито-комунистичких партијаца и парти-полицајаца одвојимо и разликујемо велику већину партизана коју је тито-комунизам издао, понизио и преварио у њиховом југословенству!

Јер, њихов историјски положај и морално стање су исти као положај и стање „четника”, тј. Југословенске војске у отаџбини коју је, под притиском истог моћног југословенско-српског „савезника”, издао Петар Други Карађорђевић, недостојни син свог оца, Блаженопочившег Краља Александра, и недостојни синовац мудрог Кнез Павла, кога су Британци интернирали, с породицом, у Африку, да им не би сметао у рушењу Југославије!

Ми, дакле, треба да – у тој нашој обнови морално-историјске свести – будемо свесни и те чињенице да је српски народ, у свом национално-историјском (а не само политичком или политикантском) анти-нацизму, од 1944. Године, подељен на две, једнако издане половине, па којој год од те две половине да се, у њиховој завади око историјске истине, придружимо, неизбежно ћемо припасти једној, било којој половини изданог српског народа! – Зато смо, нарочито ми Срби, стављени данас пред најтежи могући задатак, данас светски, глобални (а антиглобалистички) задатак:

да решимо и схватимо

шта је то морално-историјска заједница, тј. заветна нација?

шта је историјско биће човека?

шта личност, историја и завет?

Тај задатак и ти диалози не могу бити филозофски. То нам јасно показује историјска свест и трагедија Бранка Ћопића, и погледи Филипа Вишњића, Проте Матије Ненадовића, Његоша, Андрића и Црњанског у тајну, дубину и висину историје, тајну недоступну филозофији историје, тј. идеологији, а посебно романсираној идеологији! [Видовић, ЕРЗ]

5.2.2. Отварање дијалога с Доменаком и Западом

Засебну рукописну целину у Видовићевој заоставштини чине његови коментари што их је записивао током превођења књиге *Идеје за крај овог века*, Жан-Мари Доменака.¹⁶³ Ту рукописну целину Видовић је сачувао заједно с Доменаковим писмом, који је својевремено предложио да ту његову књигу преведе управо Видовић.

Тада је француски „персоналист” Доменак тражио да ову његову књигу – у којој су обрађени и „нови филозофи”, Бернар-Анри Леви и Финкелкрот, преведе „онај који је” за српско издање енциклопедије Ларус [15] – „писао о Православљу”, па је, у пролеће 1990, на првом састанку са српским интелектуалцима, у Француском центру (Кнез Михајлова, где је директор тада био темељно школован полицајац!) изјавио да се од нас, српских интелектуалаца очекује признање – за нас, за Србе „спасоносно признање српске кривице”. [Видовић 2018: 60–61]

¹⁶³ Уредник најугледнијег француског а једног од најугледнијег часописа у свету Дух (Esprit), по Видовићу.

Свој превод ове књиге Видовић је записао, у својој *Библио-био-графији*, под редним бројем 17, у низу објављених наслова, а рукопис коментара на ту књигу, које је записивао током превођења, назвао је *Уз Доменака. За наш дијалог са „Западом“*, и сачувао га је у зеленој фасцикли, под бројем 329. Текст је куцан на ћириличној машини, на 278 страна, но Видовић је све одређене цитате из Доменакове књиге, на које се непосредно позива, и поводом којих записује коментаре, до 30. стране, преписао руком.¹⁶⁴

Осим тога, ручно је убележио и све допуне и исправке својих коментара. У Кључ-свесци записује да је „копију ових коментара дао Ђорђу Оцићу 1991.” И, заиста, у рукописној заоставштини овог писца нашла сам ту копију коју Видовић помиње у том, њему својственом, метазапису. Поређењем те две верзије, међутим, увидела сам да је реч о нечем вреднијем од обичне копије. Реч је, опет карактеристично за Видовића, **о још једној верзији** тог рукописа.

Те две верзије разликују се, највише, у обраћању преводиоца (односно „коментатора”), које претходи Предговору. Не поклапају се, јер су упућени, опет по Видовићу, **различитим особама**, односно другачијим *личностима*. Верзија која је сачувана у рукописној заоставштини Жарка Видовића упућена је извесном Бошку,¹⁶⁵ те се, у кратком писму, обраћа њему да му те коментаре шаље, ако буде желео да их преведе и покаже Доменаку, као што је већ учинио с Предговором [РЗ ЖВ: Ф-329 Р1070163]. Обраћање Оцићу садржано је у, краткој и интимној, руком записаној, поруци „Љутом Ђорђу од Даља [...]”, односно посвети која Предговору претходи, без назнаке о намери, или разлогу с којима их предаје пријатељу.

Предговор Коментарима ове две верзије разликује се и у детаљима: не заузима исти простор на странама које претходе основном тексту,¹⁶⁶ а исправке потврђују да их је засебно куцао а не преко индиго папира. Што се главног и основног Видовићевог текста Коментара тиче, пагинација се подудара у обе верзије, као што се подудара и куцани текст, те је очигледно заиста реч о копији.

Дакле Видовић је, вероватно, док је куцао на машини, користио индиго папир, те начинио најмање¹⁶⁷ две верзије куцаног текста. Но, цитати из књиге али и ауторове измене и исправке које се односе на његов текст готово су исти у Коментарима једне и друге верзије, али су, ипак, на другачији начин записани. На те **две верзије** истог куцаног текста, на свакој **понаособ**, он је **руком записивао цитате** из дела **и своје коментаре**. Дакле, што је записао у једној, црвеном бојом, то исто поновио је, уз неке измене, и у другој верзији, плавом бојом. Аутор се трудио да препис сасвим одговара оригиналу, и у томе је готово сасвим успео. Оно што се не подудара сада представља вредност јер указује на ауторов паралелни текст.

Тај труд који је уложио у записивање одсликава његово стрпљење, брижљив однос према тексту, али и посебан однос према свакој одређеној личности. Видовићеви бројни и исцрпни коментари поводом Доменакове књиге, и поступци поводом овог рукописа казују и да му је до тих коментара стало, сведоче да му је то започињање дијалога са Западом било важно. Заиста, тај рукопис и јесте вредан прилог тумачењу односа српских спрам европских и других вредности.

Коментаришући идеје о којима пише Доменак, она разматра и неке наизглед споредне проблеме, као што су питања језика и „о сликовитости као услову јасноће

¹⁶⁴ За сваку примедбу означио је страну оригинала на француском, и накнадно је, руком, записао цитат на који се односи. Наравно, не поклапа се са страницама објављеног превода, али је, уз мало труда, могуће наћи. После 30. стране цитате је куцао.

¹⁶⁵ Претпостављам да је реч о Бошку Бојовићу.

¹⁶⁶ Нумерација тог основног текста поклапа се, од стране 4, до завршне, 278.

¹⁶⁷ Овде излажем оне верзије за које знам и које сам имала „у руци”.

кад се философски текст преводи на други”. Поредиће и одређене појаве 20. века. Идеологији ће супротставити човеково освешћење, о нацији ће записивати да је европска категорија, а успоставиће и разлику између национализма и агресивног национализма, који немају историјску свест. Говориће о моделу на коме се инсистира а према којем је „човек препуштен својим правима, те зато сву бригу о људима преузима на себе сама држава, као правна установа”, где изостају „морални обзири” који су „владали пре појаве модерне правне државе или у одсуству такве државе”, што за последицу има:

Индивидуа у правној држави има оправдање за своју немарност према ближњима или према сиромашнима: „о томе нека се брине ова држава коју ја плаћам као порески обвезник”. [Видовић, *Уз Доменака*: 19]

Одређени коментари издвојиће се као студије које се баве догађајима, као што су протести 1968. године, или проблемом историјске свести. Поводом „шесетосме” пореди те догађаје у зависности од простора где су се дешавали. Сматра да су ти догађаји у Југославији били знатно различити у односу такве догађаје који су се одиграли нешто раније у Француској. Судећи по кашњењу као одлици имитације „шесетосма” у Југославији, била је и покушај пресликавања тих ранијих догађаја, а различити су били и услови, односно контекст тих догађаја. Осим тога, разликује Видовић и међусобно те студентске протесте, који су се збивали истовремено у Београду, Загребу и Приштини. У Београду није било „трага ни национализма а ни историјске свести”, већ су били усмерени на потребу да „владавина већине над мањином буде ’демократска’”. Њима насупрот, „липањска гигања” била су „против србокомунизма [...] за национално ослобођење Хрвата (Албанаца и Словенаца)”¹⁶⁸ што не примећују идејне вође београдских „јунских немира”.

Видовић сматра да ти догађаји показују јасну подељеност на две групе нација: „с једне стране још непробуђена историјска нација (која би се пробудила само са историјском свешћу, као једином могућом свешћу и потврдом и обновом), с друге стране, пробуђене револуционарне нације (са национализмом, као револуционарном агесијом која се одржава као негација историје)”. [Видовић, *Уз Доменака*: 17]

Разматрање ових догађаја Видовић закључује важном поуком, која је примењива и на друге временске околности:

Дакле, немогуће је било доћи до своје историјске свести опонашајући друге нације или, што је исто, „Европу”! Нација је европска категорија и већ њоме смо у Европи, те не улазимо у Европу опонашањем друге нације! [Видовић, *Уз Доменака*: 17]

Сва настојања да се у томе види једна заједница, односно игнорисање нација само су начин да се другим заједницама потисне историјска свест, којој ће Видовић посветити и један од обимнијих коментара. Историјска свест, по Видовићу, јесте аутентична свест своје националне историје.

Историја је могућа само као **историја једне заједнице** (која тек онда, кад већ постоји она, може собом, може собом, својим постојањем, својом историјом да мери сав остали свет, све остале заједнице и да их тако сврстава у своју историју; да своју историју узима као мерило и стварност „историје света”. [Видовић, *Уз Доменака*: 42–43]

---

¹⁶⁸ И Видовић ставља под наводнике.

Историја и заједница су, у ствари, исто, јер историја је трајање, „живот – па тако и хроника (или „биографија“) – једне заједнице, без обзира на то колико око ње има и других заједница од којих свака такође има историју (као историју своје заједнице).“ [Видовић, *Уз Доменака*: 43]

Историја је, међутим, само историја реалне заједнице, тј. заједница која има своју реалну моћ (своју меру моћи) у реалном свету: без те моћи (реалне) не би она могла да се одржи, јер за то „да се одржи у реалном свету – да се одржи упркос реалном свету – потребна јој је надмоћ над реалним светом, светом времена (пролазности, смрти, дисконтинуитета)“, па тако и не може бити дефинисана тим светом.

Ту надмоћ заједница стиче (и као историјска се потврђује) само духом („небеским царством“), као **заветна заједница**.

Уз Доменака представља вишеструки пример за Видовићеве рукописе и његове метазаписе. Пример је за бројна укрштања: рукописног и библиотечког фонда исте особе, затим за повезивање и поређење објављених и необјављених дела истог аутора, и библиографије и пописа, ако постоје, као и за укрштање рукописних заоставштина различитих писаца који су били у комуникацији и пријатељском односу.

Овај рукопис свакако може да се чита мимо књиге, али књига из Видовићевог библиотечког фонда такође може да буде похрањена и уз овај рукопис, и да представља његов део, па је *Уз Доменака* добар пример и за **укрштање његовог рукописног и књижног фонда**. Следствено томе, на случају овог рукописа али не само њега, преплићу се и ауторов **библиографски попис** са његовим **пописом рукописа** а у оба записује контекст, околности и последице. У *Библио-био-графији* на два места наводи да је те године, 1991, кад је Доменак тражио да Србија „призна своју кривицу и заслужени историјски пораз њене политике“, јер ако не призна 'долази заслужена казна!' [Видовић 2018: 67]

У Кључ-свесци пописа и описа рукописа, осим метазаписа о рукопису *Уз Доменака*, сазнајемо и да је Видовић почео да, 1998, преводи *Les faux freres*, још једну Доменакову књигу, „али Коста Христић је одбио да штампа коментаре“, па је престао с превођењем. У *Речнику*, Видовић ту књигу назива „западњачком, тобоже персоналистичком, а заправо индивидуалистичком“, чиме ће опет нагласити да **разликује личност од индивидуе**.

Рукопис *Уз Доменака* има и предговор, који се сасвим разликује од предговора у објављеног превода, али и у једном и у другом Видовић **позива на дијалог и Запад и самог Доменака**. У предговору Коментарима да наводи да је њихова намера да буду подстицај читаоцу да књигу узме преда се **не као текст, него као саговорника**. Видовић за идеје о којима пише Доменак сматра да ни у једној од њих нема човекове свести о самом себи, те је потребно „да се усудимо и упустимо у дубине [...] у поноре самоосвешћења“, што је могуће само у дијалогу са сваком од тих идеја представљеним у овој књизи, а „тај дијалог ће увек бити различит – у зависности од тога ко с тим идејама води дијалог...“ [Видовић, *Уз Доменака*, 3]. Он у Доменаку и у идејама које је приказао жели да нађе **саговорнике у дијалектици освешћивања**.

Коментаре је завршио **јануара 1991**, године када ће уследити политичка и ратна превирања, те распад Југославије. Видовић то, на основу дотадашњих дешавања, на извештајан начин предосећа... То је још један од разлога зашто би нам ти његови рукописи могли бити од користи.

Као такви, ти записи Видовићевих сведочења представљају, ономе ко уме да то препозна, потенцијални основ за **поновно успостављање вредности у досадашњем поимању новије прошлости** на овим просторима те **откривању незваничне,**

односно параисторије. Видовићева спремност да делује, и да, речју и делом, што је у његовом случају било неодвојиво, реагује на оно што други пишу, на оно што се дешава.

Наравно да ништа није променио, али је записао, оставио писани траг, који и даље лежи у фасцикли, у кутији, али се спрема да угледа светлост дана, и биће на располагању свима који буду желели да схвате те идеје 20. века и њихове последице...

Овај Видовићев рукопис представља одличан пример за **дијалог читаоца и аутора** али и преводиоца с аутором. Пример је и тога како Видовићев коментари не остају на узгредним записима већ (а не само у овом случају) **израстају у нове рукописне целине**, те добијају и вид још једног огледа. Сведоче они и о томе да су ти **коментари критички**, у правом значењу те речи. Показују они и његово обухватно сагледавање савремене ситуације, историје, односа и, најпре, идеја које се нуде.

Дакле, Видовићев начин обраћања, коментари и белешке с маргина преображавају се, као резултат дијалога са собом, у нове верзије истог рукописа, неретко и у засебне, мање или веће, целовите рукописне целине. Осим *Уз Доменака*, о чему је већ било речи, примери су и *Коментари на дела Хермана Хесеа* [Ф 227], *Коментари на књигу Милана Радуловића „Романи Добрице Ћосића“* [Ф 371]. Те рукописне целине уједно могу да послуже и као предлог за објављивање.

Ако се, поврх свега, имају у виду историјски догађаји потоњих деценија, до данас, тај његов рукопис заиста би могао бити значајан **прилог историји идеја**. Уз то, због свега наведеног али и због сложености, слојевитости и укрштања, што ме је и навело да га укључим у истраживачки корпус, могао би он бити и нимало безначајан пример у будућим **текстолошким** разматрањима савремених текстова.

И нама може да послужи као основ за преиспитивање историје...
и, у складу с тим, за поновно разматрање вредности...

6.

ВРЕДНОСТИ ПО ВИДОВИЋУ

*Осим необјављених сведочења, записа и сећања на догађаје, од 1942. године – кад је наш транспорт заробљеника прошао од Сарајева, кроз Јасеновац, за немачке логоре у Норвешкој – до данас, јануара 2014, целокупну моју објављену(!) **библиографију чуди живота и природности смрти** – без мојих намера и свести – затворили су у три тајне, а исто тако **природне** (људски природне), три одређене теме: **историје, смисла и личности.***
Жарко Видовић
[Видовић, ДРЗ, СЛИ]

За српску културу једна од Видовићевих, вероватно, највећих заслуга управо је у томе што он претреса постојеће вредности те, доводећи их у везу с некадашњим, те кристалишући их, поново их вреднује, при чему нису неважни време и простор у коме то чини: у време титоистичке, и посттитоистичке Југославије, и на простору успостављеном и потом раздвајаном по авнојевским границама. [Оцић 2023: 39]

Видовићево **критичко преиспитивање** историјских догађаја, појава и односа, већ самом његовом телеолошком опредељеношћу, тежи и кристалисању одређених **вредности**. Ту се ваља присетити оног његовог значајног пута, да не употребимо реч метод, поменутог на почетку овог рада, пута језичког и **појмовног рашчишћавања**, које му је добро послужило и за „велико спремање” у погледу успостављања, како се то обично каже, система вредности.

Видовић, тако, пореди и раздваја изузетно важне појмове, као што су појмови културе и цивилизације.

Култура је градитељ дома (заједнице). Градитељ је личност, јер култура је личност, док је цивилизација само комплекс установа, форми друштвених односа, који су стабилни кад се устале као инерција навике (навика), несвесног знања тела. [Видовић 2022б: 56]

Ипак, с обзиром на то да је био предавач универзитетског предмета Историја цивилизације, не може из те своје улоге сасвим да изађе, он из тако постављене перспективе, у једном тренутку, пореди те наглашава разлику **историје, као „појаву историјске свести и морално-историјске заједнице”**, у односу на метафизику, као што је записао и да:

„културу – појаву историје као система вредности и смисла цивилизације – раздвоји од појма саме цивилизације.” [Видовић 2018: 208]

Наводи то Видовић као *задатак и посебан смисао* историје цивилизације, у процесу *критичког дијалога са (углавном метафизичком) филозофијом историје*. [Видовић 2018: 208]

Тај дијалог, критички, код Видовића подразумева питања и одговоре, али питања која не престају, која настављају да се понављају, да одјекују, све док не наиђу на **другачије одговоре**. Та питања наћи ће своје смирење тек кад добију одговоре у којима ће онај који пита умети да осети као **излаз, спас**. Управо тај сензибилитет препознајем код Видовића, те као главне кључеве „разрешења” његових животних тема – **историје, смисла и личности** – видим у **уметности** и **трансценденцији**.

6.1. О ЗБИВАЊУ УМЕТНОСТИ

...тзв. ликовне критике, писане с надом да се само у доживљају уметности открива тајна смисла и личности, па тако и тајна историје.

Имајући на уму сва ранија, пре свега, идеолошка оспоравања која су ускраћивала Видовићу да каже што мисли, могло би се рећи да је он историју уметности одабрао као перспективу из које му се пружа прилика да каже нешто о чему се у то доба, кад се за ову **област културе** определио, баш и није могло говорити. Чини се да му је уметност била повод, подстицај за сагледавање историјских појава, односно за учешће у историји.

Из чињеница Видовићеве биографије очигледно је да га је привлачила уметност и да се определио управо за студије историје уметности. Даље проучавање Видовићевог дела откриће да у уметности – шире је он назива *песништвом*, или *поезијом* – Видовић проналази кључ за нека своја значајна промишљања. [Оцић 2023: 40]

У Албуму из заоставштине Видовић је пажљиво похранио исечке из новина, који се тичу његових текстова о уметности и уметницима. Ти текстови, иако су објављени поводом одређених изложби и сликара, не спадају у обичне приказе историчара уметности. У сваком од њих, провлачи се нека од Видовићевих идеја или он износи и образлаже одређени проблем који је уочио, извлачи паралеле које излазе из оквира разматрања појединог уметничког дела.

У случају таквих Видовићевих разматрања, није реч само о естетици, односно о покушају да се схвати уметности, већ то надмашује, будући да води откривању његовог деловања, проживљавања, и историјског сећања.

Видовић је песништво, односно уметност препознавао, ценио, уважавао, доживљавао као изазов. О уметницима, напре песницима, књижевницима, Његошу, Андрићу, приступао је он с **дивљењем**. Занимљиво је, међутим, да су се међу његовим рукописима могу пронаћи и његови књижевни покушајич. Покушао је, на пример, да пише роман, а у рукописној заоставштини нађено је и неколико његових ауторских песама.

Незадовољан својим усменим одговорима о историји и поезији српскога народа, које је дао Французу, приликом сусрета на Мљету, Видовић накнадно размишља па, у жељи да српску судбину објасни француском народу, а можда и другим народима, он **пише песму на француском језику**, чији би наслов могао бити: *De loin, de loin (Из даљине, из велике даљине)*.

Довикујемо вам
Из даљине, из велике даљине.
Али ви, ви то не чујете.
Зато, управо због тога, почели смо да вам пишемо писма! Писма!
И тако је, на тај начин, настала песма;
Оно што ви називате поезијом – то су само наша писма!
Наша писма из других векова, из давних времена.
Захваљујући поезији можете сада да нас чујете,
Чућете чак и наш дах... али
Ћутање је неопходно када нам векови, кроз хујање,
Преносе своје завештање.
Тишина поезије – вишевековно довикивање, дах прохујалих времена.
Сада доминира бука
Не чујем те више.
Пиши ми својом усахлом, светом и чудесном руком,
Јер само и искључиво Ти, Ти знаш,
Ти знаш шта се дешава!¹⁶⁹

Жарко Видовић
[Гид, 28. VI 1964: 229–230]

Та Видовићева песма из његове рукописне заоставштине, први пут овде објављена, из вапаја Французу и другим странцима, још је једна очигледност његовог истинског и дубоког порива за дијалогом. У тој песми он **од другог народа тражи саосећање за свој народ**, да би та молба другом народу, изненада, прерасло у молитвено, смирено, обраћање свемогућем Богу.

Није он себе сматрао уметником али је, очигледно, тај порив уметника умео да препозна. Умео је јер је имао, толико драгоцену моћ, да саосећа. Судећи по његовим рукописима, није себе сматрао неким ко би песништво могао да ствара. Или се, можда, тиме заносио, па одустао. Ипак, доживљавајући уметност, умео је он да јој се препусти, не да уметничко дело ствара, али да о његовом ствараоцу сведочи, и да се песништву, дакле уметности **диви**, за то је свакако имао дара. И, по Видовићу, уметност је врста дијалога, јер уметник има дара да ствара, али и да би се био посматрач, или читалац, такође захтева таленат, таленат за препознавање и дивљење. Видовићево такво поимање открића које пружа књижевност и уметност уопште, важно је и за његово схватање трансценденције као *осећања*.

Чак и да нам нису познате идеје које узносе Видовића, у тој песми могу се препознати вредности дубоког доживљаја трансценденције, вредности завета, уметности/песништва, одише она **историјском свешћу**. Управо то је оно што Видовић открива код уметности да имају ту снагу да сагледају, опишу и испричају (историја а прича), и предају даље, онима који после ствараоца књижевног дела долазе:

„У својој засићености идеологијом ми смо жељни голог документа. Нећемо чак ни књижевност ако нас лишава документа! Јер против идеологије моћ има само документ! [...] Обрачун с идеологијом данас није могућ књижевношћу, него само политички! У политичком сукобу с идеологијом тражимо документе, не некакву књижевност ('књижевност' књижевника, да их не помињем по имену!). У таквом сукобу, напротив, и сам документ добија вредност књижевности.

[...]

¹⁶⁹ Песму је с француског на српски језик превела Невена Ашковић.

Књижевност, међутим, може да живи – видели смо и видимо! – и у тоталитарном друштву! Али, штампа, објављен документ – не може!

Него: „или – или!“ [Видовић, *Гид*, 1980: 119]

Као тридесетпетогодишњак Видовић пише докторску дисертацију о Мештровићу. Но, као и у случају других Видовићевих тема¹⁷⁰, и овде је Мештровић само повод, прва врата на која ће изнети своје естетичке идеје. Поводом те своје књиге о Мештровићу, нагласиће Видовић, у *Библио-био-графији*, да се уметничка дела не могу планирати:

Књига и теза указује на немогућност да уметничко дело – свеједно да ли скулпторско или сликарско (или музичко!) – буде пројектовано [за разлику од архитектуре], па остварено као остварење пројекта!, као „замисао која би настала пре дела“! [Видовић 2018: 180–181]

Видовић у овом своме тумачењу уметности, уметника и настанка уметничког дела **супротставља намеру и спонтаност**. На једној су страни намера, навика, вољно поступање, а њима су супротстављени спонтаност, емоција, сензација. Он не верује у могућност нормативне естетике. Видовић, у ствари, сматра да присутност рационалног у стварању неког дела – није уметничко, „интервенција рационалног у ликовном стварању обезличава и кочи то стварање“. Реч је о слободи личности уметника – а слобода се састоји у томе да се не потчињава било каквој норми, већ да се искрено држи онога у шта је сама уверена! Подлегање било каквим нормама је „самоограничавање, одрицање своје сопствене ликовне сензибилности“. [Видовић 1961]

„У својој докторској тези сам доказивао да је математика (и логика) правило језика, али не уметности, јер пропорција-хармонија **није ствар разума-прорачуна-математике, него осећања!**“ [Видовић, *Гид*: 116]

Пишући о свом учествовању у „Златном резу“, истиче да је то за њега било изузетно значајно, јер захваљујући томе *начинио је велике проналаске*:

- природа и улога осећања као трансценденције и телеолошког суда;
- посебност језика сваке од уметности;
- „десет варијација на тему личности“;¹⁷¹
- теорија о посебности медитеранске цивилизације (за разлику од западне)
- тезе о односу архитектуре и ликовне уметности;
- у читавом раду на историји уметности – у цивилизацији¹⁷² како остварењу система вредности. [Видовић, *Гид*: 116]

Дакле, чак да смо у његовим рукописима нашли само ту страницу са ауторовим записима о лично његовом виђењу настанка проналазака, који су не само кључ за схватање његовог дела, већ, још једном, и опет, пример који сам Видовић даје о самоспознаји, о важности дијалога за откриће, о самом збивању духовног искуства,

¹⁷⁰ Једна тема – приказује је у контексту, али сагледава и уопштено, начелно; анализира је, разликује, пореди с другим темама...

¹⁷¹ У вези је с његовом супругом Душком.

¹⁷² Опет Видовић, стављањем овог појма уместо „култура“, јер их тако пореди и супротставља, као да покушава да оправда што је предавао Хисторију цивилизације.

али су и сведочанства о постојању таквих окупљања. А нашли смо још много тога, и о називима тема, датумима и учесницима Уторничке академије.¹⁷³

Естетички проблем којим се Видовић у свом делу о Мештровићу бави јесте *разграничавање спонтаног уметничког стварања од нормe*, а будући да га ставља у контекст социјализма – ова је естетичка студија у ствари увод у студију проблема, положаја и улоге уметности и личности у социјализму. Критикује посредно и социјалистичку ликовну уметност. То је уједно и форма за његово критичко реаговање на тадашњу актуелну ситуацију у ликовној уметности и архитектури.

Његова естетика заправо је својеврсна **негација естетике**, не у смислу сукоба и борбе против естетике, већ пре као **одбрана уметности**. Видовићевска естетика, у ствари је супериорно – надилажење. Он сматра да је прави однос према уметности, **доживљај уметности**, а права „критика”, односно да ли је уметност прихваћена или ње – **осећање** које она изазива, јер из осећања она и настаје. Видовић сам се **диви збивању уметности**.

Естетика не утиче на стварање, као ни на импресију (утисак, доживљај или препознавање) уметничког дела; не може и није њено да „продуби онтолошко истраживање уметности и естетике”, па да тако истражује и шта је биће, а посебно „биће уметности”.

Уметност, међутим, није онтологија, слика бића, него трансценденција, визија преображаја бића (као Платонова идеја), преображаја реалног бића које човек упознаје – у истини бића – и пре уметности, јер уметност је *трансценденција, превазилажење* бића (и његовог, нашег искуства, знања и мишљења). [Видовић 2018: 178–179]

Жарко Видовић несумњиво је имао осећање за уметности и уметника. И сам талентована, за стварање идеја, тај свој таленат користио је да схвати уметнике, да схвати и онога ко уметност доживљава, да схвати процес збивања уметности – како она настаје, какве промене доноси, и да досегне њену испреплетаност са надвременим, управо из временитости.

*Уметност је трансценденција,
управо као и историја („Песма нас је одржала...”),
јер обе говоре – и споразумевају се, у хармонији су – језиком осећања
(а не знања којим се служи навика и воља за моћ)*

Желим да и овом библиографијом покажем да је **тајну историје и тајну личности могуће осетити само као доживљај уметности** [Видовић, ДЗР, СЛИ]

6.2. Трансценденција и салдо мортале¹⁷⁴

Према Видовићу, уметност је пут до тајне смисла и личности, која се крије у историји, односно заједници а у којој се учествује управо превазилажењем временског, дакле кроз трансценденцију.

¹⁷³ Поптоглавље 5.1.1.

¹⁷⁴ О томе сам писала у раду „Речник историјске свести или *салдо мортале* Жарка Видовића” [Оцић 2023а]

Јер историја је континуитет *изнад времена*, а осећање тога континуитета (тј садашњости и присуства прошлих појава и ликова) јесте *трансценденција*, превазилажење самог себе, уздигнутост у сферу у којој једино и можемо имати *слух за уметност* (која је *такође у сфери трансценденције, надбитија, изнад бића индивидуе!*)

Зато је окренут *искуству* трансценденције. Трансценденција се јавља као *духовна заједница!* [Видовић 1999: 817]

Треба, дакле, бити свестан времена, да би се могло тежити надвременом, да би се збило оно Његошево, Видовићу толико омиљено: „Нека буде што бити не може.” Видовић тако свестан пролазности времена, осврће се он на свој живот, и прави свој завршни рачун.

Свој *завршни животни рачун* записивао је Видовић не само тих неколико година пред смрт. Свођење живота започео је кад се са смрћу суочио, поставши је врло рано свестан, да би касније имао честе и „добре прилике“ да је изнова непосредно сретне. Ти његови лични сусрети са смрћу, али и његово уосећавање с таквим сусретима чланова заједнице, породичне, логорашке, националне, постали су део његовог духовног искуства, те их је препознавао као знакове који су му указивали на пут којим да крене у потрази за одговорима. [Оцић 2023а: 207]

Тај завршни рачун он чини, најпре својим рукописима. Сређујући их, и објављене и необјављене, пописујући их. Али он то чини и својеврсним пописивањем појмова у свом *Речнику историјске свести*, односно *Српско-европском речнику трансценденције*.

Тај његов речник збир је текстова, есеја, о кључним појмовима Видовићевог схватања, или, боље речено, доживљаја света (а у том свету и српског народа, Европе, тренутног и вечног). Неки од појмова из овог речника писани су као текстови који би се могли објавити и самостално, као засебни чланци или огледи. Но, и у том самосталном објављивању они се не би могли сагледати издвојено у односу на друге. То је тако јер је ЖВ, својим погледом на свет, тежио **свеобухватности**. Није он могао да говори о човеку а да не говори о *заједници*, нити о заједници да не помене *личност*, која живи *дијалогом* с другим човеком; није помињао човека а да је изоставио дете и жену, мајку, и мајку над свим мајкама, Богородицу, није заобишао ни жабу...; о Европи кад је писао – писао је у односу спрам **српског народа**, народа чије је трајање сагледавао у **историјском сећању**, у осећању историје.

Називи одредница су, у ствари, поводи, теме, односно тезе за писање мањих или већих огледа, а многе су написане и као фрагменти, или су од фрагмената сачињени. Тај нимало уобичајен речник у досадашњој енциклопедистици с ових простора представља и апстраховање и сажимање основних Видовићевих ставова. На једном месту наћи ће се овде многе теме о којима је Жарко писао у објављеним књигама и текстовима, али и у необјављеним рукописима.

У овом, *Српско-европском речнику **Saldo mortale*** сви термини би требало да чине логичну целину ове књиге. А ту целину не чини сам азбучни поредак термина, него логична повезаност њихових значења са основним термином ове књиге, термином трансценденција (или, можда, „преображај-преображење-метаморфоза“) човека, света, битија-бића. [Речник: „Трансценденција“]

Речник трансценденције, као што сам аутор наводи, у ствари је **речник историје, морала и личности**. Овде су поједини историјски догађаји и односи повод за

разматрање кључних филозофских питања, али и за **пре-испитивање**, односно **пара-испитивање** историје.

Писао је Видовић о **великим темама**, али су га занимале и, наизглед, ситнице које су, у ствари значајне за уверљиво бележење одређеног тренутка, као што је распоред матураната за столом, или о летовању на Мљету, кад истовремено описује природе, људе, и тренутне друштвено-политичке односе, дакле и међуљудске односе, али износи и своје личне утиске. [Видовић, *Гид*]

Још једна од драгоцених открића која нам пружа рукописна заоставштина Жарка Видовића, а захваљујући и његовом самопосматрању и самосвести, јесу странице где наилазимо на његове идеје које истиче, наводи и њихово порекло, зна како су оне настале, како му се нешто разјаснило, како је стекао одређени став. Управо то његово сећање је искуство које и сведочи о тој аутентичности али се убедљиво преноси и на искуство читаоца који је с њим у дијалогу. Тако, прекуцавајући своје дневничке записе из 1979. године, у којима се налазе и његови записи тема са Уторничке академије, посматрајући то време за собом али и себе у том времену, забележиће Видовић, из нове перспективе, на Ђурђевдан, 2004, колико су та окупљања и разговори, као и окупљања око „Златног реза“ била значајна за његов критички однос спрам метафизике, што га је управо и подстакло на потрагу за вредностима које метафизика потиरे. Он, међутим критикује не да би нешто негирао већ управо да би нешто друго афирмисао. „Углавном: оба круга (и Злоковићев од 1953, и Гостушког од 1974) разјаснила су у мени ставове против метафизике: први пут, да метафизика нема приступ уметности (да је метафизичка естетика стерилна и разорна, модеринистички корисна), а други пут, да метафизика, као идеологија интелигенције (култ интелигенције) нема моћ да обнови нацију и да је – после пада Берлинског зида! – поведе у обнову... да нема моћ да користи шансу Срба, као нације коју, у историји, није стварала држава ни метафизика, него Црква и осећање вере, смисла, историје!... ово и у *Његош и Косовски завет у Новом веку*” [Видовић, *Гид*: 116]

Видовић пише о свести личности, али и о историјској свести, и у једном и у другом случају, за њега свест представља феномен *осећања*. Имајући то у виду, боље ћемо разумети и шта за њега у процесу сазнања представља дијалог: „А то је могуће само *осећањем* – ако се речи *доживе* и *проживе*.” [Оцић 2016: 817]

Уметност и трансценденција, као Видовићева разрешења, одговори на питања историје, смисла и личности, нису оно што би „обични одговори могли бити, откривање тајне. Не, **по Видовићу**, они су **учешће историјске заједнице у Тајни**.

Други део

**БИБЛИОГРАФИЈА РУКОПИСНЕ
ЗАОСТАВШТИНЕ ЖАРКА ВИДОВИЋА**

ПРИСТУП

Као што је већ поменуто у Уводу и у првом делу овог рада, почетна верзија библиографског пописа рукописне заоставштине Жарка Видовића настала је 2016. године. Сачинила сам га тад по практичним упутствима Милоша Ковића, да бих га потом уобличила према теоријским принципима Александре Вранеш, према [Вранеш 2001].

Реч је, дакле, о попису некњижне грађе, који је рађен непосредно по ауторовој смрти, у његовом стану, а ради пресељења и смештања у Библиотеку Српске Патријаршије, где се и данас чува. Да се не би реметио распоред рукописа које је одредио сâм аутор, нужно је било држати се физичког разврставања, као што је претходно и сâм Видовић учинио, **према фасциклама**, које је означио редним бројевима. Пописивање својих рукописа Видовић је започео 1996. године (отуд и ознака „96”), а бројеве рукописа је записивао и описивао у „Регистру рукописа 1”, од Ф 1 до Ф 23, а наставио у „Регистру рукописа 2”. При том, у оквиру фасцикли од Ф 1 до Ф 53 сву некњижну грађу Видовић је засебно нумерисао, што се налази у заградама, на пример: Ф 4 (43–47). Након броја Ф 53, који је, као двострука нумерација „изједначен” с бројем 186, Видовић наставља нумерацију с бројем који му следи, Ф 187. И касније је у појединим фасциклама било више потцелина, а аутор их је означавао засебним бројевима који су у Попису, од основног броја, разграничени ознаком косе црте. С друге стране, међу фасциклама се налазе и оне у које је смештено више рукописа, али их је аутор ипак означио главним бројевима, те их тако сврстао у засебне фасцикле.

Видовић је, дакле, **аутобиблиографију својих рукописа** записивао у Регистре рукописа, с краћим или дужим анотацијама, које су негде биле дескриптивног а понегде критичког карактера, те би се то могло назвати комбинованом анотираном аутобиблиографијом. Такви Видовићеви записи, осим што и сами по себи припадају рукописној заоставштини, одлично су ми послужили као **контролни попис** при непосредном увиду у сваку од сачуваних фасцикли. Ипак, будући да сам се, приликом израде Пописа и описа рукописне заоставштине Жарка Видовића, држала **ауторове нумерације, класификације** те повремено и његових анотација, несумњиво је реч о **секундарној библиографији**, другог степена.

У Попис и опис рукописне заоставштине Жарка Видовића у овом раду укључене су рукописне целине, рукописи у рукописима, као и остала некњижна грађа, на пример документа и писма, а сви су **разврстани у нумерисаним фасциклама**. Ипак, постоје и Видовићеви рукописи који су сачувани у неозначеним фасциклама, свескама или роковницима, као што су дневници, или узорци прелома текста за штампу, с ауторским интервенцијама. Таква Видовићева рукописна грађа није ушла у овај попис, те он, према обухваћеној грађи, треба да се класификује као **селективна библиографија** тих рукописа.

Што се методологије тиче, у изради овог пописа послужила сам се, осим компаративним, и следећим **методима**: аналитичким, библиографским, историјским,

статистичким и методом непосредног увида. У погледу скраћеница, настојала сам да их сведем на основне, да буду јасне и одмах препознатљиве, као што су: Ж. В. – Жарко Видовић, или ЊКЗНВ – *Његош и Косовски завјет у Новом вијеку*, ЛМ – *Луча микрокозма*, и КЛЊ – *Коментар Лучи Његошевој*. Попис је опремљен Именским регистром и Предметним регистром, који су изложени по азбучном и абецедном редоследу, а место појављивања им је означено према броју, односно подброју фасцикле у Попису.

Наведена класификација нужно је произашла управо из **ауторовог система организације** његових рукописа а условљена је и разноврсношћу те сложеностју њиховог садржаја, што сам предочила и у првом делу овог рада. Такав попис пружа могућности да се Видовићева рукописна заоставштина касније разврста хронолошки или анотативно јер је, у извесној мери, она и на тај начин организована. Наравно, Видовићева рукописна заоставштина могла би се класификовати и на другачије начине, али би се, у сваком случају, морао задржати **изворни ауторов приступ рукописима**, да би се тако сачувао и њихов интегритет. Стога би, у свим даљим библиографским класификацијама, нужно требало задржати ауторски задат физички распоред, те је препорука да сва даља разврставања и груписања буду изведена теоријски и дигитално¹⁷⁵, уз подразумевајуће упућивање на одређену фасциклу. Сматрам да је за будућа таква истраживања неопходан тимски рад стручњака из различитих дисциплина и области.

---

¹⁷⁵ Имајући то увиду, приликом тадашњег пописивања ових рукописа, 2016, обликовала сам обрасце у виду табела, јер такво разврставање представља добар основ за пребацивање у одређене рачунарске програме.

РУКОПИСНА ЗАОСТАВШТИНА ЖАРКА ВИДОВИЋА

ПОПИС И ОПИС

Ф 1 (6/VII-96) Плава фасцикла А4. „Београд 1948–1953. и Сарајево 1945–1947.” – детаљан опис, на 70 страна, у зелено-белој свесци (Кључ 1), из 1996. стр. 5–75.

+ У Кључу 1: Шведска 1943–1945, пописано 5 рукописа, препричани у Кључу један, али све их је „бацио”. Рукописи о марксизму, капитализму, КПСАД, КПЈ, итд.

+ Сарајево 1945–1947. „У затвору од 6. 9. 1945. до 12. 12. 1947... с паузама кад сам, као ’слободњак’, послат на рад ’Брчко–Бановићи’ и ’Котекс’ (заправо: присилни рад), под присмотром и ’под истрагом’).”

+ Бр. 6 плавом хемијском. Свеска, рукопис, латиницом: Коментари на књигу Тодора Павлова, *Теорија одраза*. Књига 1. „Јединство материје и свести”. Београд 1946–1947.

+ Бр. 7. Бачен, али преписан, у Кључу 1, стр. 12–56, дневник са пруге Брчко–Бановићи, 1. 7. 1946 – 18. 8. 1946. Потом опет ухапшен и враћен у затвор. Дневник му сачувао командант бригаде Мићко Старовић и предао му 1956, десет година касније.

+ Бр. 8 – 13 побациано, али у Кључу 1 пописано. Дневничке белешке. Писмо. Патриотска песма у прози „О Босанској Крајини”. Пуштен на слободу, рад у ’Котексу’ у Сарајеву, уз помоћ заменика директора Адила Зулфикарпашића (стр. 58). Запис 5. 12. 1945. поводом Словенског конгреса.

+ Бр. 14 делимично је сачувао, запис на формулару Радио Сарајева, из совјетских часописа, остало записано у Кључу 1.

+ 15–18 бацио, све у Кључу 1. Белешке о прочитаном, прикази из књижевности.

+ 19 Сачуван, А4, руком, латиница, две стране. „Још нешто поводом Изложби радова студената Ликовне академије”.

+ 20 и 21 сачувано, А4 руком, ћирилица. Студије у Београду. „Класици марксизма о умјетности уопште”. Семинарски рад на историји филозофије 1949, радна верзија и коначна верзија. Код акад. проф. Недељковића.

+ 22–24 Бачено. Песме су 22–24, успомени брата Бранка, итд.

+ 25 Сачувано, куцано, А4. „Изложба младих ликовних уметника Србије” 1950–1951. Краћа верзија објављена у *Борби*

+ 26 Сачувано, куцано, А4. „Изложба савремене француске уметности у Београду”, јесен 1951. 25 стр. Кључ 1: *Одбиле Књижевне новине*. „Овде сам већ увелико почео студију историје уметности”.

+ 27 Сачувано, руком, А4. „Комеморативна изложба Боре Баруха” (1911–1942). 1951. 8 страна.

+ 28 Сачувано, куцано, А4. „Разговор са Вламенком”. Разговор водио Марсел Соваж, објављено у француској ревији „Артс”. За „Књижевне новине” превео Ж. В. 13 стр. За класично, против модернизма. „Али је победила струја којом је пливао Лаза Трифуновић”.

+ 29 Сачувано, куцано, А4. „Сава Шумановић. Поводом отварања сталне галерије његових радова у Шиду”. 10 страна. Кључ 1: Извод из дипломског рада предатог јуна 1952. проф. Светозару Радојчићу”. Писан за „Књижевне новине”, али су укинута и покренута *Нова Мисао*.

+ 30 Сачувано, куцано, А4. „Изложба дечјих радова у Београду” 3 стр. 1952, Кључ 1: за *Борбу*, необјављено.

+ 31 Сачувано, куцано, А4. „Жене сликари”, 3 стране, Кључ 1: за *Борбу*.

+ 32 Сачувано, куцано, А4. „Из Народног музеја у Београду: Глава Римљанина”, 2 стр. Кључ 1: За *Ревиију*. 1952/1953.

Ф 2 Наранџаста фасцикла А4. Куцано. „Сарајево 1953–1956 (до Париза)” није забележено у Кључу 1. „Ко води – архитект или сликар? (Поводом изложбе Корбизијеа у Сарајеву)”. „Сарајево, јесен 1952”. „Понуђено *Прегледу* 1953.” На последњој страни разлози због којих је Крешић одбио чланак. 25 стр. „Предавање у Клубу (књижевника) на обали!”

+ Руком, А4, нема белешке у Кључу 1: „L'autonomie locale (de la commune) et le developpement de la culture” „Предавање за Задар 1955.”

+ Три мале бележнице, руком исписане белешке настале током читања књиге: „Kurt Schilling, Geschichte de Philosophie”. „почето у недељу 21. 2. 1954.” У Кључу 1 детаљне белешке о овој књизи и читању; бележи да је схватио идеје и значај Платона.

+ У Кључу 1 има: „Мештровић и савремени сукоб скулптора са архитектом”, рукопис предат Универзитету маја 1955, али у фасцикли тог рукописа нема.

Ф 3 (37–42) Зелена фасцикла А4. Париз 1956/1957.

Почетак пописа радова из Париза,

37/VII–96 – 0 архитектури и скулптури, на француском, писано графитном оловком, 63. стр.;

38/VII–96, 2. варијанта, на француском (превод на српски, биће штампано у сарајевском *Прегледу* 1957), 10 стр.;

39/VII–96 – Излети у Француској, 7 листова А4 пресавијено, као мала свеска, белешке, хемијска оловка;

40/VII–96, 1. свеска, зелена, мања, жичана спирала; библиографија из естетике, исписи значајних (светских) публикација, 186 теза, на полеђини, обрнуто још 4,5 стр. исписане;

41/VII–96 – 2. свеска, зелена, већа, жичана спирала; „Convegno di arti” о истом као и претходна, наставак 25–31. октобар 1936 (у 1. свесци је попис свих учесника)

42/VII–96 – „карта” на којој су, својом руком, написали адресе Ролан Барт и Жорж Перек, а на другој стр. Жарко Видовић: пет правила – нема (пише да је стављена у свеску 41, али није тамо!)

Ф 4 (43–47) Плава фасцикла А4. Сарајево од лета 1957, одмах по повратку из Париза, кад је дошао Жорж Перек.

43/VII-96 – „Сартр и социјализам”, 28 куцаних стр. (3–30), прекуцан текст, дактилограф, редакција *Прегледа* (међу њима Љубомир Тадић и Андрија Крешић) одбила.

44/VII-96 – „Скулптура у слободном простору” поводом изложбе на Ташмајдану, лето 1957 – нема!

45/VII-96 – 14 четврт-картона, за есеј „Човек...” и Бах „О Кантовој естетици”;

46/VII-96 – програм предавања на Радничком универзитету, историја уметности – 25 тема и 1. тема „Најопштији проблеми естетике”.

47/VII-96 – Девет варијација на тему личности – писано у јесен 1957, за Душку; (у смеђој коверти).

Ф 5 Зелена фасцикла А4.

48/VII-96 „Пролеће 1958”, записи, о Душки.

49/VII-96 – са отварања изложбе Милуна Димитријевића; Уметнички павиљон, Сарајево;

50/VII-96 – препис „Песме”, с папирића, писани су у пролеће 1958.

51/VII-96 – Владино писмо, јул 1958.

52/VII-96 – „Портрети интелигенције – клике стварају неповјерење”.

53/VII-96 – Партијски састанак на Архитектонском факултету.

Ф 6 Зелена фасцикла А4.

54/VII-96 – сликар Бошко Рисимовић, 2 стр., прецртано;

55/VII-96 – О Лењину, 12 стр.

56/VII-96 – „Социјалистички морал”, 2+7 стр.;

57/VII-96 – „Демагогија с 'правом' ђака и студената”, 2 стр. (један лист);

58/VII-96 – „Изложба слика Бранка Суботића”, 3 стр.;

59/VII-96 – О Хајдегеровом Sein und Zeit, 110 теза;

60/VII-96 – писмо Душки

Ф 7 (61–82/VII-96) Зелена фасцикла А4. III Сарајево, 1960.

61 – Акварелу, 2 стр., 46 куцаних редова, читано на Радио Сарајеву;

62 – Дневник, 30. 3. 1960.

63/VII-96 – „Перо Бодрожа”, „Трибина критике”; Радио Сарајево, 1 стр.;

64/VII-96 – О изложби Словенаца, Радио Сарајево, 2 стр., руком;

65/VII-96 – Поводом I фестивала малих сцена у Сарајеву, писано 1960, мај; О драми, руком;

65/1 – белешке на уском картону;

66/VII-96 – „Покушај драмског текста, тј. неке сатире”, „Стваралачка еволуција”, могући наслови, лица, 14 стр. руком;

67 – Из Дневника

68/VII-96 – За Радио Сарајево о делима Витгенштајновим, објавио „Веселин Маслеша”, руком, прича за Радио Сарајево;

69/VII-96 – О номадима, 1 стр., руком;

- 70/VII-96 – „Споменик радничком самоуправљању”, куцано, 9 стр., текст поручен за расписивање услова конкурса;
- 71/VII-96 – „Павиљон бр. 6, по Чехову”, драматизовао, куцано, 32. стр.;
- 72/VII-96 – Историја уметности, Приступи проучавању историје уметности, руком, 78 стр.;
- 73/VII-96 – Преглед историје архитектуре, програм предавања, 30 стр. првих 6 стр. куцано
- 74/VII-96 – Увод: О историји и теорији архитектуре, 61 стр. + Принципи градитељства и религиозно порекло архитектонске форме + Архитектура је организација;
- 75/VII-96 – Проблеми модерне архитектуре, садржај + 5 стр. пресавијено;
- 76/VII-96 – У белој коверти, фотографије са сахране, 3; разгледница; телеграм и белешке, песма о мајчиној смрти;

Ф 8 (77-82/VII-96) Зелена фасцикла А4. III Сарајево, 1961.

- 77/VII-96 – Дневник, песме;
- 78/VII-96 – О митри, 80. стр., руком;
- 79/VII-96 – О уметности, руком, на латиници, 109 стр., црвеном подвучено: 18. 7. 1996;
- 80/VII-96 – Андрићу, за доследност, *Свијет* одбио, 2,5 куцане стр.;
- 81/VII-96 – Технократска или хуманистичка настава; Прилог дискусији о реформи школства, 18 стр.;
- 82/VII-96 – „Историја умјетности”, куцано, 117 стр., Архитектонски факултет Сарајево, прекуцан магнетофонски приступ предавања, није даље јер је прекинут рад са Сарајевом;

Ф 9 (83/VII-96) Зелена, картонска фасцикла А4. „Сарајево 1962.”

- + Кључ 1: „Норвешка” – „Сећања на логор – бекство – слобода – разочарања”. „Писано у зиму 1961/1962”. Број 83. Руком, 57 страна, А4. (Књижевна форма. Признаница о одштети од немачке државе за присилни рад налази се у црној кутији са фотографијама).
- + Куцано, А4, бр 84. „Изложба дубровачке групе, прољеће 1962”. „приказ на Радио Сарајево”. 2. стр.
- + Куцано, А4, стр. „Предговор каталога сарајевских сликара (и скулптора) за изложбу у Београду (мој предлог текста)”. Руком на тексту: „Одбили овај текст”.
- + Свеска малог формата. Кључ 1: „Тека – дневник, 1962, од 14. 5. 1962. до 7. 11. 1962, Загреб.” На свесци: „Жарко Видовићу, шта мислите о...? – Шта мислим? То зависи од датума. Зато: ово није 'мисленик' него: дневник”. Опширно описано у Кључу 1, дијалог са овим текстом, писан 1996.
- + Руком, А4, 87. „Антропологија. У Затону 1962.” 51 страна. Опширно анализиран у Кључу 1. Напуштена метафизика, револуција, потрага за личношћу. Ипак и даље члан СКЈ.
- + Прве три стране куцане, остало руком, А4, 30 стр. Кључ 1: „Писмо другу Ђури Пуцару Старом, у јесен 1962” упућено и ЦК СК БиХ, и Мишовићу, новинару НИН-а. „Односи се на тему „Универзитет и реформа школства”. Реаговање на гостовање Крсте Црвенковског, савезног министра и члана ЦК СКЈ, кога је Ж. В.

јавно критиковао у великом амфитеатру Филозофског факултета. После тога избачен и мора да напусти Сарајево. О паду квалитета универзитетске наставе. Ж. В. је тада доцент на Архитектонском факултету, предаје Историју уметности.

Ф 10 Зелена фасцикла А4. „Загреб 1962/1963”

89 – Руком белешке, мали формат. „Морални лик комунисте” Кључ 1: „Предавање одржано 11. 12. 1962. у Загребу, у Студентском центру, (на загребачком Сајму).”

90 – А5, 1963, руком, Преверова песма, руком преписана 1963. „Урбани човјек и антропологија”, предавање одржано 28. 2. 1963. у Загребу, у Студентском центру. 8 листова, скица с темама.

91 – А4, Куцано, 8 страна. „Шта је политика (као предмет политичке науке), са симпозиона на Факултету политичких наука 1963”.

92 – А4, Руком, 8 страна. „Антропологија. План или варијанта”, Загреб 1963. Есеј.

93 – А4, Руком, „Култура или самосвојност човјека Загреб 1963”. 39 страна. Детаљно анализирано у Кључу 1.

94 – А4, Руком, „Нешто о политичком значају АВНОЈ-а за разлику од правног аспекта проблема”. „У новембру 1963.” Кључ 1: „симпозион у Загребу, 20 година АВНОЈ-а”. Због овог текста „оштро ме осудио и напао др Иван Рибар”. Био присутан и Љуба Тадић. 11 страна. Опширно анализирано у Кључу 1.

95 – Нотес. Руком. „Битно за историју религије” 134 тезе. „Писано крајем 1963”. „за предавања”. „Посебно о архајској и медитеранској цивилизацији”.

96 – А4 Куцано. Два предавања, на Факултету политичких наука и на Филозофском факултету, Prof. Dr K. N. Volkman-Schluck, Koln, „Хумани задатак умјетности у модерном свијету” и „Појам егзистенције”. У Кључу 1 детаљно описано.

97 – А4 руком „попис имена којих сам се тада сетио, јесен 1963 (додат и попис из 1996, послао ми Васа Поповић)”. Матуранти државне Мушке реалне гимназије „Краљ Александар Први”, 1938–1939.

Ф 11 Плава фасцикла А4, с тракама за везивање. На фасцикли, латиницом: „Видовић, Факултет политичких наука, „Проблеми хисторије цивилизације”, предавања, Загреб, 1963/1964”, прекуцале дактилографкиње, са магнетофонске траке;

(црвеном оловком подвлачио 1996, 33 године касније)

1. смеђа коверта, 9 ставки:

Литература, пресавијен А3 лист;

+ Распоред по датумима:

* 10. 10. 1963, стр. 1–52

* 24. 10. 1963, стр. 1–58

* 30. 10. 1963, стр. 1–41

* 31. 10. 1963, стр. 1–18

* 6. 11. 1963, стр. 1–68

* 13. 11. 1963, стр. 1–56

* 20. 11. 1963, стр. 1–71

* 4. 12. 1963, стр. 1–67

2. смеђа коверта, 5 ставки:

- * 11. 12. 1963, стр. 1–57
- * 25. 12. 1963, стр. 1–51
- * 15. 1. 1964, стр. 1–21
- * 19. 1. 1964, стр. 1–47
- * 1. 4. 1964, стр. 1–44

Ф 12 Окер фасцикла А4. (Напомена: на фасцикли пише 13, али се тај број понавља и на следећој.) Загреб, 1964.

Напомена: По Садржају из Кључ свеске утврђено да је реч о фасцикли 12, иако на њој пише 13 (има две фасцикле с овим бројем а ниједна с бројем 12)

- 101 – ДОЖИВЉАЈ, 70 ставова, 130. стр., руком; црвеном дописивано, 1997.
- 102 – Ж. В.: Дискусија на Факултету политичких наука са Колишевским и Цветковићем; куцано, 13+5 стр. + 8 мањих листова с белешкама;
- 103 – Основне моралне вредности нашег друштва; куцано, 6 стр.;
- 104 – План предавања за Историју цивилизације, 1964, белешке руком;
- 105 – Коментар на Бошњаков напис о „праксису” код Грка (после појаве бр. 1 „Праксиса”, 84 тезе)

Ф 13 (106) Фасцикла пластична, напред провидна, бочно смеђа, позадина црвена.

106 – „О ДОЖИВЉАЈУ (Феноменологија сјећања на доживљај)” – Рукопис књиге завршен августа 1964, требало да објави *Напријед*, рецензент Данко Грлић имао примедбе, 217. стр. + Пресавијено: Примедбе и предлози Грлића, 3–14 стр., Бошњаково писмо и Грлићево писмо;

Ф 14 Фасцикла пластична, напред провидна, бочно и позади црна.

107 – 2. део ДОЖИВЉАЈ, „Литерарни доживљај свијета”, 219–438,

Ф 15 (108) Наранџаста фасцикла А4.

108 – „Феноменологија сјећања на доживљај”. Руком. Садржај, на папиру, пресавијен А3. рукопис 1. примерак рукописа, 2. обрада 1966, стр. 1–148; до 131. стр., куцано, потом руком
 + „Скулпторско осјећање”
 + „Сликарство или сликарско осјећање свијета”, 2 верзија;
 + „Увод, или зашто феноменологија”, 2 верзија;
 + „Шта је биће”;

Ф 16 (109) Сива фасцикла, унутра пластична. Загреб, пролеће, 1968 – Београд 1968/69.

109 – Скуп 5–6 рукописа + Есеј „О архитектури”. Писан у Загребу, настављен у Београду. лист, картон, блок „неолит...”, План, План есеја „Човјек у простору”, 1969, 1+16+1 стр.; + „Умјетност се служи техником...”, куцано, комбиновани папир, 132 стр.; + Руком, 5 стр., нумерисано, у ствари више; + Егзистенција – вриједност – архитектура, 42. стр.; + Архитектура – „просторна умјетност”, 100 стр.;

Ф 17 (110) Наранџаста фасцикла А4. Почео да пише у јесен–зиму 1964.

110 – ЕПОХЕ, куцано, 366 стр.;

Ф 18 (111–118) Наранџаста фасцикла А4.

111 – „Демократизам и политкомесар”, писано 1943, претходна напомена (писано 1967), 1–70, као да 2. верзија почиње од 39. стр.;

112 – „Филозофски и правни појам слободе”, 1–8, 1–20; белешке на папирима из малог блока, 3+1 листа; „Тезе о слободи” 1–4; (три написа о појму слободе, писани у раздобљу од 1964. до 1967);

113 – О Карлу Марксу, 24 стр., није пагинирано;

114 – папири из блока А5 формата, белешке;

115 – папири из блока А5 формата, белешке – Душкином руком писани коментари на Жарко Видовић превод „Политикологије”.

116 – Свеска „1964”, Календар-дневник, белешке су из 1967/1968.

117 – „Мартин Хајдегер: О бити истине”, 1–15, 1967;

118 – „Сарајево 1941”, у Загребу, 1967, марта, 1–18;

Ф 19 (119–135) Наранџаста фасцикла А4. У њој је провидна фасцикла са црвеном полеђином; 15 написа, предавања – 9 радио-предавања, Загреб (април 1965, до фебруара 1967) и 6 предавања на јавној универзитетској трибини, Загреб и Сарајево;

119 – „Historiografija je umjetnost”, 1–9. стр., 1965.

120 – „Националност у БиХ и социјализам” („Национализам инфериорних” – део, објављен у сарајевској књижевној ревији *Одјек* – има га у Албуму, похвалио га Момо Капор) – јул 1965, 6 стр. + 6 + 12 листова, руком писано;

121 – „Политика и криза демократије”, предавања. Радио Загреб, 23. 1. 1966, 6 стр., „Криза демократије...”, емисија „Властито становиште”, 2. део, 5(?) стр., „Политика”. излаз из кризе...”, 3. део, 5 стр., укупно 17 стр.;

122 – „Релативизам – немогућност споразумевања и постављања заједничког циља”, 1–7 стр.,

123 – „Самоуправљање и стихијни централизам савремене привреде”, у „Властито становиште”, 1966, 1–8 стр.;

124 – „Интелигенција и самоуправљање”, у „Властито становиште”, објављено у „Праксису”, краћа верзија, 10 стр.;

125 – „Став интелигенције према самоуправљању у култури”, у „Властито становиште”, 1966, 8 стр.;

126 – „Рад суштинског интелектуалца је немјерљив, али и морално одговоран и ризичан”, 1–6;

127 – „Филозофски и правни појам слободе”, 1966, објављено годину дана касније у „Праксису” 1–7;

128 – (Грађа за напис о Лутеру) „Еразмо (Ротердамски) и Лутерово религиозно одцепљење од западног хуманизма”, 1–15, у „Токови свјетске мисли”, 1966; 128/1 – Припремни напис о Лутеру, руком, 7 + 11;

129 – „Праксис” дискусија о теми „Бирократија, технократија и слобода”, 1966 – стенограм из дискусије, Ж. В. реч о слободи; писмо + седам страна различито пагинираних;

- 130 – поводом Симпозијума о социјалистичком хуманизму: Исечак из новина, Позивно писмо и Дискусија на 5 стр.;
- 131 – Писмо Жарка Видовића Годишњој скупштини Југославенског друштва за филозофију, 9 стр.;
- 132 – Дискусије и излагање на Симпозијуму „СКЈ и самоуправљање”, 1967, стр.: 1 + 12 + 5 + 125–130 + 148–150 + 161–172;
- 133 – „За права грађанина и човјека”, поводом декларације, март 1967, 6 стр.;
- 134 – „Феноменологија и онтологија“ (Извод), 16 стр.;
- 135 – трибина на Филозофском факултету у Сарајеву, о хуманизму (традиционални и модерни), 2 мала листа + 1 велики;

Ф 20 (136–139) Смеђа фасцикла А4.

136 – „С – Riješenja o kretanju u službi”, сиве корице; у њима иста таква са натписом: „В – Dokumenti po čl. 31. Z. O. J. S.: * FPN, ZG, 25. studenoga 1968.” Списак послатих докумената Ж. В.-у; Потврда из „Новог поколења”, 1952; Из „Културе”, 1950; Из „Културе”, 1952; Из *Књижевних новина у Ревиију*, 1952; *Борба*, 1952; *Борба*, 1953; *Борба*, 1953; Потврда да је учесник НОБ, 1952; Спајалицом повезано: Јавно тужилаштво Сарајево, потврда да је асистент на Техничком факултету, 1953. + Потврда за регулисање службених односа, 1953. + Потврда о Дипломи Филозофског факултета, историја уметности, 1952; Извод из војне књижице Ж. Видовића, 2 примерка;

Такође међу првим корицама: „D – Izvještaj o reizbornosti i habilitaciji”: „Izborni materijal za zvanje docenta”, у коме је: 1. Fakultetskoј upravi Tehn. fak. – Izvještaj, 3 куцане стр. + 2. писане, 3 стр. + Извештај о боравку у Француској, 2 примерка, Изјава Младена Чалдаревића о томе да је Жарко Видовић био Скојевац, ради издавања Партизанске споменице;

И даље у „С” фасцикли, засебно: Решење о доцентској плати, 1962; Потврђује се да је изабран за доцента, 1959; платни разред, 1961; помоћ за специјализацију, 1958; Решење за Технички факултет у Сарајеву, 1958, 2 примерка; 3 решења, захефтано, 1959; 2 решења 1959, захефтано; Реш. 1960, 1957; Списак асистената; Решење о плаћеном одсуству, 9 месеци за Француску, 1956; Реш. Да се упути на БУ, специјализација, 1954; Решење, виши платни разред, 1954; Ж. В. за асистента, 1956; Платни списак, 1953; Платни списак, 1954; Потврда избора у асистента, 1952; Р. О престанку службе на Архитектонско-урбанистички факултет Сарајево, 1963; Унапређење платног разреда 1954; Технички факултет, О плати, 1961; Архитектонско-урбанистички факултет, Плата 1963; Р. О плати, 1962, Р. О потврди избора – асистент, 1952 + 2 из 1953; Архитектонско-урбанистички факултет, да Ж. В. може да конкурише на Факултету политичких наука у Загребу, 1952; Билтен Архитектонско-урбанистички факултет у Сарајеву, насловна + 9 стр.;

137 – *Књижевне новине*, Ж. В.: „Ко ствара збрку око националног питања”, отворено писмо Киру Хаџивасилеву, 25. 11. 1967; *Вјесник*, о студентским протестима, 26.6.1968; „пленим друштва књижевника”; 26. 6. 1968, *Борба*, *Вечерњи лист Борба*, *Вјесник*; О Стању на ФПН; Политика; Видовић за искључење из СК; Политика; Прихваћен предлог да се искључи; *Политика*; *Борба*;

138 – Материјали за 9. седницу Наставничког већа, 1 стр. Писано + 2 листа + Записник, 11 стр.; Материјали за 10. седницу Наставничког већа, Позив, 1 стр., Информације, 3 стр., + Записник 12 стр.; Материјали за седницу Савета, Позив, 1

стр., Информације, 1 лист, обострано, Записник, 6 стр., Предмет: избор Пажанина, 6 стр., Мишљење за избор предавача, 3, Вијећу наставника, 1 лист, обострано, Предмет: избор асистента за социологију; 3 стр.; Правилник, 4 стр.; Одлука о казни Свеучилишног комитета СК, Ж. В.-у, укор, образложење – реакција на предавање Кире Хаџивасилева није мишљење већине њених чланова; Записник на 21 стр., 17, 12, 1967 + Ж. В. тезе; Изјава М. Микачић о томе шта је Прелог рекао за Ж. В., 2 стр.; Ж. В. тражи да му се достави Одлука, 4. 1. 1969; Жарко Видовић – Савјету Факултета политичких наука; Жалба Ж. В.-а, 31.5.1968, 3 стр.; белешке руком, спајалица;

Информација Жарка Видовића о расправи у Градском комитету, куцано, пресавијено, у њему белешке на малим папирићима;

139 – Писмо Едуарда Калеа у коверти; Писмо од неког Драгутина?;

Ж. В. – Писмо Милојку Друловићу, директору и главном уреднику *Политике*, 2 стр. + 8 + 3;

Ф 21 (140–143) Наранџаста фасцикла А4.

140 – У смеђој коверти: Коментар Хегел, „Филозофија државе и право”, 1. 11. 1970, 1–126;

141 – Позивница поводом књиге Вука Павићевића, „Социологија религије, учествовао и Ж. В., 14. 4. 1971, Речник из социологије религије

142 и 143 – у смеђој коверти;

142 – Коментари уз Витгенштајна, 1972; 43–56, куцано

143 – „Коментари Аристотеловој 'Никомах-етика'”; „Етика никомахија”, 15. 6. до 17. 7. 1973; 101 стр.;

Ф 22 (144 и 145) Беж-бела фасцикла А4. Напомена: није имала ознаку „22”, али је утврђено по другим (144 и 145) бројевима и садржају.

О цркви, куцано, тезе од 118 (на 2. стр., прва почиње са 1. Паганство) до 157, 1–254 стр.;

Страна руком писана

145 – 122–221 стр.;

Joseph Lortz, „Geschichte der Kirche”

Ф 23 (149) Наранџаста фасцикла А4. Београд 1968–1974. Коментари.

АВГУСТИН, 1–325. стр.; куцано, подвлачено плавом хемијском;

Ф 24 (ф 24/1 и ф 24/2 или 147 и 148) Зелена фасцикла А4

147 – II јединица > Les Sources de Plotin, комбиновано на француском и српском језику, 127 стр.;

148 – Речник Платинових термина, 1–111 стр.

Ф 25 (149) Зелена фасцикла А4. Београд, 1969.

149/1 – Тезе књиге о духовној основи византијске културе и култура израслих из византијске, тј. култура словенских народа, куцано, 4 стр.;

- 149/2 – Логос, *pathos* и слобода у византијској култури, мај–јун 1969, за *Културу*, куцано, 64 стр.;
- 149/3 – ХАГИА СОФИЈА, почиње с „Питања”, 1969. у јесен, 1–56, 52–155 стр., други део, црвено куцано,
- 149/4 – Инспирација ... и слобода (власт над собом) у византијској религиозној мисли; Уводна питања, 51 стр. (до 41 црна слова, надаље црвена);
- 149/5 – Са Корчуланске летње школе.
- 149/6 – Трибина Филозофског друштва – против забрана, за слободу речи,
- 149/7 – Саопштење Бранка Павловића, „Битак – биће – онтолошка разлика”, Ж. В. – КОМЕНТАТОР;

Ф 26 (150) Наранџаста фасцикла А4.

Ж. В.: ДУХ, СЛОБОДА, ЧИН, I пјесничко осјећање свијета; 185 стр., до негде 100. стр. доста бележака и има уметнутих, руком писаних, страна;

Ф 27 (151) Наранџаста фасцикла А4. Београд 1970.

- 151/1 – „Неоплатонизам, Плотин и „хагиа-софиа хеленистичког хришћанства” – за Ларус, Вук Караџић, довршено августа 1970, у Трстеном, 89. стр. + План (1 стр.);
- 151/2 – „Философија и теорија уметности”, комбиновано куцано и руком, „испрештане стране, због писања на полеђини”, до 39. стр.;
- 151/3 – „Дух није философија духа. Али не доводећи у питање ни дух ни саму себе, Философија духа заснива егзактну науку о духовном језику...”
- 151/4 – ФИЛОСОФИЈА УМЈЕТНОСТИ И ТЕОРИЈА УМЈЕТНОСТИ, до 174 – куцано, од 180 („Човјек у метафизици рада постаје предмет рада...”) до 245, руком, на обе стране;
- 151/5 – Корчуланска летња школа – белешке;
- 151/6 – Луча, белешке, два А4 листа, пресавијена;
- 151/7 – Циклус Ж. В. предавања на Коларцу, 1970. 3 плаката, пресавијена, са белешкама и синопсисом;

Ф 28 (152) Жута фасцикла А4. „Неоплатонизам. Плотин и антички хеленизам у хришћанству”, 1–249. стр., на првој белешке црвеном оловком. Започето 1970, довршено почетком 1971.

Ф 29 (153) Наранџаста фасцикла А4. „О католицизму”. 1. део писан 1971. (додата 2 написа из 1972); 7 написа о католицизму – видети детаљно у Кључ свесци.

Ф 30 (154) Плава фасцикла. I кратки записи. Београд, 1971.

1. Обавештење о предавању Ж. В. : 1.700 година после Плотина; 2. Рат и Југославија од 1941, 30 година од 27. марта; 3. Писмо Сергеју Лукачу; 4. 30 година од 27. марта; 5. 27. март 1941–1971, руком; 6. Збивање Косовске трагедије (+ белешке на картону о миту); 7. април 1971; 8. Написи о Уставу; 9. Политички буквар за Југословене, 122 стр.; – укупно 9 разних написа чине целину – 154/1;
- 154/2 – 1971, У Удружењу књижевника: Како се морално ангажовати данас?, белешке, 2 листа;

- 154/3 – Синопис за „Медитеранска и западна култура”, 2 стр.;
- 154/4 – 5 Ж. В. написа, за Херцег Нови, „Околина, сценографија за драму људских односа” (3 примерка, од којих 1 на енглеском; + један другачији? непотписан...)
- 154/5 – Пролог „О вјери која заглупљује” – о вери у револуцију, 8 куцаних стр.

Ф 31 (155 и 156) Плава фасцикла А4.

155 – 1969; 156 – 1954, 1959, 1970;

155 – „Упознај самог себе” пролог за књигу „Трагом хуманизма”, уговорено с издавачем „Веселин Маслеша”, 20 стр.

156 – Сиже и предмет сликарства, 33 + 23 стр.)

Ф 32 (157) Наранџаста фасцикла А4. Београд, 1969/1970. На фасцикли: „Трагом хуманизма”, 1–5 – Десет варијација на тему о личности (Душки, 4. новембра 1957, низ од десет предавања на Радничком универзитету у Сарајеву), 1–93; 6 – „Дух или осјећање свијета” – и искуство; стр. 111–344.

Ф 33 (158) Наранџаста фасцикла А4 – повезано с претходним.

1. „Функција и форма”, стр. 14

2. „Десет варијација на тему личности”, стр. 27

3. „Сликарски доживљај света”, 82

4. „Личност у философији историји”, 16

5. „Осјећање и слобода”, 78

Ф 34 (159) Наранџаста фасцикла А4. 1971/1972.

1. Навика и смрт; „Милош Скочо има посјету – Последњи дани Милоша Скоче – Авгаров рубац” – 21 стр. – „ову причу је из мог Дневника преписао Бранко 1976. године и објавио је у армијском гласнику”

прича, увод за „Навику”.

2. НАВИКА, 361 стр.

Ф 35 (160, 161, 162) Зелена фасцикла.

160 – ПЛОТИН – хиљаду и седам стотина година; 122 стране; „приступ савременој философији искуством платонско-плотинских студија” и наставак на рукопис 147–148–151–152, 154/1–I–155”

161 – „Стара” и „нова” критика – три (верзије) написа – „Округли сто” у Дому омладине;

162 – предавања на Филозофском факултету у Сарајеву од 10. 1971 до 6–7 1972: имена студентата, наставни план, литература;

Ф 36 (од 163 до 168) Наранџаста фасцикла, па у пресавијеном папиру А3. 1972.

163 – Ж. В.: „Улога уметности у друштву” (за Раднички универзитет „Ђуро Салај”)

164 – симпозион 22 и 23. 4. 1972. Марксизам и критика – Ж. В. коментари

165 – коментари: Библиотека „Милутин Бојић” „Могућности естетике” (Грлић, Дамјановић, Сретен Петровић, Јеремић)

166 – Учешће Ж. В. у пројекту „Компаративна изучавања српске књижевности”, са студијом „Византијски корени српске културе”, 2 стр.

167 – Паскал или сећање да је умно биће слабо као трска 1–4 + Платонизам од 1 до 20 (2 пута 20).

168 – Протестантско схватање слободе
Картончић „сибилске књиге”

Ф 37 (169) Започето 15. маја 1972; Плава фасцикла, везује се тракама; ПОЈАМ ДУХА, 1. део – 1–223. стр.; 2. део – 224–359. стр.

Ф 38 (170) Писано током последњих месеци 1972, и у јануару и фебруару 1973; Зелена фасцикла О ВРЕДНОСТИМА (О културним вредностима, бази и суштини цивилизације), Поново пагинирано на 1. до 240. „Архитектура је сценографија!”, каже Ж. В., такво схватање и других уметности... – његово разматрање уметности и лепог је цивилизацијско, а као да је то узео зато што је погодно поље за његова размишљања – ИЗ ББГ: [156] АРХИТЕКТУРА – СЦЕНОГРАФИЈА У ЖИВОТНО-ИСТОРИЈСКОЈ ДРАМИ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ, Наука и друштво – SCIENCE, MAN AND HIS ENVIRONMENT Proceedings of the fourth international conference Science and society, Herceg Novi, July 3rd to 10nd, 1971, Yugoslavia, december, 1971. * на страни 184, мој есеј-излагање (а рукопис из 1972–1973) – преписати из К.-С.

Ф 39 (171) Жута фасцикла. Рукопис Ж. В.-а: „Уплашен открићима свог ума [егзистенцијални страх подстиче себичност, забележиће Ж. В. у Кључ свесци], човјек постаје западни човјек.” „I Октобарски револт 1517”, 267 страна

Ф 40 (172) Плава фасцикла, 1974.

1. 25 нација Југославије, табела на картону.

2. Музика и семиотика, блок, 18. 10. 1973.

3. Писмо на немачком, Jorg Willer-у, о његовој књизи, 21 стр.

4. Смеђа коверта А5: Текст излагања Ж. В. на зимским сусретима филозофа, послат на ауторизацију, за часопис *Филозофија*; стр.: 17. (само горњи део), 18, 19. (само горњи део), 20, 21. + 78–81) „Писмо + Писмо опомене, уредник Јован Аранђеловић;

Ф 41 (173 и 174) А4 коверта.

173 – У пресавијеном А3 папиру: Мирча Елиаде, Платонизам, религија, магија – 122 тезе (из књиге Мирча Елиаде) писане руком

174 – Glockner + Аристотел, 56 стр. + 19 стр.

Ф 42 (175) – Бела кеса. Плотин: О ЛЕПОМ, превод са коментарима; „превод је на 58 па и ту са коментарима, а чист коментар = 130 страна”

Ф 43 (176) – А4 коверта. Плотин: О лепом; само КОМЕНТАРИ Ж. В. (углавном превод и парафразирање Хардерових коментара)

Ф 44 (177) – А4 коверта. Коментари – Плотин. О лепом, 3. варијанта коментара и тумачење;

Ф 45 (178) – А4 коверта. Плотин. О бесмртности душе, превод, 27–89. стр., коментари 114–234;

Ф 46 (179) А4 коверта.

Плотин. О судбини, превод, 90–121. стр., и коментари, 235–303 (68 стр.) + 4 листа предговора за сва три огледа 175–179.

Ф 47 (180/1–10) Смеђа коверта. Десетак написа о Плотину, *Енеадама* (које је Ж. В. преводио) и платонизму;

180/1 – Плакат Коларац, предавање Ж. В. о Плотину

180/2 – Уместо предговора, 5–8

180/3 – Плотин, увод у платонизам, 9 стр.

180/4 – Плотин – до преводиоца, уводне напомене читаоцу, 10 стр.

180/5 – Предговор, Платонизам и Плотин према Порфирију и „неоплатонистима”, 38 стр.

180/6 – Плотин, Порфирије и тзв. „неоплатонисти”; 35 стр.

180/7 – Приступ Плотину, 2–30 стр.

180/8 – Плотин, *Енеаде*, читаоцу од преводиоца, стр. 35

180/9 – (у провидној фасцикли), ПЛОТИН И ЊЕГОВО ВРЕМЕ (нагласио Ж. В., црвеним, у својој Кључ свесци), по критичком издању Хардер, 1956, 1–85 стр.,

180/10 – Писмо Бошка Ивкова, одбија да буде објављено у Летопису Матице српске + Приступ изучавању Плотина и платонизма, 4–46 стр.

Ф 48 (181/1–25) – На фасцикли пише 47, али грешком. Плава фасцикла, са тракама за везивање корице обрнуто, споља беле, без ознаке 47, само 181..., закључено по садржају.

Двадесет пет (прво писало двадесет седам) огледа и есеја писаних на тему односа између платонизма и метафизике: ПЛАТЕНИЗАМ МЕДИТЕРАНА (ПРАВОСЛАВЉА) И МЕТАФИЗИКЕ – БЕЗА С РЕЧНИКОМ

181/1 – О ЉУБАВИ – Платон, Плотин, Сократ, стр. 1–54, куцано на ћирилици, од 46. стр. на латиници;

181/2 – ФИЛОЗОФИЈА (ИЗ) ДУХА, основни појмови филозофије духа, 116 стр., започето маја 1972;

181/3 – 181 3–25

Ф 49 (182/1–4) – Сива фасцикла на везивање.

182/1 – Датуми: 7. 3. и 14. 3. 1978, Недеља православаља, у Патријаршијској дворани за предавања Ж. В. је одржао предавање о иконама и иконоборцима – асоцијације и елементи за предавања, 2 стр.;

182/2 – Уметност и религија – „то је низ текстова”... нумерација теза, тј. тема, има их 171 тема, 48 стр., Ж. В. записује да је завршено у суботу 14. 5. 1988.

182/3 – Тезе за студију о Медитерану, 2+75 стр., 71 теза;

182/4 – (У часопису *Дизајн у Америци*) „Уметност и религија”, три варијанте – а – 20 стр., б – 20. стр., в – белешке + садржај руком + 51 стр.; Напомена: то је једино предавање зимске школе које није објављено.

Ф 50 (183) – 1987. – Трибина „Пут богоспознања”, о. Јустин Ћелијски

Ф 51 (184/...) – Бела фасцикла (у ствари, плава, с наличја), са белим тракама за везивање. Написи (предавања, трибине, прилози за зборник о Православљу)

184/1 – Хришћанство – литургија (6. 8. 1980), розе картон + лист А3 с белешкама; (у смеђој свесци стоји: „на 4 картона);

184/2б – Поводом Речника марксизма, 1982, 2 стр.;

184/2б – М. Кершован, Религија, Хришћанство, Католичанство, Одреднице, појмови 11–53 – поново пагинирано

184/2в – 63 („стр. у којима је 5–6 варијанти покушаја да напишем сажет чланак о православљу”) + 48 = 111

184/2г – Православље 10+32 стр.;

(Напомена: у смеђој свесци ово је по реду: а, б, в, г, д)

Ф 52 (185/1–4) Смеђа (беж) коверта А4. 1982. Група написа о православљу, писаних поводом вечери које је, децембра 1982. године, Дом омладине Београда (ДОБ), Кино дворана, посветио теми „Религија и мистика”. Излагања тих вечери биће објављена као посебан додатак „Књижевних новина”. Ж. В. је своје излагање шире обрадио за „Теолошке погледе”, под називом „Логос – литургијска свест православља”.

185/1 – Вера и човек, 11 стр.

185/2 – („Хришћанство и мистика”), Вера и човек, 17 стр.

185/3 – Уводни текст Ж. В., 20 стр.

185/4 – Уводни текст Ж. В., 62 стр.

Ф 53 (186/1–7) Плава картонска фасцикла, с белим тракама за везивање. 1987.

186/1 – Филозофско друштво Србије, „Theoria”, позив на сарадњу, на тему „Ерос и логос”, 2 стр.;

186/2 – Трибина Дома омладине, „Разговори о љубави”; синопсис, 1–6 стр.;

186/3 – Ж. В.: „Ерос платонизму – класични Ерос”, 1–9 стр. – Ж. В. одговор на позив, послао, нису објавили, код њега остала прва варијанта коју је намеравао да разради;

186/4 – Предговор,¹⁷⁶ „Зрелост и чедност”, одговор на позив часописа, али је објављено као предговор књизи Зенковског *На трагу зрелости*, 1984, Богословски факултет, 1–9 стр.;

186/5 – „Зрелост и чедност”, 1–5 стр., иста тема за часопис *Хиландар*;

186/6 – Предавање на трибини студената Православног теолошког факултета, 7. 12. 1987, тема: „Утицај хришћанске мисли на савремена друштвена и културна струјања”: информација о предавању, блок са 7 листова, текст куцан, 13 целина;/Дијалог са Ф. Перком

---

¹⁷⁶ У ствари, објављено је као поговор. Име Жарка Видовића у Кобису стоји само под наводницима!- проверити

186/7 – О СВЕТОЈ ТАЈНИ ЛЈУБАВИ (насупротив природно-научном, свјетовном „тумачењу“ љубави), Садржај, 316 ставки (2 примерка) + Рукопис 1–68 стр., куцано;

(ово прикључити за тезе о Медитерану)¹⁷⁷

- Ф 187/1–7** – Велика најлонска фасцикла пресавијена на пола; У Кључ свесци, црвеном оловком: „Православна сфера духовне обнове и препорода Срба – српске заједнице“;
- 187/1 – Позив Удружења књижевника Србије да се врати у чланство. Потписана Мира Алечковић, као председавајући Скупштине УКС. 19. мај 1983.
О Томи Аквинском, 7. II 1982, за Дом Омладине 8. II 1982.
„Свети Сава и платонски мислеће хришћанство“, Студеница, 26–29. V 1983.
- 187/2 – „Свети Сава и платонски мислеће хришћанство“, Студенички скуп, 26–29. маја 1983. Дани жичког сабора 1221 (маја), Осамстота годишњица Студенице (подигнуте и освећене 1183); Православље, 151–160; још једна варијанта „Свети Сава и платонски мислеће хришћанство“, 1–22;
- 187/3 – „Платонизам у средњовековној српској књижевности и култури“, укупно 65 стр., али су стране 53 – 63 узете и прикључене реферату за симпозијум 5. и 6. X 1986 – „Свети Сава и XIII у Европи“; 1983–1986.
- 187/4 – О мистичком богословљу Тимотеју (епископу). Посланице Светог Димитрија Ареопажита (епископа атинског), Посланица 5. Доротеју Литургу – превод о. Атанасија Јевтића, на крају напомене у вези с преводом. 5 страна.
- 187/5 – Редакцији Српске књижевне задруге – Ж. В. Рецензија Аристотелове „Реторике“, у преводу Марка Вишића. 6 страна. 31.1.1985.
- 187/6 – Коверат с картонима теме „није за саопштење у Студеници 1983“
- 187/7 – Белешке руком са симпозијума. О критици оца Атанасија на саопштење Ж. В.

Ф 188–200 све у једној фасцикли картонској, сивој, шрафираној, повезано тракама.

- 188 – „О појму хармоније у Византији“.
- 189 – „О богумилима. Александар Соловјев“. Рукопис. Папири мањег формата.
- 190 – „Византијски корени српске културе“
- 191 – Енциклопедија Британика и Царска енциклопедија Русије о словенофилима.
- 192 – „Руски славјанофили – реч у њихову одбрану“. куцано, 92 стране. „радио за Бранка (за његов дипломски 1975–1976)“.
- 193 – Девет рукописа о људском паду
- 194 – Рукопис на малим папирима. „Преглед анагноза и бројеви библијских „зачала“ (читања).
- 195 – „Преглед празника“ куцано 98 страна
- 196 – „Његош и анагнозе“.
- 197 – Анагнозе покретних празника („Месечеве године“).
- 198 – Анагнозе из књиге пророка Јеремије, Варуха, Језекиља, Данила, стр. 1–65.
- 199 – Анагнозе и Коментари уз Пет књига Мојсијевих 103 стр., куцано. Прва књига Мојсијева
- 199/1–5 – Друга–пета књига Мојсијева
- 200 – Анагнозе и коментари из осталих старозаветних књига (до краја).

---

¹⁷⁷ Напомиње самом себи Жарко Видовић.

Ф 201-204 Четири рукописа, откуцана

201 – (пописом из 1977 – 49) – ПРЕГЛЕД СВЕГА ДОСАД НАПИСАНОГ ЗА „ЊЕГОШ И АНАГНОЗЕ” од 1 до 52

202 – (20. и 21. октобар 1977), стр. 1 до 44, дневнички, Raison pur; о „Лучи микрокозми” из пописа; О Његошу; у авиону, Бранко; разговор с оцем Атанасијем;

203 – (из 50/3) разговор о књизи В. Јеротића, „Болест и стварање”, Његош, Кјеркегор, стр. 1–8;

204 – (из рукописа 50/7) – О кнезу Лазару, руком писано, 25 страна; куцано: О кнезу Лазару, научни скуп 1971. у Крушевцу, 1–52 стр.;

Ф 205 (Попис из 1977 – 51 / 1, 2, 3) Фасцикла А4 О ЉУДСКОМ ПАДУ

+ ПАД, 1. део, стр. 78–161, Пад у Библији Астрално-ктонско схватање пада

+ ПАД, 2. део, стр. 1–77

+ Човекова слобода и пад човека у платонизму 162–249, 3. део;

+ 16 розе картица;

Напомена: делује као да је претходна верзија (чијег првог дела по претходној пагинацији нема овде) реорганизована на нов начин, у ова три дела; Промењена пагинација

Ф 206 (52, пописано 2. 6. 1977 – 57) А4 смеђа коверта, црвеним словима, 1–22, „Коментар Лучи Његошевој” (КЛНЈ)

+ 1. варијанта, стр. 23–30, КЛНЈ – уз првих 20 стихова „Посвете” г. С. М.;

+ СМИСАО, 1. смисао и бесмисао, 2. биће и збивање, 3. пад и спасење; стр. 1–21 (10. јануар 1977, од 10. 1. 1977 до 19. 1. 1977, 25. 1. 1977)

Ф 207 (Пописом од 2. 6. 1977 – 58) ПОЈАМ СМИСЛА

Ками, Кјеркегор, Платон, Маркс

* Пролог, римским 1–3 стр.

* главни део 1–126

* IV–XI – Преглед до сад написаног о појму смисла

Ф 208 (према попису из 1977, 59) Коверта А4 – 1 лист *На парастосу Јелене Боздине* (Лаза Костић, 1841–1910), руком: „у угластим заградама моји „коментари” – подвучени црвено – дао ми Педа Вукадиновић”

Ф 209 2 листа, куцано; ПРОЛОГ О НАЦИОНАЛИЗМУ; руком: „Мазохизам српског самооптуживања је пожељан ’облик српског национализма”

Ф 210 (по попису из 77 – бр. 60) Коверта А4, смеђа. „Појам смисла = појам осмишљеног живота = појам егзистенције, Кјеркегорд – Његош”, 54 стране, нумерисано;

Ф 211-214 Коверта А4, смеђа, на њој руком записано: „пописом од 1977 61(а, б, в), 62)” – тако је означено и на граничним пресавијеним папирима;

211 (61а) – 1–7. стр. – О Канту;

212 (61б) – 8–81. стр. – РЕЧНИК (поводом Канта и Кјеркегора, Ками и сл.)

213 (61в) – *Чудо живота* (нумерисано као 32. стр.), *Чудо мисли* и *Чудо духа* (нумерисано као 33. стр.), (и даље се води као „К. – Речн.”, екстраховано из Речника, 212);

214 (62) 1. до 9. стр., руком пагинирано, све названо УВОД, делом писано руком, делом куцано – тема: о филозофима, логици, Хегелу;

Ф 215 Коверта А4. Мањи коверат са 50 картона рукописа (белешке настале током читања књиге Камија „Побуњени човек”) 50 картона;

+ 19 картона рукописа (белешке настале током читања књиге Џона Кричана „Албер Ками и књижевност побуне”;

+ Куцано, белешке настале током читања књиге Џона Кричана „Албер Ками и књижевност побуне” јул 1977; стр. 32;

Ф 216 Свеска А4 (Оксфорд); Руком садржај; Белешке о филозофији, Хајдегеру; на почетку и на крају списак личности са годинама рођења и смрти – упоредна табела; Почиње: Петак 10. јун, 16х, Солине, Мљет, 1977.14. 8. 1978; руком писано, 99 стр.;

+ 7 розе картона А5, 10. 5. 1979, 16. 5. 1979 – (Олоф Тигон)

+ Лист: Извештај за јануар–јуни 1979. Институт, о Његошу;

+ Лист, копија: „Егзистенцијални неуспјех пјесничког подухвата”;

+ листић Мартин Хајдегер, на немачком, 19 ставки;

Свеска позади 4+1 лист (10. 8. 1977) Претпоставка логика;

Ф 217 Коверта А4. Куцано. Наслов: „Његошев Логос”, тј. „Његошев диалект”. Анализа уводног певања „Луче Микрокозме”. 29. 6. 1977. Анализа сваког стиха, по стиховима. Стране од 1-11. Завршио 1.7.19;

+ Куцано, једна страна, подаци о „Огледалу српском”;

+ Куцано, једна страна, наслов: идеје за „Капију” 1. 7. 1977;

+ Куцано, три стране, наслов: Црквене књиге. 7. 7. 1977.

Ф 218 Коверта А4, Куцано машином. Наслов: „ЊЕГОШ У ИСТОРИЈИ је историја у Његошу”, 37 страна. Други текст, насловна страна – куцан: *Пролог*. Руком додато: Народне песме – епски шаблон. Његош – Нови век – Запад. 18 страна. Уметнути мањи папирићи са рукописним белешкама. 55 страна укупно;

Ф 219а Коверат А4. Куцано машином. Неколико уметнутих стр. руком; Увод – ЊЕГОШЕВ ПУТ – од епског оптимизма до ЛМ („Луча микрокозма”); но уместо да идемо (Срби) ка ЛМ, ми прихватамо исто тако бесловесни – просветитељски оптимизам Европе „знање је сила”

Ф 219б (други коверат са истим бројем) Коверат А4. Куцано машином. Наслов: НАИВНИ ЕПСКИ ОПТИМИЗАМ МЛАДОГ ЊЕГОША. У 19. веку напушта се пут којим се ишло од Фотија, Тирила и Методија. Његош од првих дела епског оптимизма, до „Луче”, „Вијенца” и „Шћепана”, прелази пут којим се враћа овом наслеђу; 47 страна, руком: 41–87;

Ф 220 Куцано, али с много уметнутих страница руком писане свеске;

220/1 – Увод, писан почетком априла 1978, Све о Његошевом делу (могуће да је наставак Ф 219, Његошев пут), 8 стр., куцана пагинација руком поново пагинирана у „1131–1138”, што указује на то да је текст накнадно укључен као део веће целине;

220/2 – Увод: *Провалија између песника и народа*, писано 10–15. 10. 1978. „Првобитни циљ овог рада да прикажемо Његошеву мисао, чудан задатак...”

- + Листови мањег формата, белешке из читања Његоша, са коментарима, по стиховима;
- + Свеска 1, руком писана, анализа „Луче” по стиховима;
Почето са писањем 16. 7. 76, на Мљету;
- + Свеска мањег формата са белешкама из Хајдегера, углавном на немачком;
- + Свеска мањег формата; о Његошу;
- + 220/1 УМЕТНОСТ – УМЕТНОСТИ! (дакле, поезија – позоришту!) стр. 3–10, „1170–1177”)
- + 3 розе малих картона са белешкама о Његошу, „Лучи”;

Ф 221 „Дато Милану Милетићу, одавно се упокојио, библиотека му је у манастиру Ћелије!”

Ф 222 Коверат А4. Куцани текст, почиње са „Увод”, потом, на 8. стр., „О ЈЕЗИКУ”; између 72. и 73. стр. уметнут картон „Морал и литургија”; од 73 до 88. стр. ТЕЗЕ О ЈЕЗИКУ; Куцани текст, руком пагиниран: 1–88

- + 4 листа А5 „Сунце: Земља = Стварност: Говор” и картони од 3 до 19; говор; језик; Хајдегер;

Ф 223 Коверат А4, с картицама А5, у 2 групе; Картице (О Хегелу итд.), руком писано, „у лето 1979”; у Кључу 2: „80 великих картона, писаних руком”;

1. група картица – обележене од 1 до 54 + 55. необележена, исписане с обе стране, Хегел, Маркс, држава, власт, јеврејско питање, човек „деловање”; наука; подсећање; говор; опажање или ствар и обмана;
  2. увијено у 4 исписана листа; картице нумерисане од 25 до 76, Потом римским бројевима, па арапским;
- О првом греху; разумевање и тумачење; индивидуум, логика; Његош, Луча;

Ф 224 Коверат А4, „Почето за *Православље* лето 1976.” ДА ЛИ „СЕДАМ РАЗЛОГА” ИЛИ СЕДАМ СВЕТИХ ТАЈНИ? Редакцији „Православља”, а поводом написа „Седам разлога зашто један научник верује у Бога” – 5 страна – 2 примерка

- + (заједничка пагинација 21 стр.)
- „Диалог: реч или мач?”; Тајна је не само Бог него и човек/Молитва духу св. Томе – 10 стр.
- „Не само Бог, него и човек је тајна” – 4 стр.
- „Ни реч, ни мач, него диалог” – 6 стр.

Ф 225/1–4 Коверат А4

- 225/1 – „Музички доживљај свијета”, поново писан 1967; пагинација почиње са 92, завршава се са 98, да би био уметнут у текст „Доживљај” из 1964; Све куцано машином; теоријски текст;
- 225/2 – 11 стр. Дивчибаре, фебруар 1974. (саветовање Српског филозофског друштва „Револуција и култура”) – Уводна напомена о одузимању траке са дискусије и о хапшењу Драгољуба Игњатовића, критика уводног реферата Миладина Животића
- 225/3 – „О модерној уметности – али с ове стране ТВ екрана” – критика емисије Д. Калајића, писмо, спремљено за објављивање; на крају 8–10. март 1979. у Београду;
- + Рукопис без наслова. 22 стр., две целине, према датираном:

21. 3. 1974. – О нарцисоидности, заједници, протестантизам, католичка теологија; Запад
16. 5. 1974;
Крштење, Феноменологија духа;

Ф 226 Коверат А4. Руком. Без наслова; У Кључу 2: „Написи о злу: Теологија зла”;
На 1. стр. План: Теологија и теологија зла, Ками, Кант, Достојевски; Осећања, смисао, етика; Личност, слобода, литургија; Плотин, Платон;
Напомена: Уредно, делује као спремно за издавање; VI 1980, 42. стр.

Ф 227 Коверта А4. Куцано и писано руком; У Кључу 2: „Херман Хесе и зло... Коментари на дела Хермана Хесеа”; Разне асоцијације и теме (Бергман, Витез игра шах са смрћу; У Кључу 2: Дон Кихот, Фауст); 1980.
И ПОЧЕЦИ Х. Хесе – 72 стр.
(+ нема пагинацију, асоцијације на почетку)
+ Херман Хесе – Зло

Ф 228/1–7 „Немоћ философије пред питањем о смислу о добру и злу”; новембар-децембар 1979.

Без целовите пагинације

228/1 – 8

228/2 – 3

228/3 – 3

228/4 – 5

228/5 – 5

228/6 – 5

228/7 – 23

Ф 229/1–4 „Историјски разлози пиетистичке 'побуне' Канта” (наставак претходног „Немоћ философије”); од 5. децембар 1979;

229/1 – 7

229/2 – 4

229/3 – 8

229/4 – 29

Ф 230 Фасцикла А4. рукопис: „(Плотин и увод у платонизам)”; руком додато „Историја и платонизам” + неколико листића са белешкама; 1–109 (I–CIX); „Започето 20. 2. 1980, прекинуто са стр. CI, 25. 3. 1980.”

Ф 231 Коверта смеђа. А4. На коверти: Историја/Нови век/Отуђење/Луча Микрокозма; Листови, руком: 1. „Исток и Запад, поезија (осећање) и философија (мишљење, рационалност)” 2. Народ у туђој историји 3. и 4. Историјски свест 5–70 стр. куцано, на различитим папирима – рукопис на маргинама

28. стр. **нема**

Предговор: О садржају студије, на 2 стране; потом део ...(27)112... О новом веку...

Уместо 29. стр. – пресавијен лист А4 са уметнутим листићима

30. стр. – црвена слова

31. – Човеков пад – тема „Луча микрокозма”

58. – Кјеркегор

65–70. стр. – Миодраг Поповић, Видовдан и часни крст, оглед из књижевне археологије, „Слово љубве”, 1976;

Већа целина, рукопис, без наслова, „Увод”, предмет: историја Срба, нација;

Ф 232 Коверат (смеђи, А5), хартије, листови из свеске и картони мањег формата; Белешке настале током читања и издвојене мисли; Хајдегер, Кант, Декарт, Маркс, Хегел, Његош, Платон; слобода, нација, вера; Издвојени текстови са насловима: „Основи хришћанства”, „Страх од ...? Од Смрти? Не.”; садржаји-нацрти већих дела; периодизација српске историје; појмови из Византијског феудализма (Острогорски); 1980.

Ф 233 Коверат, смеђи, мања, А5; Кратка библиографија у коверти; Извештај о раду на научно-истраживачком пројекту (у виду табеле):

1. *Свеске* 1969–1980. – руковођење

2. „Византијски корени српске културе” – 1972–1977, самосталан пројекат

3. Пројект о Његошу у оквиру Византијски корени – 1978–1980. (књига „Његош и анагнозе” у оквиру тог пројекта;) у исто време ради на преводу и тумачењу Плотина;

У прилогу наведено 6 чланака које је објавио у часописима и енциклопедија Ларус (одредница о хеленохришћанству)

Ф 234 Коверат, листови малог формата, на 1. листу уредно пописан Садржај (!) коверта: Програм – теме; *Степски вук*, Гете и Хесе, Жена – Хермина – хермафродит итд. Белешке из Хесеовог „Степског вука” на првих 506 стр.; 56 о Хесеу, потом блокчић и листићи...; 1980. на коверту, али прецртана

+ Блокчић, белешке из читања: Ками, Његош, Хајдегер, Хусерл

+ Листићи са старогрчким речима, подсетник за учење

Ф 235 Коверат (смеђи, мањи): 6 листова с ознаком „Коверта I (картони)”, на њима колона са штиклираним, насловљена са „план”; потом следе картони који су означени са „План” 1–3 + на листу „План” 4 и 5; потом картони са пагинацијом од 1 до 24; у Кључу 2: „Покушај херменеутичког прилаза Његошевој мисли (визији)” Његош, Платон, идеологија; појам – идеја;

Ф 236 Коверат (смеђи, мањи):

Наслов: Садржај за „коверта I (картони)” и „коверта II (бели листови 6/I)” – руком писани листови: 7–11.

+ II *Светска и национална култура* – 6, I, 1–18. листа (обострано);

„Националност – нужан облик култивисаности – је припадност једној културној заједници. То није национализам.”

Наслов: „коверта III/(листови)” – таксативно, руком: 12–13 стр.

Почиње: „I Некада су људи веровали да им је Библија довољна за живот и опстанак...” (I (Идеологија и навика), на 5 страна) + необележен лист

+

7/II 16–44 стр.

Платон; логос; самосвест; цитат из Његоша; постојање, појам бића;

Ф 237 Коверат (смеђи, мањи): Коверта III, 1980; листови руком писани, *Навика и идеологија*;

Ф 238 Коверат (бели, мањи; Математички институт САНУ): Ознака: 7/2, стр. 1–61. (17 поглавља);

РЕЧ О „МЕТОДОЛОГИЈИ”, Уместо о „методологији” – о песнику?

Почетак: „II Идеологија и навика”;

+

Два листа (Пагинирано 14, 15) на којима стоји:

„Коверта IV (листови)/II”; 17 ставки; 16. ставка а, б, в, г

Ф 239 Корице исечене (Еразмо Ротердамски „Essai sur le libre arbitre”) – Дневне белешке на папирићима мањег формата: О старцима и њиховој ведрини; О комунизму; Белешке током читања филозофске, историјске и теолошке литературе, на француском, немачком, грчком и латинском; Јован Дамаскин; на првом листу стоји: 22. 9. 1975, и још се помиње и 1975, 1. јануар 1976.

Ф 240 и 241 Две свеске мањег формата, смеђе корице, („Веселин Маслеша”); руком писане белешке – мисли током читања; 240 – „1980” (руком, графитном оловком), 241 – 1980. године;

240 – О Хајдегеру (Битак и време) (на немачком и српском); на крају списак студената филозофије Сарајево 1971/1972; 240 – није Ф

241 – „Увод: хришћанство, филозофија, метафизика”; Хегел, Андрић, Хајдегер; Киркегард; Ками; о филозофији и о историји; читко;

Ф 242 Његош и „Синтеза јуначке народне песме”. Студија о односу између Његошевог дела и јуначке народне поезије; 5–78 (руком: 235–308)

Ф 243 УВОД: ЛИЧНОСТ У НОВОВЕКОВНОЈ КУЛТУРИ, „Ова студија је рађена у оквиру пројекта Византијски корени српске културе”; мото: Цитат из Луче; увод историјски, о историји Срба, О Скерлићевом тумачењу српске културе, о византијским филозофима, о Платону; Његош, Црњански, Кашанин; 1–116.

Ф 244 куцано;

1. О хуманизму, 1–55

2. О папској цркви са становишта Платона, Његоша и православља (Папска црква – Света држава), 56–232.

Ф 245 Анализа „Луче микрокозме” (и Његошеве трилогије) – речник на укупно 176 картона; тумачење разврстано по појмовима (није азбучним редом); На првом картону је садржај рукописа – план књиге; 176 картица, руком писаних;

Ф 246–262 „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ” II; Напомена: Рукопис који није ушао у састав књиге; 9–903 страна, руком писано;

Ф 263 „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ”; Напомена: Рукопис који није ушао у састав књиге; 1–303 стр.; Напомена: недостају 68–70; 81–90; 118–120; 184–190; 208–220; 241–249;

Ф 264 „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ”

(Уметнути картони); Напомена: Већи део рукописа који није ушао у састав књиге;

Ф 264/6 – Део после Закључка: 570–582. стр. – дупликат истог примерка уметнут је (окренут) између стр. 244. и 245. и руком на полеђини и написано да је уметнуто; (пише: 1–517) Фактички: 583 стр. (неке стране означене под а, б...); („Пописом од 2. јуна 1977”).

Ф 265 Смеђа коверта, Додатак уз поглавље „Његошева трилогија”, (бацио, стр. 1–50, јер су објављене у *Савременику* бр. 7, јул 1982)

+ Речник појмова из „Луче микрокозме”

+ Око 158 афоризама на тему и поводом „Луче микрокозме”

Ф 266 Коверат А4 Куцано. „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ” У Кључу 2 „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ” III детаљно описано свих 19 целина: „Ово треба редиговати у комбинацији са 246–264.” 19 целина. 289 страна. Без датума. То су углавном тезе, белешке. На крају садржај целе књиге ЊКЗНВ

Ф 267 – Уместо фасцикле: преглед рукописа у Кључу 2; Непостојећа фасцикла. У Кључу 2: „Преглед рукописа досад написаних о ЊКЗНВ”. У Ф 204–266. 31 рукопис. Укупно 2.809 страна.

Збир рукописа: 204, 206, 210, 217, 218, 219, 220, 238 (писано руком), 242, 245, 246-262 (17 рукописа), 263, 264, 265 и 266 – укупно 31 рукописи – 2.809 страна

Ф 268 Коверат А4: Кључ 2: „ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ У НОВОМ ВЕКУ” IV „Скраћена верзија свих рукописа од 204 до 266 који чине „ширу верзију”, рађену као материјал за објављивање „архива” Института. Ту ширу верзију је 1981. прегледао и препоручио да се штампа др Драгиша Витошевић. А ову, скраћену верзију сам 26. 6. 1988. предао (пред свој пут у Ријеку) Бошку Бојовићу (из Париза). „Спремних за штампу” (радио сам у Риједи) до краја јула 1988 – и донео у Београд ... пред кречење 1–10. 8. 1988.” Ово има 7 целина и 347 страна. Делује као најсажетије и најцеловитије. То би могла да буде сажета верзија целе књиге.

Ф 269/1–7 – Фасцикла модра А4. Куцано. Фотокопиран чланак Радована Караџића из једног зборника о Андрићу из 1981. Кључ 2 детаљан опис шест поглавља. Седмо у Кључу: Радован Караџић: Латас: феноменологија издајства. ЊКЗНВ V.153 стране. Са 3156 то је 3309.

Ф 270/1–16 Картонска фасцикла повезана канапом, унутра увезани коверти са рукописима; 1977.

270/1 – Датуми око збивања са Шћепаном Малим, сеобама и патријарсима

270/2 – Његош и анагнозе

270/3 – Датуми од Јустинијана до краја . Словени – Смисао анагноза – Папа сузбија племство и патријархат

270/4 – Србија и Бечки рат по Глигору Станојевићу. Датуми из српске историје, од Немање, укључив и Црну Гору

270/5 – По старом календару. Значај старог календара. 11 страна,

270/6 – Хронологија за Његошева дела куцано и руком, А4 и на папирићима

270/7 – Деветнаестогодишњи Његош и његова свест о историји. Куцано, рукопис, А4, картице.

- 270/8 – Садржај *Гласа Камеништака* (у поређењу с Г. В и Ш. М), куцано, по стиховима, А4 22 стр.
- 270/9 – Његош у историји, историја у Његошу (алтернативни наслов Његош. Русија и Косовска катастрофа) 9 стр.
- 270/10 је 270/7 – тако и забележено.
- 270/11 – Смисао у Л. М. Три песме пре Г. М и Ш. М у Новом веку 7 страна и једна картица.
- 270/12 – Понемчавање руских царева (и руско схватање историје, различито од српског. Руски апсолутизам против православља) 60–75 стр.
- 270/13 – Читајући Киркегорда. Русија и Срби, Стјепан Зановић, руски апсолутизам и германизација, Ш. М и Пугачов, Русија и Православље, Берђајев. 86 стр.
- 270/14 – без коверта, папири, стр. 9. Његош и јуначка народна песма (или: Његош – „Синтеза јуначке народне песме?“). Превазилажење телесног јунаштва јунаштвом мисли (руком додато)
- 270/15 – Нови век у српској историји и Његош–Црњански. И метафизика Н. Века. 66+25+46
- 270/16 – Нови век и „шта је народ“ (нација) (од Бечког рата наовамо)

Ф 271 – Коверат А4. Куцано. ЊКЗНВ Његош и Косовски завет у новом веку, Први део. Седма верзија. Рецензија јеромонаха Атанасија Јевтића на овај рукопис, од 200 страна, на две стране, написана 15. 12. 1984.

Ф 272 Коверат А4. Поглавља из ЊКЗНВ. Од 272/1 до 272/6. О Андрићевом тумачењу Његоша, О херменеутичком приступу Његошу, који је приступ поетским осећањем, итд.

Ф 273 У најлонској фасцикли А4. *Његош и Косовски завет у Новом веку* (ЊКЗНВ) Овде је садржај прве верзије рукописа из 1981, од 2745 страна, са упутством у којој се фасцикли, под којим бројем црвене боје налази које поглавље. 1986.

273/1 – Предговор. Куцано. Тачно тумачење Његоша дали су Иво Андрић, Љуба Ненадовић, Николај Велимировић.

273/2 – Белешке руком

273/3 – Детаљан садржај ЊКЗНВ на 37 страна

273/4 – Исто као горе. Детаљан садржај ЊКЗНВ на 37 страна са много више бележака руком

273/5 – Садржај ЊКЗНВ, служи као омот за:

273/6 – главно: Садржај прве верзије рукописа из 1981, од 2 745 страна, са упутством у којој се фасцикли, под којим бројем црвене боје налази које поглавље. И поново још једном исто то, без црвених бројева фасцикли.

Ф 274 У најлону. ЊЕГОШ И КОСОВСКИ ЗАВЈЕТ. Теме са бројевима. Страна у рукопису? Без јасне пагинације.

+ Неколико картона са рукописом. Теме из „Његоша и Завјета“ са бројевима

+ Куцано машином. Теме из „Његоша и Завјета“ са бројевима.

Ф 275 Фасцикла с тврдим корицама А 4. Куцано. „Његош и Косовски завјет“. Белешка куцана на почетку, да је ово само део рукописа од 2 745 страна са преко 30 тема о Његошу и Косовском завету. Рукопис предат Институту 1981. Рецензенти (помиње се

Драгиша Витошевић) закључили су да је рукопис преопширан и да га треба скратити за штампу. Зато је Ж. В. 1984. сачинио краћи рукопис, тако што је у њега уврстио само неколико целина. Из прве верзије објављен је део у часопису Савременик бр. 7, за 1982, под насловом „Његошева трилогија“. Рукопис у овој фасцикли је из друге верзије, из 1984.

+ „Платонизам, Његош и метафизика“, стр. 31–96.

+ „Додатак: Објашњења и допунске тезе уз поглавље (књигу!) о платонизму, Његошу и метафизици“, стр. 101–733;

Ф 276 Плава фасцикла, ДВА ОБЛИКА СВЕСТИ – ДУХ И МИШЉЕЊЕ, куцано + наставак на малим листовима од 69–79; 1983. пише на фасцикли; По темама, теме обележене бројевима; 19–68. + 69–79

Ф 277 О Светоме Сави – симпозион, октобар 1986. ПБФ „Студеница у црквеном животу и историји српског народа“, саопштење Ж. В. на тему „Свети Сава и 13 век у Европи“;

277/1 – Програм симпозиона;

277/2 – Сепарат из зборника Осам векова Студенице, Атанасије Јевтић, „Богословље и духовни живот у Студеници: „Две студеничке беседе Светог Саве“ (белешка „дао ми је 2. 09. 1986.“);

277/3 и 277/4 –Атанасије Јевтић Из богословља Светог Саве, са белешкама Ж. В. ;

277/5, 6, 7 – белешке током рада на саопштењу, белешке о поднесеним саопштењима на овом скупу;

+ Текст саопштења Ж. В., 15 стр.;

Ф 278/1 и 278/2

278/1 – ДУХОВНИ ОГЛЕДИ – ПОКУШАЈИ (пише у Регистру рукописа): * Шта се то с нама дешава? (3–17. мај 1982), о Дневнику, Техника је технократија?, Побожни атеизам; Старци, посебно они развратни; „Нова лепота“, Безнађе у доба технике; Једина нада; Реч је о освешћењу; Власт ренесансна и власт модерна; Барокни неспоразум око појма индивидуе и појма ренесансе;

Хроника (за „Савременик“, уз напомену: „Јелена предала Ракитићу“)

„Са скривене осматрачнице“ (1985), („Истеривање Бога“ М. Маркова, Ф. Вишњић и српска револуција, „Тек је сумрак а робот машина већ ходају како поноћне авети“)

278/2 – Однос либералних и социјалистичких идеја и покрета на тлу Југославије; научни скуп

+ уметнута 3 картона: „Верујете ли ви, шездесетогодишњаци, у будућност своје земље?“

Ф 279

+

291

Коверта А4. ТЕЗЕ О СУШТИНИ ТРАГЕДИЈЕ, куцано 1–65 стр. латиницом, 2 део: од 66–110, ћирилицом, „сигн. рукописа СУШТИНАТРАГЕДИЈЕ“

291 – Пресавијен плакат за 25. Бранково коло, 1996, Ж. В. учесник + програм Симпозијума „Трагично и апсурдом“, Сремски Карловци, 1996, ФДС;

- + Листови свеске „Осмица”, нумерисане белешке и белешке са симпозијума, наведена имена говорника;
- + картице и листови – о трагедији

Ф 280 Коверта А4. на коверти пише: „4 варијанте написа о херменеутичкој и метафизичкој критици”; КЊИЖЕВНА И УМЕТНИЧКА КРИТИКА ИЗМЕЂУ ФИЛОСОФИЈЕ И УМЕТНОСТИ; 43–83 руком писано, Новембар 1983.

Наставак на 84. стр. УМЕТНОСТ ИЗМЕЂУ ХЕРМЕНЕУТИКЕ И КРИТИКЕ
1–194

+ 26 картица

Ф 281 Коверта А4.

281/1 – (у пластичној провидној фасцикли) делује као да су чланци, спојени у целину, па руком нумерисани, заједно;

ЕРОС У ПЛАТОНИЗМУ – КЛАСИЧНИ ЕРОС; 51 стр., прве две прецртане, а на трећој стр., графитном, наслов: „Платонистички Ерос”; на крају, хемијском: Бгд, мај 1983; у прилогу, црвено, куцано: Рецензија чланка „Ерос”, Слободана Жуњића;

281/2 – ПЛОТИН, ОГЛЕДИ (по старом обичају насловљени са „Енеаде”), превод Ж. Видовића; март 1977; 53–57. стр.

281/3 – ПЛОТИН – РАЗУМЕВАЊЕ И ПРЕВОЂЕЊЕ, 1. половина фебруара 1987, стр. 1–23;

281/4 – Појам духовног искуства; децембар 1986; 1–22;

281/5 – Платонизам и европска философија; јануар 1987, стр. 1–32;

Ф 284 Плава фасцикла,

284/1 – Рукописи о делу Његоша, „Његош – трагични јунак косовске мисли”

284/2 и 284/3 – Његош и национални препород Срба, око 400 стр.

Ф 285 Жута фасцикла.

У смеђој коверти.

285/1 – Белешке са Цетиња, 5/9. мај 1994, 103 тезе, 2 картона

285/2 – Кључ Његошеве тајне је Луча: „Тајна чојку човјек је највиша!”. 1993, 52 стр.

Програм за скуп „Милице у походе”.

285/3 – Ж. В. Тајна порука Његошеве ЛМ, 21 + 12 + 5 стр.”

Ф 286 Фасцикла плава, са тракама

1. Црвена фасцикла – преглед свих тема и предговор,

Белешке за рукопис: на 18 картица, 1 лист + Његош и национални препород Срба, 11 страна

Верзија НКВЗ за *Дечје новине*, Горњи Милановац, од 23. 5. 1988, Рукопис на 656 страна; Ж. В. коментар: „Ово је најозбиљнија верзија!”

Ф 287 Црна фасцикла-торба;

1. Смеђи мали роковник, белешке, дневник, 1997, исписано напред, има и позади, уметнута 2 картона;

2. Пресавијен лист, пагиниран 41.

3. Књига „Етика Горског вијенца”, Димитрија Калезића;

4. 2 листа „Читајући Калезића”

5. 1. лист „Горски вијенац – мистерија историјске свести срба”

6. Програм за конференцију *Горски вијенац*”, Приштина–Пећ, 1997, Ж. В. учествовао са (Г В као сценски приказ народно-црквеног сабора), позив за конференцију; VIII поглавља, последње има 25 стр.

Ф 288 Жута коверта

288/1 – Ж. В. Радио Југославија, О Београду

288/2 – ФДС, Симпозијум Филозофија, језик, заједница

288/3

I ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ ПОСЛЕ 1968, II РУКОПИСИ ЗА ШТАМПУ;

+ библиографија

288/4 – У белој коверти А4, писмо Бошка Бојовића Владици, 1997.

Ф 289 и Ф 292

292 – Програм Института за геополитичке студије: Округли сто:

Српски народ у новој геополитичкој стварности, 5 стр., захефтано;

+ Обавештење Инст. о одржавању Округлог стола, 3 стр, захефтано;

+ Основ. замисао Инст. Стола, 6 стр. захефтано;

+ Хартија „на квадратиће” – куцани текст, на маргинама руком; Теме, тезе (по бројевима): саборност, хармонија, Св. Сава, прва дилема Срба, судбина српског етоса, тајна опстанка, Жички сабор, нација, духовни препород, тржишна привреда;

+ Цртеж хемијском, мали

+ Белешке на листовима (из свеске „Осмица”), 29. 1. 1997, Петроварадин, Ж. В. дискусија;

+ Ж. В.: Историјска свест – супстанција и морал нације, 25 и 1 сажетак; + рукописи
+ Духовни препород српског народа – питање опстанка + „Историјска свест – супстанција нације” – комбиновано, поново пагинирано; 20 стр.

+ Корице за „Савезници и Југословенска ратна драма” др Веселина Ђуретића, ауторизоване стенографске белешке, 1985.

289 – Програм за симпозијум „Српски културни простор”, 5. и 6. септембар 1997, ДСС; учествовао и Ж. В. ;

289/4 – Ж. В.: Подударност српског културног и српског црквеног простора;

289/5 – ПРОСТОР СРБА (као појмовник)

Ф 289/1 и 289/2 Плава картонска фасцикла, На корицама свеске „Осмица”: Ћосић „Време власти”, кратке белешке;

289/1 – Крушевац, јун 1997, Књижевност и морал – треба предати рукопис до 1. октобра 1997.

+ Духовни преображај – питање опстанка

Комбиновано куцано и писано, различити папири и нумерације;

289/2 – у провидној кошуљици: „КОСОВО И МЕТОХИЈА – КОСОВСКИ ЗАВЕТ” (у заглављу: „СИНДЕСМОС – ЗАВЕТ”), 18. 8. 1997, прво куцано, потом руком; пренумерација страна;

Напомена: на фасцикли стоји 289/1–2–3–4–5, али у овој су само 1 и 2, а 4 и 5 су са 292, док 3 није нађено;

Ф 290 / 1, 2, 3, 4, Фасцикла бела;

290/1 – Матеј Арсенијевић, Завет..., уз књигу Ж. В., 18. стр.

290/2 – Поговор, Литургијска тајна Библије, Ж. В., 1997.

290/3 – Копија 6 Гордане Живковић чланака из часописа

290/4 – Ж. В., Приказ књиге војводе Симе Поповића „Мемоари”, 15 стр.

Ф 291 Видети: Ф 279

Ф 292 Видети: Ф 289 (у истој су фасцикли)

Ф 293/1–7 Фасцикла, Рукописи о Светом Сави

293/1–5 – Руком писани листићи А5

293/7 – Брошура: Свети Сава, Беседа о правој вери и акатист Светом Сави; превео Атанасије

293/7 – Куцани рукопис: СВЕТОСАВСКИ ЗАВЕТ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ, Резиме: Света Тајна саборности, реч на прослави Светог Саве у Београду, у Сава центру, 1997. (3 стр.), посебан рукопис СВЕТОСАВСКИ ЗАВЕТ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ;

+ Белешке о Светом Сави, куцано

„Светосавски Завет српске историје” – опет посебна целина;

„Напомена лектору”

„Св. Сава и света тајна саборности”, на 9 стр.

+ СВЕТОСАВСКИ ЗАВЕТ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ, на 27 стр. – „из студије Светосавски завет српске историје која ће ускоро изићи из штампе у књизи о Православљу као одговор на погубни антицивизацијски изазов света технике”

Ф 294 Зелена фасцикла А4 Куцано. 9. 12. 1996. „Грчко-римски свет пред појаву Христа”, 76 стр.

+ 6. стр. Регистар појмова, „Предавање на Коларцу 9. 12. 1996, исте ноћи кад је у Сарајеву умрла моја сестра Мира”. У оквиру циклуса „Два миленијума хришћанства”. Предавање одржано по тезама, без написаног текста, замишљено као део књиге: „О православљу као историјској свести хришћанина”.

+ Белешке куцане и руком, 56 страна

+ Предавање, куцано, 5 страна

+ Белешке опет, све до стр. 76.

+ Индекс појмова из предавања, са бројевима страна

+ Целовит текст на крају са белешком о овом предавању

Ф 296 Фасцикла (напред провидна, позади црвена) у коверти: „Православље – историјска свест” – одговара попису из Кључа 2: ПРАВОСЛАВЉЕ ЈЕ ИСТОРИЈСКА СВЕСТ ЦРКВЕ-ЗАЈЕДНИЦЕ = ВЕРА – ВЕРСКО ОСЕЋАЊЕ

Ф 297 – Најлонска фасцикла А4 Куцано. Фебруар 1996; „Православље је осећање: исцелитељско осећање”. Излагање на скупу Духовно здравље, одржаном 23. 2. 24. Фебруара 1996. Осамнаест верзија, последња је коначна. Програм скупа. Руком белешке на картонима мањег формата.

Ф 298 У две провидне фасцикле; ИМПЕРИЈА НАЦИЈА ПРАВОСЛАВЉЕ; 8 ставки – све затечено – одговара попису из Кључа 2;

Ф 299 У две пластичне фасцикле „Светски значај српског питања” СЗСП. 16 целина, детаљно описане у Кључу 2, све је ту.

Ф 301 Сведочанство: Виши течајни испит, 1939: 1. „дупликат” (предратни оригинал у архиви Загребачког свеучилишта); 2. „копија” оверена

+ (пресавијено)

Сведочанство, 4. разред ОШ „Краљ Петар I”;

Сведочанство о нижем течајном испиту, Државна мушка реална „Краљ Александар I” А5 пресавијен; унутра Годишње сведочанство, 4 за четири разреда; Годишње сведочанство: 3 – за пети, шести и осми разред, Државна реална гимназија;

+ ФОТО – „Родни град брату Жарку од Владимира”, фотографија црно-бела; Добој 1960

+ Разгледница Которског залива, на полеђини: „Са екскурзије у Боку, 7. разред гимназије новосадске, јун 1938.”

+ У плавој коверти „Мамина ’Свједоџба’” 6. 7. 1920, за мајку Ж. В.:

1. Извод из матичне књиге рођених

2. Венчаница

3. „Свједоџба о поштењу”

Ф 302 – 1941; 1943/1944; у провидној најлон кеси: копија (лоша): проглас НДХ, Велика жупа Врхбосна, 5. рујна 1941. „V. Ž. – opasan komunistički propagator, potraga”

+ Картице током читања, Лењин, 1943/1944; Класици марксизма о уметности, семинарски рад, 1949; О акту као негацији патријархалности; Облаци над Таром, Чедомира Миндеровића; опет Лењин; „Семинар логике”;

Ф 303 Провидна кеса; 1. Решење о постављању Ж. В. за доцента, НР, БиХ, Технички факултет Сарајево, 29. 1. 1959; 2. Постављење за асистента, 5. платни разред, 1958; 3. Постављење за асистента, 6. платни разред, 1958; 7. Унапређење Жарка Видовића у виши платни разред, у истом звању асистента, 1957; 8. Признање радног стажа, 1953; 9. Потврда да је радио као новинар у *Борби*, ради дечјег додатка, 9. 1. 1953; 10. Решење о премештању из *Књижевних новина у Ревују*, 28. 11. 1952; 11. Решење о тарифном ставу, *Књижевне новине, Борба*, 1952; 12. Решење о примању у службу, *Борба*, као сарадник културне рубрике, 1951, 2 примерка; 13. Уверење да је Ж. В. од 1. јануара 1949. до 31. августа 1950. био службеник ИП *Култура*, 1952; 14. Писмо Драгана М. Јеремића Видовићу, 4. 12. 1960; 15. Биографија, 28. 6. 1958, 2 стр. + Квалификација + Радови (у часописима), Предавања и Рукописи (на 4 стр.); 16. Ж. Видовић Наставничком савјету Више Педагошке школе, поводом оштрог става

Ф 304 Провидна фасцикла; 1. Вијећу Филозофског факултета Сарајево, поводом кандидатуре Ж. В. за наставника социологије културе, потписан Руди Супек, 25. 4. 1971 – 6+4 стр.; 2. Ж. В. писмо Вијећу наставника и Савјету Филозофског факултета Сарајево, 25. 9. 1970, 3 стр.; 3. Пријава Ж. В. за конкурс за наставника Социологије културе, 27. 12. 1968; 4. Одлука о избору Ж. В. за унив. проф. за Социологију културе, 15. 10. 1971; 5. Писмо Рудија Супека Ж. Видовићу, 28. 4. 1971; 6. Писмо Бранка Џакуле, Виовићу, 3. 3. 1971; 7. Писмо Ж. В. Р. Супеку, 17. 4. 1971; 8. Вијећу Филозофског факултета, Оцјена и предлог за Ж. В. наставника за предмет Соц. култ., Сарајево 15. 1. 1969; 9. Ж. В. Вијећу наставника, о изгубљеним документима..., 25. 9. 1983; 10. Писмо Милорада Екмечића Ж. Видовићу, 20. 10. 1970; 11. Бранко Џакула Ж. В. у, 2 писма, октобар и новембар 1970; 12. Ж. В. Б. Џакули, 10. 11. 1970, 13. Исечак „Добитници

шестоаприлских награда, Ж. В. за студију о Мештровићу 7. 4. 1963; 14. Потврда о пријему пријаве пребивалишта, 29. 1. 1960; 15. цедуљица са белешкама на француском језику; 16. уверење о знању италијанског; 17. Потврда о знању италијанског; Решење о плати; 18. Душки 100 питања мај–јуни, 1962; 19. Уговор о хонорарној служби 1962; 20. Ж. В. постављење на Факултету политичких наука, Загреб, 1963, 2 стр.; 21. Михачевић Боро о Ж. В. „Уметност у пет епоха”, 1966, 2 примерка, 4 стр.; 22. Рецензија Лазара Трифуновића за „Уметност у пет епоха”, Завод за уџбенике Сарајево, 1966, 3 стр.; 23 картона 2, с белешкама – О политичком значају АВНОЈ-а и Посланица бањалучког бискупа, 1963; 24. 2 Вијећу ФПН, Загреб, За избор Ж. В. на предмету Хисторија цивилизације, 1 писмо Предраг Вранички, 2 стр, и М. Прелог, 3 стр., Супек се слаже, 1962; 25. Супек, 3 стр., Ж. В. Хисторија цивилизације, 1964, у прилогу 4 стр. Ж. В. Хисторија цивилизације; 26. Одбијање молбе да буде хонорарни проф., 1964; 27. Уговор за „Доживљај и антрополошка естетика”, 1 лист, обострано, 1966. + Рецензија Данка Грлића, 2 стр., март 1965; 28. Рецензија Мухамеда Филиповића за „Трагом хуманизма”, 3 стр. у прилогу 3 стр. Садржаја; 29. Извештај за избор Ж. В., 2 листа обострано + 1 стр., 1968; 30. ФПН Загреб, Обавештење о резултатима гласања за реизбор Ж. В., 1968; 31. Писмо Ж. В. *Политици*, 8 стр. + Кратак напис, 3 стр., 29. јун 1968; 32. Секретеријат за културу Загреб, Одбијање жалбе Ж. В. за „натјечајни поступак”, 26. 6. 1968;

Ф 305 Бела коверта; 1. САНУ, програм скупа „Прота Матеја Ненадовић и његово доба”, са белешкама Ж. В.; Програм САНУ, скуп „Човек, друштво и животна средина”; 2. Исцепано из Зборника „Национално питање и социјализам”, Рад, 1982, стр. 353-523; 3. 1 лист са белешкама, 2. 6. 1977; 3. Копија текста са потписом Меше Селимовића, 1973; 4. Ж. В. Пријава за конкурс за „Свеске”, 1968; 5. Кошуљица „материјали за избор Ж. В. у звање науч. саветника”, празно; 6. Решење за научног саветника, 1982, Решење о расподели дохотка, 1976, Решење, 1972, Решење о избору П. Палавестре за научног саветника, 1975; Институт за књижевност: Враћа се признавање звања научног саветника Ж. В. , јер је редовни професор, 1972; Предлог за званичног научног саветника, 1972; Записник са Састанка Савета Института за књижевност и уметност, председник Савета Ж. В., 1971, 3. стр.; Ж. В. тражи од Института звање научног саветника, 1971; Обавештење Института да је Ж. В. руководилац пројекта „Свеске” 1969; Обавештење Института, 1969; Решење Завода за запошљавање да је Ж. В. ступио на рад, 1968; Решење Института о доходу за руковођење пројекта „Свеске”, 1969; 7. Уговор за превод за Ларус општу енциклопедију ИП „Вук Караџић”, 1971, 2 листа; 8. Филозофски факултет , одлука о комисији за предлог Ж. В. за научно звање 1971; 9. О мировању места у Сарајеву, 2 примерка, 1972; 10. Уговор Просвета за превод дела Татакиса, 1972 + Мишљење Димитрија Богдановића о преводу и коментарима, 1973; 11. Позив Петра Џаџића Ж. В. у да се врати у УКС, 1974; 12. Уговор за Платинове *Енеаде*, БИГЗ, 1975, 3 стр.;

Ф 306 Бела коверта А4, Песме, дао му Милутин Корица, 1986. и 1991; У коверти позив за изложбу М. Кечића, Сремски Карловци; белешке на пресавијеном папиру, Програм „Иви Андрићу у спомен”, САНУ; Исечак из *Политике*, 1. 9. 1997, стр. 26; Н. Крстић о књизи Ж. В.; Текст П. Ристића из *Православља*, 1. 4. 1991, 2 примерка; Атанасије, Рецензија за Ж. В. ЊКЗВ, 2 стр.; Белешке на картону Иницијативни одбор за оснивање СКД „Зора” Книн; Драгиша Витошевић, Рецензија Ж. В., ЊКЗВ, 3 стр.; Рецензија Предрага Вукадиновића, Ж. В., ЊКЗВ, 5. стр.; 2 примерка Уговора + 2 рачуна Ж. В. , ЊКЗВ; Уговор за превод Татакиса, унутра 3 извода из банке; 3 извода из банке А4; Копија и оригинал за старосну пензију Ж. В., 20. 9. 1986; Решење о испуњавању услова за пензију, 16. 5. 1986; Исплата ауторског хонорара за *Огледе о духовном искуству*;

Писмо Антонија Марића за прославу 50 год. матуре у НС, 1989; Позив за скуп „Естетско и свето“ + Коверта; Позив САНУ за „Српски народ на почетку новог доба“ + 3 писма о одлагању овог скупа; Позивница Немачке амбасаде; Позив за устоличење Атанасија; Записник са Седнице УО Друштва за српско-нем. сарадњу, 3 стр.; Брошура „Озрен срце српства“, 1993; Програм „Српска авангарда у периодици“; Радна књижица Крстајић Душка; Каталог „Изложба икона Марије Брадић“; Позив за скупштину УКС, Позивница Немачке амбасаде+ коверта; Позив за 3. скупштину Срба из БиХ; „Уједињење српских земаља“, национално Саветовање, 3 стр. + Позивница, 1994; Позив на састанак на Богословском факултету + списак, руком; Плакат за Ж. В. предавање, КНУ, 1996; и *Политике*, читуља за Оливеру Марковић, 17. 10. 1990; Писма Кеџман Мирјане (сестре); 2 листа *Политике*, фелтон Димитрија Машановића, 5 и 6, октобар 1997, помиње се Ж. В.; Рецензија Д. Витошевића + 3 копије Атанасијеве, на картону напомена „Кораца Кг, В., 21, 11–12, 1986, стр. 673–677, Д. Витошевић о рукопису Ж. В.; Рецензија Д. Витошевића + П. Вукадиновића + Д. Мићуновића, оригинали;

Ф 308 Бела фасцикла, на њој пише: Рукописи предавања, симпозијуми, скупштина, рецензије, до 1993. успомене (Драгиша В., Педа Вук.); Захвалница Синода СПЦ, за помоћ жртвама рата, износ 20 ДМ, 1. јун. 1995; Писмо Миоковића из Франкфурта, 26. 8. 1991; Позивница за 2. исељенички скуп Матице исељеника Источне Босне, са белешкама; *A propos de notre France*, Roland Turpain, текст на француском; СКЦ, поводом скупа са темом Скривени Бог, Ж. В. тема „Апстрактни монотеизам и проблем 'Скривеног Бога'“; Испуњена анкета поводом летовања у Петровцу, септембар 1995; Народни музеј, флајер, са белешком Концерт, 30. 10. 1994; Програм САНУ; скуп Српски народ на почетку новог доба, са белешкама, јун 1992; Брошура за изложбу Подунавске Швабе, Музеј Славоније Осијек; Куцано писмо Д. Глантића упућено Д. Ћосићу и С. Милошевићу; Посланица СПЦ, Божић 1991; Корице Банатског Весника (Амфилохије, Атанасије); исечак из новина Тропар за Божић, Стихира на Божић; Основи програма Лиге за национално јединство; САНУ и ЦАНУ, Скуп „Петар II Петровић Његош, личност, дјело и вријеме“, 27. 9. 1993, Ж. В. напомена: „Скуп прекинули зеленаши на Цетињу“; Позивница Ж. В. за прославу Св. Саве; обавештење за промоцију „Житија светих“, Јустина Поповића, 1992; + Фасцикла Конгрес срп. интелект. У БиХ; исечак, мапа Српске цркве и манастири у СР Македонији; 3 приступнице за Удружење Срба из БиХ у Србији, бланко само са износом од 100 дин.; 3 листа, копије, Удружење Срба из БиХ, контакти; пресавијен лист за Седницу главног Одбора, са белешкама; брошура Спомен дом „Гаврило Принцип“, Босанско Грахово (унутра брошура Љубиње); Лист Тезе за конгрес интелектуалаца; из блока Осмица, 7 листова, белешке са скупа; Конгрес – програм и картица „Гост“; програм на 5 листова, обострано, захефтано, 1. лист исечен; папир пријаве за дискусију; новински исечак „Близу пола милиона национално неопредељених“;

+ А5 лист – белешке о култури националној и европској; копија, тезе за разговор са Немцима, 1992;

+ Плакат Соко филма за „Јама“, пресавијен, у њему Статут Друштва „Српска крајина“, 7. стр., плакат за Оснивачку скупштину, 18. 4. 1992 – Ж. В.: „тада сам читао реферат о Крајини, који ће бити објављени у *Погледима*“ (Кг.) – „Крајина – завичај српске националне идеје“; гласачки листић, са именима;

+ У плавој адресираној коверти, 1991, списак матураната НС, 1938–1939, матураната, са контактима; писамце са позивом и адреса руска;

+ Посланица СПЦ Васкрс 1997; Посланица СПЦ Васкрс 1996; Позив са скуп Филозофског друштва Србије;

- + Историјски институт – скуп „Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану?“, унутра пресавијен текст Славенка Терзића, Реч на отварању, на 8 листова из свеске Ж. В. коментари излагања;
- + Душкино писмо Ж. В. у болници, 14. 2. 1997;
- + Претплатна карта за превоз, са сликом;
- + Рекламни листић, са Ж. В. белешкама;

Ф 307–312 Жарко Видовић је те бројеве, како напомиње на страни 48 Кључа 2, резервисао за „накнадна уметања“.

Ф 313 – Најлонска фасцикла А4. 1983. Куцано латиницом. „Свети Сава и Логос историје Срба“, 83 стр. Детаљан опис у Кључу 2. Целовит текст из кога су узете тезе за саопштење на симпозиону у Студеници маја 1983. + На крају програм скупа.

Ф 314 – Најлон, А4. Завршен 31. 8. 1984 на Мљету; Куцано. Савремена култура и црква. Писано за симпозион у Патријаршији јуна 1984. Вид. у *Православљу* од 15. 7. 1984, 176 стр.

Ф 315 – Најлон, А4. Куцано: „Логос Православља и Митос Света“. За „Градац“. Разрада написа „Православље“, писаног за „Енциклопедијски речник марксизма“, 156 стр.

Ф 316/1–12 Најлон, А4. „Краћи написи и предавања“ од 1983–1987

316/1 – Суштина трагедије. Сепарат из зборника „Књижевни родови и врсте...“, 84–126 стр. Са списком пријатеља којима је дао овај сепарат.

316/2 – „Са скривене осматрачнице“. „Истеривање Бога“ М. Маркова. 1985.

316/3 – Филип Вишњић и тзв. „Српска револуција“

316/4 – Ако нам се о главу разбијају, мора да смо их са ђаволом садили?! 2–4 писано 1985, све заједно 4 стране.

316/5 – „Мисли о уметности, предавање на Теолошком (старом) 1985, забележио Теодор Марковић Тодорић“. Белешка незадовољан текстом. Куцано. Па руком белешке фотокопирани.

316/6 – *Православље*. Куцано. Писано за Енциклопедијски речник марксизма. 13 страна.

316/7 – „Књига о Косову“ Димитрија Богдановића, рецензија, писана 18–21. 8. 1986. предато у штампу. О верској, исламској суштини албанског покрета на Косову, ратова 1914. и 1941. 3 стр.

316/8 – Духовни разговори у манастиру Каона, 9–12 маја 1986, о црквеној уметности са Пеђом Ристићем. 5 страна.

316/9 – Н. Берђајев „О савршенству хришћанства и несавршености хришћана“, превео П. Драгић Кијук. штампана брошура. Куцане тезе за предавање на Теолошком на дан 16. 2. 1987, са еп. Амфилохијем, Пеђом Драгићем, В. Јеротићем, Н. Милошевићем.

316/10 – „Тестамент (Видосава Стевановића) или: „Свест о Злу“, за Глас Цркве, Шабац, 19. 2. 1987. Похвално. 3 стране, куцано.

316/11 – „О иконама“, предавање у дому цркве Светог Александра Невског 1987, куцано 4 стр.

316/12 – „Моје учешће на ТВ Београд 28. 6. 1989, у преносу Видовданског сабора (Газиместан) и Грачаничке литургије (уредник Споменка Јовић псује литургију „докле траје ово зезање“) а ја коментарисао Литургију, први пренос у историји ТВ у Југославији. Куцано 2 стране у два примерка.

Ф 317 У најлону. Четири свеске са пописом свих рукописа о ЊКЗНВ. „Попис завршен (а рукописи, опширни, одложени) 29. 11. 1995)” Напомена: иде уз Кључ 3.

Ф 318 Најлон, А4. Часопис *Градац*, 16/82, 83, 84 (1988), број уредио др Амфилохије Радовић, Православље и уметност. Чланак Ж. В.: „Личност, уметност, православље”. Фотокопиран, сепарат. Куцан рукопис додаток, целог чланка, сложио се да иде само до стр. 42, од 42 до 67 није објављен. Променио би наслов у „Извори и видици Православља”.

Ф 319 Најлон. А4. 1989–1990. „Класична појава Косовског завјета”. Куцано. 15 огледа. Сређено на Дивчибарама 1990. На првој страни је садржај, попис свих 15 огледа. На почетку позивница за обележавање 600 година Косовске битке и преноса тела краља Николе. И о Србима у Албанији: Скадарски викаријат – духовност, култура и сеобе. „Светородна лоза Петровића и Косовски завет. Срби у Албанији”. Ваљево 23–24. 12. 1989, Ваљево. Огледи 11–14 узети за основу саопштења поднетих у ХанOVERУ–Хилместиру.

Ф 320 Најлон. А4. 1989. „Завет – изворно (медитеранско) начело европске историје”. Научни скуп Косовска битка 1389. године и њене последице, 19–21 10. 1989. у Химелстиру, седишту Српске Епархије, код ХанOVERА. Позивница („позван сам на инсистирање академика Радована Самарџића”). Девет верзија рукописа саопштења. Адресе, пријаве, мапе, итд.

Ф 321 Најлон фасцикла. А4. 1989. „Духовно искуство и личност”. Рукопис за симпозијум у Горњем Милановцу 23–25 10. 1989. на тему „Философија и политика”. 29 + 3 стране руком

Ф 322 Најлон А4. Куцано. 1989–1990. Прва страна је садржај. „Историјска свест, револуција и утопија” други наслов „Историја револуција, партија полиција, шок!” „Историјска свест, поништена (философијом) утопијом, настаје револуција...”). Дванаест написа од 1989–1990, 259 теза на 160 страна.

322/1 „Буђење историјске свести Срба (Буђење Срба у историјску свест”, тезе 1–272).

Ф 323 Најлон А4. 1990. Куцано. „Шта се то данас дешава у источној Европи а посебно у Југославији?” Повратак у 1941. 40 стр.

Ф 324 Најлон А4. Куцано. 1991. „Шта нам се то дешава? Да Српско питање поставља Европа и свет!” Теза. На полеђини Ж. М. Доменак у Београду, интервју Б. Бојовића са њим. 19 стр.

Ф 325 НАПИСИ О ТАРКОВСКОМ: ИСТОРИЈСКА СВЕСТ – НА ФИЛМУ (захваљујући великом руском и светском мудрацу и песнику Андреју Тарковском) 1990; Откриће историјске свести; Тајна историје и приземље политике; + О тајни историје; Писмо Миоковићима 3. 1. 1991.

+ Писмо Илије Павловића из САД 25. 3. 1991, на написе Ж. В. у *НИН*-у од 1. и 8. 3. 1991.

+ Писмо од Миоковића, Програм Светског културног конгреса Срба, 9. 9. 1991;

Ф 326 Кеса, провидна. Све куцано. 5 написа из 1990/1991: СВЕТИ САВА И ЊЕГОВ НАРОД, Ж. В. на Бадњи дан, 24. 12. 1989 (6. 1. 1990), 3 стр.;

+ Ж. В.: Носталгија за хармонијом (О Драгану Мојовићу), јун 1990, 2 стр.;

+ *Политика* Слободан Милошевић, 1. 2. 1991, за разговор Босанаца са Караџићем, тезе, Дом омладине, по позиву Гојка Ђога, 4;

+ Ж. В., На Ловћену, Завјетној гори Срба, фебруар 1991, 2 стр.

+Ж. В.: За вече поезије у Француској 7, 10. маја, петак 1991, исписи и коментари уз књигу П. Драгића Кијука „Кушач и искупитељ” и уз књигу Вукових (Крњевића) песама „Стећак небески”, обележено К. В. (Кијук–Вук), 11 стр.; (на полећини Статута Удружење Срба БиХ)

Ф 327 Најлонска фасцикла. А4. 1991. „Српско питање у Новом светском поретку”. Писано 1991, после емисије на ТВ „Округли сто о српском питању”, водила Лила Радоњић, учествовали Р. Самарџић, М. Марковић, Љ. Тадић, К. Чавошки и Ж. В. („на инсистирање Р. Самарџића”). У фасцикли 13 написа, у 820 теза, на 131 страни. У Кључу 2 пописани наслови свих 13 целина (све у тезама). 131 стр.

Ф 328 Двоструки најлонски омот, А4, куцано. Август 1992 – новембар 1992. „Унијатска Југославија и Пећка патријаршија”, „Поразно дејство југословенства”, запостављање историјске свести Срба, „коју је чувала (и родила) Пећка патријаршија”. То је схваћено тек у Конкордатској кризи 1937.

328/2 Исто, четврта верзија 65 стр. Исто то је у **Ф 331**. 342 стр.

Ф 329 Најлонска зелена фасцикла А4. Куцано. „Уз Доменака: За наш дијалог са „Западом”. Ж. В. коментари уз књигу: Жан Мари Доменак, „Идеје за крај овог века”, коју је Ж. В. превео, објавиле *Књижевне новине*, 1991. (књига је у библиотеци). Рукопис превода. Преписка са Доменаком. Почео, 1998, да преводи Доменакову књигу „Les faux freres”, али Коста Христић одбио да штампа коментаре, па је престао са превођењем. Копију ових коментара дао је Ђорђу Оцићу 1991.

Ф 330 Коверат А4 Куцано. 1992. „The Rockford Institute” „О сликару Игору Алексејевичу Васиљеву (рођен 1928, маја 17, а умро/погинуо 1954, априла 10)”. „Писао за Марка Недељковића и ТВ Art”, маја 1992.

+ Напис о Брозовој „тајни” сликарских слобода. 67 стр.

Ф 331 Видети: **328а** (поклапа се са 328а)

Ф 332 Најлон, 1. стр. изван, па у „Жабљачкој теци” остало, на 2 картона садржај; СРБИЈА ИЗМЕЂУ ИСЛАМА И ПАПИЗМА, 1991, писано за *Политику*, по поруџбини Михаила Симића; на Жабљаку; Радио 202, Српско питање;

Ф 333 Најлон А4. Куцано. 1991.

333/1 „Срби – Крајина и Муслимани у Југославији”. „Посебно писано за састанак са др Богданом Јамеџијом у удружењу Срба у Хрватској” 28. 10. 1991. 54 стр., 48 теза

333/2 „О српском питању” Интервју са Соњом Дробњак за ТВ Приштину, сниман у мом стану. 6. 12. 1991. Куцане тезе, 7 стр.

+ Два листа из *Политике* (интервјуи са Милорадом Павићем) и један из *Политике Експрес* из септембра 1991.

Ф 334 (У фасцикли 335) Реставрација култа иконе (византијска хронологија од 614. до 843) Писано руком у „теци”.

Ф 335 Фасцикла, напред провидна, назад наранџаста.

На почетку Садржај:

I КРИЗА И ПРАВОСЛАВЉЕ,

II ИСТОРИЈА И ПРАВОСЛАВЉЕ – Периодизација историје

ИСТОРИЈА И СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ

цивилизације;

III Крајина. гранична ситуација Срба

IV Пећка патријаршија

V Његош, племство и косовски завет

VI Панонски и латински католицизам

VII Црњански и Крајина

VIII Андрић, Његош и Крајина

IX Крајина, завичај српске националне идеје

Ж. В., Крајине, гранична ситуација Срба између Истока и Запада... (10–50) и мисао Милоша Црњанског, 8 стр.

Крајине, гранична ситуација између Истока и Запада

Страна из *Политике*, 29. 8. 1993, Славко Гавриловић, Срби у Европској цивилизацији, фелтон; Из *Новина сербских*: А. Станковић, „Економија и окупација, Следбеник лажног духа;

Ф 336 За духовну обнову српског народа, говор у Богатићу (беседа), на Академији, Мала Госпојина, 21. 11. 1991 + Програм, са белешкама; 127–134

Ф 337 Жарко Видовић, У ПРИЛОГ ЈАСНОМ ПОИМАЊУ ЕСТЕТСКОГ И СВЕТОГ, 7 страна; + 2. верзија од осам страна

Ф 338 Најлон, са Садржајем (на картону), НАЦИЈА, МОНАРХИЈА, ДЕМОКРАТИЈА (од 30 до 95. стр. копија на којој су убележене исправке и допуне руком); (5) или КОЛИКО ЈЕ ТЕШКА СРПСКА КРУНА (5) + Осам теза о монархији + Шарл Морас: Ројалистичке идеје;

Ф 339 Почето 17. 1. 1992, за ТВ Приштина; Најлон, „ИСТОЧНО ПИТАЊЕ” ЕВРОПЕ и „СРПСКО ПИТАЊЕ” СВЕТА

+ Из *Политике*, 28. 4. 1991, Екмечић Велике игре око малих народа;

+ Тезе од 0,01 до 428

+ Азбучник тема и појмова (стр. 68 до 82)

+ Тезе од 429 до 580

+ Тезе о збивању у Југославији;

+ *Глас*, лист светске српске заједнице

+ Тезе, руком, 1–315.

+ 315 теза на картонима

+ „Јавност” са мапама 1991–93.

Ф 340–345 Најлон, А4. Куцано. 1992. Шест рукописа пописани у Кључу 2. Рецензије за Ђурицу Лабовића, Михаила Симића, писмо Пеђе Ристића Маргарети Тачер, која је изјавила да су Срби комунисти, Обраћање студентима 1992. са Стојаном Церовићем, Управни одбор Српско-немачког друштва, итд.

Ф 346 Коверат А4. Мај–јун 1993. Руком и куцано. „Српско питање”. „Тезе, наслови, хронологија, покушаји сажимања”. Садржај на првој страни. (Напомена: Постоји још један документ број 346 – писмо Председнику Д. Ђосићу, итд...) Око 100 стр.

Ф 346а Дупликат броја (2. нумерација 136) У истој фасцикли; ОТВОРЕНО ПИСМО ПРЕДСЕДНИКУ ЈУГОСЛАВИЈЕ, 19. 9. 1992. Куцано, 16 стр.

Ф 347–351 Најлон А4. Куцано. 1993. Пет рукописа. (Напомена: Ф 347 (атентат на краља 1934) и Ф 348 (издаја СУБНОР-а) постоје као посебни документи на још једном месту).

347 – Рецензија књиге Блечића „Вукова песмарица о биљкама”

348 – Скривени Бог трибина СКЦ 1993.

349 – Платон и Ниче (за Тању).

350 – Немачке насеобине (удружење)

351 – Рецензија за књигу С. Бојанина „Гордијев чвор младости”

Ф 347а Дупликат броја (2. нумерација 134). У истој фасцикли О АТЕИЗМУ КРАЉА АЛЕКСАНДРА, 5–6. 10. 1992. Куцано, исписано, подвучено, 6 листова;

Ф 348а Дупликат броја (2. нумерација 135). У истој фасцикли „О издајничкој улози СУБНОР-а и ’првобораца” (5. 1992), 6 листова;

Ф 352 Најлон А4. Куцано и руком. 1993–1994. Садржај на картонима уз стр. 1. „Енциклопедијска дефиниција Југославије – југословенска криза Европе”. Овај текст је овде у две верзије, на почетку и на крају фасцикле. Око 500 стр.

+ Балкан – историја злочина Европе (крсташки ратови)”

Ф 353 Бела фасцикла А4. 1994. „Куда иду југословенски муслимани?”, низ написа у вези с тим питањем. Три текста.

+ Сепарат из „Црква у свијету”, наслов „Четврти темељни документ”, хрватском латиницом, о унијаћењу, Ратко Перих, 64–35.

+ Распад Југославије верско питање и муслимани, 65 стр, тезе 1–263. Симпозион у Прес центру.

+ Танјугово издање „Focus april” 1994, преведено на енглески, укључујући и текст Ж. В. „Islam wages war against Orthodoxy”.

Ф 354 Најлон А4. 1994. Додатни написи и документација уз „Криза и Православље”.

+ Geopolitique француски часопис, број посвећен православљу „Низ француских студија” које „упозоравају на православно угрожавање Европе”. „Отрован” чланак Пола Гарда „Православље и балканске нације”.

+ Imperija i limes, Viorel Roman. Са белешкама Ж. В.

+ Писмо владики Атанасију. Прилог за скуп о оцу Јустину у Требињу 1994. Текст о ђакону Авакуму, о „Житијима Светих”

- + Беседа у манастиру Манасија, Духовни сабор међународни 1994. „Литургија – трансценденција – заједница – црква – нација”
- + Духовна академија у Србињу октобар 1994. Наставни план. Попис предмета (наставних). Критичке примедбе.
- + Литургизам и Нови светски поредак. Тезе на 4 листа.
- + О икони. 59 теза
- + Говор на отварању изложбе икона Марије Брадић у СКЦ-у.
- + „Икона је изнад уметности: она је смисао уметности!”
- + Светосавска академија 1995. Примедбе на беседу В. Јеротића.

Ф 355 и 356 У истој фасцикли.

- Ф 355** Провидна фасцикла, у фасцикли са зеленом полеђином; ИСТОРИЈСКА СВЕСТ У „СЕОБАМА” ЦРЊАНСКОГ, Садржај, белешке разне, 1, велик, 2 мала листа, и на картону;
- + Програм научног скупа Институт за књижевност и уметност „Историјски роман”
  - + Програм за скуп Теоријско-естетички приступ делу Милоша Црњанског; 1993, на том скупу учествовао и Ж. В.
- Картони: Историјска свест у „Сеобама”, 23 + 2 (римски и арапски бројеви)

Ф 356

Историјска свест у „Сеобама” Црњанског
 Сеобе и „Сеобе”: Историја и роман
 Верзије + још једна од 1–31

Ф 358 Кеса; Континуитет Југославије – Право Треће Југославије; Рађено за Танјуг, 7. 3. 1995.

Преглед догађаја – преглед целине; лист и картице

- Најзад су из неколико варијанти тога настале извучене 251 тезе за коначни нов напис
- Картони, план за одељке, 1–28
- Рађено по поруџбини Мише Петковића

Ф 359 Фасцикла бела „Фад”, А4. Куцано. мај–јун 1995. Шест предавања у Светосавском студентском и омладинском покрету, снимео и прекуцао Александар Аца Станковић. Позајмио текст и Дарко Пејић за младе ДСС 1. 12. 1995.

Ф 360/1–16 Најлон фасцикла А4. Куцано и руком. 1995–1997. Шеснаест текстова. + „Религија и празноверје”. Шабац 1995. са С. Бојанином.

- + Поезија Теодора Марковића – Тодорића Кућа Ђ. Јакшића.
- + Зашто ћутимо (пред геноцидом над Србима). УКС
- + „Преписка са Савезом јеврејских општина” јер су Ж. Гавриловић и Р. Ђурђевић злоупотребили име Ж. В. као рецензента „за своје антисемитске књиге”
- + „Православље је осећање: исцелитељско осећање”
- + Раде Дацић, Поглед с Косова, рецензија.
- + Записник са скупштине Друштва за српско немачку сарадњу, основаног 21. 2. 1991.
- + „Историја – филозофија и књижевност” Крушевачка школа 1996, у Београду. Белешке на саопштењу Светозара Стојановића.

- + Плакат предавања Ж. В. Суштина православља, на Видиковцу 1996. Тезе на полеђини.
- + „Империја и нације” 16 страна, „шта је био Хладни рат, шта ЕЗ, итд.” Писано 1997, за „Економија”? нејасно, изгледа да је објављено.
- + Светосавска беседа у Сава центру 1997.
- + Плакат за СКЦ „Православље и Сабори”
- + Крушевачка школа позивнице и учесници „сусрет” са Љубомиром Тадићем 1997.
- + Синдесмос, Теолошки факултет 1997 Ж. В. Косовски завет. Преводио М. Ранђић.
- + Преписка са Ериком Буркгартом, на немачком, 1997.

Ф 361 Провидна кеса; Плакат Ж. В. предавања; 6 ставки (видети: Кључ 2);

Ф 362 Провидна фасцикла; САРАЈЕВСКА ХРОНИКА – не слаже се са оним што пише у Кључу 2 („О давном положају уметности – писано у припреми за Субетову ретроспективу”), Прво: План-садржај: 1. стр. куцано, остале руком; „Провинцијска ситуација”;

- + Изолованост Срба и европска шанса отварања дата сликарима, 5 стр. (4. се понавља);
  - + Реклама „Будите уметник”, Телеграф, 55, до 29.3. 1995.
- Напомена: непрегледно;

Ф 363/1 Провидна фасцикла, 6 малих листова, руком; О Сарајеву, 1951–1961; за Субета;

Мемоарска грађа за „сећања” и за хронику (културно-политичку) – Сарајево–Загреб–Београд; 1948. 1968 (писано 1995); Напомена: непрегледно;

Ф 363/2 У Кључу 2 води се исто као и Ф 363/1; „Сећања и сведочења о Сарајеву: Тито-комунизам: Илузије југословенства и посебна улога Босне; Повратак у отаџбину; Моћин долазак у Београд, Повратак у отаџбину: да или не?” Напомена: непрегледно;

Ф 364 Провидна фасцикла, Ж. В., СЕЋАЊА И СВЕДОЧЕЊА О САРАЈЕВУ из времена 1941–1990. (између 8. и 9. стр. уметнут лист и картон с белешкама; 56 стр. укупно, али је после 52. на другачијем папиру уметнут текст пагиниран 52–57);

- + у засебној провидној фасцикли, разни откуцани папири и 2 листа исписана;

Ф 365 Провидна фасцикла, 179 теза

- + Еванђеље по Матеју; Родослов Исуса Христа – писано, током 1998, у припреми за књигу „Из Светог писма”
- + Есеј о завичајности писан на Дивчибарама, у припреми есеја о Исидори Секулић, СУКОБ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И РЕЛИГИОЗНОСТИ У ДЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ – означено да то буде прво поглавље, под називом „Завичајност”, књиге „Сукоб југословенства” од 9 поглавља 59 стр.;
- + папир и картон „План о Исидори”, на картону; О тексту „Вера–култура–политика”; Опет тезе 139–148, потом куцано од 8 до 59;

Напомена: непрегледно;

Ф 366 Провидна фасцикла, СУКОБ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И РЕЛИГИОЗНОСТИ У ДЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ, Предао гђи Срећковић Франић за „Исидоријану”, 12. 8. 98; 19 стр.

- + Ж. В., Како је Исидора доживела ослобађање своје аутентичне религиозности од идеологије, 19 стр.
- + Програм за Четврте Исидорине дане, са белешкама и уметнутим картоном и вишеструко пресавијеним листом, исписаним;
- + 113 теза о Исидори;
- + 3+1 листа из свеске мале;
- + различите стране о Исидори, различито пагиниране;
- + План написа о Исидори;
- + Сукоб југ..., још једна верзија, 14. стр.;
- + Ж. В., Југословенство, Исидорино колебање у вери, 6 стр.;
- + тезе од 21 до 133;
- + Писмо Магарашевића, да се прихвата рукопис за „Исидоријану” 5;

Ф 367 Ж. В.: „Могућност и смисао дијалога. Дијалог и моћ: рационалност и границе”, Историја опстанак нације у њеном континуитету; Скуп Крушевац, Скуп Сремски Карловци (Није отишао ни у Крушевац, ни у Сремске Карловце.)

Ф 368 За промоцију „Православље и Срби” Гордане Живковић, 1998, Београд, стр. 174 (155 теза), 37 стр.

Ф 369 Плакат Коларчевог народног универзитета, 16. 2. 1999, промоција Оцића; Белешка Оцићу; у Кључу 2: „Рукопис дао Оцићу”

Ф 370 „Парохијални оквир црквеног живота и саборности православног човека”, 2 стране, предао оцу Михајлу Арнауту, архијерејском намеснику, 21. марта 1999.

Ф 371 Роман Добрице Ћосића, 158 теза у обради. Одговор и критика рада Милана Радуловића („Роман Добрице Ћосића – између идеологије и антиутопије”)

Ф 372 План за даљи рад. 1999.

Ф 373 Тезе за рад на књизи „Творац српске нације, Пећка патријаршија”.

Ф 374 Допуна за друго издање „Срби у Југославији и Европи”.

Ф 375 „Логос – литургијска свест православља” за 2. издање (1983–1999)

Ф 377 Регистар рукописа 3

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Пописа рукописне заоставштине Жарка Видовића

Августин 23
Александар Карађорђевић, краљ 347, 347а
Алечковић, Мира 187/1
Амфилохије (Радовић) 307, 316/9, 318
Андрић, Иво 8(80/VII-96), 241, 269/1-7, 272, 273/1, 306, 335
Анонимус („неки Драгутин“) 20/139
Аранђеловић, Јован 40 (172) 4
Аристотел 21(143), 41 (174), 187/5
Арнаут, Михајло 370
Арсенијевић, Матеј 290/1
Атанасије (Јефтић) 202, 277/2, 277/3, 277/4, 293/7, 306, 307
Барт, Ролан 3 (42/VII-96)
Барух, Бора 1 (6/VII-96 - 27)
Бах 4 (45/VII-96)
Бергман 227
Богдановић, Димитрије 305, 316/7
Бодрожа, Перо 7 (963, 63/VII-96)
Бојанин С.[ветомир] 351, 360
Бојовић, Бошко 268, 288/4, 324
Бошњак, Бранко 12/105, 13 (106)
Брадић. Марија 306, 354
Броз [Тито, Јосип] 330
Буркгарт, Ерик 360
Варух, пророк 198
Васиљев, Игор Алексејевич 330
Велимировић, Николај 273/1
Видовић, Бранко 34 (159), 202
Видовић, Душка 4 (47/VII-96), 5 (48/7- 96), 304/18, 306, 307
Витгенштајн 7 (963, 68/VII-96)
Витошевић, Драгиша 268, 275, 306, 307
Вишић, Марко 187/5
Вишњић, Ф.[илип] 278/1, 316/3
Враницки, Предраг 304
Вукадиновић, Предраг-Педа 208, 306, 307
Гавриловић, Ж.[арко] 360

Гавриловић, Славко 335
Гард, Пол 354
Гете 234
Глинтић, Д.[раган] 307
Грлић, Данко 13 (106), 36 (165), 304
Данило, пророк 198
Дацић, Раде 360
Декарт 232
Димитријевић, Милун 5–49/VII–96
Доменак, Жан-Мари 324, 329
Достојевски 226
Драгић Кијук, П.[редраг] 316/9, 326
Дробњак, Соња 333/2
Друловић, Милојко 139
Бурђевић, Р.[ајко] 360
Ђурић, Владимир 5 (51/VII–96), 301
Ђуретић, Веселин 292
Екмечић, Милорад 304, 339
Елиаде, Мирча 41 (173)
Еразмо (Ротердамски) 239, 19 (128)
Живковић, Гордана 290/3, 368
Животић, Миладин 225/2
Жуњић, Слободан 281/1
Зановић, Стјепан 270/13
Зулфикарпашић, Адил (6/VII–96 – 8)
Ивков, Бошко 47 (180/9)
Игњатовић, Драгољуб 225/2
Јамеџија, Богдан 333
Језекиљ, пророк 198
Јеремија, пророк 198
Јеремић, Драган М. 36 (165), 303
Јеротић, В.[ладета] 203, 316/9, 354
Јован Дамаскин 239
Јовић, Споменка 316/12
Јустинијан, цар 270/3
Калајић, Д.[рагош] 225/3
Кале, Едард 20 (139)
Калезић, Димитрије 287
Ками, Албер 207, 215, 226, 234, 241, 211
Кант 4 (45/VII–96), 211, 212, 226, 229/1–4, 232
Капор, Момо 19 (120)
Караџић, Радован 269/1–7, 326
Кашанин, Милан 243
Кершован, М.[арко] 51 (184/26)
Кецман, Мирјана 306
Кечић, М.[илан] 306

Киркегард; Кјеркегор 241
Колишевски 12 (102)
Корбизије 2
Корица, Милутин 306
Костић, Л.[аза] 208
Крешаћ, Андрија 2, 4 (43/VII-96)
Кричан, Џон 215
Крстајић, Душко 306
Крстић, Н. 306
Лабовић, Ђурица 340-345
Лазар, кнез 204
Латас, Омер паша 269/1-7
Лењин 6, 302
Лукач, Сергије 30 (154)
Лутер 19 (128)
Магарашевић [Мирко] 366
Марић, Антоније 306
Марков, М.[ладен] 278/1, 316/2
Марковић, Оливера 306
Марковић, М.[ихаило] 327
Марковић-Тодорић, Теодор 316/5, 360/1-16
Маркс, Карл 18 (113), 207, 223, 232
Машановић, Димитрије 306
Методије 2196
Мештровић [Иван] 2, 304
Микачић, М. 20 (138)
Милетић, Милан 221
Милошевић, Н.[икола] 316/9, 326
Милошевић, С.[лободан] 307
Миндеровић, Чедомир 302
Миоковићи из Франкфурта 325
Мићуновић, Д.[рагољуб] 306
Михачевић, Боро 304
Мишовић, [Милош] 9 (83/VII-96)
Мојовић, Драган 326
Мојсије 199, 199/1-5
Морас, Шарл 338
Недељковић, Марко 330
Недељковић, [Душан], академик 1 (6/VII-96 - 20 и 21)
Ненадовић, Љуба 273
Ненадовић, Прота Матеја 305
Никола I Петровић, краљ 319
Његош в. Петар II Петровић Његош
Острогорски, [Георгије] 307
Оцић, Ђорђе 329
Оцић, Часлав 369

Павић, Милорад 333
Павићевић, Вуко 21 (141)
Павлов, Тодор 1 (6/VII-96 – 6)
Павловић, Илија 325
Павловић, Бранко 25 (149/7)
Палавестра, П.[редраг] 305
Паскал 36 (167)
Пејић, Дарко 359
Перек, Жорж 3 (42/VII-96), 4 (43-47)
Перић, Ратко 353
Перко, Ф.[ранц] 186/6
Петар II Петровић Његош 196, 201, 202, 203, 206, 210, 216, 217, 218, 219а, 219б, 220, 223, 232, 233, 234, 235, 236, 242, 243, 245, 246-262, 263, 264, 265, 270/2, 270/6, 270/7, 270/9, 270/14, 270/15, 271, 272, 273/1, 274, 275, 284, 285/2, 285/3, 286, 335
Петковић, Миша 358
Платон 2, 48 (181/1), 207, 226, 232, 235, 236, 243, 244, 349
Плотин 24 (148), 27 (151/1), 28 (152), 30 (154), 35 (160), 42 (175), 43 (176), 44 (177), 45 (178), 46 (179), 47 (180/1-10), 48 (181/1), 226, 230, 233, 281/2, 281/3, 305
Поповић, Васа 10 (97)
Поповић, Јустин 307
Поповић, Симо 290/4
Поповић, Миодраг 231
Порфирије, Платинов ученик 47 (180/6)
Прелог, М.[илан] 20 (138), 304
Пугачов 270/13
Пуцар Стари, Ђуро 9 (83/VII-96)
Радојчић, Светозар 1 (6/VII-96-29)
Радоњић, Лила 327
Радуловић, Милан 371
Ракитић, Слободан 278/1
Ранђић М.[иливој] 360/1-16
Рибар, Иван 10 (94)
Рисимовић Рисим, Бошко 6 (54/VII-96)
Ристић, П.[редраг] Пеђа 306, 316/8, 340-345
Самарџић, Радован 320, 327
Сартр 4 (43/VII-96)
Св. Тома 224
Свети Сава 187/1, 187/2, 187/3, 277, 292, 293/7, 313, 326
Секулић, Исидора 365, 366
Селимовић, Меша 305
Симић, Михаило 332, 340-345
Скочо, Милош 34 (159)
Соваж, Марсел 1 (6/VII-96 – 28)
Соловјев, Александар 189
Срећковић-Франић [Олга] 366
Станковић, Александар-Аца 335, 359

Станојевић, Глигор 270/4
Старовић, Мићко 1 (6/VII-96 – 7)
Стевановић, Видосав 316/10
Стефан Немања 270/4
Стојановић, Светозар 360/1-16
Суботић, Бранко, сликар 6 (58/VII-96)
Супек, Руди 304,
Тадић, Љубомир Љуба 4 (43/VII-96), 10 + 94, 327, 360/1-16
Тарковски, Андреј 325
Татакис 305
Тачер, Маргарет 340-345
Терзић, Славенко 307
Тигон, Олоф 216
Тома Аквински 187/1
Трифунковић, Лаза[r] 1 (6/VII-96-28), 304
Ћирило и Методије 2196
Ћосић, Добрица 289/1, 289/2, 307, 346, 371
Филиповић, Мухамед 304
Фотије 2196
Хајдегер, Мартин 6 (59/VII-96), 18 (117), 216, 220, 222, 232, 234, 240, 241
Хердер 43 (176), 47 (189/9)
Хаџи Василев, Киро 20 (137, 138)
Хегел 21 (140), 214, 223, 232, 241
Хесе, Херман 227, 234
Христић, Коста 329
Хусерл 234
Цветковић 12 (102)
Церовић, Стојан 340-345
Црвенковски, Крсте 9 (83/VII-96)
Црњански, Милош 243, 270/15, 335, 355, 356
Чалдаревић, Младен 20 (136)
Џакула, Бранко 304
Џаџић, Петар 305
Шћепан Мали 2196, 270/1
Шумановић, Сава 1 (6/VII-96 – 29)

Glockner 41 (174)
Lortz, Joseph 22 (145)
Roman, Viorel 354
Schilling, Kurt 2
Turpain, Roland 307
Volkman-Schluck, K. H. 10 (96)
Willer, Jorg 40 (172)

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

Пописа рукописне заоставштине Жарка Видовића

АВНОЈ 10 + 94, 19, 304

Албер Каму и књижевност побуне Џона Кричана 215

Анагнозе 194, 196–200, 201, 233, 270/2, 270/3

Артс (Arts), француска ревија 1 (6/VII–96 – 28)

Архитектонски факултет, Сарајево 5 (53/VII–96), 8 (82/VII–96), 9 (83/VII–96)

Архитектонско-урбанистички факултет, Сарајево 20 (136), 303

Асистент 20 (136, 138)

Бадњи дан 326

Београд 1 (6/VII–96), 1 (6/VII–96 – 6, 20 и 21, 26, 30, 32), 9 (83/VII–96), 16 (109), 23, 25 (149), 27 (151), 30 (154), 32 (157), 52 (185/1–4), 225/3, 268, 288/1, 316/12, 324, 363/1, 2, 368

Библија 205, 236, 290/2

Библиотека „Милутин Бојић“ 36 (165)

БиХ 9 (83/VII–96), 19 (120), 303, 306, 307, 326

Богатић 336

Бока 301

Болест и стварање В. Јеротића 203

Борба, дневне новине 1 (6/VII–96 – 25, 30, 31), 20 (136, 137), 303

Бранково коло 291

Брошура за изложбу „Подунавске Швабе“ 307

Брчко–Бановићи, пруга 1 (6/VII–96), 1 (6/VII–96 – 6)

БУ = Беорадски универзитете 20 (136)

Ваљево 319

Велика жупа Врхбосна 302

„Веселин Маслеша“, издавачко предузеће (ИП) 7 (963, 68/VII), 31 (155), 240 и 241

Видовдан и часни крст Миодрага Поповића 231

Видовдански сабор (Газиместан) 231

Вијеће Филозофског факултета Сарајево 304

Виша педагошка школа Сарајево 20 (137), 304

Вјесник (Загреб), дневне новине 20 (137)

„Вук Караџић“, ИП 27 (151/1), 305

Газиместан 316/12

Глас Цркве, Шабац 316/10

Глас, лист Светске српске заједнице 339

Гордијев чвор младости Светомира Бојанина 351

Горњи Милановац 321

Градац, часопис 315, 318

Дани жичког сабора 187/2
 Дивчибаре 225/2, 319, 365
Дизајн у Америци, часопис 49 (182/4)
 Добој 301
 Дом омладине Београд 35 (161), 52 (185/1–4), 53 (186/2), 187/1, 326, 359
 Други (2.) исељенички скуп Матице исељеника Источне Босне 307
 Друштва за српско-немачку сарадњу 360/1–16
 ДСС = Демократска странка Србије 289, 359
Економика, часопис 360/1–16
Енеаде Плотина 47 (180/1, 8), 281/2, 305
Енциклопедија Британика 191
Енциклопедијски речник марксизма 315, 316/6
 Жабљачка тека 332
 Задар 2
 Затон 9 (83/VII–96)
 Захвалница Синода СПЦ за помоћ жртвама рата, износ 20 ДМ, 1. јун 1995. 307
 Институт за геополитичке студије, Београд 292
 Институт за књижевност и уметност, Београд 355
Исидоријана, часопис 366
Истеривање Бога М. Маркова 1985. 278/1
 Историјски институт Београд 312
 Јавно тужилаштво, Сарајево 20 (136)
Јавност, новине 339
 Југославенско друштво за филозофију 19 (131)
 Југославија 30 (154/1), 40 (172), 278/2, 288/1, 316/12, 323, 328, 331/1, 339, 346а, 352, 353, 358
 Југословенство 328, 363/2, 365, 366
 Каона, манастир 316/8
 КНУ в. Коларац = Коларчев народни универзитет (КНУ)
Књига о Косову Димитрија Богдановића 316/7
Књижевне новине, часопис 1 (6/VII–96 – 26, 28, 29), 20 (137), 303, 329
 Коларац = Коларчев народни универзитет (КНУ) 27 (151/7), 47 (180/1), 294, 306, 369
 Конгрес српских интелектуалаца 307
 Конкордатска криза 1937. 328
 Конференција „Горски вијенац“, Приштина–Пећ 1997. 287
Кораџи (Крагујевац), часопис 306
 Корчуланска летња школа 25 (149/5), 27 (151/5)
 Косово 30 (154/1), 270/9, 289/2, 316/7
 Косовска битка 319, 320
 Косовски Завет 246–262, 263, 264, 271, 273, 274, 275, 319, 335, 360/1–16
 Котекс, фабрика у Сарајеву 1 (6/VII–96), 1 (6/VII–96 – 8)
 Которски залив 301
 КП САД 1 (6/VII–96)
 КПЈ 1 (6/VII–96)
 Крајина 1 (6/VII–96 – 8), 307, 333, 335
 Крушевац 204, 289/1, 367
 Крушевачка школа 360/1–16
 „Култура“, ИП 20 (136), 25 (149), 303

Ларус, енциклопедија 27 (151/1), 233, 305
Летопис Матице српске, часопис 47 (180/10)
 Ликовна академија, Сарајево 1 (6/VII-96 – 19))
 Ловћен 306
 Манасија, манастир 354
 Математички институт САНУ 238
Мемоари Симе.[она] Поповића 290/4
 Мљет 216, 220/2, 314
 Музеј Славоније Осијек 307
 Мушка реална гимназија „Краљ Александар Први“ Нови Сад 10 (97), 301
На парастосу Јелене Боздине (Л. Костић, 1841–1910) 208
На трагу зрелости Зенковског 1984. 53 (186/4)
 Народни музеј у Београду 1 (6/VII-96 – 32), 307
 Национално саветовање „Уједињење српских земаља“, 3. скупштина Срба из БиХ 306
 НДХ 302
 Недеља православља 49 (182/1)
 Немачка амбасада 306
НИН, недељник 9 (83/VII-96), 325
 НОБ 20 (136)
Нова Мисао, часопис 1 (6/VII-96 – 29)
Новине србске 335
 „Ново поколење“, ИП 20 (136)
 НС = Нови Сад 306, 307
Облаци над Таром Чедомира Миндеровића 302
Озрен срце српства, брошура 1993. 306
 Округли сто: Српски народ у новој геополитичкој стварности, Петроварадин 29. 1. 1997. 292
Осам векова Студенице, зборник 187/2, 187/6, 277, 277/2, 313
 ОШ „Краљ Петар I“ 301
 Париз 2, 3 (37–42), 4, 268
 Патријаршија 49 (182/1), 314
 ПБФ = Православни богословски факултет 53 (186/4), 277, 306
 Пећка патријаршија 328, 335, 373
 Писмо Д. Глинтића Д. Ђосићу и С. Милошевићу 307
 Писмо Миоковића из Франкфурта 26. 8. 1991. 307, 325
Политика Експрес, дневне новине 333/2
Политика, дневне новине 20 (137, 139), 306, 326, 332, 333, 335, 339
Православље, двонедељник 51 (184/2г), 187/2, 224
 Православни теолошки факултет, Београд 360/1–16
Праксис, часопис 12 (105), 19 (124, 127, 129)
Преглед, часопис 2, 3 (38/VII-96), 4 (43/VII-96)
 Присилни рад 1 (6/VII-96), 9 (83/VII-96)
 Пројект „Свеске“ 233, 305
 „Просвета“, ИП 305
 Радио 202 332
 Радио Загреб 19 (121)
 Радио Југославија 288/1
 Радио Сарајево 1 (6/VII-96 – 14), 7 (963, 61, 63/VII-96, 64/VII-96, 68/VII-96), 9 (83/VII-96)

Раднички универзитет „Ђуро Салај“, Београд 36 (163)
 Раднички универзитет у Сарајеву 4 (46/VII-96), 32 (157)
 Рат 30 (154), 270/4, 270/16, 307, 316/7, 352, 360/1-16
Ревуја, часопис 1 (6/VII-96 - 32), 20 (136), 303
 Ријека 268
Савременик, часопис 265, 275
 САД 1 (6/VII-96), 325
 САНУ 238, 305, 306, 307
 Сарајево 1 (6/VII-96), 2, 4 (43-47), 5 49/VII-96, 7 (963, 61), 7 (963, 63/VII-96), 7 (963, 64/VII-96), 7 (963, 65/VII-96), (963, 68/VII-96), 8 (77-82/VII-96), 9 (83/VII-96), 18 (118), 19 (119-135), 20 (136), 32 (157), 35 (162), 240, 294, 304, 363/1, 364
Свето писмо 365
 Светосавски студентски и омладински покрет 359
 Светски културни конгрес Срба 325
Свијет, недељник 8 (80/VII-96)
 Свједоџба о поштењу 301
 Секретаријат за културу, Загреб 304
 Симозијум „Српски културни простор“, 5. и 6. септ. 1997. 289
 Симпозијум „СКЈ и самоуправљање“ 19 (132)
 Симпозијум „Трагично и апсурдно“, Сремски Карловци 1996. 291
 Симпозијум „Филозофија, језик, заједница“ 288/2
 Симпозијум о социјалистичком хуманизму 19 (130)
 Симпосион „Студеница у црквеном животу и историји српског народа“ 277
 Скуп „Духовно здравље“, одржан 23. и 24. фебруара 1996. 297
 Скуп „Естетско и свето“ 19 (130)
 Скуп „Милици у походе“ 285
 Скуп „Петар II Петровић Његош, личност, дјело и вријеме, 27. 9. 1993. САНУ и ЦАНУ 307
 Скуп „Прота Матеја Ненадовић и његово доба“ 305
 Скуп о Србима у Албанији: Скадарски викаријат – духовност, култура и сеобе 319
 Скуп САНУ „Српски народ на почетку новог доба“ 306, 307
 Скуп „Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану?“ 307
 СКЦ = Студентски културни центар (Београд) 307, 348, 354 360/1-16
 Солине 216
 Спомен дом „Гаврило Принцип“, Босанско Грахово 307
 Српска књижевна задруга 187/5
 Статут Друштва „Српска крајина“ 307
 Статут Удружења Срба БиХ 326
 Студеница 187/1, 187/2, 187/6, 277, 313
 Студентски центар (на загребачком Сајму) 10 + 89, + 90
 СУБНОР = Савез удружења бораца народноослободилачког рата 347-351, 348а
 ТВ Београд 316/12
Теологија зла 226
Теолошки погледи, часопис 52 (185/1-4)
Теорија одраза Тодора Павлова 1 (6/VII-96 - 6)
Тестамент Видосава Стевановића 316/10
 Технички факултет, Сарајево 20 (136), 303
 Удружење књижевника (Србије) УКС 30 (154/2), 187/1, 305, 306, 360/1-16
 Удружење Срба из БиХ 307, 326

Удружењу Срба у Хрватској 333
УКС в. Удружење књижевника (Србије) УКС
Уметнички павиљон, Сарајево 5 (49/VII-96)
Управни одбор Српско-немачког друштва 340-345
Устав 30 (154)
Факултет политичких наука Загреб 10 + 91, 96, 11, 12 (102), 20 (136), 304
ФДС = Филозофско друштво Србије
Феноменологија издајства 279 (291), 288/2
Филозофија, часопис 40 (172)
Филозофски факултет у Сарајеву 9 (83/VII-96), 19 (135), 35 (162), 304
Филозофски факултет, Београд 20 (136)
Филозофски факултет, Загреб
Француска 3 (39/VII-96), 20 (136)
Хановер 319, 320
Херцег Нови 30 (154/4)
Хиландар, часопис 186/5
Химелстир 320
Царска енциклопедија Русије 191
Цетиње 285/1, 307
ЦК СК БиХ 9 (83/VII-96)
ЦК СКЈ 9 (83/VII-96)
Црква Св. Александра Невског (Београд) 316/11
Црква у свијету, часопис 353

A propos de notre France, Roland Turpain 307
Essai sur le libre arbitre Еразма Ротердамског 239
Focus, april 1994. 353
Geopolitique, француски часопис 354
Imperija i limes, Viorel Roman 354
Joseph Lortz, *Geschichte der Kirche* 22 (145)
Kurt Schilling, *Geschichte de Philosophie* 2
Les faux freres Доменака 329
Les Sources de Plotin 24 (147)
Partizanska spomenica 20 (136)
Skojevac 20 (136)
Theoria, часопис 53 (186/1)

ЗАКЉУЧАК

Током рада на Видовићевим рукописима, практично и теоријско истраживање нужно је водило утврђивању и заокруживању већине онога што се, до сада, последњих година његовог живота и након његове смрти, уочило и показало у погледу његовог писаног наслеђа. У овом раду, на основу његових рукописа, откривено је и доста тога новог, што је неодојиво од његовог ранијег деловања а повезано је и с континуитетом његовог промишљања.

Из перспективе Видовићевог писаног дела, дакле, са самог извора, у овом раду су, на нови начин, осветљени његова личност, живот и стваралаштво. На тај начин омогућено нам је да стекнемо добар увид у основне идеје и ставове овог значајног писца.

Водећи бригу о својим рукописима, те чувајући сећање на актуелне али и прошле догађаје, својим записима Видовић нам је оставио веродостојне податке о себи, као и о свом животу, доказујући тиме и аутентичност своје мисли. Но, оно што је њему и нама знатно важније, оставио нам је и драгоцену сведочанства о другим личностима, друштву, нацији, њиховим укрштањима и односима, те дао свој допринос историјском сећању.

Уочено је, при том, да Видовић критички преиспитује све па и самог себе, али не сумње ради већ да би открио ка чему ће се усмерити, да би увидео смисао, у њега веровао и поводом њега писао. Таква склоност водила га је и преиспитивању свега што се њему и другима догађало, што упућује и на тражење одговора на питање о правим вредностима. Његови записи о историјски важним околностима у којима се нашао, као и његово тумачење и објашњавање узрока и последица тих догађаја, представљају значајан извор сагледавања прошлости али и основ за успостављање другачијих вредности у досадашњем поимању новије историје на овим просторима.

Због великог распона интересовања и широког одабира тема, самог аутора нимало није једноставно сврстати у одређене области и дисциплине, али управо зато ће различито профилисани истраживачи у његовим списима моћи да пронађу корисне изворе за своја усмерења и подухвате.

Рад на рукописној заоставштини Жарка Видовића истовремено је била прилика за боље упознавање истраживача с Видовићевим делом, односно за јасније разлучивање појмова и разграничавање тема којима се бавио. Већ приликом почетног увида у рукописе уочено је да је сам аутор својим рукописима приступао систематично, као што је то чинио и спрам објављених дела. Управо то је навело истраживача да се, и у погледу методологије, определи да следи парадигму Видовић.

Из рукописа Жарка Видовића истраживач се умногоме уверио да је сам писац своју мисао, или прецизније, реч – живео и проживљавао. Управо то подразумева и његово *духовно искуство*, што води бољем разумевању ауторовог биографског

приступа делу и библиографског приступа животу. Код њега се то непрестано укршта и преплиће.

Методологија Видовићевог „вођења” кроз рукописе, начин на који је његово дело настајало али и начин похрањивања рукописа послужило је као узор истраживачу у приступу овом делу, али свакако може да послужи и као модел за рад другима који желе да њихово дело буде сачувано.

Да би се на најбољи начин представила али и сачувала рукописна заоставштина, неопходно је било направити библиографски попис, чему је за узор послужило и попис самог аутора, а богата садржина тог пописа захтевала је и да се начини претходна студија којом би се на прави начин представио значај овог писаног наслеђа. Да би се то учинило, неопходно је било користити методе анализе и компарације, као и херменеутички метод у погледу садржаја. Парадигма Видовић указала је на неопходну употребу биографског метода а било је потребно угледати се и на његов аутобиографски приступ. Од свих коришћених метода, у овом случају најтежи је био метод елиминације. Није било једноставно одлучити се шта посебно од многобројних дела овога плодног писца издвојити за студијско приказивање. Но, ипак је одређени корпус рукописних целина, као и неких његових сегмената, одабран да би се издвојило и осветлило неколико карактеристичних догађаја и Видовићевог приступа њима.

Након тих разматрања и анализе Видовићевих тумачења будући истраживачи би требало да у виду имају, као своје изворе, и његова дела. Било да неко проучава ситуацију у Сарајеву почетком Другог светског рата, да га занима Југославија из 1948. године, било да ради на животу и делу сликара Саве Шумановића, или се интересује за Изложбу средњовековне уметности, 1950. године, у Паризу, да чита Жорж Перека, да жели да се обавести о „сукобу на љевици”, о комунистима, о франковцима, или праксисовцима, даћује нова тумачења о „шесетосмој” те о односима српских и хрватских интелектуалаца крајем шездесетих година прошлог века.

Уз то, специфичност рукописне заоставштине овог нашег савременика и српског аутентичног мислиоца, који је *дијалог* поимао као кључни пут за *схватање* другог и света око себе, али и као начин за досезање *трансцендентног*, налази се и у томе што има и записа из његове младости, као што има и мемоарске грађе о тим данима из логора и затвора. Она је у великој мери сачувана, макар у облику његових сећања или преписа, те нам пружа увид у целокупно његово мишљење, не само у старости, већ и у зрелом добу и младости.

Један од циљева овог рада био је да се укаже на важност Видовићеве рукописне заоставштине, као културне баштине од вредности. У њој је не само грађа за откривање значаја Видовићеве личности и дела већ и кључ за вредновање, дакле и за очување националног памћења.

Истовремено с овим радом трајало је и истраживачево критичко приређивање Видовићевог постхумно објављеног рукописа *Библио-био-графије*, као и рукописа *Српско-европског речника трансценденције*, на коме се још ради. Није, при том, занемарљиво ни поновно, критичко приређивање његових раније објављених дела. (Завршен је и захтеван уређивачки посао објављивања другог, измењеног, издања *И вера је уметност* и *Романи Ђорђа Оцића*.) То су, уједно, и практична исходишта овог рада, као и намера да пружи даље смернице за приређивање и поступно објављивање рукописа Жарка Видовића, али и за другу врсту истраживачког посла на необјављеним рукописима. То ће бити и најбоља рехабилитација његове личности, с обзиром на очигледну несразмерност између његових необјављених и објављених рукописа.

То његово чување и припрема те стрпљиво чекање на будуће објављивање неодољиво подсећа на онај његов одговор на питање како је успео да из норвешког логора побегне: тако што се, усмерен ка циљу и смислу, непрестано припремао за прилику. Тако је он и своје рукописе деценијама стварао, потом организовао и чувао, припремајући их управо за тих „пет минута”, за тај тренутак, за доба када ће они добити прилику да постану доступни и корисни српској културној јавности.

Проницање у Видовићеве идеје и њихово представљање јавности требало би да заинтригира и привуче потенцијалне читаоце његовог дела, али и да подстакне оне који га већ читају, да се над појединим културним, националним, политичким и другим феноменима и односима поново замисле те да, поведени Видовићем, неке своје досадашње ставове, ако не ревидирају, макар другачије сагледају.

Овим радом истраживање јесте заокружено али свакако није окончано. Тема Видовићеве личности и његових рукописа тек треба да се отвори. Свакако следи даља, професионална и институционализована обрада рукописне заоставштине, рад на даљем пописивању, и задужбинском уобличавању, јер управо због вечних тема којима се бавио, трајна је и актуелност Видовићеве мисли.

Показали су Видовићеви рукописи колико је важно чувати ову врсту наслеђа, јер није то сведочанство само једне особе, њеног живота или живота њене породице. То је оставштина која казује о једном добу, о историјским догађајима, начину живота и, најпре, идејама – од којих је све полазило и које су деловања усмеравале.

Испоставило се да је Видовић оставио драгоцену грађу за истраживање његове мисли, за израду библиографије, за објављивање његових дела, али и за откривање идеја једног времена.

Чак и само да је Жарко Видовић поживео колико је поживео, у таква доба у којима је његов живот трајао, и да је проживео оно што у рукописима прочитасмо, да су за њим остале записане једино суве чињенице, могло би његово искуство нечему да нас научи. Но, будући да је реч о животу човека наочите личности, који је, уз то, поседовао енциклопедијско знање, вишеструко и вишеслојно образовање, разнолике таленте и интересовања, а уз то се критички и морално преиспитивао, дубоко занимао за личности, појаве и односе, несумњиво се Жарко Видовић уписао међу оне знамените Србе који сачињавају српску културну историју и њен су неизоставни део, а која ће, управо захваљујући таквим личностима и њиховом стваралаштву, наставити да пулсира својим историјским и вечитим трајањем.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Рукописна грађа

- РЗ ЖВ – Рукописна заоставштина Жарка Видовића. Београд: Библиотека Патријаршије Српске православне цркве. Пописано. Фасцикле [Ф] од броја 1 [Ф 1] до броја 369 [Ф 369]
- ЕРЗ ЖВ – Електронска рукописна заоставштина Жарка Видовића.
- СЛИ – Видовић, Жарко. *Смисао, личност, историја*. Рукопис.
- Видовић, Жарко. *Уз Доменака – Уз Доменака. За наш дијалог са „Западом“*, 1. верзија [Видовић 1990]
- Видовић, Жарко. *Демократизам и политички комесар* [Ф 111]
- Ббг – Видовић, Жарко. *Библио-био-графија* – необјављене верзије рукописа: [Віо 3 Рomenік]
- Гид¹⁷⁸ – Видовић, Жарко. *Годишњаци и дневници*. Рукопис.
- Речник – Видовић, Жарко. *Српско-европски речник трансценденције*, рукопис у припреми за објављивање.
- Дневник – Видовић, Жарко. *Дневници*. Рукописи.
- Регистри рукописа / Кључ свеске:
- РР1 (Регистар рукописа 1 / „Каро кључ свеска“)
- РР2 (Регистар рукописа 2 / „Браон кључ свеска“)
- Албум – Албум хемеротека
- Укоричени есеји – објављено у различитим часописима
- Varia* – записи на картонима и цедуљама који нису нумерисани, или се не налазе у целинама које су нумерисане али саме нису означене.
- Извод из протокола рођених
- РЗ ЂО – Рукописна заоставштина Ђорђа Оцића. Даљ: Архива Удружења „Ђорђе Оцић”. Београд: породична архива
- Оцић, Ђорђе (1989). Рецензија: *Огледи о духовном искуству Жарка Видовића*. Рукопис. [Оцић 1989. Рецензија]
- Видовић, Жарко (1990). *Уз Доменака. За наш дијалог са „Западом“*, 2. верзија [Видовић 1990а]

---

¹⁷⁸ Преузета је Видовићева скраћеница.

Одбор за попис писане заоставштине почившег Жарка Видовића (2016). Извештај.
Београд. 9. јуна 2016. године

Преписка Јована Пејчића и Дејане Оцић.
21–22. април 2023.

Писмо Јована Пејчића [Пејчић 2023а]

Мејл Јована Пејчића [Пејчић 2023б]

Објављени извори

- Видовић, Жарко (1958). Велики дани надања: Ратно пријатељство између Норвежана и Југословена. Сарајево: *Ослобођење*, 25. септембар 1958.
- Видовић, Жарко (1961). *Мештровић и савремени сукоб скулптора с архитектром: један естетички проблем*. Сарајево: „Веселин Маслеша”.
- Видовић, Жарко (1983). Логос – литургијска свест Православља. *Теолошки погледи*, 15, 1–3, Београд, 1983, 43–130.
- Видовић, Жарко (1989). *Огледи о духовном искуству*. Београд: Сфаирос.
- Видовић, Жарко (1989). *Његош и Косовски Завет у Новом вијеку*. Београд: „Филип Вишњић”.
- Видовић, Жарко (1996). *Трагедија и Литургија: есеј о духовној судбини Европе*. Ниш: Византијско огледало. (Репринт издање 2016)
- Видовић, Жарко (1997). *Суочење Православља са Европом: огледи о историјском искуству*. Цетиње: Светигора.
- Видовић, Жарко (1999). *Романи Ђорђа Оцића. Поетофилософија и коментари*. Београд: Знамен.
- Видовић, Жарко (2002). *Литургијска тајна Светог Писма*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Видовић, Жарко (2008). *...и вера је уметност*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Видовић, Жарко (2009). *Историја и вера*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Видовић, Жарко (2013). *Његош и Косовски завет у Новом веку*. Београд: Алтера.
- Видовић, Жарко (2014). Смисао, личност, историја. Београд: *Зенит*, 161–202.
- Видовић, Жарко (2014а). Линије Дејане Оцић – линије су душе, смисла – речи. Поговор у *Линије*, Д. Оцић. Београд: Службени гласник. 152–153.
- Видовић, Жарко (2016). *Трагедија и Литургија: есеј о духовној судбини Европе*. Репринт издање
- Видовић, Жарко (2016а). Апокалипса владике Данила. У: *Темат Жарко Видовић (1921–2016)*. прир. Слободан Владушић и Богдан Златић. *Летопис Матице српске*, књ. 498, св. 6, год. 192, децембар 2016, 776–805.

- Видовић, Жарко (2017). *Његош и литургијске анагнозе*. Београд, Подгорица: Матица српска, Друштво чланова у Црној Гори.
- Видовић, Жарко (2018а). *Срби у Југославији и Европи*. Београд: Катена Мунди
- Видовић, Жарко (2018). *Библио-био-графија 1948–2015*. Београд: Задужбина „Жарко Видовић”.
- Видовић, Жарко (2022а). *И вера је уметност*. Београд: Задужбина „Жарко Видовић”.
- Видовић, Жарко (2022б). *Романи Ђорђа Оцића*. Београд: Задужбина „Жарко Видовић” и Даљ: Удружење „Ђорђе Оцић”.

- Vidović, Žarko (1965). Nacionalizam inferiornih. Sarajevo: Odjek, 7/8 1965.
- Vidović, Žarko (1967). Ko stvara zbrku oko nacionalnog pitanja? – otvoreno pismo Kiru Hadži-Vasilevu. *Književne novine*, 25. novembar 1967, 1.
- Vidović, Žarko (1980). Nostalgija za harmonijom. U: Dragan Mojović: Osvajanje vremena. Katalog. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1980.

- Vidović, Žarko (1985). Suština tragedije. U zborniku radova *Književni rodovi i vrste : teorija i istorija. 1.* urednik Miloslav Šutić. Beograd : Institut za književnost i umetnost : Rad, 1985, 84–126.

Интервјуи

- Видовић, Жарко (2015). Сведок једног века. Разговор водио Вељко Миладиновић, *Недељник*, бр. 198, 29. Октобар 2015.
- Vidović, Žarko (1959). Imena evropskog značaja, *Svijet*, 2–6. 1959.

Интернет

- Забрањени мислилац Жарко Видовић. *Зрно словесности* (11. 5. 2015):
<https://www.youtube.com/watch?v=CiOsqoeUFul> (приступано 3. 3. 2024)

ЦИТИРАНА (И ПОМЕНУТА) ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије (Радовић) (2011). Косово и Метохија – Огледало савременог свијета. Часни Крст Христов и Косовски Завјет. *Летопис новог косовског распећа*. Цетиње: Светигора.
- Ашковић, Милорад, Благоје Маринковић и Љубомир Петровић (1979). *У логорима у Северној Норвешкој*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Борба* 1968. (1968). Дата оцена јунских студентских догађаја – Др Жарко Видовић и Едуард Кале једногласно искључени из Савеза комуниста. *Борба*, 1. новембар 1968, 20.
- Вранеш, Александра (2001). *Основи библиографије*. Београд: Народна библиотека Србије.

- Вранеш, Александра (2006). *Од рукописа до библиотеке. Појмовник*. Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Вранеш, Александра (2010). *Основи теорије и историје библиографије*. Бањалука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Београд: Филолошки факултет Универзитета.
- Вранеш, Александра (2012). Библиографија дела Десанке Максимовић 1972–2011. У Десанка Максимовић, *Целокупна дела*, Том, 10. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић” – ЈП Службени гласник – Завод за уџбенике, 277–654.
- Вранеш, Александра (2015). Културна баштина – од рукописне до дигиталне. У *Хуманизам: култура или илузија?*, ур.: А. Вранеш, Љ. Марковић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 35–44.
- Вујновић, Андреј (2015). *Светозар Радојчић: живот и дело*. Београд: Завод за уџбенике.
- Група аутора (1961). *Да се не заборави*. Сарајево: „Веселин Маслеша”.
- Бобић, Д. (1968). Дистанцирање од анархоидних и псеудолевих елемената. *Политика*. 28. јун 1968, 4.
- Доменак, Жан-Мари (1991). *Идеје за крај овог века (преглед савремених идеја)*. Београд, Издавачка кућа „Књижевне новине”.
- Ђорђевић, Бојан (2010). *Архивистички појмовник*. Београд: Филолошки факултет
- Жарко Видовић као мислилац књижевности и културе (2023). Зборник, ур. М. Ђуковић и В. Димитријевић. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Жељски, Тамара (2015). Легат проф. др Ђорђа Живановића у библиотеци Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. *Зборник Матице српске за славистику* бр. 87, Нови Сад: Матица српска.
- Зенит. магазин за уметност, науку и филозофију* (2014). Тема броја: Жарко Видовић, година IX, бр. 14, 113–202.
- Златић, Богдан. Други дах. *Летопис Матице српске*, књ. 498, св. 6, год. 192, децембар 2016, 806–814.
- Иванић, Душан (2001). *Основи текстологије*. Београд: Народна књига – Алфа.
- Клајн, Иван; Шипка, Милан (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј
- Ковић, Милош (2016). Вера у смисао заједнице. *Политика, Култура–Уметност–Наука*, субота, 9. јул 2016, год. LX, бр. 13, 4.
- Ковић, Милош (2023). *Историја и предање*. Огледи о историографији и историји идеја. Београд: Катена Мунди.
- Лубардић, Богдан (2018). Жарко Видовић (1921–2016): мисао слободе у духу вере – Логос, Завет, Памјат, предговор за *Библио-био-графија 1948–2015*, Београд: Задужбина „Жарко Видовић”, 7–28.
- Маринковић, Никола (2023). Библио-био-графија Жарка Видовића као синтеза личног опуса, колективне историје и теоријског метода. У зборнику радова *Жарко Видовић као мислилац књижевности и културе*, ур. М. Ђуковић и В. Димитријевић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 169–203.
- Милановић, Јасмина (2020). Дневници, мемоари, успомене као историјски извор. У *800 година српске медицине*. Београд: Српско лекарско друштво, 13–26.
- Млађеновић, Љубо (1991). *Под шифром Викинг*. Београд: Институт за савремену историју и Републичка секција бивших интернираца из Норвешке при СУБНОР-у Србије.

- Никодијевић, Душан (2019). Набавка, сређивање и обрада рукописа – Архива Симе Ђирковића. У зборник радова *Посебне збирке у контексту заштите културног наслеђа и као подстицај културног развоја*, ур. М. Милорадовић, Д. Вукићевић, са међународне конференције Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, Београд, 2-4. октобар 2017. Београд: Народна библиотека Србије, 533–540.
- Његош, Петар Петровић (1968). *Луча микроkozма*. Београд: Просвета.
- Његош, Петар Петровић (1990³). *Горски вијенац*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Његош, Петар Петровић (1965). *Лажни цар Шћепан Мали*. Титоград: Графички завод.
- Остојић, С. (1968). Политичка акција, а не само дискусија. *Политика*, среда 3. јул 1968, 6.
- Оташевић, Ана (2017). Пут у Београд „излечио” Перека. Београд: *Политика*, 6. октобар 2017, 12.
- Оцић, Дејана (2014). *Линије*. Београд: Службени гласник.
- Оцић, Дејана (2014). Енциклопедистика као национални интерес. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, Год.190, Књ. 493, св. 3, 289–313.
- Оцић, Дејана (2016). Жарко Видовић и Ђорђе Оцић: Ванвремени дијалози. *Летопис Матице српске*, Год. 192, Књ. 498, св. 6, Матица српска, Нови Сад, децембар 2016, 815–820.
- Оцић, Дејана (2020). Писана заоставштина и усмено завештање: наслеђе Жарка Видовића. *Kultura : časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*. Бр. 167, Београд 2020, 32–44.
- Оцић, Дејана (2023). Дар веровања: трагедијско искуство Жарка Видовића. У зборнику *Културе, речи, религије*, ур. А. Вранеш, Љ. Марковић и С. Митровић. С Међународне научне конференције, Београд, 27. и 28. мај 2019. Библиотека „Радоје Домановић”: Топола, 33–42.
- Оцић, Дејана (2023а). Речник историјске свести или *салдо мортале* Жарка Видовића. У зборнику радова *Жарко Видовић као мислилац књижевности и културе*, ур. М. Ђуковић и В. Димитријевић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 205–219.
- Политика* 1968. (1968). Оцена студентских догађаја. *Политика*, 1. новембар 1968, 6.
- Поповић, Гордана (2012). Скочићу у Дрину као лепа Фата. Београд: *Политика*, 12. 4. 2012. <https://www.politika.rs/scc/clanak/215031/Skocicu-u-Drinu-kao-lepa-Fata> (приступано: 6. 4. 2023)
- Секулић, Исидора (1951). *Његошу књига дубоке оданости I*. Београд, Српска књижевна задруга.
- Српски WHO IS WHO* (2013), *Видовић, Жарко*, Завод за уџбенике, Београд, 148.
- Темат Жарко Видовић (1921–2016). прир. Слободан Владушић и Богдан Златић. *Летопис Матице српске*, књ. 498, св. 6, год. 192, децембар 2016, 767–821.
- Уређивачки одбор Задужбине „Жарко Видовић” (2018). Напомене, у: Жарко Видовић. *Библио-био-графија 1948–2015*, Београд: Задужбина „Жарко Видовић”.
- Чалић, Боривој (2014). *Трагови у трајању : портрети и скице*. Вуковар: Веће српске националне мањине града Вуковара; Загреб: Српско културно друштво „Просвјета”.
- Франкл, Виктор Е. (1994). *Зашто се нисте убили: тражење смисла живљења*. Прев. Вера Весковић Албуљ. Београд : „Жарко Албуљ”.

Л а т и н и ц о м

- Večernji list* 1968. (1968). Pravo lice praksisovaca. *Večernji list*, 28. 6. 1968.
- Anonim. (1968). Osuđena kritika pravaca razvoja našeg društva.¹⁷⁹
- Antolović, Mihael i Snežana Štrangarić (2021). Uvod u metodologiju naučnoistraživačkog rada, Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru.
- Birželen, Klod (2017). Predgovor, u: *Sarajevski atentat*. Prev. Jelena Novaković. Beograd: Klio.
- Frankl, Viktor E. (1986). *Zašto se niste ubili? : uvod u logoterapiju*. 5. izd. Zagreb: K. Prendivoj.
- Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije* (1951). Zagreb. Umjetnički paviljon
- I. T. (1968). Podrška izjavi Upravnog odbora u povodu događaja na Sveučilištu. *Borba*, 26. 6. 1968.
- I. T. (1968). Ispadi pojedinaca bez otpora. *Borba*, 27. 6. 1968, 11.
- I. T. (1968). Rasprava o kazni dr Gaje Petrovića. *Borba*, 27. 6. 1968, 11.
- I. T. (1968). Eduard Kale i dr Žarko Vidović predloženi za isključenje iz SK. *Borba*, 2. jul 1968, 12.
- Mojović, Dragan (1980). Osvajanje vremena. Katalog. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1980.
- Nekse, Martin Andersen (1966). *Dita, kći ljubavi*. Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1966.
- Perek, Žorž (2017). *Sarajevski atentat*. Prev. Jelena Novaković. Beograd: Klio.
- Perek, Žorž (2011). *Stvari*. Prev. Jelena Novaković. Zrenjanin: Agora.
- P., P. (1968). Nastavni program i aktivnost komunista više prilagodili društvenoj stvarnosti – razgovor u Gradskom komitetu SK Zagreba o stanju na Fakultetu političkih nauka. *Borba*, 29. jun 1968.
- Pregled*. Rat u Alžiru i francusko javno mnjenje. Sarajevo.¹⁸⁰
- Redakcija *Vjesnika u srijedu* (1968). Reagiranja na „kroniku političke bitke”. *Vjesnik u srijedu*, 26. 6. 1968, 4–5.
- Visković, Velimir (1996). Krležini autorski prilozi u enciklopedijama, *Radovi LZMK*, knj. 5, Zagreb 1996.
- Židovec, Z. i Česi V. (1968). Raščistiti odnose na oštro direrenciranoj platformi. *Vjesnik*, 28. 6. 1968, 3.
- Ž., Z. (1968). Predloženo isključenje E. Kalea i dra Ž. Vidovića iz SK. *Vjesnik*, 2. 7. 1968, 3.
- Ž., Z. (1968). Ujesen – o reformi fakulteta. *Vjesnik*, 4. 7. 1968, 3.
- Ž., Z. (1968). Diferencijacija – i politička i stručna. *Vjesnik*, 4. 7. 1968, 3.

Н а е н г л е с к о м

Bellos, David (1995). *Georges Perec*. London: Random house e-books.

---

¹⁷⁹ Редак исечак из Видовићеве заоставштине који нема ознаку одакле је преузет, те се није могло утврдити у којим новинама је објављен.

¹⁸⁰ Информације о објављивању овог текста потичу из Birželen, Klod (2017). Predgovor, u: *Sarajevski atentat*. Prev. Jelena Novaković. Beograd: Klio. Perek, Žorž (2011). *Stvari*. Prev. Jelena Novaković. Zrenjanin: Agora.

Н а ф р а н ц у с к о м

L'art médiéval yougoslave (1950). Paris: Musée des Monuments français

Domenach, Jean-Marie (1955). *Les faux freres*. Paris: Denoël.

Domenach, Jean-Marie (1981). *Enquête sur les idées contemporaines*. Paris: Seuil.

Radoitchitch, Svetozar (1950). Les fresques dans les eglises du moyen-age en Serbie, au Montenegro et en Macedoine. *Exposition de l'art medieval yougoslave*.

Интернет

Закон о ауторским и сродним правима / Zakon o autorskim i srodnim pravima:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html

(приступано 9. 3. 2024)

Izložba srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije. Krležijana, (1993–99), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 22. 3. 2024.

<<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak/izlozba-srednjovjekovne-umjetnosti-naroda-jugoslavije>>.

Орден Светог Саве проф. др Жарку Видовићу. *Сajт СПЦ*. (7. октобар 2015):

http://arhiva.spc.rs/sr/orden_svetog_save_prof_dr_zharku_vidovitshu.html

(приступано 8. 4. 2023)

ПРИЛОЗИ

Прилог А

„Било је то у Сарајеву, после Видовдана 1914. године. Главном улицом Сарајева, у парадном маршу, пролази велика аустроугарска војна јединица, уз марш који почиње лупањем тасова, затим трубе, па песма. На балкон једне од кућа, у Главној улици, истрчава мали (трогодишњи, у одмаклој четвртој години) Владимир и, радујући се тасовима, трубама, песми и маршу, поздравља војску и узвикује: Живио Краљ Петар! Живио Александар! Живила Српска војска!

То мати Јелена није ни чула ни знала. Али није прошло ни неколико минута кад на врата стана ударају два шуцкора. Траже младу мајку Владимирову, госпођу Јелену, чији је муж Милан (отац Владимиров) већ ухапшен и, у масовној истрази против покрета Младо-Босанаца, негде интерниран. (Касније ће се сазнати да је у Араду, где ће и умрети, или бити убијен.)

– Госпоја, је л’ оно Твоје дијете? – питају шуцкори за малог Владимира.

– Јест, хвала Богу! А што питате?

– Знаш Ти зашто ми питамо. Него ћеш, госпоја, морати са нама... на један кратак разговор код котарског („котарског предстојника“, среског начелника).

– Људи Божији, не могу никако, док не дође тетка да ми причува дјецу!

Тетка је била чак у Тешњу, и неће доћи прије зиме. Поред Владимира имала је Јелена и Веселинку и Десанку, две кћерчице, близнакиње, не старије од годину дана. Обе у бешици (колијевци). Треба и да их очисти и подоји. Владо и може са њом. И иначе га води свукуд са собом. Али њих не може, нити их може оставити саме. А није их још ни збринула (подојила).

Шуцкори су је, ипак, приморали да одмах крене с њима:

– Вратићеш се, госпоја, дјеци најдаље за пола сата. Ни толико!

Тако је кренула велика несрећа. Млада госпођа Јелена оставила је двије кћерчице у колијевци, закључала врата од стана, и, уздајући се у обећано „пола сата“, кренула. Владимир за њом, као и увијек.

Пуштена је тек послје пуна два мјесеца! Владимир је пратио све до Јајце-касарне, Вратника и затвора, а онда се – пошто никог није био у близини да га прихвати – негдје изгубио.

Јелена је после два месеца, отворивши кућу, нашла два детета мртва у колевци...” [Видовић, ЕРЗ, *BIBLIO-biografija*]¹⁸¹

¹⁸¹ Видовић ће то помињати на више места али у овом фајлу изнеће то као причу, најцеловитије.

Прилог Б

Шефкија и књига

ИСТОРИЈА И ЛОГОРАШИ 1942–1947.

А онда, другог, трећег дана. На самом десном крају бараке, померам растављене даске, јер ме жуљају раздвојене ивице дасака. Једна даска је као откована од доње дрвене пречаге. Дигнем даску, и на самој земљи, између двеју пречага, напипам наочаре! којима је, као да су уништени силом, недостајало једно стакло и једна дршка, па је замењена канапом, за друго ухо. Чији ли су били ови наочари? Где ли је сад тај логораш? Опипавам даље и – платнена торба! (какву наша сељанчад имају за школу, да у њој носе књигу, таблу, ужину). Кад – у торби само књига, заиста књига! Чија ли је торба? А наслов књиге, колико се сећам, *Povijest ruske književnosti Devetnaestog stoljeća*, од (и тога се сад сећам) неког руског писца Скабичевског, преведена с руског на „хрватски”, у издању Matice Hrvatske, из негде 1930-их. Чија ли је књига? Неки логораш овде пре мене! Ко зна где је сад, а ту књигу је читао и под даском на лежају чувао или скривао. Читамо нас тројица Сарајлија, Мишо Наранчић (син фотографа) и Шефкија Капић (Гајретовац, студирао у Београду, дипломирани правник), око 20 страница књиге о Достојевском, посебно о личности:

– „Да би човјек био и знао шта је личност...” – говори Шефкија (који се, ухапшен као Србин, Гајретовац!, противник хрватске теорије о муслиманима као „хрватском цвијећу”, јуначки држао под истрагом у сарајевској НДХ-државној полицији).

– „Да би човјек био и знао шта је личност, није довољно да не одаш друга и организацију, да издржиш батине и тортуру, да останеш вјеран Партији или да одржиш дату реч и заклетву”.

– Како „није довољно”? – пита Мишо. – Ми знамо, а знаш и Ти!

– Не знамо ни ви, ни ја. Можда је знао овај страдалник који је знао зашто је ову књигу имао и у Јасеновац понео, па крио и за нас сачувао. Можда!

– Па ко онда то може да зна?

– Зна Достојевски! Пропатио, издржао, а Бог му дао не само да буде, него и да зна шта је личност! Зато је и могао да буде велик писац-пјесник! – Тако говори Шефкија. (А знали смо да је побожан. Гледали смо га кад клања, у бараци није имао где да се склони!)

Жарко Видовић
[Видовић, ЕРЗ, СЛИ]

Прилог В

Средином јуна 1942.

На броду од Штетина (данас пољског Шћећина) до Нарвика

Норвешка, концлагор Беисфјорд, код Нарвика (то је „Хефтлингс-лагер“, логор хапшеника, похапшених: немачки назив за концлагор, назван још и „Штраф-лагер“, тј. казнени логор (под управом есесоваца), за хапшенике, људска бића лишена свих права, пре свега права на сам живот). Беисфјорд је био један (највећи) од два-три српска логора северно од Поларног круга. Кад број логораша буде смањен на петину, ти „поларни логори“ ће бити спојени у један и „транспортовани“ у Осен (такође „поларни логор“).

Северни, „поларни“ логори били су одређени за радове на „стратешком путу“ немачке армије према норвешко-совјетској граници и Мурманску, а јужни само за позиције према Атлантику и Енглезима.

Овде не говорим о „јужним“, бројнијим и неупоредиво лакшим логорима, у јужној Норвешкој, област Тронделаг и др., јер су доиста били *радни* и били су под управом Вермахта. Али су они настали (или из концлагора трансформисани у радне логоре) *тек после немачког пораза код Стаљинграда*. (А Немци су рачунали не само на сепаратни мир са Енглезима, него и на савез Запада против Русије).

Лежим на причини (у горњој, трећој од три причине) и гледам у кровне греде дрвене бараке. Дохватам их руком, мора човек да се сагне кад се диже. Не може се седети, јер би главом додиривао греде. Мислим – немогуће је да линија живота иде од ко зна колико хиљада (или стотина хиљада) година, грана се, као гране и гранчице и петелке листа на Дрвету Живота. – То је линија која и мене повезује са Кореном. А ја сам гранчица или можда жилица која треба да олиста... а са мном се завршава та линија која иде од корена, која је непрекидна од... У коме ће се наставити? У колико људи ће се та линија наставити – не знам... али у мени је један од милиона њених завршетака!

Не завршава се мој живот, него један бескрај, једно чудо, једна линија која иначе не би имала крај! Смрт је удар на ту линију бескраја! ...породица је смисао живота... А како је Христос умро без потомака, то више нема ни Христа (О Христу сам мислио, јер сам увек, од првог до осмог разреда гимназије, од 1932. до 1939, имао пет из веронауке – која сада „ради“ овако!)

Жарко Видовић

[Видовић, ЕРЗ, *BIBLIO-biografija*]

Градско поглаварство у Добоју.

Број: 605.

Свједоцба.

се од стране потписаног градског поглаварства вјеродостојно и уредовно засвједочава да је Јелена Гајић уд. Туринић рођ. 1892. у Шемњу за браћу своје Софавка у Добоју има увјек доброј моралној и политичкој понашања

Ова свједоцба издаје се на његову (њезину) молбу ради удаје. -

Добој, дне 6. јула 1920. -

Градоначелник:

Антонијевић

Види!

Управитељ кот. испоставе:

уз
Жураковић

Слика 1. Свједоцба о поштењу Јелене Гајић, Видовићеве мајке

Митрополита, Бавалукка

Протопресвитера Тешань

ИЗВОДЪ

Дотакота РОЖДЕНІЙ, ПРИ ВОСТОЧНОПРАВОСЛАВНОЙ СЕРБСКОЙ ЦЕРКВИ.
ХРДИИ СВАТАГО Богородице Тешань 1853 сѣней
Страна протокола БВ Число протокола 913

Годъ рождѣнія:	1892
Мѣсяцъ и день:	Мѣсяца неможе довести до знаменья
Живе ли:	13. Мај
Годъ крестіа, мѣсяцъ и дни:	Живо
Мѣсто:	22. Мај 1892.
Храма церкви:	у краю
Имя дѣтати:	Богородице
Имя крестное:	Желена
Крестное крѣданіе:	Желена
Законъ ли:	срѣсно православно
Отецъ:	законъ
Характеръ его:	Симоан Гајић
Мать:	Видовићевъ
Округъ:	Жупан Гајић рѣф. Бавалукка
Котаръ:	Бавалукка
Общество:	Тешань
Мѣсто бѣгтанія:	Тешань
Число домохно:	Тешань
Имя воспріемника:	БЗБ
Характеръ его:	Мико Јовановић
Мѣсто бѣгтанія:	вѣдучићер
Имя и прозвище крестакшаго священника и характеръ его:	Тешань
Примѣчаніе:	Хани теодор Кити ђошић

Да сій изводъ протокола рождѣныхъ своимъ оригинал со кѣмъ сѣденихъ есть, собственорѣчною подинсю и приложеніемъ обычнаго печати церковнаго свидѣтелствіемъ.

Дано въ Тешань 30. Јуна 1920 с.

Саво Китић
свештеникъ

СТАМПАРИЦА С. УТРЕШЊЕ И СЕМИН БИВА ЦРКА

Слика 2. Извод из протокола рођених за Јелену Гајић, Видовићеву мајку

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

Музика-реалина гимназија
у Новом Саду
Уп. бр. 5
Up. br.

ГОДИШЊЕ СВЕДОЧАНСТВО — GODIŠNJE SVEDOČANSTVO

Видовић Шарко син-ћки / sin - kći Радојана, бон. истраж. рођен
17 маја 1921 год. у Забоју срез темански, бановина вр- гођен
год. у god. u срез бановина Banovina
даска, вере итн. право, учио је у овој школи 1938/39 шк. год.
верге vere у овој школи 1938/39 шк. год.
први пут осми разред / razred и показао овај успех:
put razred i pokaza ovaj uspeh:

Веронаука — Veronauka	врно добар
Српскохрватскословеначки језик Srpskohrvatskoslovenački jezik	врно добар
Француски језик — Francuski jezik	врно добар
Немачки језик — Nemački jezik	добар
Латински језик — Latinski jezik	добар
језик — jezik	
Историја — Istorija	врно добар
Земљопис — Zemljopis	врно добар
Природопис — Prirodopis	врно добар
Физика — Fizika	добар
Хемија с минералогijом Hemija s mineralogijom	добар
Математика — Matematika	врно добар
Нацртна геометрија — Nacrtna geometrija	
Хигијена — Higijena	
Основи филозофије — Osnovi filozofije	врно добар
Уметност — Umetnost	
Цртање — Crtanje	
Писање — Pisanje	
Певање — Pevanje	
Гимнастика — Gimnastika	
Ручни рад — Ručni rad	
Владање Vladanje	врно добро

Изостанци: оправдани 28, неоправдани 2
Izostanci: opravdani neopravdani

Према томе ученик је с врно добрим успехом свршио осми разред.
Prema tome učenik je s vrnim uspehom svrši razred.

Дел. бр. 526, 15 маја 1939 год. у Новом Саду
Del. br. god. u

Разредни старешина — Razredni starešina, Директор — Direktor
З. Милошевић, директор

ОЦЕНЕ: За успех: одличан (5), врно добар (4), добар (3), слаб (2), рђав (1).
За владање: одлично (5), врно добро (4), добро (3), лоше (1).

ОЦЕНЕ: Za uspeh: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), slab (2), rđav (1).
Za vladanje: odlično (5), vrlo dobro (4), dobro (3), loše (1).

По чл. 22 Закона о установљењу нових државних монопола од 3 августа 1933 год., штампар који се ухвати да штапа овај формулар казни се по Кривичном закону.
Po člani 22 Zakona o ustanovljenju novih državnih monopola od 3 avgusta 1933 god., štampar koji će uhvati da štampa ovaj formular kazni se po Krivičnom zakonu.

ЦЕНА КОМ. 1.— ДИН. ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖ. ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ — БЕОГРАД.
CENA KOM. 1.— DIN. IZDANJE I ŠTAMPA DRŽ. ŠTAMPARIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE — BEOGRAD.

16-241-1-39-0.

Слика 3. Видовићево сведочанство, из 1939. године

Државна *прва мушка* гимназија у *Новом Саду*
Državna gimnazija u
Број *5* *прегледати оригинал је у архиви*
Broj *загребачки Свештенички сабор, од септ. 1939*

На основу т. 7 чл. 6 За-
кона о таксама сло-
бодно од таксе

На основу т. 7 чл. 6 За-
кона о таксама сло-
бодно од таксе

Љубић Нати

СВЕДОЧАНСТВО — SVEDOČANSTVO
О ВИШЕМ ТЕЧАЈНОМ ИСПИТУ — О VIŠEM TEČAJNOM ISPITU

Видовић Жарко

син - кћп *Јелене и Радијана Видовић* рођен *17 маја*
sin - kći *Добоју* rođen
19 *21* године у *Добоју* годine u *Срез*
godine u *Срез*

Округ *Босна и Херцеговина*
Okrug Narodna Република *ФНРЈ*
Narodna Republika

народности *Српски* држављанин
narodnosti drzavljanin

свршио је школске 19 *38* / 19 *39* гол. осми разред у *првој мушкој*
svrši je školske god. osmi razred u

гимназији у *Новом Саду* и полагао *први* пут виши
gimnaziji u i polaga put viši

течајни испит у времену од *11 јуна* 19 *39* до *23 јуна*
tečajni ispit u vremenu od do
19 *39* године. godine.

Према успеху показаном на вишем течајном испиту и према годишњим оценама из осмога
Prema uspehu pokazanom na višem tečajnom ispitu i prema godišnjim ocenama iz osmoga

разреда, Испитни одбор издаје *му* ово сведочанство :
razreda, Ispitni odbor izdaje ovo svedočanstvo :

Слика 4. Препис Видовићевог сведочанства, из 1939. године

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA VRHBOSNA

T. Broj 660/41.
5. rujna 1941. godine
-Sarajvo-

708

22/10-1
179

Vidović Žarko, opasan komunistički
propagator, potraga.-

SVIM VELIKIM ŽUPAMA,
PODRUČNIM KOTARSKIM OBLASTIMA I ISPOSTAVAMA.

Prije tri nedjelje pobjegao je iz Sarajva nepoznato
kuda opasan komunistički propagator VIDOVIĆ ŽARKO, sin Fabijana i Jele-
ne, rođene Gajić, rođen 17.V.1921. godine u Doboju, tamo i zavičajan,
grčko-istočne vjere, student medicine, koji je stanovao u Sarajvu,
Besarina čikma br.1.

Treba ga pronaći i stražarno sprovesti Redarstvenom
ravnateljstvu Sarajvo, pozivom na br. Prez.1450/41.

Veliki župan:

[Handwritten signature]

3
2

Слика 5. Потерница НДХ, издате за Видовићем

Sarajevo
20-IV-1972

(762)

LITERATURA:

Literatura će biti data svakom studentu posebno i obrada te literature (pismeno) biće ispitna obaveza. Koje djelo (ili koja djela) ima da pismeno obradi svaki pojedini student, to će biti određeno maja mjeseca. Toliko je potrebno i nastavniku vremena da ih upozna, pa da im on određi i literaturu svakom pojedinačno.

prof. dr. Žarko Vidović

Opšta literatura:

kako studenti ne vladaju nijednim od stranih jezika, prinuđeni smo da ih uputimo samo na literaturu prevedenu na naš jezik:

Bloch Marc: Feudalno društvo

Botomor T.B.: Elite i društvo

Čajkanović Veselin: Život i običaji narodni

Durkheim Emile: Pravilo sociološke metode

Durić Mihailo: Sociologija Maksa Vebera

Fourastier Jean: Civilizacija sutrašnjice

Djela prevedena na naš jezik od Fridmana i Froma

Goldman Lisjen: Humanističke nauke i filosofija

Goričar Jože: Pregled socioloških teorija

Guđ Viljem i Het Pol: Metodi socijalnog istraživanja

Gurvič Zorž: Savremeni poziv sociologije

Habermas Jirgen: Javno mnjenje.

Jovanović Slobodan: Država

Kaucki Karl: Ekonomsko učenje Karla Marksa

Kivilije Arman: Uvod u sociologiju

Korać Veljko: Marks i savremena sociologija i

Marksovo shvatanje čoveka, društva i istorije

Lefevr Anri: Marksizam

Klod Levi-Stros: Divlja Misao, ... Tužni tropi, ... Sistem srodstva

Lisjen Levi-Bril: Primitivni mentalitet

Serž Male: Nova radnička klasa

Bronislav Malinovski: Magija, nauka i religija

(Kapitalna djela za sociologiju kulture, Manhajma i Malinovskog, kao i Vebera idr., nisu prevedena)

Mils Rajt: Sociološka imaginacija... i Elita vlasti... i Znanje i moć

Moreno Jakob: Osnovi sociometrije (uz tačke 1.-4. ovog programa)

Notrop F.S.C.: Logika prirodnih i društvenih nauka (uz t. 1.-4. progr.)

Parsons, Talkot idr.: Teorije o društvu (!!!)

Karl Renner: Socijalna funkcija pravnih institucija

Dejvid Risman: Usamljena gomila

Sociološki pregled, Bgd. 1938

Vuk Stefanović Karadžić: O društvu, izbor iz spisa, Bgd. 1964

Jozef Šumpeter: Kapitalizam, socijalizam i demokratija

Rabindranat Tagore: Nacionalizam

Arnold Tojnbi: Istraživanje istorije

Viljem Vajt: Čovek organizacije

Torsten Veblen: Teorija dokoličarske klase

Maks Veber: Protestantska etika i duh kapitalizma

Posebno: Ep o Gilgamešu, Egipatski mitovi, Grčka mitologija, Homerova Odisjeja, Biblija, Kuran, Eshilove tragedije, djela Platona, Dante, Servantes, Šekspir, Rable, Geteov Faust, Tomas Man (Legenda o Josifu i Faustus), Tolstoj, Dostojevski, naše epske pjesme i Njegoš, ...

U Sarajevu 20 aprila 1972

dr. Žarko Vidović, red. prof.

Žarko Vidović

Sarajevo

od 8-1971

do VI-1972

(Branke, et al.)

uz pomoć mojih saradnika

u Knj. fakulteta

Слика 6. Лектира професора Видовића за студенте

KO STVARA ZBRKU OKO NACIONALNOG PITANJA?

OTVORENO PISMO KIRU HADŽI-VASILEVU

U PONEDELJAK 20. novembra 1967. je na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu govorio jedan ČLAN IZVRŠNOG KOMITETA CENTRALNOG KOMITETA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE.

Nije važno koji je to član od njih devetorice; ma koji da je došao, mi bismo ga slušali sa jednakim interesom, jer ne slušamo ličnost, nego ustanovu koja ima snagu i koja vodi ili može da vodi politiku. Slušamo tu ustanovu s interesom, jer se u toj politici radi o nama. Najzad, možemo reći i ko je bio predavač: bio je to Kiro Hadži-Vasilev. Naslov predavanja je bio: SKJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji u uslovima (naravno!) društvenog samoupravljanja.

Predavač je htio da dokaže kako društveno samoupravljanje stavlja nacionalnosti u posebnu (originalnu) situaciju, a nacionalno pitanje osvjetljava na poseban način.

I koja je to posebnost?

Za vrijeme etatizma i birokratske vlasti nacionalnosti nisu mogle da manifestuju ono što je u njima tinjalo. U etatizmu smo mi gajili iluzije kako ne postoje nikakvi nacionalni problemi. Međutim, sa samoupravljanjem RAVNOPRAVNOST IZMEĐU NACIJA SE RAZVIJA I BIVA SVE VEĆA (doslovce tako, pred oko stotina svjedoka!) »Ravnopravnost se razvija«. To je isto kao kad bi se jednakost između brojke dva i brojke, opet, dva — razvijala!

I na kraju pitamo mi slušaoci:

Ravnopravnost se razvija? — Da.

Biva sve veća? — Da.

Znači bila je manja? — Da.

Nije je bilo u tolikoj mjeri? — Nije. Čak je u vrijeme rata među borcima bilo više, nego u »izvjesnim situacijama« poslije rata. Ako ravnopravnosti među nacijama nije bilo u »tolikoj« mjeri, onda je neka nacija u »tolikoj« mjeri bila povlašćena! Molimo Vas da nam otvoreno kažete koja je to nacija u Jugoslaviji od 1945. do danas bila povlašćena ili u »izvjesnoj« mjeri povlašćena?!

Drug ČLAN IKCKSKJ je odbio da odgovori na to pitanje, rekavši: »neću da se upuštam u takvo raspravljavanje problema!«

Drug Hadži-Vasilev ima pravo da odbije. No drug Hadži-Vasilev kao član CKSKJ je javno lice; on je ustanova i on nema pravo da odbija odgovor. Inače pravi zbrku za koju snosi odgovornost tijelo kojem pripada (a dio ustanove i sam je ustanova i to je ljudski!), a za koju snosimo odgovornost i mi članovi SKJ.

Bilo je još pitanja. Ni na jedno nije uspio da odgovori. Njegova stvar!... Ali i nije samo njegova stvar, jer on je član IKCKSKJ!

Ako se neravnopravnost ogleda u »prelivanju viškova« iz jedne nacije u drugu, ako povlaštenost donosi materijalne koristi, veće koristi manje produktivnima — a to je drug Hadži-Vasilev rekao! —, onda želimo da znamo: ko je imao te materijalne koristi?

Hoće li nacije (i nacionalisti) nastavljati da se uzajamno optužuju i stvaraju »zlu krv«, ili ćemo to prekinuti — davanjem tačnih informacija i statistika. (Ne »bikini« statistika, nego stvarnih snimaka stanja, bez ostatka!)

Spadam među one ljude koji su bespomoćni pred optužbama upućenima i protiv mene i protiv mojih sunarodnika i želim da znam da li su te optužbe tačne ili ne. Ne želim da živim u »kafkijanskom svijetu«! Ne želim to ni psu.

Zato predlažem:

da bilo Vi, bilo »Komunist«, »Borba«, »Politika«, Narodni univerzitet ili bilo koja druga ustanova organizujete javnu raspravu (»panel diskusiju«) o nacionalnom pitanju i samoupravljanju.

Kad bih ja bio učesnik u toj javnoj diskusiji, siguran sam da diskutant ne bi mogao — bez velike moralne štete po samog sebe i svoj autoritet — izbjegavati odgovore. Volio bih da učestvujem u toj diskusiji. (Neću tražiti ni avionsku kartu, ni to da na aerodrom iziđe preda me šofer sa automobilom, i da me doveze na predavanje, odnosno diskusiju, jer znam da kulturne ustanove i fakulteti nemaju novaca za bacanje!)

Znam da ima od mene boljih poznavalaca i nacionalnog pitanja i istorije Jugoslavije od 1918—1941—1945—1948—1952—1966. Imaju ih na svim našim univerzitetima. Ako je neki od tih poznavalaca spreman da to svoje znanje i primjeni, i da insistira na tačnim odgovorima i da postavlja »neugodna« pitanja — bolje bi bilo da oni budu pozvani. Ali insistiram na predlogu da to bude javna diskusija sa nekim od članova IKCKSKJ i još sa drugom Hadži-Vasilevim. Možda ćemo uspjeti da dobijemo nasušne odgovore koje nismo uspjeli da dobijemo ovdje, na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

U Zagrebu, 21 nov. 1967.

S poštovanjem
dr Žarko Vidović
profesor univerziteta u Zagrebu

Слика 7. Видовићев напис у Књижевним новинама, 1967.

mSm MATROZ		МАТУРАНТИ		
		Дрм. мушке редне гимназије Краљ Александар I у Новом Саду шк. 1938-1939 год. б. одл.		
		Директор: др. Милорадовић Бранко - Разр. старешина: др. Продановић Никола		
Д.БР.	ПРЕЗИМЕ И ИМЕ	ШКОЛСКИ СРЕМА	АДРЕСА	ТЕЛЕФОН
1	БУКСБАУМ МИКОЛА		АУСТРАЛИЈА	
2	БУРГХАРТ ЕРИХ	МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	САУД. АУСТРИЈА, А.ВОЈО, ЛЕКСНА SSE 55 Ч	0216/33341
3 +	ВАЛКОВИЧ АЛФРЕД	УМРО ПРИРОДНОМ СМРЉУ У ИЗРАЕЛУ 1921 Г.		
4 +	ВЕРК ФРАЊА	УМРО У БЕЛУ ОД ВОДЕУИ ЗА ВРЕМЕ II СВЕТСКОГ РАТА		
5	ВИДОВИЧ МАРКО	ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ БЕОГРАД, „27.МАРТ“ 36		011 344-799
6	ГОЛУШИЧ МАРКО			
7	ГРУИЧ СТЕВАН	МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	СТРАЖЕВО МОШЕ ПИИДЕ 30	021 244-24
8	ДАМЈАНОВИЧ АЛЕКСАНДАР	ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ	Н.САД, ГИГ. СЛОБОДЕ 4	021 615-462
9	ДРЊЕВИЧ АЛЕКСАНДАР			
10	ЕМИХ ОТО	ТЕХНИЧКЕ НАУКЕ	0110, 45013, ЦИП, 416, ВЕЕЛЕР ВЛ. VД HAMILTON	
11	НИКОЛИНОВИЧ ЕМИЛ			
12 +	ИСАКОВИЧ БОРЗЕ	УМРО У КОНЦ-ЛОТОРУ	БОРСКИ РУДНИК ЗА ВРЕМЕ II СВЕТСКОГ РАТА	
13	ЈАНЧИКИЧ НОВАН	ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ	НОВИ САД, ПОПИАРСКА 4	
14 +	ЈОВИЧ РАДОСЛАВ	ВИСОКА ВОЈНА ШКОЛА	УМРО ПРИРОДНОМ СМРЉУ У БЕОГРАДУ	
15 +	КЕЧЕЧ АНДРИЈА	УМРО У КОНЦ-ЛОТОРУ ЗА ВРЕМЕ II СВЕТСКОГ РАТА		
	КРОЏИЧ ОБРЕН	ВЕТЕРИНАРСКИ ФАКУЛТЕТ	ЦИП, МОШЕ ПИИДЕ 27	022 412-436
	ЛАКС ТИБОР	СТОМАТОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ	UNTERENSIMBEN WEG, AUSTRALISSE 85	
+	МАКСИМОВИЧ ЗДРАВКО	ПОГИНУО У НОБ		
	МИКОЛОВИЧ СЛОБОДАН	ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ	БЕОГРАД, ГИП. УЛИЦЕ ВЕЧИЧ 12	011 342-029
	НАТЕОВИЧ АДОЛФ	МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	НОВИ САД, БОРИЧ КИРИЈА 6	021 25-355
	МЕЂАКОВИЧ МИЛЕНКО	МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	У.С.А	
+	МОШАРИНЧ ЗОЗЕ	ПОГИНУО НА РУСКОМ ФРОНТУ У II СВЕТСКОМ РАТУ		
	НИКОЛИЧ СЛОБОДАН			
	ПЕТРИЧ ЈОВАН	ФАРМАКОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ	ЗАГРЕБ, МАКСИМОВИЧ 25	011 422-191
	ПОЛОВИЧ ВАСИЛИЈЕ	ШКОЛСКИ ФАКУЛТЕТ	Н.САД, Д. ГИПОВИЧ 16	021-24-944
+	ПУЦИЧ ЛЕОНТИЈЕ	ВЕТЕРИНАРСКИ ФАКУЛТЕТ	УМРО ПРИРОДНОМ СМРЉУ У Н.САДУ	
	РАДЕТИЧ БОРЗЕ	ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ	011010, KIN 1 W 5 - 304-320, SINGAPORE	
	СЕЧУВИЧ БРАНКО	МЕДИЦИНСКИ ФАКУЛТЕТ	ЗЕМЉИНА, Ч. ГИП. Ч.У.	023 48-544
	СТАЈИЧ ЈОВАН	ВЕТЕРИНАРСКИ ФАКУЛТЕТ	БЕОГРАД, БУЛ. ЈИП 176	011 664-486
+	СТРАЈИЧ МАРКО			
	УРОШЕВИЧ ДУШАН	ГРАЂЕВ. ФАКУЛТЕТ	ЧИКАГО, САД	
	ЦАРЕВИЧ СВЕТОЗАР	ЕЛЕКТРОТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ	Н.САД, БУЛ. МАР. ФРОНИЧ	021-366-650
	ЏИМБОВИЧ ЈУЛИЈАН	ТЕХНИЧКИ ФАКУЛТЕТ	БУДАРЕСТ 1224, ШТА. 22, ВАРОС БУДУР ТЕЛЕП II	
+	ЏИКРЕВИЧ ВЛАДИМИР	ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ	УМРО ПРИРОДНОМ СМРЉУ У ФИНСКИ	

Н.САД 20. 6. 1991 Г.

Слика 8. Списак матураната новосадске гимназије из 1939, записано 1991.

једној дана, да таква таква креатура која
гође на управу тога дела државе, коме припада
по најбољој и најсавијеној политичкој сили,
задрани уметницима са те територије
да изласку и Београду и међу Србима
у отоме; из Ракових рикових разлога,
које сам ја, у 11 година живота у Загреду
видео, да налазе врло дрзо и ветто, и овда,
када тису на власти, ја их проверу тако,
да такве који се усуде рећи да изласку
тамо где има тире новост, или да насмљају
ото отто или где у от(смике оточа Пелковита
са српским хисторијским садржајем) дозволују
до границе која тире будста.

Варостите боснојци да сам мало отседао
у писму изван посла за који сте ми писали
ја Вам захвалујем да сте дим будазни
према мени и израдили могу смилу за коју
Вас молим да је пришлите макар уз моје
дудово оттовање

Саве Шумановић

Слика 9. Писмо Саве Шумановића, 4. страница

MUSTAFA ĆEMAN
JELAH-ĆEMANI
74264

Jelah 12.XI 1989.

Poštovani gospodine Vidoviću,

Danas sam dobio radosnu vijest od prof.dr.Muhameda Filipovića iz Sarajeva, koji me je izvjestio i dao mi Vašu adresu, te podatke o Vama. Naime, ređeći na izradi bibliografije objavljenih radova o Tešnju o okolici, medju koje podetke normalno dolaze i znamenite ličnosti rodjene u Tešnju ili koje su bile nečim drugim vezane za Tešanj. utvrdio sam da ste rodjeni u Tešnju 17.V 1921.godine. Na osnovu Leksikona Matice srpske Novi Sad (D.Vitošević) izdatom 1971, str. 564, vidljivo je da ste profesor univerziteta, esejist i prevodilac, te da Vam je objavljena knjiga: Meštović i savremeni sukob skulptora i arhitekta, iz čega smo zaključili da ste povjesničar umjetnosti. Uvidom u knjige rodjenih pri matičnom uredu u Tešnju nismo naišli ni na kakav podatak da ste rodjeni u Tešnju, jer u matici rodjenih niste uvedeni. Svako dalje traženje je bilo onemogućeno, jer nismo znali gdje da se obratimo. Tek prof.dr.Muhamed Filipović u svom intervjuu u Našim danima, XXXVI/1989, 979, str.10, Vas je spomenuo, iz čega se vidi da ste se poslije rata nalazili u Sarajevu. Na osnovu toga sam se obratio prof.dr.Filipoviću, koji me svojim pismom od 10.XI o.g. izvještava da se nalazite u Beogradu, da ste stvarno rodjeni u Tešnju, da ste emotivno vezani za Tešanj, da je Vaš pokojni otac bio prevoslavni paroh u Tešnju itd., što je razlog da Vam pišem. Vama se obraćam za podatke ukoliko se istim raspoložete (priredjenim) o vašem životu, Vaša bibliografija objavljenih radova kao i radovi u rukopisu. Normalno da ću se Vašim odgovorom i komitetnom dokumentacijom upozneti nadležne gradske oće, pa sam slobodan zamoliti odgovor, da li bi bili u mogućnosti posjetiti svoj rodni grad Tešanj? Najljepše Vas molim da ako Vam neće pričiniti poteškoće da mi pošaljete sve tražene podatke radi unošenja u bibliografiju radova o Tešnju. Iz pisma prof.dr.Filipovića se vidi da ste predratni komuniste, da ste bili član sreskog komiteta za grad Sarajevo, da ste uhapšeni i sprovedeni u koncentracijski logor u Norič vešku odakle ste pobjegli u Švedsku i da ste borac za priznanje NOB-e, te da ste osnivač katedre za povijest umjetnosti u Sarajevu. Nadam se da se nećete naljutiti što ću Vam oduzeti Vaše dragocjeno vrijeme. Očekujući Vaš odgovor, primite iskrene pozdrave.

S poštovanjem
Mustafa Ćeman

Слика 10. Писмо Мустафе Ћемана Видовићу

Шаље: Марко Видовић,
Београд, ул. 27 марта бр.36/XVI
тел.344-793

Поштовани господине Ђеман,
примио сам Ваше писмо још око 15. новембра 1989, али сам био
што запослен што одсутан, тако да је тек сад Ваше писмо стигло
на ред за одговор, па Вас молим да ме извините и да Ваш гест не
сматрате занемареним.

Ја јесам рођен у Тешњу, али у тешањске књиге нисам забеден
из два разлога: прво што нисам крштен у Тешњу и, друго, што је
моја мајка дошла у Тешањ, у своју родну кућу да се ту породи, уз
помоћ тешањске бабице (звала се Милеса, а била је и учитељица!).
Тако сам се ја само родио, и то у родној кући моје мајке, тј.
њених родитеља. У тој кући је тада (и све до рата) била жива још
само Марта Миловановић, тетка моје мајке, а сестра попа Михајла
Миловановића. Мој отац није био свештеник и није из Тешња (него
из Далмације пореклом), а свештеник је био мој дјед Стојан^{Ђаџић} по
мајци, а и ~~њен~~ други ујак ^(даница) касније распоп и живописац црквени
Илија Миловановић, од кога и данас чуван неке записе. У тој кући
(у којој ме мајка родила) долазио сам касније (из Добоја, ~~из~~ из
Сарајева, из Новог Сада, гдје смо живјели и гдје ми је отац слу-
жбовао) да ту сваке године проводим школске ферије, да чувам бабу и кућу, да
се нађем баби "на руци" као помоћ (да је услужим стару). Та кућа
је била горе, изнад чаршије, у тада тзв. "српској вароши", на
"Тепету" (чесми са које сам у кућу баби доносио воду у Ђугумима);
кућа је била између куће "Бигмајерових" и тзв. старог (аустријског)
"Шпитаља" (болнице). Преко пута куће била је црквица (покривена
дрвеним дашчицама, као многе наше куће, чак и куће угледне господе
бегова). Црквица је спаљена 1941, а на захтјев Адем-аге Мешаћа,
доглавника Павлићевог, и данас се живо сјећам распореда у дједов-
ској кући: ходник, седам соба (четири с једне стране, а огњиште и
три собе с друге стране ходника), веранде, магазе, около шљивик;
књажих све собе су загријаване зиданим пећима "на лончиће", а
једна пећ је залазила у по двије собе; пећи су ложене из ходника;
по собама су биле само сећије уз прозоре; спавало се на поду, на
биљцима; јело се са ниске софре итд. све исто као и у "турским
кућама", па чак исто као и у кућама господе бегова! Знам то, јер
смо (моја баба, тј. мамина тетка, и ја) често били гости у мусли-
манским кућама. Међу тим породицама памтим Феризбеговиће: то су
били предратни (а и у рату вјерни) пријатељи мога оца и моје поро-
дице; за вријеме рата су они моју породицу спасили и помагали (ја
нисам био ту, него у ропству), па је сигурно да моји не би пре-

Слика 11. Видовићев одговор М. Ђеману, 1. страница

живјели рат без помоћи рахметли честитих Феризбеговића. Прије рата се сјећам како је било у време Рамазана (кад је падао у лето): нису хтјели да ифтаре без моје бабе (па је баба и мене водила, "кад пукне топ", а мени забрањивала да ишта принесем устима, ни воде, од јутра "до топа", као да сам и ја муслиман! такав је био ред кад Вас позову на ифтар, а баба је била побожна и строга!).

Тако ми је Тешњ остало у сјећању као митско Златно доба. Купали смо се доле на ријеци за коју су везане многе легенде (као и за гробље и цркву). Ријека је имала (или и сад има) име неке ријеке са Косова (не могу да се сјетим, али имам то негдје забиљежено: ^{сај} Звечај, вир на Тешњици, а по њему смо звали и ријеку Тешњаку).

Дакле, из Тешња је само моја мајка и њени родитељи (умрли око 1900-те године), а мој отац није (ни из Тешња, ни свештеник)

Иначе, осим података које сте нашли у поменутом Лексикону, издате су ми после 1971. године још двије књиге, па двоја скрипта (историје умјетности), па мноштво есеја по часописима... све то, међутим, хвала Богу, нема никакве везе с мојим младалачким (револуционарним и југословенским) опредјељењима: од свега што је из ране младости (до рата) остало у сјећању лијепо, то су породица, пријатељи породице и моји, завичај, слика у којој Тешњ царује, као рај у митској историји људи.

Захваљујем на Вашој пажњи (и она подржава поменути моју слику о Тешњу!) и примите и Ви од мене искрене поздраве...

(Иначе је из Тешња са мном на студијама у Загребу ~~у хитним случајевима~~ г. 1939-1941, био Милошевић, тада студент медицине. А сада? да ли је жив и гдје је? Поздравите кога год знате од потомака Феризбеговића, са којима иначе моја сестра, у Сарајеву, одржава веома присне и свакодневне везе; и уз Рамаздн, бар док је стара госпођа Феризбеговић била жива, негдје до 1977 г.)

У Београду, 3-1-1990.

С поштовањем

Миланко Вуковић

Слика 12. Видовићев одговор М. Теману, 2. страница

БИОГРАФИЈА АУТОРА

ДЕЈАНА ОЦИЋ рођена је у Београду, где је дипломирала филозофију, на Филозофском факултету Универзитета у Београду а на Филолошком факултету истог универзитета је докторанд (студије културе).

Од 1999. године запослена је у Заводу за уџбенике Београд, од 2005. као уредник за лексикографију. Проучава енциклопедистику (теорија, историја и пракса). Аутор је пројекта Ердабово и уредник сајта *erdabovo.org*. Саоснивач је и председник Удружења „Ђорђе Оцић” из Даља. Члан је Уређивачког одбора *Дела Жарка Видовића*, која објављује Задужбина „Жарко Видовић”. Члан сарадник је Матице српске и члан Одбора Лексикографског одељења Матице српске.

Осим књига *Дијалектика ирационалног: Серен Кјеркегор (2005)* и *Линије (2015)*, објавила је више студија и чланака у домаћим и страним часописима (*Летопис Матице српске, Зборник Матице српске за друштвене науке, Просвјета, Љетопис СКД Просвјета, Супаха, Култура, Социолошки преглед*) и зборницима радова. Сарадник је *Српског биографског речника* и *Српске енциклопедије*.

У оквиру истраживачког рада на рукописној заоставштини Жарка Видовића објавила је следеће студије:

1. Жарко Видовић и Ђорђе Оцић: Ванвремени дијалози. *Летопис Матице српске*, Год. 192, Књ. 498, св. 6, Матица српска, Нови Сад 2016, 815–820.

2. Писана заоставштина и усмено завештање: наслеђе Жарка Видовића. *Kultura*. Бр. 167, Београд 2020, 32–44.

3. Вера као дар: трагедијско и логорашко искуство Жарка Видовића. Предговор у: Ж. Видовић *И вера је уметност*, Задужбина „Жарко Видовић”, Београд 2021, 7–19.

4. Речник историјске свести или *салдо мортале* Жарка Видовића. У зборнику: *Жарко Видовић као мислилац књижевности и културе*. Институт за књижевност и уметност. Београд 2023, 205–220.

5. Дар веровања: трагедијско искуство Жарка Видовића. У зборнику *Културе, речи, религије*. Библиотека „Радоје Домановић”. Топола 2023, 33–42.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Дејана Оцић

Број досијеа _____ 15080/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

_____ Рукописна заоставштина Жарка Видовића

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 29. марта 2024.

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Дејана Оцић

Број досијеа 15080/Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Рукописна заоставштина Жарка Видовића

Ментор проф. др Александра Вранеш

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 29. марта 2024.

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Рукописна заоставштина Жарка Видовића

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 29. марта 2024.
